

วิเคราะห์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถาน
ของวัดเจติยภูมิ อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น

AN ANALYSIS OF BUDDHISM PROPAGATION BY USING BUDDHIST ARTS
AND LANDSCAPE OF CETIYAPHUM MONASTERY,
NAMPHONG DISTRICT, KHONKAEN

นางสาวพริยา พิทยาวัฒนชัย

ดุขฎฐินิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุขฎฐินิพนธ์
(สาขาวิชาพระพุทธศาสนา)

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

วิเคราะห์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถาน
ของวัดเจติยภูมิ อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น

นางสาวปริยา พิทยาวัฒนชัย

ดุขุฎฐินิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุขุฎฐินิพนธ์
(สาขาวิชาพระพุทธศาสนา)

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

An Analysis of Buddhism Propagation by using Buddhist Arts and
Landscape of Cetiya-phum Monastery, Namphong District, Khonkaen

Ms. Piriya Pittayawattanachai

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of
the Requirements for the Degree of
Doctor of Philosophy
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E. 2019

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์เรื่อง
“วิเคราะห์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานของวัดเจติยภูมิ อำเภอ
น้ำพอง จังหวัดขอนแก่น” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา ตามหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบดุขนิพนธ์

(ศ. ดร.ประยงค์ แสนบุราณ)

ประธานกรรมการ

(ผศ. ดร.แม่ชีกฤษณา รักษาไฉ)

กรรมการ

(ผศ. ดร.หอมหวล บัวระภา)

กรรมการ

(รศ. ดร.โสวิทย์ บำรุงภักดี)

* กรรมการ

(พระครูปริยัติธรรมวงศ์, ผศ.ดร.)

กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมดุขนิพนธ์

รศ. ดร.โสวิทย์ บำรุงภักดี
พระครูปริยัติธรรมวงศ์, ผศ.ดร.

ประธานกรรมการ
กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(นางสาวปิริยา พิทยาวัฒนชัย)

- ชื่อคุณิพนธ์** : วิเคราะห์การเผยแพร่พระพุทธศาสนาด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถาน
ของวัดเจติยภูมิ อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น
- ผู้วิจัย** : นางสาวปิริยา พิทยาวัฒน์ชัย
- ปริญญา** : พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
- คณะกรรมการควบคุมคุณิพนธ์**
- : รศ. ดร. โสวิทย์ บำรุงภักดี
ป.ธ. ๗, พ.ม., พธ.บ. (ปรัชญา), M.A. (Buddhist Studies),
พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)
 - : พระครูปริยัติธรรมวงศ์, ผศ.ดร.
ป.ธ. ๔, ปว.ค., พธ.บ. (ปรัชญา), ศศ.ม. (ปรัชญา),
พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)
- วันสำเร็จการศึกษา** : ๓๐ มีนาคม ๒๕๖๒

บทคัดย่อ

คุณิพนธ์เรื่องนี้ มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาการเผยแพร่พระพุทธศาสนาเถรวาทด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานของชาวอีสาน, เพื่อศึกษาการเผยแพร่พระพุทธศาสนาด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานของวัดเจติยภูมิ อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น และวิเคราะห์การเผยแพร่พระพุทธศาสนาด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานของวัดเจติยภูมิ อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพภาคสนาม ด้วยการศึกษาจากคัมภีร์พุทธศาสนา จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พร้อมทั้งการลงพื้นที่ภาคสนาม โดยใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึกและการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม นำเสนอด้วยวิธีวิเคราะห์เชิงพรรณนา

ผลการศึกษาพบว่า การเผยแพร่จากพุทธกาลได้ใช้การสื่อสารระดับบุคคล การปฏิบัติตนเป็นต้นแบบ หลังพุทธกาลมีการสังคายนาแล้วได้รักษาสืบต่อกันมา ปัจจุบันได้มีการให้ความสำคัญกับพุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานไม่น้อย ชาวอีสานมีวัดเป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชน เป็นแหล่งรวมงานพุทธศิลป์ พื้นที่วัดได้ตกแต่งเป็นภูมิทัศน์สถานให้เป็นรมณีสถาน และให้มีที่ว่างใช้รองรับกิจกรรมวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชุมชน โดยเฉพาะวัดเจติยภูมิมีการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานของวัดที่มีลักษณะร่วมของสังคมอีสาน โดยผลการศึกษาการเผยแพร่พุทธศาสนาของวัดเจติยภูมิ พบว่า พุทธศิลป์หลักคือองค์พระธาตุขามแก่น เป็นผลจากความศรัทธา ความงาม และวัฒนธรรมการสร้างพระธาตุ การสร้างสิม การสร้างพระพุทธรูป การเขียนรูปแต้ม และการมีพื้นที่รองรับกิจกรรมศาสนาตามฮิลบสองคองสิบลี โดยปรับภูมิทัศน์ของวัดตามความจำเป็นแต่ละยุคสมัย มีการเสริมสร้างภูมิทัศน์ทั้งสิ่งมีชีวิต (soft scape) และสิ่งไม่มีชีวิต (hard scape) โดยไม่ทำลายหรือบิดเบือนโครงสร้างภูมิทัศน์สถานเดิม แต่ส่งเสริมให้พุทธศิลป์หลักมีเอกภาพด้วยศาสตร์สมัยใหม่ เช่น การออกแบบภูมิทัศน์ให้สะท้อนบรรยากาศเดิมของภูมิทัศน์สถานโดยยังคงรักษาพืชพรรณดั้งเดิมของวัดอันเกี่ยวข้องกับตำนานการสร้างพระธาตุขามแก่นบนดอนมะขาม รูปแบบการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานจึงผสมผสานงานดั้งเดิมและงานสร้างใหม่ โดยวัดยังรักษารูปแบบงานพุทธศิลป์ดั้งเดิมเอาไว้และ

ปรับปรุง บำรุง รักษาภูมิทัศน์สถานที่ให้สมสมัยและสะอาด สว่าง สงบ สอดคล้องกับหลักสถาปัตยกรรมในพระไตรปิฎก

ส่วนการวิเคราะห์การเผยแพร่พระพุทธศาสนาโดยใช้พุทธศิลป์ๆ จากการศึกษาค้นคว้า เอกสาร การลงภาคสนามสัมภาษณ์เชิงลึกและการสังเกตแบบมีส่วนร่วม นั้น พบว่า วัดเจติยภูมิ ยังคงรักษาแนวทางการเผยแพร่ด้วยการสื่อสารระดับบุคคล การปฏิบัติตนเป็นต้นแบบ การทรงจำ พระธรรมวินัย และได้เพิ่มการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานที่เข้ามาช่วย โดยจัดให้มีความสอดคล้องกันของพุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานที่ที่ดีกับปัจจุบัน เห็นได้จากการปรับใช้รูปทรงพระธาตุขามแก่น ทั้งในระดับวัดและหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนในจังหวัดขอนแก่นจำนวนมาก จนกลายเป็นสัญลักษณ์แทนความศรัทธาอันเป็นผลเชิงประจักษ์ที่เกิดจากอิทธิพลการเผยแพร่พระพุทธศาสนาโดยใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานที่ของวัด ทั้งหมดล้วนเป็นวิธีการเผยแพร่ที่ทำให้สาธุชนเห็นความสำคัญของพระพุทธศาสนา และเกิดความรู้ เข้าใจ แล้วน้อมนำตนเข้าสู่ธรรมะได้จริงนั่นเอง

Thematic Paper Title : An Analysis of Buddhism Propagation by Using Buddhist Arts and Landscape of Cetiya-phum Monastery, Namphong District, Khonkaen

Researcher : Ms. Piriya Pittayawattanachai

Degree : Doctor of Philosophy (Buddhist Studies)

Research Paper Supervisory Committee

- : Assoc. Prof. Dr. Sowit Bamrungphak, Pali VII, B.A. (Philosophy), M.A. (Buddhist Studies), Ph.D. (Buddhist Studies)
- : Phrakhrupariyatidhammawong, Asst, Prof, Dr. Pali IV, B.A. (Philosophy), M.A. (Philosophy), Ph.D. (Buddhist Studies)

Date of Graduation : March 30, 2019

Abstract

The aims of this dissertation were: to study the propagation of Theravada Buddhism by using Buddhist arts and landscape of the Isan people; to study the propagation of Buddhism by using Buddhist arts and landscape of the Cetiya-phum monastery, Namphong district, Khon Kaen; to analyze the propagation of Buddhism by using Buddhist arts and landscape of the Cetiya-phum monastery. This study was the qualitative research conducted together with the fieldwork and the study of Buddhist scriptures, document and relevant research. The fieldwork study was carried out by implementing the in-depth interview and non-participant observation and then the gathered data were interpreted by the descriptive analysis.

The research results revealed that since the time of the Buddha, the propagation of Buddhism has been in the form of personal communication and self-practice as the model. After the Buddhist council, this method has been inherited. Today, the importance of Buddhist arts and landscape are mostly taken into the public attention. The temples, for Isan people, are the assemble center of the community as they are the place decorated with Buddhist arts and the monastery landscapes are built as the peaceful sites with the space to organize activities, cultures, traditions, lifestyle of the community. In the Cetiya-phum monastery, the Buddhist arts and landscapes are mixed with Isan style. The results of Buddhist propagation of the Cetiya-phum temple indicated that the main Buddhist arts can be

seen in the Kham Kaen Stupa (Phra-that-kham-kean) resulted from the faith, beauty and culture of stupa construction, temple construction, Buddha image building and painting. The space within the temple is arranged to organize the religious activities such as '*heet sib song khlong sib si*' by adjusting the monastery landscape to suite the activities in each era. The soft and hard scape has been added without deconstruction of the old scape but increase the unity of Buddhist arts with the modern style. For example, the scape is designed to reflect the old atmosphere of the landscape by reserving the origin plants of the temples, in relations to the myth of the monastery construction on the land of the tamarind trees. The forms of Buddhist arts and landscapes are mixed between the old and new versions in other words, the monastery still preserves the original Buddhist arts and improve, restores and maintains them to meet with the modern era with cleanness, brightness and peace in consistency with the principles of suitability (*sappaya*) in the Tipitaka.

Based on the analysis of the propagation of Buddhism by using Buddhist arts and landscape of the Cetiaphum monastery through the data gathered from the fieldwork and non-participant observation, it is found that the Cetiaphum monastery has preserved their ways to disseminate Buddhism in the personal communication form and practice as the model, discipline memorization, additionally supported by Buddhist arts and landscape in consistence with the old and new versions of arts. It can be seen that the Kham Kaen stupa image has been used in the monasteries, government and private sectors in Khon Kaen until the stupa becomes the symbol of sacredness, empirically impacting on the dissemination of Buddhism through Buddhist arts and landscapes within the monastery. All are the methods to disseminate Buddhism to the public to realize the importance of Buddhism, to create the understanding, knowledge and motivate them to practice the dhammas eventually.

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การก่อสร้างสร้างตัวของขึ้นงานอันเกิดจากความศรัทธาของชาวพุทธในสังคม ได้ผ่านวัฒนธรรมการเผยแพร่พระพุทธศาสนามายาวนาน นอกจากหลักธรรมคำสอนทางคัมภีร์แล้ว ศาสนสถาน ศาสดา ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนวัตถุ และศาสนพิธี ยังได้หล่อหลอมรวมกันเป็นองค์ประกอบของพระพุทธศาสนา ในขณะที่พระพุทธศาสนามีหลักธรรมในรูปแบบของคัมภีร์ทางศาสนาเป็นเครื่องมือยกระดับจิตใจสำคัญของชาวพุทธที่มีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล งานศิลปกรรมทางพระพุทธศาสนา ก็เป็นเครื่องมือยกระดับจิตใจของมนุษย์อีกช่องทางหนึ่งที่รับใช้พระพุทธศาสนามาช้านานควบคู่ไปกับพัฒนาการทางรูปแบบและรสนิยมของแต่ละชนชาติมาหลายยุคสมัย โดยเรียกขานงานเหล่านั้นว่า งานพุทธศิลป์ ในความสำคัญของงานพุทธศิลป์นั้น ให้คุณประโยชน์ไม่เพียงแต่เป็นสิ่งสืบทอดอายุให้กับพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ยังสามารถอำนวยความสะดวกแก่ผู้ที่ต้องการจะศึกษาธรรมะอย่างถ่องแท้เพื่อนำมาปรับใช้กับชีวิตประจำวันเป็นสื่อใช้พัฒนาตนให้สามารถชำระจิตใจให้ถึงงามจนเข้าถึงความสุขสงบท่ามกลางสังคมโลกที่เปลี่ยนแปลงไปทุกวันได้ และอีกส่วนหนึ่งภูมิทัศน์ของวัดที่จัดอยู่ในองค์ประกอบศาสนาหรือศาสนสถานนั้น ก็มีความสำคัญต่อการมองเห็นความงามของงานพุทธศิลป์ โดยอาศัยการปรุงแต่งจากธรรมชาติที่มีอยู่เดิม รวมทั้งเพิ่มเติมบางสิ่งบางอย่างเข้าไป ถือได้ว่า ภูมิทัศน์สถานมีส่วนช่วยส่งเสริมความงามของงานพุทธศิลป์ที่ประดิษฐานหรือติดตั้งอยู่ภายในบริเวณวัดที่จัดอยู่ในองค์ประกอบศาสนาหรือศาสนวัตถุ ด้วยเหตุนี้ การศึกษาผลงานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานของวัดในปัจจุบันจึงเป็นสิ่งที่ควรค่าแก่การศึกษา เป็นแนวทางหนึ่งที่จะช่วยสืบต่ออายุพระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่ต่อไปได้

การนำงานพุทธศิลป์มาเป็นสื่อการสอนปรัชญา ธรรมะต่างๆ เป็นการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในรูปแบบหนึ่ง ดังความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะและศาสนาที่ว่า “มีศิลปะอยู่ที่ไหนศาสนาก็สว่างไสวอยู่ที่นั่น”^๑ เท่ากับเป็นการอนุรักษ์ทั้งเรื่องราวและหลักฐานเพื่อสืบทอดให้คนรุ่นหลังได้ศึกษา ยกตัวอย่างเช่น เมื่อมีงานศิลปะอยู่ในพื้นที่ หากต้องการดึงดูดให้มีผู้มาชมหรือมีผู้รู้จักงานศิลปะมากขึ้น การจัดองค์ประกอบที่สวยงามของพื้นที่แสดงศิลปะก็จะช่วยเป็นการสร้างสุนทรียภาพทางการมองเห็นต่อผู้เดินทางมาชมหรือพบเห็น เปรียบเสมือนมีงานพุทธศิลป์อยู่ในภูมิทัศน์สถานของวัด การจัดสรรสิ่งแวดล้อมหรือบรรยากาศให้ส่งเสริมการเผยแพร่พระพุทธศาสนาก็จะบรรลุผลในการเผยแพร่

^๑ อารี สุทธพันธ์, ศิลปกับมนุษย์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๘), หน้า ๑.

พระพุทธศาสนาได้มากขึ้นเช่นกัน ในปัจจุบันมีการใช้สอยพื้นที่ศาสนสถานประกอบกับใช้ศาสนวัตถุเป็นช่องทางหนึ่งในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา จึงทำให้สังเกตได้ว่า ภูมิทัศน์สถานสำหรับวัดวาอารามก็เป็นสิ่งสำคัญประการหนึ่ง ดังเช่นในเรื่องของหลักสัปปายะสี่ อันประกอบไปด้วย อาวาสสัปปายะ หมายถึงการมีสถานที่ หรือที่อยู่เหมาะสม บุคคลสัปปายะคือการมีครู อาจารย์ หรือบุคคลแวดล้อมที่เหมาะสม อาหารสัปปายะ หมายถึงการบริโภคอาหารที่พอเหมาะ อาหารหาง่าย และ ธรรมสัปปายะ หมายถึง การมีข้อปฏิบัติที่เหมาะสมแก่จริต^๒ เป็นต้น แต่ทว่ายังไม่มีการศึกษาวิเคราะห์รูปแบบของงานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์ของวัดเจติยภูมิที่ชัดเจนจากงานวิจัยร่วมสมัย

งานพุทธศิลป์เป็นรากฐานหนึ่งของงานศิลปกรรมไทย เนื่องด้วยในอดีตพระพุทธศาสนาเป็นบ่อเกิดของศิลปะแขนงต่างๆ และวัดก็เป็นแหล่งรวมศิลปกรรมไทย ทางด้านสถาปัตยกรรม เช่น การสร้างเจดีย์ พระปรางค์ โบสถ์ วิหาร ตัวอย่างงานพุทธศิลป์ที่ดังมา ได้แก่ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม งานประติมากรรม ได้แก่ งานปั้นและหล่อพระพุทธรูป เช่น พระพุทธลีลาในสมัยสุโขทัย พระพุทธรูปชินราช วัดพระศรีมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก และงานจิตรกรรม ได้แก่ ภาพวาดฝาผนังและเพดานวัดต่างๆ เช่น จิตรกรรมฝาผนัง วัดเบญจมบพิตร กรุงเทพมหานคร หากพิจารณาจากการศึกษาวิจัยพุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานในอดีตนั้น หัวข้อวิจัยมักมุ่งเน้นการศึกษาที่ตัวงานพุทธศิลป์ หรือหากเป็นด้านภูมิทัศน์สถาน ก็จะแยกการศึกษาออกจากกันโดยสิ้นเชิง และพื้นที่ภูมิทัศน์ที่มีเป้าหมายในการออกแบบเพื่อเหตุผลการใช้สอยโดยเฉพาะเจาะจง แต่การใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ยังไม่มีตัวอย่างให้ศึกษามากเหมือนการศึกษาพัฒนาการการสร้างเจดีย์ โบสถ์ และวิหารอันมีพุทธาณูชาติที่เกี่ยวกับแนวความคิด รูปแบบ ลักษณะ และองค์ประกอบต่างๆ หรืออาจมีเพียงการศึกษาศาสนสถานที่ยังไม่ได้กล่าวถึงประเด็นทางภูมิทัศน์สถานซึ่งเป็นสิ่งช่วยส่งเสริมสุนทรียภาพในการชมงานพุทธศิลป์หรือเป็นที่สุขตาสุขใจแก่ผู้อื่นที่ได้พบเห็น ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้ผู้วิจัยมองเห็นความน่าสนใจที่จะมีการทบทวนประเด็นเรื่องพื้นที่ในการใช้พุทธศิลป์เพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา ตลอดจนการจัดภูมิทัศน์สถานเพื่อส่งเสริมการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

การกำหนดเป้าหมายในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ คือ “วิเคราะห์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานของวัดเจติยภูมิอำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น” โดยจะพิจารณาจากเกณฑ์การคัดเลือก ประการที่หนึ่ง พื้นที่ศึกษามีการตอบโจทย์ลักษณะทางกายภาพของศาสนสถานทางพระพุทธศาสนาที่ใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ตรงกับการกำหนดวัตถุประสงค์ การเป็นวัดที่ประดิษฐานพระธาตุขามแก่น อันเป็นพระธาตุคู่บ้านคู่เมืองของชาวอีสานและชาวขอนแก่น, ประการที่สอง พื้นที่ศึกษามีคุณค่าทางด้านเรื่องราวในการสร้างงานพุทธศิลป์ของวัดซึ่งเป็นสิ่งส่งผลต่อการสร้างพุทธศิลป์อันมีความงามที่ตอบสนองต่อความศรัทธา และประการที่สาม พื้นที่ศึกษามีความเหมาะสมต่อการดำเนินการศึกษาที่ผู้วิจัยสามารถเข้าถึงได้ มีปัจจัยด้านระยะทางสัมพันธ์กับระยะเวลาที่เหมาะสมเฉกเช่นเดียวกับคำว่า โคจรสัปปายะ เพื่อผู้วิจัยสามารถบริหาร

^๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๓๘.

จัดการเวลาดำเนินการศึกษาได้อย่างสะดวก หากเกิดอุปสรรคระหว่างการดำเนินงาน เป็นต้น ด้วยเหตุผลดังกล่าวทำให้การศึกษาของชุมชนได้เลือก วัดเจติยภูมิหรือวัดพระธาตุขามแก่น ตำบลบ้านขาม อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น เป็นพื้นที่วิจัย ซึ่งได้รับการเคารพสักการะจากประชาชนชาว จังหวัดขอนแก่น และจังหวัดใกล้เคียงอย่างแพร่หลาย โดยมีงานพุทธศิลป์คือองค์พระธาตุขามแก่น อันมีความสำคัญในฐานะเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจ เป็นศูนย์รวมความเชื่อความศรัทธาของผู้คนที่อาศัยอยู่ตามหมู่บ้านบริเวณพระธาตุขามแก่น และบริเวณใกล้เคียง นอกจากนี้ ยังมีภูมิทัศน์ที่น่าศึกษาทั้งด้านกายภาพและวัฒนธรรม

งานวิจัยเรื่องนี้ เป็นงานรูปแบบหนึ่งของการศึกษาในเชิงพัฒนาการที่มีความเชื่อมโยงกับพระพุทธศาสนาเพื่อสังคม เนื่องจากจุดมุ่งหมายหลักของการสร้างงานพุทธศิลป์คือการรับใช้พระพุทธศาสนา หากศึกษาความหมายตลอดจนปรัชญาที่สอดแทรกอยู่ในงานพุทธศิลป์ จะทำให้เห็นว่าการงานพุทธศิลป์มีอิทธิพลต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแก่พุทธศาสนิกชนไทยมาช้านาน งานพุทธศิลป์ที่สวยงาม สามารถโน้มน้าวจิตใจพุทธศาสนิกชนให้ซึ่งในพระรัตนตรัย หรือเข้าถึงศีล สมาธิ ปัญญา อันเป็นหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ส่วนภูมิทัศน์ที่มีความเหมาะสมก็จะเป็นหนทางหนึ่งที่ทำให้การชมงานพุทธศิลป์ภายในวัดมีความโดดเด่นและน่าสนใจยิ่งขึ้น และการเข้าใกล้พระรัตนตรัยของคนในชุมชนก็จะเป็นไปในทางบวกอันเกิดจากบรรยากาศแวดล้อมที่สวยงาม ด้วยเหตุผลดังกล่าวมานี้ ผู้วิจัยมองเห็นความน่าสนใจในงานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์ คือสามารถเป็นตัวอย่างที่ดีของการศึกษาขบวนการพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมในสังคมไทยได้ โดยเฉพาะแนวความคิดการใช้งานพุทธศิลป์เป็นปฏิปทาในการจรรโลงใจให้พุทธศาสนิกชนในชุมชนเกิดความเลื่อมใสศรัทธา มีความสำคัญและสอดคล้องกับกระแสของพระพุทธศาสนาแนวใหม่ในสังคมปัจจุบันที่กำลังปรากฏตัวขึ้นเรื่อยๆ ประเด็นปัญหาหลักที่ต้องการจะศึกษาในงานวิจัยเรื่องนี้ คือในวัดเจติยภูมิ มีการใช้รูปแบบการจัดวางพื้นที่การเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยงานพุทธศิลป์อย่างไร เมื่อมีวัดที่มีงานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์ที่สวยงามในท้องถิ่น ชุมชนมีการตอบสนองต่อการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างไร และงานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์ในวัดสามารถเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้มากน้อยเพียงใด

การศึกษาเรื่อง “วิเคราะห์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานของวัดเจติยภูมิ อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น” จะนำไปสู่โอกาสในการได้เห็นมิติต่างๆ ที่เกี่ยวกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้นไป ทั้งยังทำให้ทราบความเป็นมาของการเกิดมีศาสนสถาน ศาสนวัตถุ ซึ่งหมายรวมถึง พุทธศิลป์และองค์ประกอบของศาสนาตามบริบททางวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาอีกด้วย ประกอบกับความแยบยลในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของวัดเจติยภูมิยังเสมือนเป็นภาพสะท้อนวัฒนธรรมพื้นบ้านของชาวอีสานอันเกี่ยวข้องกับชีวิตตั้งแต่เกิด แก่ เจ็บ ตาย เนื่องจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นดินแดนแห่งอารยธรรมมาแต่โบราณ นับพันปีมาแล้ว โดยเฉพาะในตอนบนของภาค จากหลักฐานใบเสมาขนาดใหญ่ที่ปรากฏอยู่ มีลักษณะสลักภาพเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ซึ่งมีอายุเก่าแก่อันหลังไปถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ดำเนินพื้นบ้าน และนิทาน

พื้นบ้านท้องถิ่นอีสานส่วนใหญ่มักเกี่ยวกับเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา^๓ เพื่อให้เห็นว่าสิ่งใดที่พึงกระทำ สิ่งใดไม่พึงกระทำ สิ่งนี้ได้ทำให้ผู้วิจัยเห็นคุณค่าของงานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานในการเผยแผ่ศาสนาว่าเป็นสิ่งที่สามารถนำมาเป็นข้อพิจารณาในการสร้างแรงจูงใจให้คนในชุมชนมีโอกาสเข้าถึงพระพุทธศาสนาโดยใช้ได้ทุกยุคสมัย จึงสมควรมีการศึกษาและเผยแพร่เรื่องการศึกษาลักษณะนี้มากขึ้น ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษารูปแบบของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยพุทธศิลป์ของวัดเจติยภูมิ การดำเนินการศึกษารูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยใช้งานพุทธศิลป์นี้ ได้กำหนดขั้นตอนการและแนวทางการศึกษาวิจัยโดยศึกษา “วัด” อันเป็นสถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนาเนื่องจากวัดเป็นบ่อเกิดของงานพุทธศิลป์หรือรวบรวมงานพุทธศิลป์ไว้หลายแขนง ซึ่งมีทั้งงานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์ โดยทั่วไปวัดสามารถเป็นวัดที่ก่อสร้างขึ้นใหม่หรือวัดที่ก่อสร้างโดยอาศัยบริบททางธรรมชาติอันมีอยู่แต่ก่อน เช่นวัดถ้ำในประเทศอินเดียที่มีองค์ประกอบหลักคือ วิหาร โบสถ์ เจดีย์ ประติมากรรม และจิตรกรรม ทั้งนี้การศึกษาตามแนวทางดังกล่าวอาจให้ข้อมูลที่ตรงกับประเด็นการศึกษาหลักได้น้อยแต่ถือว่าเป็นต้นทางที่ดีในการค้นคว้าข้อมูลที่อยู่ในบริบทใกล้เคียงทำให้เห็นภาพรูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยงานพุทธศิลป์ในอดีตเพิ่มเติม โดยใช้เนื้อหา ภาพ ความหมายหรือคำจำกัดความ ประวัติและคุณค่า ตัวอย่างแผนภาพประกอบการทำความเข้าใจที่จะได้รับการเรียบเรียงสอดคล้องกันกับเนื้อหาวิชาและองค์ความรู้เดิมเข้าด้วยกัน ดังนั้น การนำเสนอเนื้อหาในแต่ละบท ที่เกี่ยวข้องในด้านต่างๆ ซึ่งจะช่วยให้ผู้ศึกษาสามารถเข้าใจได้ง่ายและเกิดประโยชน์สูงสุด

๑.๒ คำถามการวิจัย

๑.๒.๑ ชาวอีสานนิยมสร้างวัดโดยใช้รูปแบบศิลปะท้องถิ่น และได้สร้างงานพุทธศิลป์โดยเฉพาะการสร้างพระธาตุ การสร้างสิมอีสาน ฯลฯ ในที่นี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาประวัติและพัฒนาการของงานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันของชาวอีสานว่า มีการใช้งานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างไร

๑.๒.๒ วัดเจติยภูมิมีงานพุทธศิลป์สำคัญสำหรับชาวอีสานโดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อชาวขอนแก่น การสร้างงานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานของวัดเจติยภูมิเป็นกรณีศึกษาที่น่าสนใจและยังไม่มีผู้ศึกษาในประเด็นคำถามด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนามาก่อน ผู้วิจัยมุ่งศึกษาวิเคราะห์การใช้งานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานว่า มีเจตคติในการสร้างพุทธศิลป์และภูมิทัศน์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างไร

๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๓.๑ เพื่อศึกษาการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเถรวาทด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานของชาวอีสาน

^๓ สุพจน์ ทองเนื้อขาว, “ความเชื่อเกี่ยวกับพระธาตุขามแก่น ตำบลบ้านขาม อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๑), หน้า ๑.

๑.๓.๒ เพื่อศึกษาการเผยแพร่พระพุทธศาสนาด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานของวัดเจติยภูมิ อำเภอ น้ำพอง จังหวัดขอนแก่น

๑.๓.๓ วิเคราะห์การเผยแพร่พระพุทธศาสนาด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานของวัดเจติยภูมิ อำเภอ น้ำพอง จังหวัดขอนแก่น

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ มีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาการใช้พุทธศิลป์เผยแพร่พระพุทธศาสนาในวัดเจติยภูมิ โดยมุ่งเน้นที่จะศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวความคิดในการเผยแพร่ธรรมะตามแนวทางพุทธศาสนา เกรวาทจากอดีตจนถึงปัจจุบันผ่านงานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์ ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญอย่างหนึ่งที่สัมพันธ์กับการสืบทอดพระพุทธศาสนาให้คงอยู่คู่กับสังคม โดยจำแนกขอบเขตของการศึกษาออกเป็น ๔ ลักษณะ คือ

๑.๔.๑ ขอบเขตเนื้อหา

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ในด้านการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับเอกสาร (Documentary Research) สามารถศึกษาจากตัวอย่างงานศึกษาของนักวิชาการรุ่นก่อน อาทิ เอกสารวิชาการและเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับงานพุทธศิลป์ ภูมิทัศน์สถานและการเผยแพร่พระพุทธศาสนา ตลอดจนศึกษาจากวัดที่ใช้งานพุทธศิลป์เป็นสิ่งยกระดับจิตใจ และข้อมูลเอกสารที่เกี่ยวข้องกับพระธาตุขามแก่น

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านพื้นที่

ขอบเขตของงานวิจัย ด้านพื้นที่ มีเกณฑ์การคัดเลือกพื้นที่ (Criteria) โดยจะคัดเลือกจากศาสนสถานทางพระพุทธศาสนาเถรวาทและที่มีการใช้พุทธศิลป์ในการเผยแพร่พระพุทธศาสนา มาเป็นกรณีศึกษา ซึ่งได้เลือกพื้นที่วิจัยคือ วัดเจติยภูมิหรือวัดพระธาตุขามแก่น ตำบลบ้านขาม อำเภอ น้ำพอง จังหวัดขอนแก่น ซึ่งได้รับการเคารพสักการะจากประชาชนชาวจังหวัดขอนแก่น และจังหวัดใกล้เคียงอย่างแพร่หลาย พระธาตุขามแก่นมีความสำคัญในฐานะเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจ เป็นศูนย์รวมความเชื่อความศรัทธาของผู้คนที่อาศัยอยู่ตามหมู่บ้านบริเวณพระธาตุขามแก่น และบริเวณใกล้เคียง

๑.๔.๓ ขอบเขตด้านผู้ให้ข้อมูล (Key Informants)

ขอบเขตของงานวิจัย ด้านการศึกษาข้อมูลจากตัวบุคคล ใช้การสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) เนื่องจากได้กำหนดคุณลักษณะของประชากรที่มีความเป็นไปได้ในการให้ข้อมูลของบริบทของงานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์ของวัดเจติยภูมิได้ ประกอบด้วยการสัมภาษณ์เจ้าอาวาสวัดเจติยภูมิ, ผู้ออกแบบภูมิทัศน์ของวัดเจติยภูมิ ประกอบกับ ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในบริบทต่างๆ เกี่ยวกับการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์วัดเจติยภูมิ ได้แก่ การสัมภาษณ์พุทธศาสนิกชน เช่น กลุ่มชาวบ้านที่มาวัด เป็นต้น

๑.๔.๔ ขอบเขตด้านเวลา

ขอบเขตระยะเวลาการศึกษาวิจัย เริ่มตั้งแต่ เดือนมกราคม ๒๕๖๑-มกราคม ๒๕๖๒ รวมระยะเวลา ๑๒ เดือน

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

การเผยแพร่พระพุทธศาสนา หมายถึง การเผยแพร่ คือการทำให้พระพุทธศาสนาเป็นที่รู้จักหรือขยายวงกว้างในความนิยมยอมรับและนับถือออกไปอย่างแพร่หลาย

พุทธศิลป์ หมายถึง งานศิลปะประเภทต่างๆ ทั้งในด้านสถาปัตยกรรม เช่น พระธาตุ สิม หรือ พระอุโบสถ วิหาร เป็นต้น ด้านประติมากรรม เช่น พระพุทธรูป ใบเสมา ภาพสลัก เป็นต้น และด้านจิตรกรรม เช่น งานธูปแต้ม หรือจิตรกรรมฝาผนัง และอื่นๆ ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อส่งเสริมการเผยแพร่และการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาโดยตรง และเป็นสิ่งช่วยโน้มน้าวจิตใจของพุทธศาสนิกชน ให้เกิดความศรัทธา ประพฤติปฏิบัติตนในแนวทางที่ดีงาม ตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

ภูมิทัศน์สถาน หมายถึง สถานที่อันเกิดจากการสรรค์สร้างบรรยากาศและสภาพแวดล้อมอย่างเหมาะสม สัมพันธ์กับบริบทดั้งเดิมของพื้นที่ สอดคล้องกับการใช้สอย และช่วยส่งเสริมมุมมองทางความงามให้กับพื้นที่ เป็นต้น

วัดเจติยภูมิ หมายถึง วัดคู่บ้านคู่เมืองของชาวขอนแก่น เป็นวัดที่ประดิษฐานพระธาตุขามแก่น ตำบลบ้านขาม อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น

ภูมิทัศน์ หมายถึง ภาพรวมของพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งที่มนุษย์รับรู้ทางสายตาในระยะห่าง มีการสร้างสรรค์ตกแต่งและปรับปรุงพื้นที่ให้เกิดความสวยงาม ครอบคลุมไปถึงพืชพรรณ การสัญจรและภูมิอากาศ

งานภูมิทัศน์ หมายถึง งานที่กระทำกับพื้นที่ภายนอกอาคารที่มีการปรับแต่งพื้นที่ให้มีประโยชน์ใช้สอยอย่างมีประสิทธิภาพ มีความร่มรื่นสวยงามและมีเอกลักษณ์ รวมทั้งการมีองค์ประกอบพื้นฐาน เช่น ระบบการให้แสงสว่าง ระบบการให้น้ำต้นไม้ ระบบระบายน้ำและระบบป้องกันน้ำท่วม ระบบอำนวยความสะดวก เช่น ศาลา ม้านั่ง ถังขยะ ป้าย ตลอดจนสิ่งประเทืองใจ เช่น น้ำพุ น้ำตกหรือประติมากรรม

พระธาตุ หมายถึง เจดีย์ ที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ พระธาตุหรืออัฐิไว้ภายในศาสนสถาน หมายถึง สถาปัตยกรรมในทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ วัด อุโบสถ สถูป เจดีย์ อาราม วิหาร ศาลาการเปรียญ เป็นต้น

ศาสนวัตถุ หมายถึง วัตถุที่เกี่ยวข้องทางศาสนา มักเป็นสิ่งที่เคารพบูชา เช่น พระพุทธรูป รมณีสถาน หมายถึง สถานที่อันเป็นที่ตั้งแห่งความรื่นรมย์ยินดี

สุนทรียภาพ หมายถึง ความงามที่แต่ละบุคคลสามารถเข้าใจได้และรู้สึกได้จากประสบการณ์เชิงสัมผัสทางการเห็น หรือเป็นความรู้สึก และความเข้าใจของแต่ละบุคคลที่มีต่อความงามในงานศิลปะ ในที่นี้หมายถึงงานพุทธศิลป์

๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๙.๑ ทำให้ได้องค์ความรู้ในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาโดยใช้งานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานของวัดเจติยภูมิ

๑.๙.๒ ทำให้ได้รูปแบบการจัดการสร้างพุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานในวัดเพื่อประโยชน์ในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาเป็นที่รู้จักมากขึ้น

๑.๙.๓ ทำให้ทราบคุณค่าของการศึกษาพุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานในการเผยแพร่พระพุทธศาสนา

บทที่ ๒

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในบทที่ ๒ ผู้วิจัยจะได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา แนวคิดกระบวนการเผยแผ่ด้วยองค์ประกอบของศาสนา แนวคิดเกี่ยวกับพุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และการศึกษาทบทวนเอกสาร แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งจะได้นำเสนอไปตามลำดับ ดังนี้

๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

แนวคิดทั่วไปเกี่ยวกับบริบทของคำว่า การเผยแผ่ เป็นการมุ่งศึกษาให้เห็นภาพกว้างๆ ของความหมาย ความสำคัญ องค์ประกอบ ประเภท และประโยชน์ของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เพื่อเป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจเกี่ยวกับพัฒนาการของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาลและสมัยหลังพุทธกาล ผู้วิจัยจะได้อธิบายความไปตามลำดับ ดังนี้

๒.๑.๑ ความหมายของการเผยแผ่

คำว่า การเผยแผ่ ประกอบด้วยคำ ๓ คำคือคำว่า (๑) การ มาจาก กร ธาตุในความทำเขียนเป็นคำภาษาไทยได้ว่า การ เป็นคำนาม แปลว่า การกระทำ ผู้กระทำ มักเข้าสมาสกับคำอื่นหรือรวมกับคำอื่น หมายถึงการกระทำ หรือผู้กระทำการนั้น เช่น กุมภการ ตุลาการ แต่ถ้านำหน้าคำกริยาจะกลายเป็นคำลักษณะนาม เช่น การเดิน การนั่ง^๑ เป็นต้น (๒) คำว่า เผย เป็นคำกริยา มีความหมายว่า เบิก เปิด ขยาย แยมออก^๒ และคำว่า (๓) แผ่ เป็นคำกริยา หมายถึง คลี่ ขยาย ทำให้แบนยืดออกไป ทำให้ขยายออกไป ขยายไปให้ เช่น แผ่อำณาเขต แผ่ส่วนบุญ แผ่เมตตา แผ่อำนาจ เป็นต้น^๓ เมื่อรวมคำทั้งสามเป็นคำเดียวกันเกิดเป็นคำใหม่ว่า “การเผยแผ่” จึงได้ความหมายว่า การทำให้ขยายออกไป ขยายออกไป

การทำให้ขยายออกไป ขยายออกไป นั้น มีการใช้คำที่สื่อความถึงผู้กระทำด้วย ซึ่งมีคำที่ใช้กันอยู่ ๒ คำ คือคำว่า “เผยแผ่” และ “เผยแพร่”

^๑ สมพร เจริญพงศ์, พจนานุกรมไทย ฉบับพิสดาร, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา และสถาบันบัณฑิตธรรม, ๒๕๔๔), หน้า ๖๓.

^๒ สมพร เจริญพงศ์, พจนานุกรมไทย ฉบับพิสดาร, หน้า ๓๓๒.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓.

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔ ให้ความหมายคำว่า เผยแผ่ เป็นคำกริยา หมายถึง ทำให้ขยายออกไป หรือ ขยายออกไป ส่วนคำว่า เผยแพร่ หมายถึง โฆษณาให้แพร่หลาย เช่น เผยแพร่ความรู้^๔

พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด ได้ให้ความหมายคำว่า เผยแผ่ คือ การทำให้แพร่หลายในลักษณะติดแน่น ซึมซาบ กระจายไป เช่น เผยแผ่ศาสนา เผยแผ่ธรรม องค์การเผยแผ่ ส่วนคำว่า เผยแพร่ ใช้ในความหมายว่า ประกาศ โฆษณา ทำให้แพร่หลายในลักษณะกระจายให้เป็นรูปธรรม หรือ ให้สัมผัสทางตา หู เป็นต้น เช่น การเผยแผ่ศาสนาสามารถทำได้หลายวิธี เช่น เผยแพร่ไปตามสื่อต่างๆ หรือเผยแพร่ทางสถานีวิทยุ เป็นต้น^๕

คำว่า เผยแพร่ เป็นลักษณะของมิชชันนารี (missionary) ซึ่งผู้ทำการเผยแพร่นั้นมุ่งมั่นจะทำให้ผู้อื่นยอมรับในศาสนาของตนๆ เป็นลักษณะแห่งการจงใจให้อีกฝ่ายหนึ่งหันมานับถือคำสอนนั้นๆ จะเห็นได้จากการเผยแพร่วงศาที่นับถือพระเจ้าทั้งหลาย ส่วนคำว่า เผยแผ่ หมายถึง การประกาศให้ทราบ หากทราบแล้วสนใจจะเป็นพุทธศาสนิกชน ก็ไม่เป็นที่รังเกียจ การเผยแผ่ เป็นการกระทำที่มีลักษณะอะลุ่มอล่วย และแสดงถึงความมีใจกว้าง ไม่ผูกมัดผู้อื่นด้วยความคิดของตนเองหรือศาสนาของตนเอง ในการเผยแผ่ หรือ เผยแผ่พระพุทธศาสนา ถ้ากระทำโดยคฤหัสถ์นิยมใช้คำว่า เผยแพร่ แต่ถ้าเป็นหน้าที่ของพระภิกษุสามเณร หรือ พระสงฆ์ จะใช้คำว่า เผยแผ่ เช่น “พระพุทธศาสนาแพร่หลายมาจนถึงทุกวันนี้ ก็เพราะพระสาวกได้ช่วยกันเผยแผ่พระพุทธศาสนา ถ้าขาดการเผยแผ่แล้วพระพุทธศาสนาจะไม่แพร่หลายมาจนถึงทุกวันนี้”^๖

“การเผยแผ่ คือการทำให้หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า แพร่ออกไป แล้วมีการน้อมนำเอาหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไปปฏิบัติ เพื่อทำให้เกิดการศึกษาและการพัฒนาตนเองไปในทางที่ถูกต้อง”^๗

^๔ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖), หน้า ๗๘๘.

^๕ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ราชบัณฑิต, พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ : อธิบายศัพท์และแปลความหมายที่ชาวพุทธควรรู้, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันบวรธรรม, ๒๕๕๑), หน้า ๖๑๙.

^๖ ปราณสุวีร์ อวอรัมรัมย์ (๑๐ เมษายน ๒๕๕๓), “หน้าต่างศาสนา : เผยแผ่และเผยแพร่” ข่าวสด, [ออนไลน์], รายวัน ปีที่ ๒๐ ฉบับที่ ๗๐๗๒ หน้า ๓๑, แหล่งที่มา : http://www.khaosod.co.th/view_news.php?newsid=TUROaWRXUXhOVEV3TURRMU13PT0= [๒๕ ธันวาคม ๒๕๕๔].

^๗ พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงคปญโญ), คู่มือพระสังฆาธิการว่าด้วยเรื่องการคณะสงฆ์และการพระศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๓๓.

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้กล่าวไว้ในเอกสาร “เค้าโครงการเผยแผ่พระพุทธศาสนา” ว่า “โดยทั่วไป คำว่า การเผยแผ่ นั้น มักจะเข้าใจกันเสียแต่ว่าเป็นการทำให้ได้ยินได้ฟังโดยเฉพาะ คือ การเทศนาสั่งสอน นั้นนับว่ายังไม่สมบูรณ์ งานเผยแผ่ทำนองนี้นับรวมเข้าในองค์ปรีชาญาณ ยังไม่สามารถจับใจคนผู้จะรับได้เต็มเปี่ยม จึงต้องขยายออกไปถึงการเผยแผ่ด้วย การปฏิบัติธรรมและ ปฏิเวธธรรมด้วย จึงจะครบถ้วน ในที่สุดจะได้หลักแห่งการเผยแผ่ที่สมบูรณ์ ดังนี้ (๑) เผยแผ่ด้วยการ ให้ได้ยินได้ฟังทุกวิถีทาง (หลักปรีชาญาณ) (๒) เผยแผ่ด้วยการทำ ทำสิ่งที่ดีและทำยากให้เขาดู (หลักปฏิบัติธรรม) และ (๓) เผยแผ่ด้วยการเป็นผู้มีความสุขให้เขาดู (หลักปฏิเวธธรรม)”^{๘๘}

หากจะนิยามความหมายในเชิงพหุัตถนัยโดยสรุปทั้งหมดแล้ว จะได้ชุดคำใหม่เพื่อใช้เป็น คำอธิบายความหมายของ “การเผยแผ่พระพุทธศาสนา” ว่า คือการนำแบบอย่างการดำเนินชีวิตอัน ประเสริฐที่เรียกว่า พรหมจรรย์^{๘๙} ออกไปเผยแผ่หรือกระจายออกไปให้คนอื่นทราบ โดยมีมุ่งแสดงวิถี ชีวิตในเชิงพหุัตถนัยของผู้เผยแผ่เป็นต้นแบบเพื่อเป็นการสื่อความทั้งเป็นการ “บอกให้รู้ ทำให้ดู อยู่ให้ เห็น ทำให้เป็น เย็นให้สัมผัส”^{๙๐} จนผู้ทำหน้าที่เผยแผ่เป็นผู้มีคุณสมบัติ “อ่านตัวเองออก บอกตัวเองได้ ใช้ตัวเองเป็น และเห็นตัวเองชัด”^{๙๑} จึงจะทำให้การเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้รับการยอมรับ (สัทธา) เกิดความเลื่อมใส (ปสาท) จากพุทธศาสนิกชนที่จะนำไปปฏิบัติในวิถีชีวิตของตนเองต่อไป

จากการนิยามความหมายของคำว่า การเผยแผ่ ที่ผู้รู้และนักการศาสนาทั้งหลายได้กล่าว แล้วข้างต้นนั้น ผู้วิจัยสรุปความได้ว่า การเผยแผ่พระพุทธศาสนา คือการแสดงความจริงของชีวิตและ ความจริงของสรรพสิ่งที่เกี่ยวข้อง ให้พุทธศาสนิกชนและสาธุชนทั้งหลาย เกิดความรู้ ความเข้าใจ เห็น ความสำคัญ และนำไปปฏิบัติ จนได้รับผลอย่างประจักษ์แจ้งด้วยตนเองอย่างแพร่หลาย กระจายออกไปสู่ บุคคลอื่นๆ ทั้งแนวลึกและแนวกว้าง ซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องอาศัยวิถีชีวิตของผู้ทำหน้าที่ในการเผยแผ่ต้อง ปฏิบัติให้เห็นเป็นต้นแบบเบื้องต้นจนเป็นตัวอย่างเสียก่อน แล้วค่อยนำผลที่เกิดขึ้นกับตนเองนั้นไป บอกกล่าว เผยแผ่ ให้กระจายออกไปเพื่อสนับสนุนให้ผู้อื่นได้มีวิถีชีวิตอย่างนั้น

๒.๑.๒ ความสำคัญของการเผยแผ่

พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาที่กล่าวได้ว่า เป็นผลสืบเนื่องจากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า การตรัสรู้คือการพ้นจากทุกข์ การเผยแผ่จึงเป็นการชี้บอกหนทางที่จะดำเนินไปสู่ทางพ้นทุกข์ เพื่อให้มี วิถีชีวิตอันประเสริฐที่เรียกว่า พรหมจรรย์ ตามสติปัญญาของแต่ละบุคคลที่จะพึงเข้าใจได้ เมื่อทรง ตัดสินพระทัยเผยแผ่อริยสัจธรรมที่พระองค์ตรัสรู้ จึงส่งผลต่อมนุษยชาติและต่อโลกคือ ๑)

^{๘๘} นายแก้ว ขิตตะขบ, ประวัติความสำคัญของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: โรง พิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๓), หน้า ๑๘-๒๐.

^{๘๙} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^{๙๐} พระพุทธยานันทภิกขุ, เคลื่อนไหวไปสู่ความรู้สึกตัวพร้อม (ภายใน ๗ วัน), พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: กองทุนเพื่อนสติ, ๒๕๕๓), หน้า ๑๒๑-๑๒๓.

^{๙๑} “อ่านตัวให้ออก บอกตัวให้ได้ ใช้ตัวให้เป็น เห็นตัวให้ชัด”, ศาเลา ธรรมะ, [ออนไลน์], http://dharmahall.blogspot.com/2012/02/blog-post_631.html [๒๕ ธันวาคม ๒๕๕๔].

พระพุทธศาสนาได้ปรากฏขึ้นในโลก และ ๒) การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้ามีผลต่อโลก ๓) พระรัตนตรัยได้ปรากฏขึ้นในโลก และ ๔) ความสงบสันติได้เกิดขึ้นแก่สรรพสัตว์ ซึ่งจะได้อธิบายความไปตามลำดับดังนี้

๑) พระพุทธศาสนาปรากฏขึ้นในโลก การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เป็นภาวะที่เกิดขึ้นจากความปรารถนาของพระองค์ ที่เรียกว่า พุทธปณิธาน หมายถึง ปณิธานของพระพุทธเจ้า ที่ทรงตั้งพระทัยว่า จักแสวงหาหนทางพ้นทุกข์ เมื่อพบหนทางนั้นแล้ว ก็จะบอก กล่าว แสดง ชี้แจง หนทางนั้นแก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย เป็นการช่วยเหลือให้สรรพสัตว์ทั้งหลายพ้นไปจากความทุกข์คือความเกิดความแก่ ความเจ็บ และความตาย เป็นต้น ซึ่งถ้าไม่มีพุทธปณิธานนั้น ก็เท่ากับว่าโลกนี้ก็จักไม่มีพระพุทธศาสนาปรากฏขึ้น หรือไม่มีพระพุทธเจ้ามาตรัสรู้เช่นกัน จะส่งผลให้สรรพสัตว์ตกอยู่ในความมืดบอด มีวิถีชีวิตอย่างทุกข์ทรมาน แต่โลกปัจจุบันนี้ที่มีภาวะความสงบ ความสันติอยู่ในระดับหนึ่งได้นั้น ก็เพราะมีพระพุทธเจ้ามาตรัสรู้ และได้เผยแผ่อริยสัจที่ทรงตรัสรู้นั้นแก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย ด้วยอานุภาพแห่งธรรมอันเป็นคำสั่งและคำสอนของพระพุทธเจ้านั้น จึงทำให้สรรพสัตว์มีความเห็นถูกต้อง ละอายต่อความชั่ว เกรงกลัวบาป และปรารถนาบุญ มีกตัญญูทุกเวทิตี ประพฤติตนอยู่บนทางแห่งความดี เป็นต้น ธรรมะคือความจริงของสรรพสิ่งจึงได้ช่วยเกื้อกูลให้โลกร่มเย็น เพราะมีพระพุทธศาสนาปรากฏขึ้นในโลกนั่นเอง

๒) ความจริงที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้มีผลต่อโลก ความจริงที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้นั้น แม้มีจำนวนมากอย่างไรก็ตาม เป็นสิ่งที่มีประโยชน์ต่อมวลมนุษยชาติและสรรพสัตว์อย่างมากมายขนาดไหนก็ตาม หากพระพุทธเจ้าไม่ได้เผยแผ่สิ่งที่ตรัสรู้ กล่าวคือพระพุทธองค์ไม่ได้ทรงขยายผลในความจริงสิ่งที่พระพุทธองค์ตรัสรู้ อันเป็นหนทางที่ยังสรรพสัตว์ทั้งหลายให้เดินออกจากทุกข์แล้ว การตรัสรู้หรือความจริงนั้นก็ไม่ได้เกิดประโยชน์เกื้อกูล ไม่ได้เป็นความสุขต่อชนเป็นอันมากแต่อย่างใด แต่เมื่อพระพุทธเจ้าได้ตัดสินใจพระทัยในการเผยแผ่สิ่งที่พระองค์ตรัสรู้ให้แก่สรรพสัตว์รู้ตามได้แล้ว การตรัสรู้จึงเกิดประโยชน์ต่อสรรพสัตว์ และการเผยแผ่ของพระสงฆ์ผู้เป็นพุทธสาวกในสมัยพุทธกาล รวมถึงการเผยแผ่ของพุทธบริษัท การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าจึงมีผลต่อโลกมาแล้วกว่า ๒๖๐๐ ปี

๓) พระรัตนตรัยได้ปรากฏขึ้นในโลก จากการที่พระพุทธเจ้าได้ทำหน้าที่ของความเป็นพระพุทธเจ้า คือการเผยแผ่อริยสัจธรรม อันเป็นความจริงอันประเสริฐโดยการขยายความเป็นอเนกปริยายด้วยการบอก กล่าว แสดง ชี้แจง แก่ปัญจวัคคีย์เป็นเบื้องต้น และพระอริยสงฆ์สาวกทั้งหลายตามลำดับ จึงทำให้พระรัตนตรัย คือ พระพุทธ (พระพุทธเจ้า) พระธรรม (อริยสัจ หรือ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า) และพระสงฆ์ (พระอริยสงฆ์สาวก รวมถึงสมมติสงฆ์ผู้กำลังพัฒนาตนโดยปฏิบัติตามพระธรรมที่พระพุทธเจ้าสั่งสอนในปัจจุบันด้วย) จึงทำให้พระรัตนตรัยปรากฏขึ้นตั้งแต่บัดนั้น แล้วพระสงฆ์สาวกได้ช่วยกันทำหน้าที่เผยแผ่คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าต่อๆ กันมาในหมู่พุทธบริษัท จากคนกลุ่มหนึ่งไปสู่คนอีกกลุ่มหนึ่ง จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ได้มีการสืบทอดมาตั้งแต่หลังจากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า นับว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อมวลมนุษยชาติ เพราะเป็นจุดปฐมปฏิบัติแห่ง

พระพุทธศาสนาที่อุบัติขึ้นในโลกทั้ง ๓ หรือไตรโลก ได้แก่ มนุษยโลก เทวโลก และพรหมโลก^{๑๒} โดยประดิษฐานได้อย่างมั่นคงดำรงประโยชน์เกื้อกูล ก่อให้เกิดสันติสุขแก่จิตวิญญาณของมวลมนุษย และสรรพสัตว์นับประมาณมิได้ ก็ด้วยพระมหากรุณาธิคุณของพระพุทธเจ้าที่ทรงตัดสินพระทัยในการเผยแผ่อริยสัจธรรมที่ทรงตรัสรู้แล้วเสด็จจาริกโปรดปรานพุทธธรรม บำเพ็ญพุทธกิจจนเกิดพุทธจริยาอันยิ่งใหญ่ตลอด ๔๕ พรรษา พระพุทธศาสนาจึงเจริญรุ่งเรืองเป็นหลักนำสัมมาทิฐิและสัมมาปฏิบัติมาสู่ปวงชนจากพุทธกาลจนกระทั่งบ่อเกิดแห่งอารยธรรมอันสูงส่งของโลก เป็นรากฐานแห่งคุณธรรมจริยธรรมที่ดีเยี่ยมของสังคมโลกในปัจจุบัน

๔) ความสันติสุขได้ปรากฏแก่สรรพสัตว์ อริยสัจที่พระพุทธเจ้าได้ขยายความออกไปเพื่อ บอก กล่าว แสดง ชี้แจง หนทางไปสู่สันติสุขอันเป็นมรรควิถีการปฏิบัติเพื่อการพ้นทุกข์แก่มนุษยชาติ และสรรพสัตว์ทั้งหลายที่เรียกว่า ศีลธรรม คุณธรรม และจริยธรรมนั้น เป็นวิธีการออกจากทุกข์ โดยเฉพาะปัญหาของชีวิตมนุษย์ หากผู้ใดปฏิบัติตามบุคคลผู้นั้นก็สามารถก้าวพ้นไปจากทุกข์คือ ปัญหาต่างๆ ในวิถีชีวิตได้ และเมื่ออริยสัจคือความจริงได้ขยายตัวออกไปตามปัจเจกบุคคลที่อยู่ในสังคมแล้ว ก็จะส่งผลทำให้เกิดสันติสุขตามความปรารถนาของตน และการอยู่ร่วมกันของสรรพสัตว์ทั้งหลายอย่างสันติสุข

สรุปความได้ว่า พระพุทธศาสนาที่เจริญรุ่งเรืองมั่นคงอยู่ได้และสืบต่อกันมาตามลำดับนั้น เป็นเพราะการเผยแผ่ กล่าวคือการประกาศ การเปิดเผยอริยสัจธรรม อันเป็นความจริงอันประเสริฐ เพื่อให้ผู้รับฟังหรือสัมผัสสวาทเกิดกระบวนการศึกษาและปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์ ทรงถ่ายทอดด้วยการจัดการความรู้ (Knowledge Management) เป็นองค์ความรู้ที่เรียกว่า หลักไตรสิกขา เพื่อให้ผู้ฟังเข้าถึงหลักความจริงนั้นๆ อันจักทำให้เกิดผลคือความพ้นไปจากวัฏฏสงสารได้ในที่สุด トラบใดที่พุทธบริษัทมีพระสงฆ์ผู้พัฒนาตนจนเป็นพุทธสาวกแล้ว ได้ชวนชวน มุ่งมั่น เพื่อทำหน้าที่ประกาศ เผยแผ่ หลักพุทธธรรมให้ขจรขยายไปทั่วทุกอนุภูมิภาคของโลกก็เป็นอันมั่นใจได้ว่า พระพุทธศาสนาจะดำรงสันติภาพก่อให้เกิดสันติสุขแก่มวลมนุษยชาติอยู่ตราบนาน

๒.๑.๓ องค์ประกอบของการเผยแผ่

การเผยแผ่พุทธธรรมในครั้งพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการเผยแผ่แบบประยุกต์เข้ากับสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ทางสังคม จารีต ประเพณี ในแต่ละท้องถิ่นที่มีความแตกต่างกัน ทรงใช้อุบายในการเลือกบุคคล รอจังหวะหรือโอกาส การสอนของพระพุทธเจ้าในแต่ละครั้ง จะมีคุณลักษณะซึ่งเรียกได้ว่าเป็นลีลาการสอน ๔ รูปแบบ คือ สันทสสนา สมาทปนา สัมปหังสนา และสมุตเตสนา^{๑๓} พระพุทธเจ้าทรงมีพระสงฆ์สาวกเป็นกำลังหลักในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ทำให้พระพุทธศาสนาแพร่หลายออกไปทั่วชมพูทวีปและเจริญรุ่งเรืองมั่นคง สืบเนื่อง

^{๑๒} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐/๑๖.

^{๑๓} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๑/๒๒/๑๕, วิ.ม. (ไทย) ๒/๕๑๕/๓๙ วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๗๘๓/๑๑๘, วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๙,๓๗, วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๔๙/๒๑๙, ที่.สี. (ไทย) ๙/๓๒๒/๑๒๔.

จนถึงยุคสมัยปัจจุบัน^{๑๔} พระสงฆ์จึงเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการธำรงรักษาพระพุทธศาสนาโดยการสืบทอดพระธรรมวินัยของคณะสงฆ์ เป็นต้นแบบของการประพฤติปฏิบัติ และการอบรมปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมแก่พุทธศาสนิกชนทั่วไป ปัจจัยต่างๆ ที่ขับเคลื่อนให้การเผยแผ่พระพุทธศาสนาดำเนินไปได้

เพื่อให้่ายต่อการทำความเข้าใจและการศึกษา ผู้วิจัยจะเทียบเคียงกับองค์ประกอบของการสื่อสาร หรือ การประชาสัมพันธ์ ซึ่งประกอบด้วย “ผู้ส่งสาร (Source/Sender) ข่าวสาร (Message) ช่องทางหรือสื่อ (Channel) และมีผู้รับสาร (Receiver)”^{๑๕} ซึ่งองค์ประกอบสำคัญของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา หากมองตามองค์ประกอบของการสื่อสาร ก็จะมีส่วนสำคัญอยู่ ๔ ประการคือ ๑) ศาสนธรรม ๒) ศาสนบุคคล ๓) ศาสนสถาน และ ๓) ศาสนพิธี ซึ่งจะได้อธิบายความไปตามลำดับดังนี้

๑) ศาสนธรรม (Dhamma) หมายถึง หลักธรรมอันเป็นคำสั่งและคำสอนของพระพุทธเจ้า กล่าวคือความจริงที่พระพุทธองค์ตรัสออกมาจากอริยสัจ ๔ ประการ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค แล้วขยายความออกไปเป็นหัวข้อธรรมต่างๆ อีกจำนวนมาก เพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติกาย วาจา จิตใจให้เข้าถึงหรือสอดคล้องกับความจริงที่ทรงตรัสรู้ (แต่ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพานนั้น พระองค์ทรงให้ยกศาสนธรรมกล่าวคือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายนั้น ขึ้นเป็นศาสนาแทนพระพุทธเจ้า^{๑๖} แต่พุทธพจน์ทั้งหลายที่ทรงแสดงผ่านการตรัสเป็นพุทธพจน์ที่เป็นพระธรรมเทศนาในช่วงเวลาต่างๆ ตลอดสมัยพุทธกาลแล้วพระสาวกได้จดจำเอาไว้แล้วร้อยเรียงปรากฏในพระสูตรต่างๆ ที่สืบทอดกันต่อมาจนถึงปัจจุบัน ถือเป็นหน้าที่ที่พุทธศาสนิกชนทุกคนต้องศึกษาให้เข้าใจ แล้วนำมาปฏิบัติด้วยการประยุกต์ใช้ในวิถีชีวิตเพื่อทำหน้าที่ของตนให้ถูกต้องชอบธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา มีวิถีชีวิตที่เป็นการเผยแผ่ชีวิตที่ดีงาม เป็นที่ประจักษ์ต่อสาธารณชนในฐานะที่ตนเป็นพุทธบริษัท ตามสถานะและบทบาทหน้าที่ของตนๆ ได้เป็นอย่างดี การปฏิบัติตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า จะทำให้ผู้นำหลักธรรมไปปฏิบัติในวิถีชีวิตนั้นๆ ได้รับผลอย่างใดอย่างหนึ่งเสมอ ซึ่งผลนั้นย่อมประจักษ์ต่อผู้นั้น ทำให้เกิดความรู้ในส่วนที่บัญญัติที่เรียกว่า “ปริยัติ” เกิดความเข้าใจในส่วนที่บัญญัติเรียกว่า “ปฏิบัติ” และได้สัมผัสผลในส่วนที่เรียกว่า “ปฏิเวธ” บัญญัติทั้ง ๓ นั้น ถือเป็นพื้นฐานสำคัญของพุทธบริษัทที่ทุกคนจะต้องทำให้ประจักษ์กับตนจึงจะเกิดผลคือความเชื่อ (ศรัทธา) และความเลื่อมใส (ปสาทะ) มีสติปัญญาเห็นคุณค่าพระพุทธศาสนาและคุณค่าชีวิตของตนเองอย่างแท้จริง

^{๑๔} บรรจบ บรรณรุจิ, อีสติมหาสาวก, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: กองทุนศึกษาพุทธสถาน, ๒๕๓๙), หน้า ๑๑.

^{๑๕} สมาน งามสนธิ, องค์ประกอบของการสื่อสารที่พึงประสงค์ตามแนวทางพุทธะ, (กรุงเทพมหานคร: บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), เอกสารประกอบ, หน้า ๙. อ้างในพระมหาบุญเลิศ ธรรมทสสี, “ศึกษาวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระราชาวิทยาลัย (หลวงพ่อดูณ ปรีสุทโธ)”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๖๑.

^{๑๖} คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้ง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ล้วนแต่เป็นการขยายความออกไปจากอริยสัจ ๔ ทั้งสิ้น-ผู้วิจัย.

แล้วสามารถเปลี่ยนแปลงตนเองให้กลายเป็นบุคคลผู้ที่เห็นคุณค่าของธรรมะคือการเสียสละตน เพื่อไปทำหน้าที่ในการเผยแผ่หลักคำสอนของพระพุทธเจ้า อันเป็นหน้าที่ที่สูงส่งและมีคุณค่าสูงสุดของ ความเป็นพุทธบริษัทเพราะได้สืบทอดไว้ซึ่งสิ่งที่จักเป็นประโยชน์ต่อสรรพสัตว์ทั้งหลาย

๒) ศาสนบุคคล (Religious People; Sangha) หมายถึง บุคคลผู้ปฏิบัติตามหลักศาสนา ในที่นี้หมายถึงพุทธบริษัท ๔ ได้แก่ ภิกษุ ภิกษุณี สามเณร สามเณรี อุบาสก และอุบาสิกา รวมถึงพุทธศาสนิกชนทุกคน ซึ่งบุคคลเหล่านี้ต่างมีบทบาทและมีหน้าที่เฉพาะของตนแตกต่างกัน ไปตามสถานะ แต่ในฐานะความเป็นพุทธศาสนิกชนร่วมกัน ย่อมมีหน้าที่ที่จะต้องทำการเผยแผ่ พระพุทธศาสนาเหมือนกัน เพื่อสืบทอดวิถีพุทธที่ดั่งามให้ดำรงอยู่และให้ขยายออกไปจากบุคคล หนึ่งไปยังอีกบุคคลหนึ่ง จากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง สืบต่อกันไปอย่างไม่สิ้นสุด แต่ด้วยสถานะและ บทบาทที่แตกต่างกันย่อมมีหน้าที่ในการเผยแผ่มากหรือน้อยและเข้มข้นหรือเจือจางแตกต่างกัน อย่างไรนั้น ขึ้นอยู่กับความรับผิดชอบของแต่ละบุคคลที่ได้รับการศึกษาเรียนรู้หลักธรรมอันเป็นองค์ ความรู้ที่ใช้พัฒนาตน ซึ่งเป็นพุทธวิธีในการบริหารกาย บริหารจิต และเจริญสติปัญญาของตนให้ เข้าถึงความ เป็นพุทธะที่แตกต่างกัน ซึ่งเมื่อศาสนบุคคลได้ศึกษาเรียนรู้ศาสนธรรมจนได้รับองค์ความรู้ แล้วนำไปปฏิบัติในวิถีชีวิตจนบังเกิดผลเป็นความอยู่เย็นด้วยศีลและการเป็นสุขด้วยธรรมแล้วไซ้ ศาสน บุคคลนั้นๆ ย่อมจะได้รับการยอมรับศรัทธาเป็นอย่างดี โดยศาสนบุคคลที่ผู้ภิกษุและภิกษุณีบริษัท ควรมีคุณสมบัติของการเป็นนักเผยแผ่ ๒ ประการคือ (๑) คุณสมบัติภายนอก และ (๒) คุณสมบัติ ภายใน ที่ทำให้ผู้ฟังเกิดศรัทธาและยอมปฏิบัติตามในคำสอนอย่างน่าอัศจรรย์ ดังนี้

(๑) คุณสมบัติภายนอก ได้แก่ ด้านบุคลิกภาพ หมายถึง รูปร่างหน้าตา การแสดงออก ทางการเคลื่อนไหว เป็นมารยาทที่งดงาม สังคมยอมรับ มีความเป็นเสน่ห์ มีท่าทีสง่าผ่าเผย งามอง สงบเยือกเย็น จึงเป็นเหตุให้ผู้ฟังเกิดศรัทธายิ่งขึ้น ดังคำสรรเสริญของพราหมณ์ในพรหมายสุตตราว่า “ชนทั้งหลายที่ท่านพระสมณโคดม ทรงชี้แจงให้เห็นแจ้ง สมาทานให้อาจหาญ ให้อำนาจด้วยธรรมมีกถา แล้ว เมื่อลุกไปจากที่นั่งแล้วยังเหลียวหลังกลับมามอง ด้วยไม่อยากจะละจากไป”^{๑๗}

(๒) คุณสมบัติภายใน เป็นคุณธรรมที่ผู้เผยแผ่พึงปฏิบัติ และเพื่อให้เกิดความรู้ ความ เข้าใจในหลักพุทธธรรม เพื่อจะได้สอนให้ถูกประเด็นทั้งภาคทฤษฎี (พระปริยัติสัทธรรม) และ ภาคปฏิบัติ (ปฏิบัติสัทธรรม) โดยมีจุดมุ่งหมาย คือปฏิเวธสัทธรรม ได้แก่ ความสุข ความเจริญต่อผู้ฟัง เป็นที่ตั้ง และมีจิตประกอบด้วยเมตตาเป็นหลัก ด้วยคุณธรรมบุคคลผู้จะเผยแผ่หรือประกาศหลักพุทธ ธรรมในพระพุทธศาสนาได้นั้น พึงตั้งอยู่ในคุณสมบัติที่เกื้อกูลต่อชาวโลกหลายประการ เพื่อยัง ศรัทธาความเลื่อมใสและให้การเผยแผ่มีประสิทธิภาพสูงสุด โดยมีปณิธานในการแสดงธรรมต่อผู้ฟัง ด้วยเมตตาจิตหวังอนุเคราะห์มิใช่เพื่อหวังลาภสักการะ^{๑๘} มีปฏิสัมภิทา ความเข้าใจ ปัญญาที่แตกฉาน ในอรรถ (เนื้อหาสาระ) เข้าใจในธรรม (อธิบายย่อหรือพิสดารได้) เข้าใจในหลักนิรุกติ (การซ้ำของใน

^{๑๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๘๗/๔๗๘-๔๗๙.

^{๑๘} อ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๙/๒๖๓.

ภาษา) และเข้าใจในหลักปฏิกิริยา คือ ไหวพริบในการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า^{๑๙} มีความเป็นพหูสูตร^{๒๐} และ การรู้จักแสดงธรรมไปตามขั้นตอน มีความเป็นกัลยาณมิตร^{๒๑}

พระธรรมโมลี (ทองอยู่ ญาณวิสุโท) ให้ความคิดเห็นเกี่ยวกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาว่า “การเผยแผ่จะทำให้ดีได้ต้องได้รับการศึกษามีความรู้ความสามารถ จะเผยแผ่วิชาใดก็ต้องเรียนรู้ทุกวิชา พระพุทธเจ้าก็เป็นนักเผยแผ่เราก็เจริญรอยตามพระองค์อย่างที่เราองค์เผยแผ่ในวันมาฆบูชา พระองค์ก็ได้ประกาศโอวาทปาติโมกข์ การแนะนำกับพระภิกษุสงฆ์ที่จะเป็นนักเผยแผ่ที่ดีคือ อย่าทำร้ายเขา อย่าพูดส่อเสียด ใส่ร้ายป้ายสี ต้องเป็นคนง่ายๆ รู้จักประมาณในโภชนะ หาทิ้งสบนั่งพิจารณาธรรม อุดมการณ์ก็คือให้ได้บรรลุพระนิพพานบรรเทาหรือทำลายกำจัดกิเลสให้หมด พระพุทธเจ้าครั้งส่งพระสงฆ์ ๖๐ รูปไปเผยแผ่ก็ได้ประกาศพรหมจรรย์ในเบื้องต้นเพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนหมู่มากทั้งมนุษย์และเทวดา จุดประสงค์ของพระองค์คือชนหมู่มาก วัตถุประสงค์ก็คือความสุขแก่กุล เพราะฉะนั้น เป้าของพระองค์คือชนหมู่มาก คุณสมบัติของพระธรรมทูตต้องมีความอดทน อย่าไปทำร้ายใคร อย่าไปกล่าวร้ายใคร คนที่เบียดเบียนจะเป็นสมณะได้ไง ต้องรู้จักสำรวมในการเผยแผ่ นั่งก็เป็นการเผยแผ่ เดินก็เป็นการเผยแผ่”^{๒๒}

๓) ศาสนสถาน (Religious Place; Temple) หมายถึง พุทธศาสนสถาน คือสถานที่หรือ สิ่งก่อสร้าง ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อใช้ในกิจการ หรือ เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ได้แก่ สำนักสงฆ์ วัด วาอาราม โบสถ์ วิหาร เจดีย์ และสถูป เป็นต้น เป็นสถานที่ใช้ประกอบพิธีทางศาสนา เป็นที่พำนักของพระภิกษุ และเป็นอนุสรณ์ให้ระลึกถึงคุณพระรัตนตรัย ซึ่งพุทธศาสนิกชนนิยมไปกราบไหว้บูชา และร่วมกิจกรรมต่างๆ^{๒๓} วัดในพระพุทธศาสนามีมาแต่สมัยพุทธกาล เมื่อพระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้และมีประสงค์จะแสดงพระธรรมโปรดพระเจ้าพิมพิสาร จึงได้เสด็จไปยังกรุงราชคฤห์เมืองหลวงแห่งแคว้นมคธพร้อมด้วยพระสงฆ์สาวก ในครั้งนั้น พระเจ้าพิมพิสารได้ถวายพระราชอุทยานเวฬุวันให้เป็นพระอารามที่ประทับของพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์สาวก เรียกชื่อว่า เวฬุวนาราม วัดเวฬุวนารามจึงเป็นวัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนา วัดในสมัยพุทธกาลพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์สาวกจะประทับ

^{๑๙} วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๗๒/๒๕๒-๒๕๓.

^{๒๐} วจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๘๗/๑๕๕.

^{๒๑} วจ.สตตก. (ไทย) ๒๓/๓๗/๕๗. คุณสมบัติของผู้ที่เป็นกัลยาณมิตร หรือองค์คุณของความเป็นกัลยาณมิตร ๗ ประการ ได้แก่ (๑) เป็นที่รักเป็นที่พอใจ (๒) เป็นที่เคารพ (๓) เป็นที่ยกย่อง (๔) เป็นนักพูด (๕) เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำ (๖) เป็นผู้พูดถ้อยคำลึกซึ้งได้ (๗) ไม่ชักนำไปในอวิชชา.

^{๒๒} บทสัมภาษณ์ พระธรรมโมลี (ทองอยู่ ญาณวิสุโท), เจ้าอาวาสวัดศาลาลอย เจ้าคณะจังหวัดสุรินทร์, ๑ พฤศจิกายน ๒๕๕๔. อ้างใน พระครูโอภาสธรรมพิทักษ์ (เสียม เตชธมโม/เงางาม), “ศึกษาหลักและวิธีการเผยแผ่ธรรมของพระธรรมโมลี (ทองอยู่ ญาณวิสุโท)”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๖๖.

^{๒๓} พุทธศาสนสถาน, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.th.wikipedia.org/wiki> [๒๑ สิงหาคม ๒๕๕๕].

อาศัยอยู่เพียงชั่วคราว เมื่อเสด็จจาริกไปสั่งสอนในที่อื่น พระอารามก็จะว่างไม่มีพระสงฆ์อยู่ประจำ ต่อมาเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว จึงได้มีวัดที่มีพระสงฆ์อยู่ประจำ

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงอธิบายไว้ว่า “น่าจะมีมูลเหตุมาจากการที่ พุทธสาวกที่รำลึกถึงพระพุทธองค์ แล้วพากันไปสักการะสังเวชนียสถานแห่งใดแห่งหนึ่ง จึงเกิดเป็น ตำบลที่สมาคมของพวกพุทธบริษัททั้งพระและคฤหัสถ์ มีผู้ศรัทธาสร้างที่อยู่อาศัยถวายพระสงฆ์ และมีพระสงฆ์ที่สมัครใจอยู่ประจำทำการบำรุงรักษาสังเวชนียสถานเพื่อการกุศล จึงเกิดมีวัดที่มีพระสงฆ์ อยู่ประจำขึ้น”^{๒๔}

“พุทธสถานที่สำคัญ ๘ แห่งในสมัยพุทธกาล”^{๒๕} ได้แก่ ๑) ลุมพินีวัน สถานที่ประสูติใน ประเทศเนปาล ๒) เมืองเวสาลี เมืองที่ภิกษุสงฆ์เกิดขึ้นครั้งแรก และเป็นสถานที่ทำสังคายนาครั้งที่ ๒ ในประเทศอินเดีย ๓) เมืองราชคฤห์ ทรงประดิษฐานพระพุทธศาสนาเป็นครั้งแรก ๔) พุทธคยา สถานที่ตรัสรู้ และทรงเสวยวิมุตติสุขเป็นเวลา ๗ สัปดาห์แรกหลังทรงตรัสรู้ ๕) เมืองพาราณสี ทรง แสดงปฐมเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์ เมืองที่กำเนิดพระรัตนตรัยคือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ครบถ้วนสมบูรณ์ ๖) เมืองกุสินารา เมืองที่เสด็จดับขันธปรินิพพาน ๗) เมืองสาวัตถี เมืองที่ทรง ประทับจำพรรษานานที่สุดถึง ๒๔ พรรษา พระธรรมส่วนใหญ่ทรงแสดงที่วิหารในเมืองแห่งนี้ และ ๘) เมืองสังกัสสะ เมืองที่เสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ หลังจากทรงแสดงพระอภิธรรมโปรดพระพุทธ มารดาแล้ว

๔) ศาสนพิธี (Ordinances) หมายถึง พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาที่ชักนำให้ ผู้เข้าร่วมพิธีทั้งหลายได้เรียนรู้ความหมายของเครื่องสักการบูชา อันประกอบด้วยโต๊ะหมู่บูชา พระพุทธรูป ดอกไม้ รูป เทียน คำกล่าวบูชาพระรัตนตรัย การสมาทานศีล การกราบ การไหว้ และรวมถึงพิธีกรรม พิธีการอื่นๆ ของศาสนาพิธี เพื่อให้เกิดความอ่อนน้อม ถ่อมตนอันเป็นการละลาย ตัวตน ความเห็นแก่ตัวจนเข้าใจ ศาสนธรรม คำว่า พิธีการ ก็หมายถึง วิธีการที่พุทธศาสนิกชนจะ ประยุกต์ไปเป็นวิถีการดำเนินชีวิตที่มีพระพุทธเจ้าเป็นต้นแบบ เป็นเป้าหมายที่พุทธบริษัททั้งหลาย ต้องดำเนินไปให้ถึงเป้าหมายนั้น โดยเป็นวิถีชีวิตที่เอื้อเพื่อแผ้วแผ่ สมุทสรณสามัคคี ช่วยเหลือ เกื้อกูล พึงพาอาศัยซึ่งกันและกันอย่างมีความสุขกาย สุขใจ ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่นที่เรียกว่า “ชีวิตวิถีพุทธตามหลักการของพระพุทธศาสนา”^{๒๖}

องค์ประกอบของการเผยแผ่ทั้ง ๔ ประการ สามารถเทียบเคียงได้กับองค์ประกอบของ การสื่อสาร คือศาสนบุคคลเทียบเคียงได้กับผู้สื่อสาร, ศาสนธรรมเทียบเคียงได้กับข่าวสาร, ศาสน

^{๒๔} ประวัติการสร้างวัดในพระพุทธศาสนา. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : http://www.dra.go.th/module/attach_media/sheet6620090520102519.pdf [๒๑ สิงหาคม ๒๕๕๙].

^{๒๕} พุทธสถานที่สำคัญ ๘ แห่งในสมัยพุทธกาล, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.dhammadhamma.org/buddha/g45.php> [๒๑ สิงหาคม ๒๕๕๙].

^{๒๖} ชีวิตวิถีพุทธ คือวิถีที่ดำเนินตาม อุดมการณ์ ๔, หลักการ ๓ และ วิธีการ ๖ ที่ปรากฏในคำสอนของ พระพุทธเจ้าทั้งหลายในพระพุทธศาสนา ดุราลัยละเอียดใน ทีม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐-๕๑.

สถานเทียบเคียงได้กับผู้รับสารในศาสนสถาน หรือสถานที่ต่างๆ ที่ใช้ในการปฏิบัติธรรมของผู้เผยแผ่ธรรม และศาสนพิธีเทียบเคียงได้กับช่องทางหรือสื่อในการส่งสาร โดยการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเมื่อมองไปที่ผลสำเร็จแล้ว วิธีการที่ทำให้บรรลุสำเร็จตามเป้าประสงค์ได้นั้น องค์ประกอบทั้ง ๔ ต้องประสานการทำงานร่วมกัน หากขาดองค์ประกอบอย่างหนึ่งอย่างใดแล้ว ย่อมไม่สามารถบรรลุผลตามเป้าประสงค์ได้ เพื่อให้มองเห็นภาพได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงบูรณาการในสมัยพุทธกาล พอสังเขปดังนี้

๑) **พระอัสสชิ** เป็นพระสาวกรูปหนึ่งที่คุณคนเห็นแล้วเกิดความพอใจ เลื่อมใสศรัทธา มีเรื่องเล่าว่า พระอัสสชิ เป็นพระที่เรียบง่าย มีกิจวัตรที่ก้าวไป ถอยกลับ แลดู เหลียวดู คู้เข้า เขยียดออก นำเลื่อมใส มีจักขุทอดลง ถึงพร้อมด้วยอิริยาบถ เวลาเดินแต่ละย่างก้าวดูเรียบง่าย อุปนิสัยคือ พระสารีบุตร เห็นกิจวัตรการของพระอัสสชิเท่านั้น ก็เกิดความศรัทธา อยากเข้าไปหาร่วมสนทนาด้วย^{๒๗}

๒) **พระมหากัสสปเถระ** เป็นแบบอย่างของผู้สันโดษ ผู้มีความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย ความเป็นผู้คงแก่เรียน ท่านบวชเมื่ออายุมาก แต่ก็ไม่ทอดธุระในพระศาสนา มุ่งประพฤติปฏิบัติจนเกิดความสมบูรณ์ในไตรสิกขา ไปถึงจุดหมาย คือ พระอรหัตผล เป็นผู้แตกฉานในองค์ธรรม อบรมสั่งสอนภิกษุทั้งทางตรงและทางอ้อม จนเป็นที่เคารพของหมู่ภิกษุ ท่านเป็นแบบอย่างของผู้ประพฤติปฏิบัติชอบจนเป็นที่เคารพยำเกรงของเพื่อนภิกษุ ถือเป็นการสั่งสอนด้วยการปฏิบัติ ซึ่งมีผลมากกว่าการพูด อบรมสั่งสอน ท่านได้รับมอบหมายให้เป็นประธานทำสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งแรกในปีพุทธปรินิพพาน อันเป็นการรักษาหลักการและข้อปฏิบัติที่ถูกต้อง ใช้เป็นแนวทางการศึกษาและปฏิบัติจนเป็นต้นแบบของพระพุทธศาสนาเถรวาทสืบมาจนถึงปัจจุบัน^{๒๘}

๓) **พระสารีบุตร** ในด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ท่านมีวิธีเผยแผ่ในลักษณะให้คำแนะนำ ปรีक्षा สนทนา ตอบปัญหาข้อข้องใจ และการแสดงธรรม เมื่อได้ฟังจากพระบรมศาสดาแล้วนำไปถ่ายทอดแก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกอุบาสิกา และบุคคลทั่วไปให้เข้าใจหลักธรรม อันลึกซึ้งด้วยวิธีการบรรยาย อธิบาย ขยายความ เปรียบเทียบ และตอบปัญหาธรรม เป็นต้น จนเป็นที่ไว้วางพระทัยของพระพุทธเจ้า ทำให้บุคคลทั่วไปศรัทธาเลื่อมใสแล้วหันมานับถือพระพุทธศาสนากันอย่างแพร่หลาย มีบางส่วนเท่านั้นที่ได้หันมานับถือพระพุทธศาสนา เพราะยึดติดอยู่กับลัทธิเดิมอย่างแรงกล้า ถึงกระนั้นก็ตาม ก็ได้หันมาอยู่ในตัวท่านอยู่ก็มีซึ่งเท่ากับได้สร้างความเข้าใจอันดีระหว่างกลุ่มความเชื่อต่าง ๆ นับเป็นตัวอย่างการประกอบศาสนกิจดำเนินชีวิตและเผยแผ่พระพุทธศาสนาในปัจจุบันได้เป็นอย่างดี บทบาทในการรักษาพระสัทธรรมให้คงอยู่ ท่านกระทำโดยการศึกษาและลงมือปฏิบัติตามหลักธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้อย่างจริงจังท่านเคยกราบทูลเสนอให้พระผู้มีพระภาคเจ้าสังคายนาพระธรรม แต่ในขณะนั้น พระพุทธองค์ตรัสว่ายังไม่ถึงเวลา ท่านจึงได้จำแนกธรรม โดยแบ่งไว้เป็นหมวดหมู่

^{๒๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐/๗๒.

^{๒๘} พระมหาจตุญ ญาณวโร (อินทร์ยงค์), “การศึกษาดำเนินชีวิตของพระมหากัสสปเถระในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า บทคัดย่อ (๕).

เพื่อสะดวกต่อการศึกษา ในเวลาต่อมายังใช้หลักธรรมที่ท่านแสดงไว้ เช่นในสังคิยสูตร เป็นแนวทางในการทำสังคายนาครั้งแรกหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว^{๒๙}

๔) พระมหาโมคคัลลานะ พระมหาโมคคัลลานะได้เผยแผ่พระพุทธศาสนาในลักษณะการให้คำแนะนำ เป็นที่ปรึกษา การสนทนา การตอบปัญหาข้อข้องใจ การแสดงฤทธิ์โดยรับสนองพุทธบัญชาให้ไปปราบผู้เป็นมิถิลาทมิฬ การเป็นสมณทูตในเทวโลกและยมโลก แล้วนำเรื่องราวเหล่านั้นมาบอกแก่ชาวโลก และการแสดงธรรมแก่พุทธบริษัทและบุคคลทั่วไปด้วยวิธีการต่างๆ เช่น การบรรยาย การอธิบายขยายความ การเปรียบเทียบ การตอบคำถาม^{๓๐}

๕) พระอานนท์ มีบทบาทในการเผยแผ่ในลักษณะให้คำแนะนำ คำปรึกษา สนทนา ตอบปัญหา ข้อข้องใจ และการแสดงธรรม โดยท่านได้รับฟังจากพระพุทธเจ้าศึกษาแล้วนำไปถ่ายทอดหรือเผยแผ่แก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา และบุคคลทั่วไป ด้วยวิธีการต่างๆ เช่น การบรรยาย การอธิบาย ขยายข้อความ เปรียบเทียบ และถามตอบ เป็นต้น จนเป็นที่ศรัทธาเลื่อมใส และยอมรับในการรักษาพระสัทธรรมให้คงอยู่ โดยการศึกษาและทรงจำในเถรคาถา ได้ ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ จนได้รับการคัดเลือกให้เข้าร่วมปฐมสังคายนา ในฐานะผู้วิสันาพระธรรม นำเสนอพระโอวาทและพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าต่อที่ประชุมสงฆ์ให้จัดหมวดหมู่ จนกลายมาเป็นพระสูตร พระอภิธรรม และท่านยังได้สร้างทายาทสืบต่อในคัมภีร์สังยุตตนิกาย นิทานวรรคและอรรถกถาซึ่งภิกษุผู้เป็นศิษย์ของท่านได้มีบทบาทสำคัญในการสังคายนา ครั้งที่ ๒^{๓๑}

๖) พระมหากัจจายนะ เป็นผู้ทำหน้าที่แทนพระพุทธเจ้าในการประกาศพระศาสนา ในด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ท่านใช้วิธีการสอน ๔ อย่าง คือ สันตัสสนา สมาทปนา สมุตเตชนา และสัมปหังสนา พร้อมทั้งใช้รูปแบบการสอนอีก ๔ อย่าง คือ การสนทนาธรรม การบรรยาย การตอบปัญหา และการวางกฎระเบียบ โดยการอธิบายพุทธพจน์อย่างละเอียดลึกซึ้งแก่พุทธบริษัท และบุคคลทั่วไปให้เข้าใจในหลักธรรมอย่างแจ่มแจ้งเหมือนกับพระพุทธเจ้าทรงแสดงเองด้วยการบรรยาย อธิบายเนื้อความแห่งธรรม และตอบปัญหาธรรม เป็นต้น จนพระพุทธเจ้าทรงให้ไปประกาศพระพุทธศาสนา ณ แคว้นอวันตี ทำให้เกิดมีผู้ศรัทธาเลื่อมใสเป็นจำนวนมาก และมีผู้หันมา นับถือ

^{๒๙} พระกิตติศักดิ์ ยโสธโร (แก้วเหลา), “การศึกษาบทบาทของพระสาวกเถระในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า บทคัดย่อ (๕).

^{๓๐} พระมหาสุชนา วิจารณ์ญาโณ (ยาสุกแสง) “การศึกษาบทบาทของพระมหาโมคคัลลานะเถระในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า บทคัดย่อ (๕).

^{๓๑} พระมหาจิตติภัทร อจลอมโม (จันทร์คุ้ม), “การศึกษาบทบาทของพระอานนท์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า บทคัดย่อ (๑)-(๒).

พระพุทธศาสนาเป็นอุบาสกจำนวนมาก และท่านยังได้ประพันธ์คัมภีร์ ๖ เล่ม คือ กัจจายนไวยากรณ์ จูฬนिरुत्ति มหานिरุत्ติ เนตติ เปฏุโฏปเทศ และวันณนิตี^{๓๒}

๗) **พระโสณกุฎิกัณณะ** พระโสณกุฎิกัณณะได้เผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยช่วยปฏิบัติศาสนกิจในการเอื้อเฟื้อพระธรรมวินัย ช่วยเหลือพระอุปัชฌายาจารย์ในการถ่ายทอดหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา แก่ภิกษุ อุบาสก อุบาสิกา และบุคคลทั่วไป ทำให้บุคคลที่ไม่มีศรัทธาเกิดศรัทธาเลื่อมใสเป็นจำนวนมาก ทำให้บุคคลผู้เลื่อมใสอยู่แล้วเกิดความเลื่อมใสมากยิ่งขึ้น ส่วนบุคคลที่มีได้นับถือพระพุทธศาสนามาก่อนหน้านั้นนับถือพระพุทธศาสนา ประกาศตนเป็นอุบาสกอุบาสิกาจำนวนมาก พระโสณกุฎิกัณณะมีความสัมพันธ์กับพระพุทธเจ้าโดยเป็นผู้สวดพระสูตรในอัฐกัณฐการถวายพระพุทธเจ้า เป็นผู้กราบทูลขอผ่อนผันสิกขาบท มีความสัมพันธ์กับภิกษุในฐานะสัทธีวิหาริก ปรนนิบัติอุปัชฌาย์ตามธรรมเนียมที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติและมีความเคารพในพระอุปัชฌาย์ ปฏิบัติตามสิ่งที่ท่านสอนจนบรรลุพระอรหันต์ และในฐานะพระอุปัชฌาย์ ท่านได้ถ่ายทอดหลักคำสอนจนสามารถประพาสปฏิบัติจนมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา แสดงธรรมโปรดมารดาและบริวารให้เข้าใจหลักคำสอนจนมีความเลื่อมใสมากยิ่งขึ้น มีความสัมพันธ์กับบุคคลนอกศาสนา แสดงธรรมให้โจรกลุ่มหนึ่งฟังจนมีความสำนึกผิดมีความเลื่อมใสบวชในพระพุทธศาสนา^{๓๓}

๘) **พระนาคเสน** เป็นพระเถระที่เชี่ยวชาญในปริยัติและเป็นพระอรหันต์ผู้บรรลุปฏิสัมภิทา ๔ ได้อธิบายหลักธรรมที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์มิลินทปัญหอย่างละเอียดและลึกซึ้ง พร้อมทั้งยกอุปมาอุปไมยประกอบการอธิบาย และยังใช้ปฏิภาณโวหารในการโต้ตอบปัญหาเกี่ยวกับพระเจ้ามิลินท์ จนทำให้พระองค์หมดสิ้นความสงสัยเกิดศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้นพระนาคเสนมีรูปแบบและวิธีการในการเผยแผ่ที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว คือ การใช้ปฏิภาณโวหารในการโต้ตอบปัญหาที่หลากหลายกับพระเจ้ามิลินท์ ทั้งที่เกี่ยวกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ที่เป็นพระจริยาวัตรของพระพุทธเจ้า และปัญหาอื่นๆ โดยทั่วไปการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระนาคเสน โดยการโต้ตอบปัญหาเกี่ยวกับพระเจ้ามิลินท์ทำให้เกิดการรวบรวมประมวลหลักธรรมที่มีการอธิบาย มีการสนทนาโต้ตอบกันไว้ในคัมภีร์ที่ชื่อว่า มิลินทปัญหา และคัมภีร์นี้ก็ยังเป็นต้นแบบของการนำไปอธิบายอ้างอิงในคัมภีร์รุ่นหลังอีกหลายคัมภีร์^{๓๔}

^{๓๒} พระมหาสนธิ์ สุนติกโร (เกษมญาติ), “การศึกษาบทบาทของพระมหากัจจายนเถระในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า บทคัดย่อ ข.

^{๓๓} พระครูวิบูลกาญจนภาส (สมบัติ ปรีบุญโณ), “การศึกษาบทบาทของพระโสณกุฎิกัณณะในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า บทคัดย่อ ก-ข.

^{๓๔} พระมหาจิตติภัทร อจลธมโม (จันทร์คุ้ม), “การศึกษาบทบาทและวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระนาคเสนเถระ”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า บทคัดย่อ (๑)-(๒).

จากตัวอย่างการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของศาสนบุคคลในสมัยพุทธกาลดังกล่าวนี้เป็นหลักฐานเชิงประจักษ์ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของศาสนบุคคลที่เป็นผู้ขับเคลื่อนวงล้อธรรมจักรขององค์ประกอบต่างๆ ให้ผสมผสานกันอย่างสมดุลตามกาลสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป โดยมีศาสนบุคคลเป็นผู้ส่งสาร มีศาสนธรรมเป็นข่าวสาร มีศาสนพิธีเป็นช่องทางหรือเป็นสื่อที่จะให้เข้าถึงศาสนธรรม และมีศาสนสถาน เป็นสถานที่ในการปฏิบัติศาสนธรรม เพื่อให้วงล้อธรรมจักรได้ขับเคลื่อนพระธรรมในการกำจัดทุกข์ของบุคคลและสังคม และมีพระพุทธศาสนาเป็นที่พึ่งที่ร่มเย็นของสรรพชีวิตในสากลจักรวาล ดังพุทธปณิธานที่พระพุทธองค์ทรงมีพุทธประสงค์ในการที่จะให้ธรรมะ คำสั่งสอน เกิดประโยชน์ แก่กุล ต่อมหาชนและเพื่อนุเคราะห์ต่อโลกอย่างแท้จริง ทั้งในปัจจุบันและในอนาคตสืบไป

๒.๑.๔ รูปแบบการเผยแผ่

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าประสบผลสำเร็จอย่างรวดเร็ว เป็นปึกแผ่นมั่นคงและสืบทอดมาจนถึงทุกวันนี้ได้นั้น ด้วยเหตุผลสำคัญ คือ “พระองค์เป็นนักบริหารชั้นยอด มีคุณลักษณะของนักบริหารที่จะทำหน้าที่สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีเพราะพระองค์มีคุณลักษณะที่สำคัญ ๓ ประการคือ (๑) มีปัญญามองการณ์ไกล ซึ่งนักบริหารต้องสามารถวางแผนและฉลาดในการใช้คุณลักษณะข้อแรกนี้ตรงกับภาษาอังกฤษที่ว่า “Conceptual Skill” คือความชำนาญในการใช้ความคิด (จักขุมา) (๒) จัดการธุระได้ดี มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน คุณลักษณะนี้ตรงกับคำว่า “Technical Skill” คือความชำนาญด้านเทคนิค (วิรุโ) (๓) พึงพาอาศัยคนอื่นได้ เพราะเป็นคนมีมนุษยสัมพันธ์ดี คุณลักษณะนี้สำคัญมาก ตรงกับคำว่า “Human Relation” คือความชำนาญด้านมนุษยสัมพันธ์ (นิสสยสัมปันโน) ซึ่งพระพุทธองค์ทรงมีพระคุณสมบัติที่สำคัญทั้ง ๓ ประการนั้นครบถ้วนสมบูรณ์”^{๓๕} และมีนโยบายเชิงรุกไปข้างหน้าอย่างไม่หยุดยั้ง

การเผยแผ่พระพุทธศาสนา หรือ การประกาศพุทธธรรมของพระพุทธเจ้า เรียกโดยรวมว่าการแสดงธรรม ซึ่งคำว่า แสดงธรรม นี้ ไม่ได้หมายความว่า เป็นการเทศนาธรรมตามที่คนส่วนใหญ่เข้าใจกันเท่านั้น แต่หมายถึงอากัปภิกิริยาที่แสดงออกมาทั้งทางความคิด คำพูด และการกระทำตามไตรทวารนั่นเอง แต่รูปแบบแสดงธรรมนั้น มีอย่างหลากหลายแล้วแต่สถานการณ์ ไม่ได้จำกัดตายตัวว่า ต้องเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยมีทั้งหมด ๗ วิธีด้วยกัน^{๓๖} คือ ๑) อุนิสินนกา ๒) ธัมมิกกา ๓) โอวาทกกา ๔) อนุสาสนิกกา ๕) ธัมมัสสาธกกา ๖) ปุจฉาวิสัชนากา และ ๗) ธัมมเทศนากา แต่ละวิธีจะได้อธิบายความไปตามลำดับ ดังนี้

^{๓๕} พระราชวรมณี (ประยูร ธมมจิตโต), รวมปาฐกถาธรรม ชุดเพื่อชีวิตที่ติงาม, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เคล็ดไทย จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๖.

^{๓๖} นายแก้ว ชิตตะขบ, ประวัติความสำคัญของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๓), หน้า ๑๘-๒๐.

๑) **อุปนิสินกถา** แปลว่า “ถ้อยคำของผู้เข้าไปนั่งใกล้” หมายถึง การนั่งคุยสนทนาอย่างกันเองโดยสอดแทรกหลักธรรมเข้าไปในการสนทนานั้น เป็นรูปแบบการเผยแผ่ที่ใช้สำหรับการสนทนาปราศรัยกับบุคคลผู้ไปมาหาสู่ หรือการต้อนรับแขกผู้มาเยือน เป็นการพูดคุยกันตามสมควรแก่เหตุการณ์ กาลเทศะและบุคคลผู้ฟัง เพื่อตอบคำซักถาม แนะนำชี้แจง ให้คำปรึกษา เป็นต้น ไม่เป็นแบบแผนพิธี ตรงกับที่ท่านโบราณจารย์กล่าวว่า นั่งจับเข่าคุยกัน บรรยาการเป็นกันเอง โดยไม่มีการเตรียมตัวมาก่อน ซึ่งนิยมพูดกันว่า เป็นการเทศน์ธรรมาสน์เตี้ย

๒) **ธัมมิกถา** แปลว่า “ถ้อยคำที่กล่าวถึงธรรม” หมายถึงการบรรยายหรืออธิบายธรรมเป็นรูปแบบการเผยแผ่ที่พระพุทธรองค์ทรงแสดงหลักพระธรรมวินัยอย่างเป็นกิจจะลักษณะ เป็นงานเป็นการ เป็นเรื่องเป็นราว ในปัจจุบัน ได้แก่ การแสดงธรรม การปาฐกถาธรรม การบรรยายธรรม เป็นต้น

๓) **โอวาทกถา** แปลว่า “ถ้อยคำที่กล่าวสอน” หมายถึงการให้คำแนะนำตักเตือนให้ละเว้นชั่วประพฤติดี เป็นรูปแบบการเผยแผ่ที่พระพุทธรองค์ทรงประทานเป็นพระพุทธรพจน์หรือพระโอวาทสั้นๆ เป็นพระดำรัสตรัสเตือน ทรงสั่งสอนโดยเฉพาะเจาะจงเรื่องใดเรื่องหนึ่งเพื่อให้ผู้ฟังเกิดความสังวรระวัง ไม่ทำชั่ว ให้ละความชั่ว ให้ทำแต่ความดี และให้รักษาความดีเอาไว้แล้วทำจิตใจให้สะอาดผ่องใส ซึ่งตามปกติจะทรงประทานแก่พุทธบริษัทในโอกาสสำคัญ เช่น พระโอวาทปาติโมกข์ ที่ทรงแสดงถึง อุดมการณ์ หลักการ และ วิธีการ ของพระพุทธศาสนา หรือพระปัจฉิมวาจาอันเป็นโอวาทสุดท้ายเมื่อจวนจะเสด็จดับขันธปรินิพพานที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนเธอทั้งหลาย สังฆารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลาย จงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด”^{๓๓๗} เป็นต้น

๔) **อนุสาสนิกถา** แปลว่า “ถ้อยคำที่กล่าวสอนให้เห็นจริง” หมายถึงคำกล่าวสอนในลักษณะซ้ำๆ กล่าวครั้งแล้วครั้งเล่า เป็นการย้ำเตือนอยู่อย่างนั้นอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้เกิดความจำได้ เกิดความชินหู^{๓๓๘} และให้เกิดการระลึกถึงสิ่งที่เคยได้ยินได้ฟังหรือการมีสติ เห็นความสำคัญแล้วปฏิบัติในวิถีชีวิตอย่างแท้จริงได้ เป็นรูปแบบการเผยแผ่อีกวิธีหนึ่งซึ่งพระพุทธรองค์ทรงนำมาใช้ตรัสพร่ำสอนโดยเฉพาะแก่บรรดาพุทธบริษัทฝ่ายบรรพชิตหรือสหัสธรรมิก ๕ คือ ภิกษุ ภิกษุณี สิกขมานา สามเณร สามเณรี รวมทั้งนักบวชที่อยู่ใกล้ชิด ดังเช่นที่ทรงรับสั่งพระอานนท์ ความว่า “อานนท์ เราจักกระหนาบแล้วกระหนาบอีก ใครมีสสารก็ตั้งอยู่ได้ ใครไม่มีสสารก็ต้องออกไป” เป็นต้น เนื้อหาสารธรรมโดยส่วนมาก จะเป็นคำสอนประเภทความไม่ประมาท ความสามัคคี ความเพียรพยายาม สติสัมปชัญญะ ความอดทน ซึ่งพระพุทธรองค์ทรงย้ำเตือนพุทธบริษัทอยู่เนืองๆ

๕) **ธัมมสากัจจกถา** แปลว่า “ถ้อยคำที่สนทนากันในทางธรรม” หมายถึงการสนทนาธรรม เป็นทำนองแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันและกัน บางครั้งมาในรูปแบบคำถามเพื่อแสวงหา

^{๓๓๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๘/๑๖๖.

^{๓๓๘} ดูรายละเอียดใน ที.ส. (ไทย) ๙/๔๘๖/๒๑๖.

คำตอบที่มีความถูกต้อง หรือปรับความเข้าใจซึ่งกันและกัน เป็นรูปแบบการเผยแผ่ที่พระพุทธองค์ทรงใช้บางโอกาสเพื่อทรงรับรองความคิดเห็นของผู้ฟังบ้าง เพิ่มเติมบ้าง ปรับปรุงบ้าง ปฏิเสธบ้าง ตามควรแก่กรณี ปัจจุบันนอกจากจะเรียกว่า การสนทนาธรรมแล้วอาจเรียกว่า การอภิปรายธรรม การเสวนาธรรม โดยผลัดกันพูดผลัดกันฟังอีกด้วย

๖) **ปุจฉาวิสัชนากถา** แปลว่า “ถ้อยคำที่ถาม-ตอบ” หมายถึงรูปแบบการเผยแผ่ที่ขึ้นต้นด้วยการถาม-ตอบ โดยอาจจะเป็นการถามนำเพื่อกระตุ้นผู้ฟังให้ตอบเป็นการทดสอบความรู้ความเข้าใจภายหลังจากที่ได้อธิบายธรรมนั้นๆ ให้ฟัง หรือระหว่างที่สนทนาธรรมกันเพื่อกระตุ้นเข้าใจให้ผู้สนทนาเกิดความตื่นตัวอยู่เสมอ เป็นรูปแบบการเผยแผ่ที่พระพุทธองค์ทรงใช้ประกอบกับการแสดงพระธรรมเทศนาอื่นๆ ภายหลังจากที่ตรัสอธิบายความหมายของธรรมนั้นๆ แล้ว เพื่อทดสอบความเข้าใจของผู้ฟัง เช่น เมื่อทรงแสดง อนัตตลักขณสูตร โปรดพระปัญจวัคคีย์ พระองค์ทรงเริ่มอธิบายว่ารูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณเป็นอนัตตาโดยลำดับแล้วตรัสย้อนถามว่า “พวกเธอเข้าใจข้อความตามที่กล่าวมาอย่างไร รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง” เมื่อพระปัญจวัคคีย์ทูลตอบว่า “ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า” ก็ตรัสถามต่อไปว่า “สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือสุขเล่า” พระปัญจวัคคีย์ทูลตอบว่า “เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า” จึงตรัสนำไปสรุปถึงความเป็นอนัตตาว่า “สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา ควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา” “ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า”^{๓๙} ดังนี้ เป็นต้น

๗) **ธัมมเทศนา** แปลว่า “ถ้อยคำที่แสดงธรรม” หมายถึง การเทศน์ หรือการแสดงพระธรรมเทศนา เป็นการแสดงธรรมสั่งสอน ชี้แจงเรื่องบาป บุญ คุณ โทษ ประโยชน์ และมีใช้ประโยชน์ เพื่อให้ละชั่ว ประพฤติดี ทำจิตให้บริสุทธิ์ ซึ่งเป็นวิธีการเผยแผ่ที่พระพุทธองค์ทรงใช้กันมากในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยจะจัดขึ้นในสถานที่เป็นการเฉพาะ เพื่อเป็นการรับฟังพระสงฆ์แสดงพระธรรมเทศนาโดยตรง

รูปแบบ วิธีการเผยแผ่ ทั้งหมดที่กล่าวมาแล้วข้างต้น กรณีพระพุทธเจ้านั้น การแสดงธรรม หรือการเผยแผ่ของพระพุทธองค์จะมีลักษณะการเมื่อทรงสั่งสอนที่เพิ่มเติมขึ้นมาเป็นกรณีเฉพาะอีก ๓ ประการ ได้แก่ (๑) อภิธัมมยธรรมเทศนา ทรงแสดงธรรมด้วยความรู้ยิ่ง คือทรงรู้ยิ่งเห็นเองแล้วจึงทรงสอนผู้อื่นให้ปฏิบัติตาม เพื่อใช้แก้ไขปัญหามโนจิตประจำวัน (๒) สนิทานธัมมเทศนา ทรงแสดงธรรมมีเหตุผล คือผู้ฟังตรึกตรองตามหรือเห็นจริงได้ และสามารถเปลี่ยนพฤติกรรมให้ถูกต้องและเหมาะสมยิ่งขึ้น (๓) สัปภาภิหารยธัมมเทศนา ทรงแสดงธรรมให้เห็นจริงคือผู้ฟังนำผลนั้นไปปฏิบัติตาม พร้อมทั้งได้รับผลแห่งการปฏิบัติตามกำลังของตนๆ^{๔๐}

อย่างไรก็ตาม กถาทั้ง ๗ วิธีดังกล่าวแล้วนั้น เป็นรูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาลที่ต้องใช้ไตรทวารผ่านวจีกรรมเป็นหลัก หากมองภาพรวมทั้งที่พระพุทธเจ้าทรงสอน

^{๓๙} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๑/๒๘-๒๙.

^{๔๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๓๐/๓๒๒.

เวไนยสัตว์ด้วยพระองค์เอง รวมถึงพระสาวกทั้งหลายที่ได้ทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนาแล้ว สามารถประมวลรูปแบบหรือวิธีการเผยแผ่ในปัจจุบันได้ ๓ รูปแบบคือ ๑) การสื่อสารระดับบุคคล ๒) การทำตนเป็นต้นแบบ และ ๓) การทรงจำหัวข้อธรรมวินัยเอาไว้ ซึ่งมีคำอธิบายโดยสังเขป ดังนี้

๑) การสื่อสารระดับบุคคล^{๔๑} การสื่อสารจากบุคคลสู่บุคคล โดยแบ่งได้เป็นการสื่อสารระหว่างบุคคล (Interpersonal Communication) การสื่อสารในกลุ่ม (Group Communication) และการพูดในที่สาธารณะ (Public Speaking) การสื่อสารระดับบุคคลนี้ปรากฏอยู่ทุกรูปแบบในการเทศนาของพระพุทธเจ้าสู่พระสาวกและเวไนยสัตว์ และการอบรมสั่งสอนพระธรรมของพระสาวกสู่ผู้คน โดยเมื่อบุคคลได้รับสาร จากการสื่อสารของผู้ส่งสารแล้ว ผู้รับสารก็จะมี การสื่อสารภายในตนเอง (Intrapersonal Communication) ที่เกิดขึ้นภายในเฉพาะตัวบุคคลใดบุคคลหนึ่ง เป็นกระบวนการที่บุคคลแต่ละคนสื่อสารโต้ตอบกับตนเอง พระพุทธศาสนา เรียกว่า กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากการรับข้อมูลภายนอก (ปรโต โฆสะ) แล้วนึกคิดพิจารณาอย่างแยบคาย (โยนิโสมนสิการ) ก็จะเกิดความเข้าใจอย่างแจ่มชัดนำไปสู่การพัฒนาตนด้วยการขัดเกลากิเลสในใจตนและแสดงออกมาเป็นคุณธรรมในระดับขั้นต่างๆ ได้แก่ ทาน ศีล และภาวนา การสื่อสารทั้งระดับบุคคลทั้งสองแบบหรือสองระยะนี้เป็นการสื่อสารที่ได้ผลมากที่สุดในการศึกษาพระพุทธศาสนา จนทำให้เกิดพุทธบุคคล ซึ่งเป็นบุคคลต้นแบบ เพื่อมาทำหน้าที่เผยแผ่ด้วยการไปทำหน้าที่เป็นผู้สื่อสารระดับบุคคลไปสู่บุคคลต่อไปอย่างไม่มีการสิ้นสุด

๒) การทำตนเป็นต้นแบบ คือ การทำให้ดู การอยู่ให้เห็น การทำให้เป็น การเย็นให้สัมผัส ถือว่าเป็นการสื่อสารโดยที่ไม่ต้องใช้วาจาแต่เป็นการใช้อากัปกิริยา ซึ่งนับว่าเป็นเรื่องสำคัญมากในการสอนหรือการเผยแผ่คุณธรรมจริยธรรม สำหรับบุคคลผู้มีการอยู่ร่วมกัน หรือ อยู่กับคนใกล้ชิด เพราะการทำให้ดูเป็นตัวอย่าง สิ่งที่เขาได้เห็นจากการกระทำนั้น จะเป็นเหมือนภาพยนตร์ที่ฉายซ้ำแล้วซ้ำเล่าให้เขาได้ดูอยู่ทุกวัน ถ้าเขานิยมชมชอบบทบาท ความคิด คำพูด และการกระทำ ของเราผู้เป็นต้นแบบแล้ว สิ่งที่เขาได้เห็นได้เห็นเรากระทำสิ่งใดๆ ในแต่ละวันนั้น สิ่งนั้นๆ ก็จะซึมลึกลงไป ในความรู้สึกนึกคิดของผู้เห็นนั้น และถูกหล่อหลอมจนกลายเป็นอุปนิสัยอันถาวรต่อไป การทำตัวเองให้ดีจึงเป็นการเผยแผ่ศาสนาอยู่ในตัว

๓) การทรงจำหลักธรรมวินัยเอาไว้ คือ การจำหลักธรรม หมวดหมู่แห่งธรรมเอาไว้ได้ และมีความเข้าใจในความหมายทั้งโดยพยัญชนะและโดยสาระสำคัญ ที่สามารถตรวจสอบความเที่ยงตรงเมื่อต้องแสดงกับบุคคลอื่นๆ ทั้งโดยการสวดสาธยาย และการอธิบายความเข้าใจ พร้อมทั้งความเชื่อมโยงกับหลักธรรมอื่นๆ ที่มีความสอดคล้องอย่างเป็นระบบ

สรุปความได้ว่า รูปแบบและวิธีการเผยแผ่นั้น ตั้งแต่สมัยพุทธกาลจนถึงสมัยหลังพุทธกาล อาศัยการสื่อสารระดับบุคคล แล้วสื่อสารกับตนเอง เพื่อพัฒนาตนให้เป็นพุทธบุคคลต้นแบบ แล้วไป

^{๔๑} ดูรายละเอียดใน อรรถย พนาราม, “สื่อมวลชนกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา”, ใน พุทธศาสนศึกษา, ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๓ (กันยายน – ธันวาคม ๒๕๔๗) : ๖.

ทำหน้าที่สื่อสารระดับบุคคลทั้ง ๗ ประเภทต่อไป รวมถึงการจดจำหลักธรรมวินัยและหมวดหมู่แห่งธรรมสำคัญๆ ไว้ได้สามารถถ่ายทอดได้อย่างถูกต้อง เมื่อมีการตรวจทานก็มีความสอดคล้องและตรงกับความจริงและกับบุคคลอื่น ทั้งนี้ การสื่อสารระดับบุคคลผู้เป็นต้นแบบนั้นรวมถึงการใช้วจนภาษาที่แสดงออกทางการสำรวมอินทรีย์ มีอิริยาบถที่ปรากฏต่อบุคคลอื่นเป็นผู้สงบเรียบร้อยงดงาม ซึ่งเป็นการเผยแผ่ที่ได้ผลทุกเวลา

๒.๑.๕ ประโยชน์ของการเผยแผ่

การกำเนิดขึ้นของพระพุทธศาสนา นำมาซึ่งความสุขของสรรพสัตว์ ซึ่งพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นก็เป็นความสุขของโลก พระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นเพื่อความสุขของโลก พระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นแสดงธรรมเพื่อความรำบ ดับ ฐ และพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลกเพื่อแสดงแบบแห่งการครองชีวิตอันประเสริฐแก่มวล^{๔๒} ฉะนั้น การเผยแผ่พระพุทธศาสนา อันเป็นหลักคำสอนของพระพุทธเจ้านั้น เป็นการแสดงความจริงของชีวิตและความจริงของสรรพสิ่งให้ปรากฏ เพื่อประโยชน์เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์แก่ชาวโลก เป็นการแสดงความจริงแก่มวล ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสถึงความอัศจรรย์แห่งธรรมที่ทรงเผยแผ่ในขณะที่โลกกำลังมัวเมาก็ยังสนใจในธรรมของพระพุทธเจ้าเป็นความอัศจรรย์ที่ไม่เคยปรากฏ ๔ ประการโดยสรุป ดังนี้

- ๑) หมู่สัตว์ ผู้ยังหมกมุ่นในอาลัย ยินดีในอาลัย^{๔๓} บันเทิงในอาลัย เมื่อตถาคตแสดงธรรมที่ไม่มัวอาลัย ก็ตั้งใจฟังด้วยดี เจริญโสตสดับ ตั้งใจใฝ่รู้...
- ๒) หมู่สัตว์ผู้ยังหมกมุ่นในความถือตัว ยินดีในความถือตัว บันเทิงในความถือตัว เมื่อตถาคตแสดงธรรมที่กำจัดความถือตัว ก็ตั้งใจฟังด้วยดี เจริญโสตสดับ ตั้งใจใฝ่รู้...
- ๓) หมู่สัตว์ผู้ยังหมกมุ่นอยู่ความไม่สงบ ยินดีในความไม่สงบ บันเทิงอยู่ความไม่สงบ เมื่อตถาคตแสดงธรรมที่เป็นไปเพื่อความสงบ ก็ตั้งใจฟังด้วยดี เจริญโสตสดับ ตั้งใจใฝ่รู้...
- ๔) หมู่สัตว์ผู้ยังตกอยู่ในอวิชชาเป็นผู้มืดบอด ถูกอวิชชาหุ้มห่อ เมื่อตถาคตแสดงธรรมที่กำจัดอวิชชา ก็ตั้งใจฟังด้วยดี เจริญโสตสดับ ตั้งใจใฝ่รู้...^{๔๔}

จากพุทธพจน์ข้างต้นนี้ จะเห็นว่า ธรรมะของพระพุทธเจ้านั้น ถ้าหมู่สัตว์หรือประชาชนได้สดับแล้ว มรรคคือหนทางที่ทำให้เขาพ้นทุกข์ก็จะเกิดขึ้นกับผู้ได้ยินได้ฟัง โดยบุคคลผู้นั้นเมื่อได้ยินได้ฟังธรรมะของพระพุทธเจ้าแล้ว ก็จะทำให้เกิดความเห็นถูกต้อง ความคิดถูกต้อง การพูดถูกต้อง การประกอบการงานถูกต้อง การเลี้ยงชีพถูกต้อง มีความเพียรถูกต้อง มีสติถูกต้อง และมีสมาธิถูกต้อง นั่นคือการมีวิถีชีวิตที่ถูกต้องดีงาม อันเป็นวิถีชีวิตประเสริฐ ซึ่งนำมาซึ่งประโยชน์คือการอยู่เย็นด้วยศีลและเป็นสุขด้วยธรรมของบุคคลและสังคม

^{๔๒} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๙๑/๓๒๒-๓๒๓.; ๓๓๑/๔๐๕.; ๔๑๐/๔๔๖.

^{๔๓} อาลัย หมายถึง กามคุณ ๕ (รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ) หรือ หมายถึงวิญญูะทั้ง ๓
ดูรายละเอียดใน อ.จตุกก.อ. ๒/๑๒๘/๓๗๗.

^{๔๔} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๒๘/๑๙๖-๑๙๗.

นอกจากนั้น ธรรมะของพระพุทธเจ้า เป็นสิ่งที่มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่พุทธบริษัท โดยเฉพาะภิกษุบริษัทและในฐานะเป็นผู้นำของพุทธบริษัท ๔ ต้องทำหน้าที่ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เพื่อให้ธรรมะได้กระจายออกไปสู่หมู่สัตว์หรือประชาชนทั้งหลายทั้งแนวลึกและแนวกว้าง เพราะการเผยแผ่ธรรมมีความจำเป็นแก่บุคคลบางประเภทเสมอ ซึ่งมีพุทธพจน์ที่ทรงตรัสไว้ใน คิลานสูตร อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต ความโดยย่อว่า

๑. บุคคลบางคนในโลกนี้ ได้เห็นตถาคตหรือไม่ได้เห็นตถาคตก็ตาม ได้ฟังธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ หรือไม่ได้ฟังธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ก็ตาม ย่อมไม่หยั่งลงสู่ความเห็นชอบที่กำหนดในกุศลธรรมทั้งหลาย

๒. บุคคลบางคนในโลกนี้ ได้เห็นตถาคตหรือไม่ได้เห็นตถาคตก็ตาม ได้ฟังธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ หรือไม่ได้ฟังธรรมที่ตถาคตประกาศไว้ก็ตาม ย่อมหยั่งลงสู่ความเห็นชอบที่กำหนดในกุศลธรรมทั้งหลาย

๓. บุคคลบางคนในโลกนี้ ได้เห็นตถาคตจึงหยั่งลงสู่ความเห็นชอบที่กำหนดในกุศลธรรมทั้งหลาย เมื่อไม่ได้เห็นย่อมไม่หยั่งลง ได้ฟังธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้จึงหยั่งลงสู่ความเห็นชอบที่กำหนดในกุศลธรรมทั้งหลาย เมื่อไม่ได้ฟังย่อมไม่หยั่งลง^{๔๕}

จากพุทธพจน์นี้จะเห็นว่า การเผยแผ่ธรรมะ เป็นการกระทำที่มีความจำเป็นต่อบุคคลผู้มีคุณสมบัติที่จะหยั่งลงสู่ความเห็นถูกต้องด้วยการได้รับคำแนะนำจากกัลยาณมิตรอยู่เสมอ ถ้าธรรมะไม่ได้รับการเผยแผ่ก็จะทำให้บุคคลประเภทที่ต้องเห็นด้วยตา ต้องได้ยินด้วยหู และต้องได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าด้วยตนเอง เหล่านี้จะเสียประโยชน์ แต่เมื่อเขาได้ฟังธรรมแล้ว จึงเป็นสาเหตุทำให้ได้บรรลุถึงคุณธรรมภายใน อันเป็นจุดเปลี่ยนของชีวิตที่จะส่งผลให้มีวิถีชีวิตที่พ้นไปจากทุกข์คือปัญหาได้

ฉะนั้น การเผยแผ่พระพุทธศาสนา จึงเป็นการสร้างประโยชน์อันเป็นคุณูปการต่อเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายแต่ฝ่ายเดียว เมื่ออริยสัจธรรมได้รับการเผยแผ่เข้าไปสู่บุคคลและสังคมใด บุคคลและสังคมนั้น ย่อมเข้าใจความจริงของชีวิตและความจริงของสรรพสิ่งอย่างแท้จริง เมื่อปัจเจกบุคคลจำนวนมากได้เข้าใจความจริงของชีวิตและความจริงของสรรพสิ่งแล้ว ย่อมมีการปฏิบัติให้ตรงกับความจริงนั้นๆ จนขยายผลออกไปทั้งแนวลึกและแนวกว้าง ย่อมส่งผลให้สังคมมีวิถีชีวิตพุทธร่วมกันอย่างสงบสันติ บุคคลในสังคมนั้นจะอยู่เย็นด้วยศีลและสังคมก็เป็นสุขอยู่ด้วยธรรม

สรุปแนวคิดทั่วไปของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นการแสดงความจริงของชีวิตและความจริงของสรรพสิ่ง ให้เวไนยบุคคลทั้งหลายได้รู้ เข้าใจ เกิดความเห็นถูกต้อง แล้วเห็นความสำคัญของความจริงที่จะมีผลกระทำต่อชีวิตความเป็นอยู่ของตนและสังคม จึงทำให้เกิดแรงจูงใจที่จะนำไปปฏิบัติศาสนา จนเกิดผลเป็นความสุขสงบเย็นเพราะศีลและสังคมก็เป็นสุขด้วยธรรมอย่างประจักษ์แจ้งด้วยตน และเมื่อปัจเจกบุคคลหลายๆ คนเห็นความสำคัญของธรรมะอันเป็นความจริงของชีวิตและสังคมนั้นก็นำไปสู่การปฏิบัติศาสนาอย่างแพร่หลายแล้ว ก็เท่ากับบุคคลนั้นๆ ได้เป็น

^{๔๕} ที.ม. (ไทย) ๒๐/๒๒/๑๖๙-๑๗๐.

พุทธะ เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า ได้รับประโยชน์จากธรรมะที่พระพุทธเจ้าประกาศไว้ ซึ่งพระพุทธเจ้าต้องเผยแผ่อริยสัจที่ทรงตรัสรู้แล้วเพื่อช่วยเวไนยบุคคลให้พ้นทุกข์ พระพุทธศาสนาจึงได้ปรากฏขึ้นในโลก ซึ่งเป็นความจริงที่มีผลต่อโลก ทำให้มีพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งและนำสันติสุขมาสู่โลก โดยอาศัยศาสนบุคคลผู้เป็นต้นแบบ ทำหน้าที่ในการเผยแผ่ศาสนธรรม ผ่านศาสนพิธี และศาสนปฏิบัติ ด้วยการบอก กล่าว แสดง หรือการสื่อสาร ในระดับบุคคล กลุ่มบุคคล เพื่อให้แต่ละคนมีการสื่อสารกับตนเอง จนรู้ เข้าใจ เห็นความสำคัญของความจริง แล้วพัฒนาตนให้ข้ามพ้นจากกิเลสทั้งหลายที่เกิดขึ้นเนื่องๆ อยู่ภายในตนจนห่างไกลจากกิเลสได้ แล้วกลายเป็นบุคคลต้นแบบที่พร้อมทำหน้าที่เผยแผ่ความจริงต่อไปอย่างไม่สิ้นสุด

๒.๒ แนวคิดกระบวนการการเผยแผ่ด้วยองค์ประกอบศาสนา

คำว่า กระบวนการ (Process) หมายถึง “ปรากฏการณ์ธรรมชาติที่ค่อยๆ เปลี่ยนแปลงอย่างมีระเบียบไปสู่ผลอย่างหนึ่ง เช่น กระบวนการเติบโตของเด็ก”^{๔๖} ส่วนกระบวนการในบริบทที่เกี่ยวข้องกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนานั้น หมายถึง การใช้องค์ประกอบพระพุทธศาสนาทั้ง ๕ องค์ประกอบมาอธิบายความด้วยการชี้เป้าไปที่ความเป็นพุทธะ ให้พุทธบริษัทได้เข้าใจ เห็นความสำคัญของพระพุทธศาสนา จนเข้าถึงความเป็นพุทธะด้วยตนเอง ด้วยการอาศัยองค์ประกอบของพระพุทธศาสนาเป็นอุปกรณ์ในการศึกษา หรือ อธิบายความหมายเพื่อให้ผู้ศึกษาเกิดการพัฒนากาย พัฒนาศีล พัฒนาจิต และพัฒนาปัญญา และมีความเห็นถูกต้องเกิดขึ้นกับตนเองได้ โดยอาศัยการใช้ องค์ประกอบของพระพุทธศาสนาเพื่ออธิบายความในการขับเคลื่อนการเผยแผ่อย่างเป็นกระบวนการ ให้พุทธศาสนิกชนเข้าใจพระพุทธศาสนาได้มากน้อยอย่างไรรัน ผู้วิจัยจะศึกษา ๔ ประเด็น^{๔๗} คือ ๑) กระบวนการด้านศาสนธรรมกับการเผยแผ่ ๒) กระบวนการด้านศาสนบุคคลกับการเผยแผ่ ๓) กระบวนการด้านศาสนสถานกับการเผยแผ่ และ ๔) กระบวนการด้านศาสนพิธีกับการเผยแผ่ ซึ่งแต่ละด้านจะได้ขยายความไปตามลำดับ ดังนี้

๒.๒.๑ กระบวนการด้านศาสนธรรมกับการเผยแผ่

องค์ประกอบพระพุทธศาสนา ทั้ง ๕ องค์ประกอบ มีศาสดาอยู่ในลำดับที่สำคัญลำดับแรก ด้วยเหตุผลว่า เป็นผู้ค้นพบศาสนธรรมเป็นครั้งแรก โดยที่ศาสนธรรมในพระพุทธศาสนานั้นคือความจริงที่เรียกว่า กฎธรรมชาติ เป็นสิ่งที่มีอยู่แล้ว มีภาวะที่เป็นอยู่อย่างนั้น แต่ยังไม่ถูกเปิดเผย เมื่อพระพุทธเจ้าค้นพบกฎธรรมชาติดังกล่าวนี้อแล้ว จึงเรียกว่า เป็นผู้ตรัสรู้ หรือ เป็นผู้ค้นพบ (Founder) ซึ่งถ้าไม่มีศาสดาคือพระพุทธเจ้าแล้ว ศาสนธรรมก็จะยังถูกปกปิดไว้อยู่อย่างนั้น ไม่ได้ถูกเปิดเผยต่อผู้คนทั้งหลาย แต่ในพระพุทธศาสนานั้นศาสดากับศาสนธรรมมีความสำคัญเป็นอย่างเดียวกัน กล่าวคือก่อนที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระองค์ทรงยกศาสนธรรมให้เป็นศาสดาแทน

^{๔๖} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖), หน้า ๔๕.

^{๔๗} พระครูปริยัติธรรมวงศ์ (สุพล ธมฺมวโร), “

พระองค์^{๔๘} และทรงตรัสยืนยันให้ภิกษุและอุบาสก อุบาสิกาทั้งหลายได้เห็นความสำคัญของธรรม กล่าวคือความจริงที่ทรงแสดงไว้แล้ว ให้เทียบเคียงเสมอกับพระพุทธรูปในฐานะเป็นตาคตไว้ก่อนหน้านั้นในวัฏกถาสุตระว่า “...เมื่อเห็นธรรมก็ชื่อว่าเห็นเรา เมื่อเห็นเราก็ชื่อว่าเห็นธรรม”^{๔๙} ฉะนั้น ความสำคัญของศาสดากับศาสนธรรมในมุมมองของพุทธศาสนา จึงมีสถานะอย่างเดียวกันและมีความสำคัญเท่าเทียมกัน การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์ไทยที่ผ่านมาและกำลังเป็นอยู่นี้ ได้ใช้กระบวนการเผยแผ่อย่างไร ผู้วิจัยได้ชี้ให้เห็น ๔ ประเด็นคือ ๑) ความหมายของศาสนธรรม ๒) ความเป็นมาของศาสนธรรม ๓) ความสำคัญของศาสนธรรม และ ๔) การเจริญสติให้รู้เท่าทัน ซึ่งแต่ละประเด็นจะได้อธิบายความไปตามลำดับ ดังนี้

๑) ความหมายของศาสนธรรม ศาสนธรรม (Buddha Teaching) คือพระดำรัส หรือ พุทธพจน์ของพระพุทธเจ้าที่ตรัสแสดงหลักความจริงของชีวิตและสรรพสิ่ง ซึ่งความจริงดังกล่าวเป็นสิ่งที่มียอยู่แล้ว เพียงแต่พระองค์เป็นผู้ค้นพบแล้วยกมาแสดงให้รู้ เข้าใจ ตรองเห็นตามเท่านั้น ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่ได้ผูกขาดหรือจำกัดว่า มีอยู่แต่เฉพาะในพระพุทธศาสนาเท่านั้น หากเป็นสิ่งที่เป็นสากล มีอยู่ในสรรพสิ่ง มีอยู่ในมนุษย์ทุกคน เป็นสภาวะที่แนบแน่นอยู่กับความเป็นมนุษย์ แต่มนุษย์จะตระหนักรู้ เข้าใจคุณลักษณะของศาสนธรรมหรือความลุ่มลึกด้วยจิตวิญญาณหรือไม่นั้น เป็นเรื่องปัจเจกบุคคล ศาสนธรรมมีลักษณะที่ตระหนักถึงความเป็นหนึ่งเดียวของมนุษยชาติ ไม่มีเชื้อชาติ ศาสนา ภาษา เพศ หรือ อุดมการณ์ทางการเมือง รวมไปถึงการตระหนักในความเป็นหนึ่งเดียวของสรรพชีวิต เห็นสรรพชีวิตและสรรพสิ่งมีคุณค่าที่ควรได้รับการปกป้องเพราะเป็นสิ่งที่เนื่องด้วยกันทั้งหมด เป็นสภาวะที่มีอยู่เหนือเวลา สถานที่ และเหนือประสบการณ์สามัญของชีวิตประจำวัน ไปพ้นจากการเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา หรือการแบ่งแยกเป็นตัวกูของกู ที่เป็นการมองแบบทวิภาวะ (Dualism)

๒) ความเป็นมาของศาสนธรรม พุทธพจน์ที่พระพุทธองค์ตรัสถึงความจริงนั้น เรียกว่า อริยสัจ ซึ่งถือเป็นต้นเหตุของพุทธพจน์ทั้งหลายล้วนแต่ขยายออกไปจากอริยสัจนี้ทั้งสิ้น^{๕๐} โดยพระสงฆ์สาวกได้มีการจดจำพุทธพจน์แล้วแนะนำอบรมสั่งสอนกันต่อๆ มาด้วยปากต่อปาก ที่เรียกว่า “มุขปาฐะ” แรกทีเดียวจะไม่เป็นกลุ่มเรื่อง แต่จะกระจัดกระจายไม่เป็นหมวดหมู่ แต่พอหลังพุทธปรินิพพานแล้วก็ได้มีการทำสังคายนาคือการร้อยเรียงพุทธพจน์เพื่อจดจารึก จึงได้จัดเป็นกอง เป็นหมวด เป็นหมู่ตามรูปแบบวิธีการที่พระสาวกได้แสดงไว้ในสังคีตสูตร^{๕๑} โดยจัดเป็นพระวินัยปิฎก เป็นพระสุตตันตปิฎก และเป็นพระอภิธรรมปิฎก เรียกเป็นพระธรรมชั้นได้ ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้น

^{๔๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑/๑๖๔.

^{๔๙} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๘๗/๑๕๙.

^{๕๐} เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว จึงตรัสแสดงพุทธพจน์มีมูลเหตุสำคัญ ๔ ประการคือ (๑) อุตตัมมาสยะ คือการแสดงตามอัธยาศัยของพระพุทธองค์ (๒) ปรัชมาสยะ คือการแสดงตามอัธยาศัยของผู้ฟัง (๓) ปุจฉาวิสักระ คือการแสดงตามคำที่มีผู้ทูลถาม และ (๔) อัตถูปปัตติกะ คือการแสดงตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า ดูบทว่า ที.ส. (ไทย) ๙/(๘).

^{๕๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๕๐.

ซึ่งแม้จะมีการกล่าวถึงจำนวนคำสอนในเชิงปริมาณมากอย่างไรก็ตาม แต่หากกล่าวถึงเชิงคุณภาพแล้ว ก็เหลือเพียงจำนวนหนึ่งธรรมชั้นคือความไม่ประมาท หรือการมีสติ (ในการดำเนินชีวิต) เท่านั้น

๓) ความสำคัญของศาสนธรรม ภายหลังจากการปรินิพพานของพระพุทธเจ้าแล้ว พุทธพจน์ที่เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ได้เกิดความสำคัญทั้งในเชิงปริมาณและในเชิงคุณภาพ โดยถูกรวบรวมจัดหมวดหมู่หลักธรรม และได้ให้ความสำคัญจนกระทั่งเป็นสาเหตุเกิดความเห็นต่างของสงฆ์สาวกทั้งหลายออกเป็นสองกลุ่มใหญ่ๆ เรียกว่า เถรวาท คือกลุ่มที่เชื่อในคำสอนของพระเถระที่ได้ให้ความสำคัญหรือเคร่งครัดต่อพระวินัยมากกว่า โดยไม่ประสงค์จะตัดทอนหรือเพิ่มเติมข้อบัญญัติที่พระพุทธเจ้าบัญญัติไว้แล้ว และ อาจารย์วาท คือกลุ่มที่เชื่อในคำสอนของอาจารย์ ที่ได้ให้ความสำคัญต่อธรรมะคำสอนมากกว่า โดยเห็นว่า พระวินัยบัญญัติสามารถปรับเปลี่ยนไปตามเวลาและสถานที่ได้ แต่ส่วนที่เป็นธรรมคือความจริงนั้นเปลี่ยนแปลงไม่ได้ แต่ทั้งสองกลุ่มก็ได้มีการให้ความสำคัญไปคนละด้าน ทั้งส่วนที่เป็นธรรมและส่วนที่เป็นวินัย ซึ่งได้มีพัฒนาการจนเกิดความแตกแยกเป็นนิกายต่างๆ รวมถึง ๑๘ นิกาย แต่ในปัจจุบันต่างๆ ก็ได้สูญหายไปแล้ว

๔) การเจริญสติให้รู้เท่าทันธรรม กระบวนการของการเผยแผ่นั้น เมื่อธรรมคือสภาวะที่เป็นความจริง ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ต่างๆ ที่มีอยู่ เป็นอยู่ และกำลังเกิดขึ้นอยู่ทุกขณะ ทั้งที่เกิดขึ้นอยู่ภายในจิตของบุคคลและเกิดขึ้นอยู่นอกจิตของบุคคลนั้น การที่บุคคลจะสามารถทำความเข้าใจในธรรมะที่เป็นปรากฏการณ์หรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอยู่เหล่านั้นได้ บุคคลนั้นๆ จำต้องมีการเจริญสติหรือการพัฒนาเครื่องรับรู้ อันเป็นสิ่งกำหนดรู้ผ่านการสัมผัสตามช่องทางการรับรู้ที่เรียกว่า อายตนะ เพื่อให้สามารถรู้เท่าทันเหตุการณ์นั้นๆ แล้วจึงกำหนดด้วยการพิจารณาให้เห็นตามความเป็นจริง ดังนั้น การเจริญสติจึงเป็นวิธีการที่จะทำให้บุคคลสามารถรู้เท่าทันต่อสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้โดยเฉพาะสิ่งที่เกิดขึ้นภายในจิตใจของตนเอง ซึ่งการปฏิบัติธรรม หากจะกล่าวโดยรวบรัดก็คือการเจริญสติเพื่อให้สติตามรู้ ตามเห็นกิริยา อาการเคลื่อนไหว ทั้งของกายและของจิตตนเอง แล้วทำลายความยึดมั่นถือมั่นด้วยการบอกคืนสมมติบัญญัติทั้งหลายเพื่อให้เข้าถึงปรมัตถบัญญัตินั่นเอง

ดังนั้น กระบวนการด้านศาสนธรรมกับการเผยแผ่ จึงเป็นกระบวนการที่จะต้องอธิบายความจริงของชีวิตและสรรพสิ่งที่ปรากฏธรรมให้เห็นเป็นรูปธรรม อันมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป โดยเฉพาะที่มีอยู่ เป็นอยู่ ในชีวิตของบุคคลที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสอธิบายไว้แล้ว และมีการสืบทอดกันต่อมาเป็นหลักการที่สำคัญยิ่งกว่าสิ่งอื่นๆ ทั้งหมด ให้พุทธศาสนิกชนได้พัฒนาตนด้วยการเจริญสติสัมปชัญญะให้รู้เท่าทัน ตามรู้ ตามเห็น อกุศลธรรมที่เกิดขึ้นในจิตของตนแล้ว และป้องกันอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น ด้วยการตามรู้ ตามเห็น กุศลธรรมที่เกิดขึ้นภายในและภายนอกจิตของตน แล้วให้สนับสนุนและส่งเสริมให้เจริญรุ่งเรืองขึ้น จนกระทั่งรู้เท่าทันต่อสภาวะธรรมทั้งหลาย ทั้งที่เกิดขึ้นภายในตนและภายนอกจิตของตนอยู่ตลอดเวลาได้ เมื่อพัฒนาตนได้ดังนี้ จึงได้ชื่อว่า เป็นพุทธะ นั่นหมายความว่า เกิดบุคคลผู้เข้าใจธรรม เห็นกระบวนการของธรรม ซึ่งเท่ากับว่า มีศาสนบุคคลที่สามารถทำหน้าที่เผยแผ่สืบต่อศาสนธรรมได้ขึ้นอีกแล้ว

๒.๒.๒ กระบวนการด้านศาสนบุคคลกับการเผยแผ่

ศาสนบุคคล หมายถึง บุคคลที่เข้าใจ เห็นความสำคัญ เป็นแบบอย่าง มีความเพียรพยายามที่จะปฏิบัติตนตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า แม้อยู่ในเพศคฤหัสถ์ก็เป็นอุบาสก อุบาสิกา ต้นแบบ แต่ถ้าออกบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาก็พัฒนาตนเองด้วยการศึกษาเล่าเรียนหลักธรรม คำสอนจนแจ้งชัดในปริยัติศาสนา ปฏิบัติศาสนา และปฏิเวธศาสนา แล้วนำปฏิเวธศาสนาที่เกิดขึ้นกับตนเองไปเป็นพื้นฐานในการทำหน้าที่เผยแผ่ธรรม จนเป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับนับถือจากสาธุชนทั้งหลาย บุคคลลักษณะดังกล่าวแล้วนี้ ชื่อว่า เป็นศาสนบุคคล หรือ เรียกว่า ศาสนทายาท เป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับจนกลายเป็นศูนย์กลางของการเผยแผ่พระศาสนา เป็นตัวแปรสำคัญที่จะทำให้กิจการพระพุทธศาสนาเสื่อมถอย หรือเจริญรุ่งเรืองต่อไป โดยจะเห็นได้จากในบรรดาพุทธบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา พระพุทธองค์จะทรงเรียงลำดับความสำคัญของพุทธบริษัท โดยวางลำดับของภิกษุบริษัทไว้ในลำดับต้นก่อน ที่เหลือก็เรียงตามความสำคัญ แต่พุทธบริษัททั้ง ๔ ล้วนเป็นศาสนบุคคลที่มีความสำคัญด้วยกันทั้งสิ้น

ศาสนบุคคลกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ได้ผลมากน้อยอย่างไรนั้น ผู้วิจัยได้ตั้งหัวข้อศึกษาไว้ ๔ ประเด็นคือ ๑) การได้อุปสมบทในพระพุทธศาสนา ๒) การรับเข้าสู่สังฆะตามพระวินัย ๓) การศึกษาปริยัติศาสนาสู่การปฏิบัติศาสนา และ ๔) การใช้ปฏิเวธศาสนาเพื่อการเผยแผ่ธรรม ซึ่งแต่ละประเด็นจะได้วิเคราะห์ไปตามลำดับ ดังนี้

๑) การได้อุปสมบทในพระพุทธศาสนา สมัยพระพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญกับการบรรพชาและอุปสมบท^{๕๒} ในพระพุทธศาสนา มาก เพราะทรงเห็นว่า การบวชเป็นอุดมเพศ คือ เป็นการเจาะจงที่จะศึกษาพัฒนาตนด้วยการบำเพ็ญไตรสิกขาเพื่อกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้โดยชอบ เป็นเพศที่อยู่ในภาวะที่พร้อมจะทำกิจอันสำคัญของชีวิตคือความพ้นทุกข์ได้ จะเห็นได้จากในช่วงปฐมโพธิกาล พระพุทธองค์ได้ให้การอุปสมบทด้วยพระองค์เอง แต่พอถึงช่วงมัชฌิมโพธิกาล ก็ทรงอนุญาตให้สงฆ์สาวกให้การบรรพชาและอุปสมบทได้โดยตรง แต่ทรงอนุญาตให้สงฆ์สาวกอุปสมบทด้วยวิธีติสรณคณูปสัมปทา ต่อมาก็ทรงอนุญาตให้สงฆ์สาวกทำหน้าที่คัดเลือกและกลั่นกรองบุคคลผู้ที่จะเข้ามาสู่สังฆะอันเป็นสังฆะต้นแบบด้วยวิธีการที่เรียกว่า ญัตติจตุตถกรรมอุปสัมปทา ซึ่งได้มีพระราชนิพนธ์ได้รับการอุปสมบทเป็นรูปแรก^{๕๓} และพระพุทธศาสนาเถรวาท จึงได้ใช้พุทธวิธีนี้ให้การอุปสมบทเพื่อเป็นการสืบต่อศาสนบุคคลมาแล้วกว่า ๒๖๐๐ ปี

^{๕๒} การอุปสมบท มี ๘ อย่าง คือ (๑) เอหิภิกขุอุปสัมปทา (๒) ติสรณคณูปสัมปทา (๓) โอวาทปฎิคคห-อุปสัมปทา (๔) ปัญหาพยากรณ์อุปสัมปทา (๕) ครุธัมมปฎิคคหอุปสัมปทา (๖) พุเตน อุปสัมปทา (๗) อัญญาจิกา-อุปสัมปทา และ (๘) ญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทา แต่โดยสรุปมี ๓ วิธีคือ ๑) เอหิภิกขุอุปสัมปทา คือการอุปสมบทโดยพระพุทธเจ้า และให้สังเคราะห์วิธีที่ (๓), (๔), (๕), (๖), (๗) เข้าไปในเอหิภิกขุอุปสัมปทาด้วย ๒) ติสรณคณ-อุปสัมปทา คือการที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้สงฆ์สาวกอนุเคราะห์แก่กุลบุตรแทนพระองค์ และ ๓) ญัตติ-จตุตถกรรมอุปสัมปทา ซึ่งวิธีการนี้ได้ใช้มาจนถึงปัจจุบันนี้.

^{๕๓} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๙-๗๓/๙๗-๑๐๒.

สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ได้รักษาพุทธวิธีการสืบต่อศาสนบุคคลเพื่อให้เป็นศาสนทายาท ในพระพุทธศาสนาจนเสียสละพระราชโอรสและพระราชธิดาให้บรรพชาและอุปสมบทในพระพุทธศาสนา แล้วยังทำหน้าที่นำพระพุทธศาสนาไปเผยแผ่ในเกาะลังกา จนเจริญรุ่งเรืองและกลายเป็นต้นแบบของ พระพุทธศาสนาเถรวาทอย่างไทยในประเทศศรีลังกาปัจจุบัน

สมัยกรุงสุโขทัย ได้มีการสืบประเพณีของพระเจ้าอโศกมหาราชโดยการใช้ศาสนาเป็นศูนย์รวมของการปกครองจนเป็นปึกแผ่นในรัชสมัยของพระมหาธรรมราชาลิไท (พระมหาธรรมราชาที่ ๑) ทรงออกผนวช เป็นการทำความมั่นคงให้กับพระพุทธศาสนา โดยหลังรัชสมัยของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช บ้านเมืองแตกแยก การคณะสงฆ์ไม่มีความเป็นเอกภาพ แต่ละสำนักและแต่ละเมืองก็ปฏิบัติแตกต่างกันออกไป เมื่อผู้นำทรงมีศรัทธาแรงกล้าถึงขั้นออกผนวช พสกนิกรทั้งหลายก็คล้อยตามหันมาเลื่อมใสตามแบบอย่างพระองค์ ทำให้กิตติศัพท์ของพระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัยจึงเลื่องลือไปไกล พระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่หลายรูปได้ออกไปเผยแผ่ธรรมในแคว้นต่างๆ เช่น อโยธยา หลวงพระบาง เมืองน่าน พระเจ้ากือนาแห่งล้านนาไทย จึงได้นิมนต์พระสมณะเถระไปจากสุโขทัยเพื่อไปเผยแผ่พระศาสนาในเมืองเชียงใหม่

สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลปัจจุบัน ก็ทรงออกผนวชเป็นเวลา ๑๕ วัน (ระหว่างวันที่ ๒๒ ตุลาคม-๕ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๔๙๙) ประชาชนคนไทยก็คล้อยตามแบบอย่างนี้โดยเฉพาะข้าราชการส่วนใหญ่ก็มีการลาอุปสมบท ๑๐ วัน หรือ ๑๕ วัน หรือ ๙๐ วัน เป็นต้น จนกลายเป็นธรรมเนียมประเพณีปฏิบัติของพุทธศาสนิกไทยที่นิยมให้ชายไทยออกบวชเพื่อทดแทนพระคุณมารดาบิดา

๒) การรับเข้าสู่สังฆะตามพระวินัย การรับบุคคลเข้าสู่สังฆะหรือสังคมสงฆ์นั้น เป็นเรื่องของคณะสงฆ์ที่ได้ให้อำนาจแก่พระอุปัชฌาย์ มีวิธีการคัดเลือกบุคคลให้เข้ามาสู่สังคมสังฆะตั้งแต่สมัยพุทธกาลมีวิธีคัดเลือกที่มีพัฒนาการสอดคล้องกับสถานการณ์ ปัจจุบันผู้ปฏิบัติหน้าที่แทนการคณะสงฆ์คือพระอุปัชฌาย์ (Preceptor) ซึ่งโดยพยานุชณะ แปลว่า ผู้เข้าไปฟัง ได้แก่ ผู้คอยดูแลเอาใจใส่ คอยแนะนำพร่ำเตือนลูกศิษย์ (สัทธินาหาริก) ของตน โดยมีหน้าที่หลัก ๒ อย่างคือ (๑) เป็นผู้รับผิดชอบและรับรองผู้บวชในพิธีบรรพชาอุปสมบท และ (๒) เป็นผู้รับปกครองดูแล แนะนำ ตักเตือน และติดตามความเป็นอยู่ของผู้ที่ตนบวชให้ เหมือนบิดาปกครองดูแลบุตร ตามกฎหมายเถรสมาคมนั้นได้กำหนดให้เขตปกครองคณะสงฆ์ตำบลหนึ่งให้มีพระอุปัชฌาย์เพียงหนึ่งรูป เว้นแต่มีกรณีพิเศษ^{๕๔}

การแต่งตั้งและการกำหนดหน้าที่ให้กับพระอุปัชฌาย์ ตามระเบียบของมหาเถรสมาคม ถือเป็นกระบวนการเพื่อการเตรียมพัฒนาศักยภาพผู้ที่เข้าสู่สังคมสังฆะตามพระวินัย ให้ความสำคัญพร้อมที่จะใช้ชีวิตความเป็นอยู่ในสังคมสังฆะได้อย่างไม่มีปัญหา โดยอาศัยอำนาจของพระอุปัชฌาย์สั่งการให้มีพระอาจารย์ขึ้นมาช่วยแนะนำสั่งสอน เรียกว่า พระกรรมวาจาจารย์ คืออาจารย์ผู้สวดประกาศในท่ามกลางสงฆ์ในเวลาประกอบพิธีอุปสมบท และพระอนุสาวนาจารย์ คืออาจารย์ผู้บอกอนุสาสน์ หรือคำสอนเกี่ยวกับวินัยเบื้องต้นแก่ผู้บวชเป็นภิกษุใหม่ เมื่อเสร็จพิธีอุปสมบทแล้ว ทั้งสอง

^{๕๔} ดูรายละเอียดใน <http://th.wikipedia.org/wiki> [๒๓ กันยายน ๒๕๕๗].

รูปก็ต้องทำหน้าที่ช่วยเหลือพระอุปัชฌาย์ด้วยการเป็นผู้ช่วยแนะนำสั่งสอน อบรม ตักเตือนตามที่พระอุปัชฌาย์มอบหมายเพื่อให้ผู้อยู่ใต้การปกครองมีการประพฤติปฏิบัติที่ดีงามในสังคมสงฆะ

๓) การศึกษาปริยัติศาสนาสู่การปฏิบัติศาสนา ในด้านปริยัติศาสนา เมื่อผ่านการอุปสมบทเข้ามาอยู่ในสังคมสงฆะแล้วหน้าที่สำคัญของผู้บวชคือการศึกษาพุทธพจน์ให้เกิดความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งและชัดเจนว่า อะไรคืออริสัจสี่ (ศีล) อริจิตตสิกขา (สมาธิ) และอริปัญญสิกขา (ปัญญา) แล้วนำไปสู่การปรับใช้ในการดำเนินชีวิตของตน ไม่ว่าจะอยู่ในเพศบรรพชิตและหรือลาสิกขาบวชออกไปเป็นคฤหัสถ์ก็ตาม การให้ความสำคัญต่อการศึกษาพุทธพจน์หรือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เป็นหน้าที่ของพระอุปัชฌาย์ อาจารย์จะต้องชี้แนะให้สัทธินิวัตร เห็นความสำคัญที่จะพัฒนาตนให้เป็นผู้ที่สามารถนำหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าไปใช้ประโยชน์ในการดำเนินชีวิต

เมื่อบุคคลได้รับการบรรพชาอุปสมบท และได้พัฒนาตนด้วยการกระบวนกรปฏิบัติศาสนาแล้วได้นำตนเข้าสู่การปฏิบัติศาสนาในชีวิตประจำวัน บุคคลนั้นๆ ย่อมจะได้รับผลของการปฏิบัติศาสนา คือ ภูมิวิเศษอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นอยู่แล้วอย่างแนบแน่น การปฏิบัติศาสนาจนผ่านขั้นตอนต่างๆ ตามการกระบวนกรของการพัฒนาตนตามรูปแบบการพัฒนาศาสนาของพระพุทธศาสนา หรือคณะสงฆ์ไทยแล้ว ถือว่าบุคคลนั้นได้เป็นผู้บำเพ็ญอรรถดัดตนสมบัติ หรือ อรรถดัดตนสมบัติ คือความถึงพร้อมด้วยประโยชน์ตน^{๕๕}

๔) การใช้ภูมิวิเศษศาสนาเพื่อการเผยแผ่ธรรม สมัยพุทธกาล การเผยแผ่เป็นเรื่องพุทธนโยบายในการประกาศพระศาสนาของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ได้สร้างศาสนบุคคลผู้เป็นอริยบุคคลขึ้นมารองรับและเป็นผู้มีจิตอาสาไปทำหน้าที่เป็นผู้เผยแผ่ธรรม โดยผู้ที่มีความสามารถทำหน้าที่เผยแผ่ธรรมตามพุทธนโยบายได้นั้น ส่วนใหญ่แล้วเป็นผู้ที่เข้าใจความจริงของชีวิตและสรรพสิ่ง ผ่านการชี้แนะและการพร่ำสอนของพระพุทธองค์ ยิ่งเมื่อได้รับโอกาสในการเป็นผู้ประกาศธรรมแล้ว ก็ยิ่งต้องพัฒนาตนให้เป็นบุคคลต้นแบบ เพื่อส่งเสริมการทำหน้าที่ให้บรรลุเป้าหมายตามพุทธประสงค์ให้จงได้

สมัยต่างๆ ในสังคมไทย เป็นผลของทั้งพระราโชบายและทั้งศาสนบุคคล โดยเฉพาะศาสนบุคคลที่เป็นเชื้อพระวงศ์ เช่น พระมหาธรรมราชาลิไท ผู้เป็นพระมหากษัตริย์ผู้นำของพระพุทธศาสนาเถรวาท ที่อุปสมบทในพระพุทธศาสนา แล้วศึกษาอย่างลึกซึ้งจนสามารถเขียนหนังสือ “ไตรภูมิพระร่วง” ขึ้นเผยแผ่ ซึ่งนับเป็นผลงานการศึกษาค้นคว้าวิจัยทางพระพุทธศาสนาจนกลายเป็นวรรณกรรมอันล้ำค่าได้สร้างกระแสความสนใจและมีผลต่อวิถีการดำเนินชีวิตของคนไทย จนทำให้พระพุทธศาสนาได้รับความเคารพและการสืบทอดมาถึง

ดังนั้น เมื่อศาสนบุคคลผู้มีความเข้าใจ เห็นความสำคัญ ในการปฏิบัติตามหลักศาสนาแล้ว ได้โอกาสบรรพชาอุปสมบทตามกระบวนกรที่ถูกต้องของพระธรรมวินัย แล้วพัฒนาตนด้วยการศึกษาปริยัติศาสนาตามสมควรแล้วปฏิบัติศาสนาจนสามารถใช้ภูมิวิเศษศาสนาเพื่อการเผยแผ่ได้ จากการ

^{๕๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑/๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรีนติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๕๓๑.

ได้รับโอกาสและได้อำนาจที่จะใช้เป็นเครื่องมือในการบริหารให้การเผยแผ่มีประสิทธิภาพนั้น ถือว่าเป็นกระบวนการของการสร้างศาสนบุคคลเพื่อการเผยแผ่พระศาสนาที่สมบูรณ์แบบ

๒.๒.๓ กระบวนการด้านศาสนสถาน/ศาสนวัตถุกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

ศาสนสถาน เป็นองค์ประกอบที่ ๔ ของพระพุทธศาสนา^{๕๖} ศาสนสถานรวมถึงศาสนวัตถุทั้งหมดในพระพุทธศาสนา หมายถึง วัด หรือ สำนักสงฆ์ ซึ่งเป็นสถานที่ประดิษฐานพระพุทธศาสนา มีองค์ประกอบที่สำคัญคือ โบสถ์ วิหาร เจดีย์ สตูป พระพุทธรูป ศาลาการเปรียญ และกุฏิ หรือ สิ่งก่อสร้างอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งใช้เป็นที่พักอาศัยของพระภิกษุ สามเณร เป็นหลัก นอกจากนี้วัดยังกลายเป็นศูนย์กลางสังคมของพุทธศาสนิกชน และเป็นสถานที่ประกอบกิจกรรมประเพณีในพระพุทธศาสนา เป็นอนุสรณ์ให้ระลึกถึงคุณพระรัตนตรัย ซึ่งพุทธศาสนิกชนนิยมไปกราบไหว้บูชาและร่วมกิจกรรมต่างๆ เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อใช้ในกิจการหรือเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ได้แก่ สำนักสงฆ์ วัดวา อาราม โบสถ์ วิหาร เจดีย์ และสตูป^{๕๗} เป็นต้น

การใช้ศาสนสถาน/ศาสนวัตถุเพื่อการเผยแผ่นั้น มีความจำเป็นอย่างยิ่งเพราะศาสนสถาน/ศาสนวัตถุเป็นสิ่งที่พุทธศาสนิกชนมองเห็นและสัมผัสได้อย่างเป็นรูปธรรมในชีวิตประจำวัน แต่พุทธศาสนิกชนส่วนใหญ่มิได้เข้าใจว่า ศาสนสถาน/ศาสนวัตถุในพระพุทธศาสนานั้น มีความสำคัญในระดับเป็นสัญลักษณ์แห่งธรรมอันหมายถึง พระศาสนา ที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาอย่างไร ประเด็นนี้ นับว่าเป็นเรื่องใหม่ของพุทธบริษัทไทย ผู้วิจัยจึงได้ยกหัวข้อขึ้นเพื่อชี้ให้เห็น ๓ ประเด็นคือ ๑) สัญลักษณ์ที่บ่งชี้ถึงพระพุทธศาสนา ๒) การสร้างศาสนสถาน/ศาสนวัตถุให้เกิดความเหมาะสม และ ๓) การอธิบายความศาสนสถาน/ศาสนวัตถุให้สื่อถึงหลักธรรม ซึ่งแต่ละประเด็นจะได้ขยายความไปตามลำดับ ดังนี้

๑) สัญลักษณ์ที่บ่งชี้ถึงพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าตรัสบอกการใช้สอยเสนาสนะอันสงัด อันได้แก่ ป่า โคนไม้ หรือ เรือนว่าง มีชอกเขา ถ้ำในภูเขา ป่าช้า ป่าละเมาะ ที่โล่งแจ้ง ลอมฟางที่สงัดมีเสียงน้อย มีเสียงอึกทักน้อย ไม่มีคนสัญจรไปมา ไม่มีคนพลุกพล่านว่าเหมาะเป็นที่หลีกเร้น เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม และมีปรากฏว่า “ในพรรษาที่ ๓ ขณะประทับจำพรรษา ณ เวฬุวันวิหาร กรุงราชคฤห์ เศรษฐีกรุงราชคฤห์เลื่อมใสศรัทธาในภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยอริยาบถและจริยาวัตร จึงได้ทูลขออนุญาตสร้างเสนาสนะถวาย จึงทรงอนุญาตเสนาสนะ ๕ ชนิด ได้แก่ วิหาร เรือนมุงแถบเดียว เรือนชั้น เรือนโล้น และถ้ำที่สร้างขึ้น ทรงอนุโมทนาด้วยพระคาถาเหล่านี้ว่า

“วิหารย่อมป้องกันความหนาวร้อนและสัตว์ร้าย นอกจากนั้นยังป้องกันงู ยุงและฝนในคราวหนาวเย็น นอกจากนั้น ยังป้องกันลมและแดดอันร้อนจัดที่เกิดขึ้น การถวายวิหารแก่สงฆ์ เพื่อหลีก

^{๕๖} ในที่นี้ที่กล่าวถึงศาสนสถานไว้ในลำดับหัวข้อที่ ๓ ก็เพราะว่า ศาสดา ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่ ๑ และศาสนธรรมที่เป็นองค์ประกอบที่ ๒ ของศาสนา นั้น ผู้วิจัยได้กล่าวรวมเป็นข้อเดียวกับผู้วิจัย.

^{๕๗} วสันต์ ชีวะสาธน์, ศาสนสถานในพุทธศาสนา: แหล่งและบทบาท, (กรุงเทพมหานคร: ๒๕๕๒), หน้า ๔.

เร้นอยู่เพื่อความสุขเพื่อเฟื่องพินิจ และเพื่อเห็นแจ้ง พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ทรงสรรเสริญว่าเป็นทานอันเลิศ...”^{๕๘}

จากพุทธพจน์ที่ตรัสเกี่ยวกับศาสนสถาน/ศาสนวัตถุข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่า ศาสนสถาน/ศาสนวัตถุ ไม่ว่าจะเป็นประเภทที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ หรือ โดยมนุษย์สร้างขึ้นก็ตาม หากมีการอธิบายความให้เห็นความจริงตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาแล้ว ล้วนใช้เป็นสถานที่พัฒนาจิตใจของศาสนบุคคลให้เข้าถึงเป้าหมายของพระพุทธศาสนาได้ทั้งสิ้น

นอกจากนั้นแล้ว วัตถุประสงค์ของศาสนสถาน/ศาสนวัตถุ ล้วนแต่เป็นพุทธประสงค์ รองลงมาตามลำดับ เช่น ศาสนาสถาน/ศาสนวัตถุ^{๕๙} หรือศาสนาสมบัติ หมายถึง ทรัพย์สินสมบัติต่างๆ ของวัดรวมทั้งสังฆาริมทรัพย์ กล่าวคือทรัพย์เคลื่อนที่ได้ เช่น เงินทอง เครื่องใช้สอยต่างๆ อสังหาริมทรัพย์ กล่าวคือทรัพย์ที่เคลื่อนที่ไม่ได้ เช่น ที่ดิน เสนาสนะ อุโบสถ วิหาร ศาลาการเปรียญ เป็นต้น เพื่อใช้เป็นสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา ซึ่ง “ศาสนาสถานและศาสนวัตถุ ในที่นี้ หมายถึง สิ่งต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์หรือเป็นตัวแทน ของพระพุทธศาสนาที่เห็นได้ชัดเจนที่สุด คือวัด ซึ่งเป็นพุทธสถานที่รวบรวมศาสนวัตถุในทุกๆ ด้านไว้ ไม่ว่าจะเป็นพระพุทธรูป จิตรกรรมฝาผนัง รวมทั้งงานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ซึ่งสิ่งเหล่านี้คือเครื่องสะท้อนให้เห็นถึงรูปแบบความนิยมแห่งยุคสมัย”^{๖๐} และศาสนสถาน/ศาสนวัตถุที่ใช้ประกอบพิธีกรรมของศาสนาพุทธ ดังนั้น อาจเรียกว่าเป็นพุทธสถาน

๒) การสร้างศาสนสถาน/ศาสนวัตถุให้เกิดความเหมาะสม ความเหมาะสม ในบริบทของศาสนสถาน/ศาสนวัตถุ นั้น เรียกว่า สัปปายะ กล่าวคือ เป็นสิ่งที่เหมือนกัน สิ่งที่เกี่ยวข้องช่วยสนับสนุนในการบำเพ็ญภาวนาให้ได้ผลดี ช่วยให้สมาธิตั้งมั่น ไม่เสื่อมถอย ศาสนสถาน ที่มีความเหมาะสม หมายถึง สถานที่ที่อยู่ซึ่งเหมาะสม เช่น ไม่พลุกพล่านจอแจ^{๖๑} เป็นการท้าววัดให้เป็นอาราม เป็นรมณียสถาน รื่นรมย์เจริญตาเจริญใจแก่ผู้พบเห็น เป็นศูนย์กลางของชุมชนด้านจิตใจ ที่ตั้งวัดไม่ใกล้ไม่ไกลจากชุมชนเกินไป มีการแบ่งเขตพุทธาวาส สังฆาวาสอย่างชัดเจนเป็นส่วน ส่วน มีการปลูกต้นไม้ให้ร่มเงาร่มรื่นดูเป็นธรรมชาติ ส่วนบางวัดตั้งอยู่ในทำเลที่เหมาะสมเป็นทุนเดิม เช่น ภูเขา ลำธาร สวน ป่า ได้เน้นเรื่องความสะอาดหรือความเป็นระเบียบเรียบร้อยสม่ำเสมอเท่ากับว่าได้สร้างความสุขเพิ่มขึ้นแก่ผู้

^{๕๘} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๙๔/๘๙-๙๒.

^{๕๙} ประเวศ วะสี, ศาสตราจารย์นายแพทย์, พระสงฆ์กับการรู้เท่าทันสังคม, ในการบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอ.พี.กราฟิคส์ไชน์ และการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๓๙), หน้า ๑๒๕.

^{๖๐} ปริญญา ศุภวงศ์, อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อพระราชมารดาทางด้านการปกครองในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, รายงานการวิจัยได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยศรีปทุม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศรีปทุม, ๒๕๕๐), หน้า ๒๓.

^{๖๑} สัปปายะในพระพุทธศาสนา มี ๗ ประการ โดยมี อาวาสสัปปายะ มีความสำคัญเป็นลำดับที่ ๑ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘, (นนทบุรี : เพิ่มทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๕๓), ข้อ ๒๘๖, หน้า ๒๐๙.

พบเห็น วัดหรือศาสนสถานจึงเป็นอุปกรณ์ในการพัฒนาจิตใจหรือเป็นสถานที่ยกจิตวิญญาณแห่งความเป็นมนุษย์ได้เป็นอย่างดี

นอกจากนั้นแล้ว หากเป็นศาสนสถานที่เป็นสถานที่เผยแพร่ปรีชาธรรมด้วยการฝึกอบรม ศีลธรรม คุณธรรม จริยธรรม ให้กับเยาวชนของสถาบันการศึกษาต่างๆ หรือประชาชนผู้มีความสนใจในการศึกษาเรียนรู้เพื่อให้เข้าใจองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนา ในเรื่องของทาน ศีล ภาวนา หรือ ศีล สมาธิ ปัญญา ก็มีความจำเป็นที่จะต้องมียุทธวิธี หรือเครื่องมือในการอำนวยความสะดวกเพื่อช่วยในการสื่อความ เช่น เครื่องเสียง สื่อมัลติมีเดีย ที่ทันสมัยที่สามารถทำให้น่าตัวอย่างกรณีศึกษาต่างๆ จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมมาแสดงประกอบการอธิบายความเข้ามาเพิ่มเติมจากสื่อธรรมชาติที่หาได้ภายในศาสนสถานอีกด้วย

๓) การอธิบายศาสนสถาน/ศาสนวัตถุให้สื่อถึงหลักธรรม ศาสนสถานและศาสนวัตถุจำนวนมากในสังคมไทยที่บรรพบุรุษได้สร้างขึ้นแล้วมีรูปทรง ลักษณะที่สื่อความถึงหลักธรรมพระพุทธศาสนา แต่องค์ความรู้ที่เป็นรูปแบบของศาสนวัตถุ เช่น เจดีย์รูปทรงต่างๆ ที่ได้รับอิทธิพลพระพุทธศาสนาแบบศรีลังกา แล้วพัฒนาเป็นเจดีย์ที่มีรูปลักษณะเฉพาะของไทยแต่ละยุคสมัย เช่น สมัยกรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา รวมถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นองค์ความรู้ที่ไม่ได้ถูกใช้เป็นสื่อเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เนื่องจากศาสนบุคคลส่วนใหญ่ไม่ได้มีความรู้ ความเข้าใจในองค์ความรู้เรื่องเหล่านี้ จึงเป็นเรื่องยากที่จะมีศาสนบุคคลผู้สามารถถ่ายทอดองค์ความรู้จากศาสนวัตถุให้ไปถึงศาสนธรรมในพระพุทธศาสนาได้

เมื่อศาสนบุคคลไม่มีองค์ความรู้ จึงส่งผลทำให้พุทธศาสนิกชนขาดธรรมานุสติ ที่เป็นอยู่ก็เป็นเพียงอาศัยความเชื่อ ความเลื่อมใส ที่ยังไม่ประกอบด้วยปัญญาเท่านั้น คุณค่าของศาสนวัตถุที่จะถูกใช้เป็นอุปกรณ์ในการพัฒนาจิตใจของพุทธศาสนิกชนจึงยังไม่เกิดขึ้น การรักษาพระพุทธศาสนาและศาสนสถานต่างๆ จึงถูกละเลย ไม่ได้ให้ความเคารพในแง่ที่จะพัฒนาตนและสังคมให้เข้าถึงความเป็นพุทธะแต่อย่างใด

ปัจจุบัน ศาสนสถานและศาสนวัตถุในพระพุทธศาสนา มีการนำมาใช้อธิบายความให้เป็นประโยชน์เพื่อการเผยแพร่น้อยมาก ประโยชน์ของการก่อสร้างที่จะทำให้พุทธบริษัทเข้าถึงคำสอนทางพระพุทธศาสนาจึงยังไม่เกิดขึ้นโดยตรง เพราะไม่ได้นำมาเป็นกระบวนการในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเท่าที่ควรจะเป็น จึงเห็นควรมีการศึกษาและถ่ายทอดองค์ความรู้ลักษณะของเจดีย์ หรือ ศาสนวัตถุที่แฝงไว้ซึ่งหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา หรือ ธรรมเจดีย์ใน ศาสนสถานต่างๆ ของประเทศให้เกิดขึ้น และมีการถ่ายทอดองค์ความรู้ในเรื่องนี้ให้มากกว่าที่เป็นอยู่

๒.๒.๔ กระบวนการด้านศาสนพิธีกับการเผยแผ่

ศาสนพิธี หรือ พิธีกรรม แปลว่า การกระทำที่เป็นวิธีที่จะทำให้เกิดสำเร็จผลตามต้องการ หรือนำไปสู่ผลที่ต้องการ ส่วนคำว่า พิธี ก็แปลงรูปมาจากคำว่า วิธี แต่ต่อมาภายหลัง คำว่า พิธี มีความหมายคลาดเคลื่อนไปตามกฎอนิจจัง ปัจจุบันได้ประดิษฐ์ศัพท์ขึ้นใหม่ เช่นคำว่า กรรมวิธี ตัวถ้อยคำก็มีความหมายแบบเดียวกัน เพียงกลับหน้ากลับหลังกัน พิธีกรรมคือวิธีการ กลายเป็น

กรรมวิธี พอมาถึงปัจจุบันมันเลื่อนไปจนกระทั่งว่า พิธีกรรมหรือวิธีการ ก็เป็นสิ่งที่ทำกันไปสักแต่ว่า ทำ เช่นพูดกันว่า ทำพอเป็นพิธี กลายเป็นว่าไม่จริงไม่จัง ทำพอให้เห็นว่าได้ทำแล้ว แต่เดิมนั้นคือการกระทำที่เป็นวิธีการเพื่อจะให้สำเร็จผล ให้เกิดความเป็นจริงเป็นจัง เพื่อให้ได้ผลขึ้นมา จึงทำพิธีกรรม

ศาสนพิธี เป็นองค์ประกอบลำดับที่ ๕ ของพระพุทธศาสนา บางทีเรียกกันว่า พิธีกรรม โดยในพระพุทธศาสนามีสิ่งที่เหนือกว่า พิธีกรรม อีกหลายอย่าง แต่พุทธศาสนิกชนก็ไม่ได้ใส่ใจในเรื่องที่สำคัญๆ เหล่านั้นมากกว่า หรือเหมือนกันกับการให้ความสำคัญกับพิธีกรรม ต้องเข้าใจในเบื้องต้นว่า พิธีกรรมนั้น ไม่ใช่ไม่สำคัญ โดยเฉพาะมองพิธีกรรมที่เป็นกระบวนการของศาสนพิธีที่ต้องเกี่ยวเนื่องกับการเผยแผ่นั้น พิธีกรรมมีความสำคัญมาก เกี่ยวกับกระบวนการด้านศาสนพิธีกับการเผยแผ่นี้ ผู้วิจัยจะชี้ให้เห็น ๓ ประเด็นคือ ๑) ศาสนพิธีเป็นการฝึกวินัยเบื้องต้น ๒) ศาสนพิธีน้อมนำศรัทธาให้เข้าถึงธรรม และ ๓) ศาสนพิธีนำบุคคลเข้าถึงพระพุทธศาสนา

๑) ศาสนพิธีเป็นการฝึกวินัยเบื้องต้น การประกอบศาสนพิธีในทางพระพุทธศาสนานั้น เมื่อมีผู้เข้าไปร่วมในพิธีกรรมนั้น บุคคลผู้เข้าไปร่วมนั้น ชื่อว่า ได้เข้าสู่กระบวนการฝึกพัฒนาตนให้เริ่มรู้จักระเบียบแบบแผน โดยเมื่อบุคคลเข้าไปอยู่ในพิธีกรรมแล้วก็จะทำตามใจชอบของตนไม่ได้ จึงเป็นการเริ่มรู้จักควบคุมพฤติกรรมตนเองในเรื่องเล็กน้อยนี้ให้ได้ก่อน เพื่อจะควบคุมตนเองในเรื่องใหญ่ๆ ได้ต่อไป ซึ่งต้องรู้จักเชื่อมโยงไปสู่การฝึกตนในเรื่องอื่นในการดำเนินชีวิตอีกต่อหนึ่ง เรื่องของพิธีกรรมจึงเป็นการฝึกวินัยหรือเป็นวินัยเบื้องต้น เป็นการฝึกพัฒนาตนให้รู้จักควบคุมกายและวาจา ให้เข้าสู่การเป็นผู้มีศีล พิธีกรรมจึงจัดอยู่ในฝ่ายของศีลด้วย พิธีกรรมถ้าทำให้ถูกต้องได้ต้องเข้าใจความมุ่งหมาย พิธีกรรมจึงกลายเป็นลักษณะ หรือเป็นรูปแบบเฉพาะแห่งวัฒนธรรมของแต่ละสังคม จึงเรียกว่า เป็นเอกลักษณ์ เป็นคุณค่าของพิธีกรรม การฝึกควบคุมกายวาจาของบุคคลจึงถือเป็นเรื่องศีล ซึ่งเป็นกระบวนการของศาสนพิธีที่จะพัฒนาบุคคลให้ได้รับประโยชน์จากการมีศาสนาที่จะต้องประกอบพิธีกรรม จนกลายเป็นผลสืบเนื่องจากวินัยที่แสดงผลออกมาทางด้านวัฒนธรรม เป็นเรื่องของชีวิตชุมชน หรือหมู่คณะซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของสังคม

๒) ศาสนพิธีน้อมนำศรัทธาให้เข้าถึงธรรม ปัจจุบัน ความหมายของศาสนพิธี ได้เลอะเลือนไป เวลาประกอบพิธีกรรมก็ลืมไปไม่ได้มองไปที่วัตถุประสงค์เหล่านี้ แต่กลับมุ่งมองไปที่ความใหญ่โต ความหรูหรา ความโอ้อวดเพื่อโอ้อวด ประทศประชันแข่งขันกันในการใช้จ่ายว่า ใครจะใช้เงินมากกว่ากัน พิธีกรรมแทนที่จะได้ผลก็กลายเป็นการทำให้เสียผล ที่เสียผลก็เป็นเพราะว่า ความหมายที่แท้จริงมันสูญหายไป

พิธีกรรม เป็นสิ่งน้อมนำจิตให้เกิดความเสื่อมใสและเพิ่มพูนศรัทธา เพราะพิธีกรรมที่ทำให้ถูกต้อง จะมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความพร้อมเพรียง และความประสานกลมกลืน เช่น คนจำนวนเป็นร้อยเป็นพันก็สวดมนต์พร้อมกันหมด พระร้อยรูปก็สวดมนต์ประสานเป็นเสียงเดียวกัน เมื่ออยู่ในพิธีกรรม กิริยาอาการก็เรียบร้อยสงบ ทำให้เกิดศรัทธาปสาทะ คนผ่านไปมาได้ยินเสียงสวดพร้อมกันอย่างเป็นระเบียบ ฟังแล้วมีความเสนาเพราะพรึงยังมีสมาธิฟังยังเห็นความตั้งใจจริงของผู้สวดที่เปล่งออกมาจากจิตที่สงบผ่องใส ผู้ที่ได้ยินได้ฟังก็เกิดความอึ้งใจ ปลื้มใจ ฟังแล้วสามารถน้อมนำจิตใจให้เกิดความสงบและเจริญยิ่งขึ้นไปในกุศลธรรม

ศาสนพิธี หรือ พิธีกรรม ได้ช่วยให้คนปัจจุบันจำนวนมากที่มีกิจกรรมที่ยุ่งวุ่นวายไปกับการหาเงินเลี้ยงชีพในแต่ละวัน จะไปวัดที่หนึ่งก็คือไปงานศพและได้พบกันสักที พระก็ใช้โอกาสนี้กล่าวแสดงธรรมในพิธีกรรมนั้น หรือเมื่อได้รับนิมนต์ไปในงานต่างๆ เช่น งานแต่งงาน เป็นต้น บางทีคนที่มาในพิธีนั้นไม่เคยยุ่งเกี่ยวกับเรื่องศาสนา แต่เพราะเป็นประเพณีต้องมีพิธีกรรมและได้เกี่ยวข้องกับพระ จึงต้องนิมนต์พระไปในพิธีกรรมนั้น จึงเป็นโอกาสที่พระจะใช้พิธีกรรมนั้นกล่าวสอนธรรมหรือให้โอวาทบ่าวสาว ถ้าพูดสอนไม่ได้ ก็พยายามให้ธรรมโดยไม่พูดให้ดีที่สุด

๓) ศาสนพิธีนำบุคคลเข้าถึงพระพุทธศาสนา ศาสนพิธี หรือ พิธีกรรม เป็นจุดเริ่มต้นที่จะชักนำให้บุคคลเข้าถึงเนื้อหาสาระของศาสนาที่เป็นศาสนธรรมต่อไป รูปแบบทั้งหลายมีความสำคัญฉันใด พิธีกรรมก็มีความสำคัญฉันนั้น กล่าวคือมีความสำคัญโดยต้องมีเนื้อหาสาระแฝงอยู่ในศาสนพิธี หรือ พิธีกรรมนั้นๆ อยู่ด้วยเสมอ ถ้าเหลือแต่รูปแบบ เนื้อหาสาระไม่มีแล้ว ก็จะไม่ตรงตามความมุ่งหมาย เช่นกลายเป็นเรื่องของความโก้หรูประกวดประชันกันว่า ใครจะใหญ่จะโตกว่ากัน กลายเป็นเรื่องสิ้นเปลือง เช่น การอุปสมบทในสังคมไทยปัจจุบัน ไม่ได้มุ่งเนื้อหาสาระเท่าที่ควร ไม่รู้ว่บวชเพื่ออะไร มุ่งแต่รูปแบบที่จะให้ได้จัดงานใหญ่โต มีการเชิญแขกมากมาย ตั้งโต๊ะกินเลี้ยงกันสิ้นเปลืองเงินทอง แต่ผู้บวชนั้นกลับไปใช้ชีวิตในศาสนสถานเพียงหนึ่งสัปดาห์บ้าง หนึ่งปีก็บ้าง แล้วก็ลาสิกขาบทออกไป แต่ในระหว่างที่อยู่ในศาสนสถานนั้น ก็ได้ฝึกฝนอบรมพัฒนาตนด้วยการศึกษาหลักธรรมคำสอนเท่าที่ฟังจะเป็น

ที่จริงแล้วต้องยอมรับว่า พุทธบริษัทจำนวนมากยังเข้าไม่ถึงเนื้อหาสาระที่เป็นศาสนธรรม เพราะบางทีก็กีดกันตนเองด้วยการมองเห็นเป็นเรื่องนามธรรม ซึ่งการทำให้บุคคลเข้าถึงตัวหลักคำสอนทันทีทันใด เป็นเรื่องยากอย่างยิ่ง จึงต้องมีรูปธรรม หรือ รูปแบบที่จะใช้เป็นเครื่องมือในการสื่อให้บุคคลเหล่านั้นเห็นเป็นรูปธรรมได้ก่อน ศาสนพิธี หรือ พิธีกรรม จึงเป็นรูปธรรมที่ดีที่สุดที่จะนำมาสื่อให้กับบุคคลผู้ห่างไกลศาสนาทั้งหลายให้เข้าถึงพระศาสนาได้ถ้าใช้เป็น

จะเห็นได้ว่า ศาสนพิธี หากสามารถสร้างกระบวนการโดยใช้ศาสนพิธีหรือพิธีกรรมเป็นขั้นตอนหนึ่งของการเผยแผ่แล้ว จะทำให้เกิดประโยชน์ต่อพุทธศาสนิกชนเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะกลุ่มบุคคลผู้ที่ยังเห็นว่า เรื่องศาสนาเป็นเรื่องนามธรรมและเป็นแค่พิธีกรรมจึงทำพอเป็นพิธี ถ้ามองในแง่ที่เป็นที่มั่นสุดท้าย สมควรจะใช้ประโยชน์ เพื่อตรึงศาสนาไว้ไม่ให้เสื่อมลงไปกว่านี้ เมื่อพระพุทธศาสนายังมีรูปแบบอยู่ ก็แสดงว่า ยังไม่หมดหากจะกลับไปใช้ศาสนพิธีหรือพิธีกรรมนี้เป็นจุดตรึงและเสริมกำลังเพื่อทำให้ศาสนธรรมได้รับความสนใจ เห็นความสำคัญจากพุทธบริษัทโดยสามารถนำไปปรับใช้ในชีวิตประจำวันได้แล้ว ก็จะเป็นประโยชน์ต่อการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี

จากที่กล่าวมาองค์ประกอบทั้ง ๕ ของพระพุทธศาสนา เมื่อมองความสัมพันธ์ของแต่ละองค์ประกอบในลักษณะที่เป็นกระบวนการ ทั้งมุมมองจากข้างบนลงข้างล่างคือจากความเป็นพุทธะที่เป็นตัวศาสดาหรือศาสนธรรม ผ่านความเป็นศาสนบุคคล ศาสนสถาน/ศาสนวัตถุ และศาสนพิธีอันเป็นขั้นตอนที่ทำให้บุคคลเข้าถึงความเป็นพุทธะ และมุมมองจากข้างล่างขึ้นสู่ข้างบนคือมองจากศาสนพิธีที่เป็นระเบียบวิธีที่จะนำผู้ศึกษาเข้าสู่ศาสนสถานอันเป็นพื้นที่ของจิตใจโดยพัฒนาตนเองจนเป็นศาสนบุคคล มีเป้าหมายและหลักการดำเนินชีวิตโดยใช้ศาสนธรรมนำชีวิตจนเห็นความสำคัญของศาสนา

ธรรมหรือพระศาสนา จนกระทั่งเข้าถึงความเป็นพุทธะแล้ว องค์ประกอบของศาสนาแต่ละองค์ประกอบ ล้วนใช้อธิบายความเพื่อให้พุทธบริษัทเกิดสัมมาทิฐิ มีความเข้าใจในพระรัตนตรัย เข้าใจแนวทางในการดำเนินชีวิตเพื่อเข้าถึงความเป็นพุทธะหรือพ้นทุกข์ได้เสมอ

๒.๓ แนวคิดพุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

ผู้ศึกษาได้ดำเนินการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในเบื้องต้นพบว่า ทั้งข้อมูลทางด้านเอกสารและด้านเนื้อหา รูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยงานพุทธศิลป์นั้นมีการให้คำจำกัดความไว้ค่อนข้างน้อย จะมีเพียงเนื้อหาที่ใกล้เคียงกัน สำหรับข้อมูลทางด้านพุทธศิลป์ ทั้งข้อมูลทางด้านเอกสารและด้านเนื้อหาต่างก็พบคุณประโยชน์ของงานพุทธศิลป์ แม้ว่าจะเป็นข้อมูลจากเอกสารร่วมสมัย ก็ล้วนกล่าวถึงงานพุทธศิลป์ว่ามีความสำคัญยิ่ง ทั้งนี้ผู้ศึกษาได้เรียบเรียงลำดับข้อมูลสำคัญโดยเริ่มจากตัวบุคคลและวัดก่อน แล้วจึงจะกล่าวถึงเนื้อหาของการทำงานพระพุทธศาสนาโดยผ่านงานพุทธศิลป์ที่ค้นคว้ามาดังต่อไปนี้

เพื่อศึกษารูปแบบการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานของชาวอีสานผู้ศึกษาจำเป็นต้องค้นคว้าเรียบเรียงที่มาของแนวคิดในด้านหลักการจัดการภูมิทัศน์เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างการออกแบบภูมิทัศน์ การจัดสร้างและงานดูแลบำรุงรักษาภูมิทัศน์ โดยผู้ออกแบบงานภูมิทัศน์จะต้องกำหนดน้ำหนักหรืออัตราส่วนระหว่างความสวยงาม ในด้านการใช้ประโยชน์และการดูแลรักษาที่สัมพันธ์กันความสำเร็จของงานภูมิทัศน์นั้นจะอยู่ที่ความคงทน มีอายุการใช้งานที่ยืนยาว และการเพิ่มคุณค่าเมื่อเวลาเปลี่ยนไป การดูแลรักษางานภูมิทัศน์เป็นงานที่สำคัญที่สุดและเป็นเครื่องบ่งชี้ความสำเร็จของงานภูมิทัศน์เพราะงานดูแลรักษาใช้เวลา แรงงาน งบประมาณในระยะเวลายาว ผู้ออกแบบจึงต้องตระหนักว่า “จะออกแบบอย่างไรให้งานภูมิทัศน์มีความสวยงาม ใช้ประโยชน์ได้คุ้มค่า และมีการดูแลรักษาง่าย” การจัดสร้างงานภูมิทัศน์ต้องเป็นไปตามแบบที่มีคุณภาพมีความคงทนถาวรและเอื้อต่อการดูแลรักษา

สมจิต โยธะคง ได้ให้แนวคิดของงานภูมิทัศน์เพื่อดูแลบำรุงรักษาอย่างง่ายและต่ำไว้ ๓ แนวทาง ได้แก่ แนวทางที่หนึ่ง ในการออกแบบภูมิทัศน์ที่ดีจะต้องให้เกิดความสวยงามประทับใจ (attractive) ทั้งผู้ออกแบบ ผู้ใช้งาน ผู้พบเห็นและมีความคงทนอยู่ไว้นาน (livable) แนวทางที่สอง การจัดสร้างงานภูมิทัศน์ที่ดี ต้องคำนึงถึงคุณภาพของวัสดุที่ใช้เป็นองค์ประกอบ วิธีการจัดสร้าง ความแข็งแรง คงทน ประณีต และแนวทางที่สามในด้านการบำรุงรักษา ควรตระหนักถึงความยุ่งยาก ซับซ้อน การใช้เวลา แรงงานและงบประมาณ ลักษณะของงานภูมิทัศน์ที่ดีไม่จำเป็นต้องสวยงามบนความยุ่งยาก ซับซ้อน แต่สามารถเกิดความสวยงามบนความเรียบง่ายและเป็นความงามที่ยืนยาว^{๖๒}

สิ่งที่แสดงให้เห็นลำดับระยะเวลาของแนวคิดในการสร้างภูมิทัศน์สถานหรืองานภูมิทัศน์นั้น ได้แก่ การจัดสวนญี่ปุ่น สวนลอยบาบิโลนสร้างโดยกษัตริย์เนบูคัดเนสซาร์ที่ ๒ ประมาณ ๖๐๐ ปี

^{๖๒} สมจิต โยธะคง, การจัดการงานดูแลบำรุงรักษาภูมิทัศน์ : Management of Landscape Maintenance, (กรุงเทพมหานคร: รวมสาส์น, ๒๕๔๐), หน้า ๕๑-๕๒.

ก่อนคริสตกาลและ สวนสวรรค์เปอร์เซีย การสร้างสวนในประเพณีโบราณเหล่านี้ นับเป็นตัวอย่างของ ร่องรอยการสร้างภูมิทัศน์สถานที่เก่าแก่ที่สุด^{๖๓} แสดงถึงรสนิยมการสร้างภูมิทัศน์สถานของมนุษยชาติ ที่มีมาอย่างยาวนานแล้ว ในยุโรปสมัยเรอเนสซองส์(Renaissance)หรือยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการได้นำมา ซึ่งยุคแห่งการออกแบบที่ยิ่งใหญ่ รวมทั้งสวนเพื่อความมีสุนทริยภาพต่างๆ เช่น วิลลา เดเอสเตที่ทีโวลี ที่สร้างระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ และ ๑๗ (พ.ศ.๒๐๔๓-๒๒๔๓) ได้บรรลุถึงขีดสูงสุดแห่งความ ยิ่งใหญ่ ซึ่งเป็นผลงานของ อันเดร เลอ โนตร์ ณ วัว เลอ วิกกอง และ พระราชวังแวร์ซายส์

ต่อมาในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ (ระหว่าง พ.ศ.๒๒๔๔-๒๓๔๓) อังกฤษเริ่มเน้นสไตล์ใหม่ของ “สวนภูมิทัศน์” บุคคล เช่น วิลเลียม เคนท์ ฮัมฟรีย์ เรพตัน รวมทั้งโจเซฟ แพกซ์ตัน และผู้มีชื่อเสียง มากที่สุดอีกคนหนึ่งคือ ลานเซลอต บราวน์ “ผู้สามารถ” ได้แปรเปลี่ยนอุทยานคฤหาสน์ที่ยิ่งใหญ่ของ อังกฤษให้กลายเป็นธรรมชาติที่เรียบและสะอาดงดงาม อุทยานเหล่านี้ยังคงเหลือให้ชมในปัจจุบัน หลายแห่ง คำว่าภูมิสถาปัตยกรรมในภาษาอังกฤษคือ “Landscape Architecture” ได้ใช้เรียกเป็น ครั้งแรกโดยชาวสกอตชื่อ กิลเบิร์ต เลง มีสัน ในหนังสือชื่อเรื่อง ภูมิสถาปัตยกรรมแห่งจิตรกรรมอัน ยิ่งใหญ่แห่งอิตาลี (ลอนดอน พ.ศ. ๒๓๗๑) เป็นเรื่องเกี่ยวกับประเภทของสถาปัตยกรรมที่ปรากฏใน ภาพเขียนภูมิทัศน์ คำว่า “ภูมิสถาปัตยกรรม” ได้รับการตอบรับนำมาใช้ต่อมาโดย เจซี ลูดอน และเอ. เจ. ดาวนิง สำหรับประเทศไทยเริ่มใช้คำว่า “ภูมิสถาปัตยกรรม” ประมาณ พ.ศ.๒๔๙๘ เมื่อเริ่มมีการ เปิดสอนวิชานี้ในชั้นปีที่ ๓ ของหลักสูตรสถาปัตยกรรมศาสตร์บัณฑิตในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยซึ่ง เปิดสอนเป็นครั้งแรกโดยอาจารย์จันทรรดา บุญยมานพ ซึ่งจบปริญญาโทด้านภูมิสถาปัตยกรรมจาก มหาวิทยาลัยคอร์เนลล์ สหรัฐอเมริกา

ล่วงสู่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ (พ.ศ.๒๓๔๔-๒๔๔๓) การวางแผนชุมชนเมืองเริ่มมีบทบาท สำคัญโดยเป็นการผสมผสานระหว่างการวางแผนผังสมัยใหม่ร่วมกับสวนภูมิทัศน์ประเพณี ซึ่งทำให้ภูมิ สถาปัตยกรรมกลายเป็นจุดรวมสำคัญที่มีลักษณะเฉพาะของตัวเองขึ้น ในช่วงครึ่งหลังของศตวรรษ เฟรเดอริก ลอว์ ออลมสเต็ด ได้ออกแบบสวนสาธารณะหลายแห่งออกมาอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็น กลายเป็นผลที่มีอิทธิพลอย่างสำคัญต่อการปฏิบัติวิชาชีพภูมิสถาปัตยกรรมในยุคปัจจุบัน สวนสาธารณะ ดังกล่าวบางแห่งได้แก่ เซ็นทรัลปาร์ก ในนครนิวยอร์ก, พรอสเป็กปาร์ก ใน บรุกลิน และในนคร บอสตัน ที่ได้ชื่อเรียกกันว่า ระบบสวนสาธารณะสร้อยหยกเขียว

ภูมิสถาปัตยกรรมได้พัฒนาตัวเองมาเป็นสาขาวิชาชีพการออกแบบเฉพาะ ได้สนองตอบ ต่อขบวนการออกแบบและสถาปัตยกรรมตลอดช่วงเวลาในคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ (พ.ศ.๒๔๔๔-๒๕๔๓) การค้นคิดสิ่งใหม่ๆ มีผลให้การแก้ปัญหาทางภูมิสถาปัตยกรรมในทางที่ก้าวหน้าขึ้นสำหรับในงาน ภูมิทัศน์ถนน สวนสาธารณะและอุทยาน ผลงานของ มาร์ธา ซวาทส์ ในสหรัฐฯ และในยุโรป เช่น ชูเบิร์กลิน ในรอตเตอร์ดัม เป็นตัวอย่างที่น่าสนใจ

^{๖๓} Geoffrey A. Jellicoe and Susan Jellicoe, *The Landscape of Man: Shaping the Environment from Prehistory to the Present Day*, (London: Thames and Hudson Ltd, 1995, p.32).

ประวัติความเป็นมาของภูมิสถาปัตยกรรมของประเทศไทยไม่เป็นที่ชัดเจนนัก อาจเป็นด้วยหลักฐานทั้งทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีถูกทำลายไปในสงครามไทย-พม่าที่กรุงศรีอยุธยา โดยเฉพาะเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงสมัยสุโขทัยกล่าวไว้เพียงการปลูกต้นไม้เชิงเกษตรกรรมไว้เบี่ยงเหนือบึงได้ มีกล่าวถึงตระพังหรือสวนน้ำไว้บ้างแต่ไม่พรรณนารูปแบบและความสวยงาม ต่อมาในสมัยอยุธยาตอนปลาย บาทหลวงชาวฝรั่งเศสบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับสวนในสมัยพระนารายณ์มหาราชไว้พอควร ว่ามีชาวต่างประเทศนำพรรณไม้แปลกๆ มาถวาย และทรงลงมือทำสวนด้วยพระองค์เองในพระราชวังลพบุรี ไม่กล่าวถึงรูปแบบและความสวยงามที่มียุคสำคัญไว้เช่นกัน

ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์มีการนำรูปแบบสวนจีนมาสร้างในพระบรมมหาราชวังและวัดสำคัญ เรียกว่าเขมอ มีการสร้างสวนซ้ายสวนขวา เริ่มมีการสร้างสวนเพื่อความปิติในสมัยรัชกาลที่ ๕ เริ่มมีสวนและมีรูปแบบของสวนปรากฏชัดเจนขึ้น มีการนำรูปแบบสวนยุโรปซึ่งกำลังผ่านความรุ่งเรืองของยุคเรอเนซองส์ โดยมีนายช่างฝรั่งที่เข้ามารับราชการ เช่น นายเฮนรี อาลบาสเตอร์ หรือพระเศวตศิลา ต้นตระกูลเศวตศิลารวมทั้งคนอื่นๆ มาเป็นผู้ออกแบบและก่อสร้างสวนหลายแห่ง อุทยานสราญรมย์เป็นตัวอย่างสวนที่ยังหลงเหลือและได้รับการบูรณะให้สวยงามในปัจจุบัน จนกระทั่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอาจเป็นผู้ให้กำเนิดการผังเมืองและภูมิสถาปัตยกรรมเป็นพระองค์แรกก็ได้ พระราชหัตถ์เลขาถึงเจ้าพระยาวรวงศ์ ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๔-๒๔๕๒ เป็นข้อพิสูจน์ได้เป็นอย่างดีว่าพระองค์ทรงเชี่ยวชาญในงานทั้งสองสาขานี้อย่างไร ทรงรู้จักต้นไม้ พร้อมทั้งชื่อและอุปนิสัยพรรณไม้ต่างๆ ที่ใช้ปลูกทั้งในสวนและในเมืองนับได้เกือบร้อยชนิด

งานสวนและสถาปัตยกรรมที่ได้รับอิทธิพลยุโรปในรัชกาลที่ ๔-๕ ได้ต่อเนื่องมาถึงสมัยรัชกาลที่ ๖ และ ๗ เช่น พระราชวังดุสิตอื่นต่างๆ เป็นต้นว่า พระราชวังบ้านปืน และพระตำหนักมฤคทายวัน เพชรบุรี วังสนามจันทร์ นครปฐมและวังไกลกังวล เป็นต้น รูปแบบของสวนไม่เป็นที่เด่นชัดว่ามีรูปแบบอย่างไร กล่าวกันว่าเป็นงานประกอบที่ทำโดยสถาปนิกชาวยุโรปผู้ออกแบบและก่อสร้างอาคาร ซึ่งอาจมีรูปแบบที่สวยงามแต่ได้ถูกแปรเปลี่ยนไปโดยกาลเวลา

สวนและงานภูมิสถาปัตยกรรมได้หยุดนิ่งมาตั้งแต่ยุคเศรษฐกิจโลกตกต่ำในปลายรัชกาลที่ ๗ และเริ่มขยับตัวขึ้นใหม่ ในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่เริ่มพัฒนาประเทศและสมัยเริ่มสงครามเวียดนาม การใช้ประเทศไทยเป็นฐานทัพแห่งหนึ่งของสหรัฐฯ ทำให้มีความต้องการบ้านเช่าที่มีสวนต่างประเทศที่เข้ามาลงทุนสร้างโรงแรม เช่น โรงแรมสยามอินเตอร์คอนติเนนตัล (ปัจจุบันถูกรื้อกลายเป็นศูนย์การค้าสยามพารากอน) และโครงการเงินกู้ได้เผยโฉมของภูมิสถาปัตยกรรมให้ปรากฏ ช่างจัดสวนไทยจึงได้เคยเห็นและรู้จักวิชาชีพภูมิสถาปัตยกรรมที่เป็นสากลเป็นครั้งแรก ในขณะเดียวกัน เทศบาลนครกรุงเทพฯ ก็ได้เริ่มรณรงค์จัดสวนตามมุมต่างๆ ของถนน เรียกว่า “สวนหย่อม” โดยเลียนแบบ “สวนญี่ปุ่น” ซึ่งเป็นที่นิยมมากในสมัยนั้น

๒.๓.๑ ความหมายและประเภทของพุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถาน

ในความหมายของคำว่าพุทธศิลป์ พุทธศิลป์เป็นคำศัพท์ที่ใช้เรียกงานศิลปะที่สร้างขึ้นภายใต้พระพุทธศาสนา ตามเนื้อหาจากพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายของข้อมูลอันเกี่ยวกับงานพุทธศิลป์ไว้ดังนี้ คำว่า “พุทธศิลป์” เกิดจากคำสองคำ โดย คำ

ว่า “พุทธะ” แปลว่า ผู้ตรัสรู้ ผู้ตื่นแล้ว ผู้เบิกบานแล้ว ใช้เป็นพระนามเฉพาะของพระบรมศาสดาแห่งพระพุทธศาสนา เรียกเป็นสามัญว่า พระพุทธเจ้า คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า หรือศาสนาของพระพุทธเจ้า จึงเรียกว่า “พระพุทธศาสนา” ดังนั้น คำว่า “พุทธะ” ในที่นี้จึงหมายถึง พระพุทธเจ้า หรือพระพุทธศาสนา^{๖๔} ส่วนคำว่า “ศิลป์” (ศิลปะ หรือศิลปะ) ตรงกับภาษาสันสกฤตว่า “ศิลป์” และภาษาบาลีว่า “สิปป” แปลว่า มีฝีมืออย่างยอดเยี่ยม หมายถึง ฝีมือทางการช่าง การทำให้วิจิตรพิสดาร นอกจากนี้ยังมีความหมายครอบคลุมถึง การแสดงออกซึ่งอารมณ์สะท้อนใจให้ประจักษ์ด้วยสื่อต่างๆ อย่างเช่น เสียง เส้น สี ผิว รูปทรง เป็นต้นได้แก่ ศิลปะการดนตรี ศิลปะการวาดภาพ ศิลปะการละคร วิจิตรศิลป์ เป็นต้น^{๖๕}

พระธรรมโกศาจารย์ หรือพุทธทาสภิกขุ ท่านได้อธิบายความหมายเกี่ยวกับพุทธศิลป์นี้ เนื้อความสรุปได้ว่า ยอดของศิลปะนั้น เป็นเรื่องดำรงชีวิตจิตใจให้อยู่เหนือความทุกข์ นี่เป็นศิลปะสูงสุดในพระพุทธศาสนา เรียกว่า เป็นศิลปะของชาวพุทธ ในการที่ช่วยกันปลดเปลื้องความทุกข์ในทางจิตใจ หรือปัญหาสังคม^{๖๖}

ความหมายของงานพุทธศิลป์จากพจนานุกรม และจากพระธรรมโกศาจารย์ ทำให้ผู้วิจัยสามารถกล่าวได้ว่า ผลงานที่ผ่านแนวทางการทำงานศิลปะที่มาจากความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา ล้วนอยู่ในขอบข่ายความหมายของงานพุทธศิลป์ด้วย มีความสัมพันธ์กับวัตถุประสงค์ข้อที่ ๑ ของผู้ศึกษา กล่าวคือ เพื่อศึกษารูปแบบการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศนสถานในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ของสังคมอีสาน จำเป็นต้องใช้ความหมายที่อธิบายงานพุทธศิลป์ได้ครบถ้วน เพื่อดำเนินการศึกษาในลำดับต่อไป

สำหรับความหมายของภูมิทัศนสถาน ได้เรียบเรียงจากการทบทวนวรรณกรรม ดังนี้

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้คำจำกัดความ สำหรับคำว่า “ภูมิทัศน์” ตรงกับคำภาษาอังกฤษว่า Landscape เป็นคำผสมระหว่าง land แปลว่า ภูมิ (แผ่นดิน) scape แปลว่า ทัศน (สิ่งที่เห็น) หรือภาพ (รูปที่ปรากฏเห็น) พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ บัญญัติว่าภูมิ , ภูมิ- [พุม, พุมิ-, พุมมิ-] น. แผ่นดิน, ที่ดิน ส่วนคำว่า ทัศน, ทัศน์, ทัศนะ, ทัศน [ทัศนะ-, ทัศ, ทัศนะ-] น. ความเห็น, การเห็น, เครื่องรู้เห็น, สิ่งที่เห็น, การแสดง, ทรรศนะ ก็ใช้^{๖๗}. ความหมายของภูมิทัศนสถาน มาจากคำว่า ภูมิทัศน์ กับคำว่าสถาน แปลว่า ที่ตั้ง โดยคำว่า ภูมิทัศน์ ตรงกับคำ

^{๖๔} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๗๙๕.

^{๖๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๐๑.

^{๖๖} พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), พุทธทาสลิขิตข้อธรรม บันทึกนี้เอง : ว่าด้วยชีวิต สังคม การเมือง สันติภาพ และหลักคิดสำคัญๆ, (สุราษฎร์ธานี : สวณโมกขพลาาราม และคณะธรรมทาน , ๒๕๔๗), หน้า ๑-๔.

^{๖๗} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์ บัปลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ก.

ภาษาอังกฤษว่า Landscape มีผู้บัญญัติคำนี้ใช้แทนการทับศัพท์ภาษาอังกฤษเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๐ หมายถึง ภาพรวมของพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง ที่มนุษย์ รับรู้ทางสายตาในระยะห่าง อาจเป็นพื้นที่ธรรมชาติที่ประกอบด้วยรูปทรงของแผ่นดิน น้ำ ต้นไม้ สัตว์และสรรพสิ่งมนุษย์สร้างในสภาพอากาศหนึ่งและช่วงเวลาหนึ่งที่เรียกว่าภูมิทัศน์ธรรมชาติ หรือภาพรวมของเมืองหรือส่วนของเมือง เรียกว่า ภูมิทัศน์เมืองนอกจากนี้ยังมีการใช้คำว่าภูมิทัศน์ กับพื้นที่อันมีลักษณะเฉพาะเด่นชัด เช่น ภูมิทัศน์ทะเล ภูมิทัศน์ภูเขา ภูมิทัศน์ทะเลทราย หรือ ภูมิทัศน์พระจันทร์ ซึ่งหมายถึงภาพรวมของพื้นที่บนผิวดวงจันทร์ที่มนุษย์อวกาศไปเยือน งานภูมิทัศน์ มีความเกี่ยวข้องกับศาสตร์หนึ่งที่เรียกว่า งานภูมิสถาปัตยกรรม ซึ่งเกี่ยวข้องกับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม รวมทั้งคน สัตว์ และพืชพรรณประจำถิ่น สำหรับประเทศไทยการใช้คำว่า ภูมิทัศน์ นั้นพบครั้งแรกในรายงานทางเทคนิคด้านภูมิสถาปัตยกรรม โครงการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย

การจัดภูมิทัศน์ (Landscaping) หมายถึง การอาศัยการปรุงแต่งจากธรรมชาติที่มีอยู่เดิม รวมทั้งเพิ่มเติมบางสิ่งบางอย่างเข้าไป คล้ายกับการจัดสวน เพียงแต่การจัดสวนมีขอบเขตหรือพื้นที่แคบกว่า ส่วนคำว่างานภูมิทัศน์ หมายถึงงานที่กระทำกับพื้นที่ภายนอกอาคารที่มีการปรับแต่งพื้นที่ให้มีประโยชน์ใช้สอยอย่างมีประสิทธิภาพ มีความร่มรื่นสวยงามและมีเอกลักษณ์ รวมทั้งการมีองค์ประกอบพื้นฐาน เช่น ระบบการให้แสงสว่าง ระบบการให้น้ำต้นไม้ ระบบระบายน้ำและระบบป้องกันน้ำท่วม ระบบอำนวยความสะดวก เช่น ศาลา ม้านั่ง ถังขยะ ป้าย ตลอดจนสิ่งประเทืองใจเช่น น้ำพุ น้ำตก หรือประติมากรรม งานภูมิทัศน์มีทั้งขนาดเล็กที่ไม่ซับซ้อนที่เรียกว่า สวนประดับ หรือสวนหย่อม ไปจนถึงงานซับซ้อนและมีขนาดใหญ่ เช่น สวนสาธารณะขนาดใหญ่ในเมือง งานภูมิทัศน์ในโรงแรม อาคารสถานที่ขนาดใหญ่ งานผังบริเวณโครงการขนาดใหญ่ งานลานเมืองและสถานที่สำคัญอื่นๆ ในเชิงการออกแบบและก่อสร้าง “งานภูมิทัศน์” หมายถึงชุดงานที่แยกออกจากงานอาคาร และงานภายในอาคารเพื่อความสะดวกในการประมวลและก่อสร้างเนื่องจากผู้รับเหมาก่อสร้างภูมิทัศน์มีความชำนาญและมีลักษณะการทำงานที่แตกต่างจากผู้รับเหมางานอาคารและงานภายในอาคาร ปกติงานภูมิทัศน์จะแยกแบบออกเป็นสองชุดแต่สัมพันธ์กันโดยแบ่งตามลักษณะของวัสดุ ได้แก่งานภูมิทัศน์แข็ง (Hard scape) ได้แก่ส่วนของงานที่เป็นองค์ประกอบแข็ง ได้แก่ ผิวพื้น โครงสร้างและงานก่อสร้างต่างๆเช่น ศาลา ลานพักผ่อน น้ำตก น้ำพุ บ่อน้ำ ลำธารจำลอง และงานภูมิทัศน์นุ่ม (Soft scape) ได้แก่ ส่วนของงานที่เป็นงานดิน งานปลูกและจัดตกแต่งด้วยพืชพรรณต่างๆ

นอกจากนี้ ความหมายของภูมิทัศน์สถาน จะครอบคลุมถึงคำว่าภูมิทัศน์สถาปัตยกรรม หรือภูมิสถาปัตยกรรม (Landscape architecture) ด้วย โดยงานภูมิสถาปัตยกรรม มีความเกี่ยวข้องกับการออกแบบพื้นที่ภายนอกตลอดจนโครงสร้างหรือจุดสนใจของพื้นที่ให้สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมตอบสนองพฤติกรรมการใช้สอยของมนุษย์ และเกิดความงามทางสุนทรียะ^{๖๘} มีการใช้ศาสตร์หลายประเภท ได้แก่ ศิลปะและวิทยาศาสตร์ว่าด้วยการวางแผน การออกแบบ และการจัดการงานภูมิทัศน์

^{๖๘} Geoffrey A. Jellicoe and Susan Jellicoe, *The Landscape of Man: Shaping the Environment from Prehistory to the Present Day*, p.32).

สาธารณะ งานภูมิทัศน์และสวนส่วนบุคคล สามารถแบ่งเป็นสาขาย่อย ได้แก่ การออกแบบภูมิทัศน์ (Landscape design) ได้แก่ การออกแบบที่ว่างทั้งในเมืองและชนบท, ภูมิทัศน์วิศวกรรม (Landscape engineering) ได้แก่งานด้านเทคนิคในงานภูมิสถาปัตยกรรม, การวางแผนภูมิทัศน์ (Landscape planning) ได้แก่การวางแผนพื้นที่ขนาดใหญ่ หรืองานพัฒนาโครงการภูมิทัศน์ระยะยาว, การจัดการงานภูมิทัศน์ (Landscape management) ได้แก่การดูแลและจัดการภูมิทัศน์มนุษย์ สร้างและภูมิทัศน์ธรรมชาติ, และ งานภูมิทัศน์สวน (Landscape gardening) ได้แก่งานออกแบบสวนในอุทยานขนาดใหญ่ ซึ่งนิยมทำและมีความสำคัญในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘-๑๙ ในยุโรป โดยเฉพาะประเทศอังกฤษ นับเป็นต้นตอของภูมิสถาปัตยกรรม^{๖๙} คำว่า ภูมิทัศน์สถาน ของวัดเจติยภูมิ จึงสามารถเลือกศึกษาได้ตามสาขาที่เกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์ของการศึกษา

การออกแบบภูมิทัศน์ หมายถึง งานที่ผนวกเอาความรู้ทางด้าน ศิลปะ และวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี เข้าด้วยกันเพื่อนำมาใช้ในออกแบบโดยคำนึงถึงองค์ประกอบทางศิลปะ (Design elements) ซึ่งโดยรวมเรียกว่า ทัศนธาตุ ได้แก่ เส้น สี รูปทรง ที่ว่าง ผิวสัมผัส ลวดลาย ฯลฯ และ เทคนิคการออกแบบต่างๆ เช่นความกลมกลืน ความแตกต่าง ความสมดุล รวมทั้งปัจจัยทางด้าน สภาพแวดล้อม, ดิน, น้ำ, ภูมิอากาศ,อาคารสิ่งก่อสร้างต่างๆ จะเป็นตัวกำหนดลักษณะการออกแบบ เพื่อให้เกิดประโยชน์ใช้สอยเพิ่มขึ้น นอกเหนือจากความงามแล้ว ยังเกี่ยวกับวิธีการใช้พื้นดินในทุกๆ ด้านที่จะทำให้เกิดมุมมองด้านสิ่งแวดล้อมที่ดีภายนอกอาคาร

หลักการออกแบบภูมิทัศน์หรือการออกแบบภูมิสถาปัตยกรรมเกี่ยวข้องกับสิ่งต่างๆ มากกว่าการวางตำแหน่งปลูกไม้ยืนต้น ไม้พุ่มและพืชพันธุ์อื่นๆ ในขอบเขตที่ดิน เป็นศิลปะผสมผสานกับ ศาสตร์ต่างๆ ในการจัดวางองค์ประกอบบนพื้นที่ว่างภายนอกอาคาร เพื่อสนองความต้องการใช้สอย และความรื่นรมย์แก่นมนุษย์ ซึ่งมีจุดประสงค์ในการออกแบบ ๓ ประการหลัก ดังต่อไปนี้ ๑) เพื่อประโยชน์ใช้สอย (Function) โดยจัดระบบและพัฒนาพื้นที่ให้เกิดประโยชน์หรือประสิทธิภาพสูงสุด อย่างน่าพึงพอใจ ๒) เพื่อความสวยงามหรือสุนทรียภาพ (Aesthetic) โดยสร้างความสัมพันธ์ทางสายตาระหว่างตัวอาคารและสภาพแวดล้อมของที่ตั้ง ๒) เพื่อสื่อความหมาย (Meaning) โดยจัดวาง และสร้างความสัมพันธ์ขององค์ประกอบที่บ่งบอกความหมายเชิงนามธรรม (Abstract) หรือสร้างบรรยากาศความเป็นสถานที่นั้นๆ (Sense of Place) งานออกแบบภูมิทัศน์ที่ดี สามารถปรับปรุง ลักษณะบริเวณสถานที่ได้อย่างมีนัยสำคัญ โดยเพิ่มความน่าอยู่ มีลักษณะเฉพาะตัว เกิดบรรยากาศที่เหมาะสม และสามารถสร้างความสัมพันธ์ระหว่างอาคาร พื้นที่ว่างและสภาพแวดล้อมได้อย่าง สอดคล้อง รวมทั้งสามารถบรรลุผลตามความต้องการหรือวัตถุประสงค์ได้อย่างเด่นชัด

ภูมิสถาปัตยกรรม ครอบคลุมการออกแบบเช่น : ๑. Parks (สวนสาธารณะ), ๒. Campuses (สถาบัน วิทยาเขต), ๓. Streetscapes (ภูมิทัศน์ถนน), ๔. Trails (เส้นทางเดินเท้า หรือ จักรยาน), และ ๕. Plaza (จัตุรัส หรือ ลานกิจกรรม)

^{๖๙} สารานุกรมเสรีวิกิพีเดีย ๒๕๖๑, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://www.wikipedia.com/>. (เข้าถึงเมื่อ ๔ ธันวาคม ๒๕๖๐).

๒.๓.๒ ปัจจัยในการสร้างงานพุทธศิลป์ และภูมิทัศน์สถาน

ปัจจัยของการสร้างงานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานของวัดเจติยภูมิ ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ประกอบด้วย ๗ ปัจจัย คือ ๑) พื้นที่/ภูมิทัศน์ ๒) เวลา ๓) ความศรัทธาหรือความต้องการสร้างงานพุทธศิลป์ของคนในพื้นที่ ๔) การอุปถัมภ์เงินทุน เครื่องมือ วัสดุ อุปกรณ์ แรงกาย แรงใจ ที่ใช้ในการสร้างงานพุทธศิลป์ ๕) รสนิยมทางความงามของท้องถิ่น ๖) พระสงฆ์และบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการก่อสร้างงานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์ และ ๗) คติความเชื่อและพิธีกรรม มีรายละเอียดดังนี้

๑) **พื้นที่/ภูมิทัศน์** การเลือกพื้นที่สร้างวัดและงานพุทธศิลป์หรือภูมิทัศน์สถานในสมัยพุทธกาลนั้นยังไม่มีมีการสร้างอาคารสถานที่ให้เป็นที่อยู่อาศัยสำหรับพระภิกษุสงฆ์โดยเฉพาะเจาะจงด้วยเหตุจากพระพุทธองค์ไม่ทรงอนุญาตให้พระภิกษุมิที่อยู่อาศัยเป็นหลักแหล่งถาวรเพราะจะทำให้เกิดความยึดติดในทรัพย์สินทางโลก จึงเกิดสถานที่สำหรับใช้เป็นที่อาศัยพื้นฐานที่สุดสำหรับพระสงฆ์เรียกว่า รุกขมูลเสนาสนะ^{๗๐} ซึ่งมีความหมายว่าที่อยู่รอบโคนต้นไม้ อันเป็นเครื่องแสดงให้รู้ว่าพระสงฆ์เป็นผู้สละละวางทรัพย์สินทั้งปวง แม้กระทั่งที่อยู่อาศัยธรรมดาแล้วให้จาริกไปเรื่อยๆ เพื่อมิให้จิตมีสิ่งยึดติดผูกพันหรือแสดงความเป็นเจ้าของ เมื่อพระพุทธเจ้าพร้อมเหล่าสาวกออกเผยแผ่พระพุทธศาสนาปรากฏว่ามีผู้เลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา และมีการออกบวชเป็นพระภิกษุจำนวนมาก ศาสนิกชนที่ไม่ได้บวชต่างก็ให้ความอุปถัมภ์เกื้อกูลเป็นอย่างดี เช่น กษัตริย์แห่งนครราชคฤห์ พระเจ้าพิมพิสารเป็นองค์ศาสนูปถัมภกต่อพระพุทธศาสนา และทรงถวายสวนเวฬุวัน ให้เป็นที่ประทับของพระพุทธองค์และเหล่าพุทธสาวก ด้วยทรงเห็นว่าเป็นที่สงบร่มรื่น เหมาะสำหรับอยู่บำเพ็ญธรรมของพระสงฆ์^{๗๑} ซึ่งพระองค์ทรงรับไว้ ด้วยเพราะวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์มิใช่มุ่งเน้นให้บำเพ็ญวิปัสสนาญาณเท่านั้น ที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือการจาริกออกไป ณ ที่ต่างๆ เพื่อเผยแผ่พระธรรมคำสอนอีกด้วย และเป็นมูลเหตุให้ทรงมีพระพุทธานุญาตให้พระภิกษุสามารถรับอารามที่เหล่าทายกถวายได้ อาทิ เชตวันาราม ที่มหาเศรษฐีอนาถปิณฑิกะแห่งกรุงสาวัตถี สร้างถวาย หรือ ปุพพารามวิหาร ที่นางวิสาขาสร้างถวาย แต่ถือได้ว่าเวฬุวันารามเป็นวัดแห่งแรกของพุทธศาสนา

ความสัมพันธ์กับลักษณะทางภูมิศาสตร์มีผลต่อการเลือกทำเลที่ตั้งของศาสนสถาน เช่น ทิศทางของดวงตะวันวางตัวในแนวตะวันออก-ตะวันตก เพื่อให้บริเวณวัดรับลมได้ดี หรือวางตัวในแนวเหนือใต้เพื่อสอดคล้องกับเส้นทางการสัญจร ซึ่งอาจเป็นถนนหรือทิศทางของแม่น้ำ เป็นต้น ตามประวัติของวัดที่มีความสัมพันธ์กับพุทธศาสนิกชนมาเป็นเวลายาวนานตั้งอยู่ในเขตเมืองเก่า เช่น วัดเจติยภูมิได้เป็นบริเวณที่เกิดการสร้างงานพุทธศิลป์ขึ้นก่อน และกลายเป็นวัดในภายหลัง โดยเมื่อมีพระธาตุเป็นองค์ประกอบหลักของวัด บริเวณใช้สอยสำหรับรองรับกิจกรรมต่างๆ ของศาสนสถานก็สร้าง

^{๗๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), .พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์.พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๕๙.

^{๗๑} Bagri, S.C., *Buddhist Pilgrimages & Tours in India*, (Nodida : Trishul Publication, 1992), p.15-49.

ขึ้นตามมา จำเป็นต้องนำหลักธรรมในพระพุทธศาสนามาใช้บริหารจัดการวัดให้เกิดความเป็นสปปายะ บางแห่งเรียก เสนาสนสปปายะ ในข้อที่ระบุถึงอวาสเป็นที่สบาย ความหมายทั้งหมดของสปปายะ หมายถึง สิ่ง สถาน หรือบุคคล ซึ่งเป็นที่สบาย เหมาะกัน เกื้อกูล หรือเอื้ออำนวย โดยเฉพาะที่ช่วย เกื้อกูลแก่การ บำเพ็ญและประดับประดาประกอบรักษาสมาธิ ในพระไตรปิฎกแสดงไว้ ๗ อย่าง คือ อวาส (ที่อยู่) โคจร (ที่บิณฑบาตหรือแหล่ง อาหาร) ภัตตะ (เรื่องพูดคุยที่เสริมการปฏิบัติ) บุคคล (ผู้ที่ เกี่ยวข้องด้วยแล้วช่วยให้จิตผ่องใสสงบมั่นคง) โภชนะ (อาหาร) อุตุ (สภาพแวดล้อมและอุณหภูมิ) อิริยาบถ^{๗๒} ทั้ง ๗ ประการนี้ ที่เหมาะสมเป็นสปปายะ ที่ไม่สบายเป็นอสปปายะ นอกจากนี้ยังต้อง คำนึงถึงการจัดภูมิทัศน์อย่างเหมาะสมและไม่รบกวนพื้นที่ประดิษฐานงานพุทธศิลป์ดั้งเดิม หากมี ความจำเป็นต้องเพิ่มเติมก็ควรพิจารณาอย่างรอบคอบและเกิดประโยชน์ทั้งต่อศาสนสถานและผู้มา เยือน เช่น แนวความคิดการสร้างบรรยากาศให้วัดมีความร่มรื่นโดยเพิ่มพื้นที่สีเขียว แนวคิดส่งเสริม การสร้างเอกภาพแก่งานพุทธศิลป์หลัก แนวความคิดเรื่องทางเดินเชื่อมโยงที่มีการออกแบบจุด พักผ่อน จุดสนใจ และ แนวความคิดเรื่องการอำพรางสภาพแวดล้อมที่เป็นส่วนสังฆาวาสในการ ออกแบบภูมิทัศน์ นำมาช่วยส่งเสริมภูมิทัศน์สถานให้น่ามองขึ้น เป็นต้น

๒) เวลา สำหรับปัจจัยด้านระยะเวลานั้น การก่อสร้างเครื่องระลึกถึงองค์สัมมาสัมพุทธ เจ้ามีการใช้เวลามากหรือน้อยต่างกันตามแต่เหตุปัจจัยในการสร้างงานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถาน ของแต่ละพื้นที่ เวลาจึงสัมพันธ์กับเงื่อนไขต่างๆของการก่อสร้างพุทธศิลป์และภูมิทัศน์ เช่น เงื่อนไข ด้านรูปแบบ งบประมาณ ระยะเวลาที่เหมาะสม ปัจจัยจากสภาพแวดล้อม และแรงกำลังในการ ก่อสร้าง เป็นต้น ทำให้แต่ละวัดใช้เวลาสร้างงานพุทธศิลป์แตกต่างกัน บางแห่งใช้เวลานานจึงแล้ว เสร็จ บางแห่งใช้เวลาเพียงสองถึงสามเดือน บางแห่งมีระยะเวลากำกับ บางแห่งค่อยๆต่อเติมตาม กำลัง เป็นต้น บางครั้งเวลาก็สัมพันธ์กับคำว่าฤกษ์ยาม หมายถึงคราวหรือเวลาซึ่งเหมาะสมเป็นชัย มงคล เพื่อประกอบกิจการงานต่างๆ เพื่อความสุข ความปลอดภัยหรือความสำเร็จสมประสงค์ อำนวย ความเป็นสิริมงคลแก่ผู้ประกอบการนั้นๆ ในปัจจุบันการสร้างงานพุทธศิลป์หรือปรับภูมิทัศน์อาจเลือก ช่วงเวลาที่เหมาะสม สะดวก พิจารณาตามความจำเป็น และมีความพร้อม ในการประกอบกิจการงาน นั้นของผู้สร้าง

พระพุทธเจ้าตรัสถึง ฤกษ์ยาม ไว้ในสุปัพนฺนสูตรไว้ดังนี้ “ภิกษุทั้งหลาย สัตว์เหล่าใด ประพฤติสุจริตด้วยกาย ประพฤติสุจริตด้วยวาจา ประพฤติสุจริตด้วยใจ ในเวลาเช้า เวลาเช้านี้เป็น เวลาเช้าที่ดีของสัตว์เหล่านั้น สัตว์เหล่าใดประพฤติสุจริตด้วยกาย ประพฤติสุจริตด้วยวาจา ประพฤติ สุจริตด้วยใจ ในเวลาเที่ยง เวลาเที่ยงก็เป็นเวลาเที่ยงที่ดีของสัตว์เหล่านั้น สัตว์เหล่าใดประพฤติสุจริต ด้วยกายประพฤติสุจริตด้วยวาจา ประพฤติสุจริตด้วยใจ ในเวลาเย็น เวลาเย็นก็เป็นเวลาเย็นที่ดีของ สัตว์เหล่านั้น” ดังนั้น ฤกษ์ยามคือช่วงเวลาที่เหมาะสม สะดวก และมีความพร้อม

^{๗๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), .พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์.พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๒๘๖.

ตัวอย่างการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานของชาวอีสาน ถือเป็นการอุทิศเวลาเพื่อแสดงความศรัทธาต่อพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เวลาที่เกี่ยวข้องกับการก่อสร้างพุทธศิลป์อีสานจะสัมพันธ์กับการวางฤกษ์ให้กับสถานที่หรือสิ่งของนั้น เป็นเสมือนการก่อกำเนิดสิ่งนั้น ซึ่งผู้วางฤกษ์จำเป็นต้องรู้ว่าสิ่งของหรือสถานที่นั้น มีวัตถุประสงค์ในการสร้างขึ้นเพื่ออะไร แล้วจึงกำหนดดาวเจ้าการฤกษ์ให้เหมาะสม เช่น ต้องการจะสร้างวัด โดยมีจุดมุ่งหมายว่า ต้องการให้เป็นเครื่องอุทิศถวายแด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ต้องการให้มีคนสืบทอดพระพุทธศาสนา เป็นต้น ฤกษ์ยามแม้เป็นสิ่งที่แต่เป็นสิ่งที่ยึดถือปฏิบัติ จะเห็นได้จากตัวอย่างจากพิธีกรรมสมัยปัจจุบันซึ่งมีรากฐานมาแต่โบราณ เช่น การวางดวงศิลาฤกษ์, พิธีวางศิลาฤกษ์, ฤกษ์พุทธาภิเษกสำหรับสร้างพระพุทธรูป, ฤกษ์เทวาภิเษก เป็นต้น วัดในอีสานก็ยังยึดถือประเพณีปฏิบัติสืบทอดมาจนถึงทุกวันนี้

ความเกี่ยวข้องกับปัจจัยเรื่องเวลา ส่วนหนึ่งของสังคมอีสานในอดีตจะมีช่วงเวลาการดำเนินชีวิตสอดคล้องกับประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่น เช่น ฮีตสิบสองคองสิบสี่ เป็นจารีตประเพณีประจำสิบสองเดือน ซึ่งถือเป็นโอกาสที่ชาวบ้านจะได้มาร่วมชุมนุมและทำบุญในทุกๆ เดือนของรอบปี และถือเป็นจรรยาของสังคม ฮีตสิบสอง จึงหมายถึง ประเพณีที่ชาวลาวในภาคอีสาน และประเทศลาวปฏิบัติกันมาในโอกาสต่างๆ ทั้งสิบสองเดือนของแต่ละปี เป็นการผสมผสานพิธีกรรมที่เกี่ยวกับเรื่องผีและพิธีกรรมทางการเกษตร เข้ากับพิธีกรรมทางพุทธศาสนา ได้แก่ ประเพณีที่ปฏิบัติตามเดือนทางจันทรคติทั้งสิบสองเดือนเริ่มต้นที่เดือนอ้าย-บุญเข้ากรรม, เดือนยี่-บุญคุณลาน, เดือนสาม-บุญข้าวจี, เดือนสี่-บุญพระเวส หรือ บุญผะเหวด, เดือนห้า-บุญฮุดสร่ง หรือ บุญสงกรานต์, เดือนหก-บุญบั้งไฟ, เดือนเจ็ด-บุญข้าสະ, เดือนแปด-บุญเข้าพรรษา, เดือนเก้า-บุญข้าวประดับดิน, เดือนสิบ-บุญข้าวสาก, เดือนสิบเอ็ด-บุญออกพรรษา และเดือนสิบสอง-บุญกฐิน เป็นต้น ส่วนคองสิบสี่ เปรียบดังแบบแผนหรือแนวทางดำเนินชีวิต^{๗๓} ในบางข้อ มีเป้าหมายการปฏิบัติเกี่ยวกับการดูแลวัด เช่น ฮีตวัดคองสงฆ์หลักปฏิบัติของภิกษุสามเณรให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัยทั้งการช่วยทำนุบำรุงวัดวาอาราม

๓) ความศรัทธาหรือความต้องการสร้างงานพุทธศิลป์ของคนในพื้นที่ ความต้องการในการสร้างสถานที่หรือผลงานศิลป์เนื่องด้วยศาสนา ซึ่งเป็นที่ควรแก่การเคารพบูชา ได้แก่ สถาปัตยกรรม, ประติมากรรม และจิตรกรรม ผลงานศิลปะชิ้นใดชิ้นหนึ่ง ที่สร้างสรรค์ขึ้นด้วยพลังอันบริสุทธิ์ จิตที่เป็นพุทธะ ดังนั้นไม่ว่าจะเป็น ศิลปิน ช่าง ประชาชนทุกหมู่เหล่า ล้วนสร้างพุทธศิลป์ร่วมกันได้ทั้งสิ้น ขึ้นอยู่ที่จิตอันตั้งมั่นที่จะน้อมทำความบริสุทธิ์ใส ให้กระจ่างต่อวัตถุประสงค์ได้เพียงใด สมมติแห่งศรัทธาชิ้นหนึ่งหรือองค์หนึ่งนั้น สามารถสร้างความปิติอิ่มเอิบให้แก่ จิตใจ จนเป็นบันไดไปสู่การปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบได้ มหากุศลย่อมเกิดแก่ผู้สร้าง นับเป็นกรรมฝ่ายดีที่ควรส่งเสริมให้เป็น นิสัยตามส่ง เพื่อความเจริญสุขได้ทั้งโลกนี้และโลกหน้า พุทธศิลป์สามารถสร้างเพื่อเป็นพุทธบูชา พัฒนาความงามด้วยจิตสำนึกทางศิลปะเข้าไปในองค์พระพุทธรูปเพื่อสร้างภาพจำ ที่เปี่ยมด้วยวิจิตรศรัทธา นำถวายบูชาแด่พระพุทธศาสดา ถวายบูชาแด่พุทธปัญญา (พระธรรมคำสอน) และถวายบูชา แด่พุทธอริยสงฆ์

^{๗๓} สีลา วีระวงศ์, ฮีตสิบสอง, (อุบลราชธานี: ศูนย์วัฒนธรรมวิทยาลัยอุบลราชธานี, ๒๕๑๗), หน้า ๑-๙.

๔) การอุปถัมภ์เงินทุน เครื่องมือ วัสดุ อุปกรณ์ แรงกายแรงใจ ที่ใช้ในการสร้างงานพุทธศิลป์ ในอดีตการสร้างงานพุทธศิลป์สามารถเกิดขึ้นได้โดยอาศัยการอุปถัมภ์เงินทุน เครื่องมือ วัสดุ-อุปกรณ์ แรงกายแรงใจ ที่ใช้ในการสร้างงานพุทธศิลป์ ทั้งนี้เงินทุนหรืองบประมาณอาจมาจากการมีผู้นำมาถวาย หรือการรวบรวมศรัทธาจากชุมชนระดมทุนช่วยกันบริจาค จากมูลเหตุของการสร้างวัดที่แตกต่างกันทำให้การอุปถัมภ์วัดในแต่ละพื้นที่มีความแตกต่างกันและสร้างวัดในแบบเฉพาะของท้องถิ่นนั้นๆ

ในปัจจุบันวัดที่จะสร้างขึ้นต้องประกอบด้วยหลักเกณฑ์ ดังต่อไปนี้ ประการแรก ที่ดินที่ใช้เป็นสถานที่สร้างวัดต้องมีเนื้อที่ไม่น้อยกว่าหกไร่, ประการที่สอง เป็นสถานที่ที่สมควรเป็นที่พำนักของพระภิกษุสงฆ์และการประกอบศาสนกิจ, ประการที่สาม เป็นประโยชน์แก่ประชาชนในท้องถิ่นไม่น้อยกว่าหนึ่งพันคน, ประการที่สี่ มีเหตุผลที่สนับสนุนได้ว่า เมื่อตั้งวัดขึ้นแล้วจะได้รับการทำนุบำรุงส่งเสริมจากประชาชน, ประการที่ห้า ตั้งอยู่ห่างจากวัดอื่นไม่น้อยกว่าสองกิโลเมตร และประการสุดท้าย จำนวนเงินและสัมภาระที่จะใช้ในการสร้างวัดรวมกันต้องไม่น้อยกว่าสองแสนบาท

๕) รสนิยมทางความงามของท้องถิ่น ศิลปะของชาวอีสานมีพัฒนาการมาตั้งแต่ครั้งโบราณกาล ดังจะเห็นได้จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ต่างๆที่ค้นพบ แต่มิ จังหวัดอุบลราชธานี หรือถ้าผ่ามือแดง จังหวัดมุกดาหาร ฯลฯ (ซึ่งบางแห่งเชื่อกันว่ามีความเก่าแก่ที่สุดในโลก) ล้วนแสดงให้เห็นว่าบรรพบุรุษของชาวอีสานรู้จักใช้งานศิลปะพวกภาพและสัญลักษณ์ต่างๆเป็นตัวสื่อความหมายมาเป็นเวลานาน และยังรู้จักเลือกใช้สีและวัสดุที่มีความคงทนสามารถทนต่อสภาพดินฟ้าอากาศและการกัดกร่อนได้เป็นอย่างดีตราบถึงปัจจุบัน ที่ยังคงบอกเรื่องราวการดำเนินชีวิตของบรรพบุรุษของชาวอีสานยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาได้เป็นอย่างดี ซึ่งนักวิชาการและนักประวัติศาสตร์หลายท่านพยายามศึกษาว่าคนยุคก่อนประวัติศาสตร์เหล่านี้ใช้สีที่ทำมาจากอะไรจึงสามารถคงทนได้นานเช่นนี้ แต่ก็ยังไม่สามารถไขข้อสงสัยนี้ได้ เชื่อว่าในอนาคตไม่ช้านี้คงจะสามารถค้นพบความจริงที่เก็บซ่อนมาเป็นเวลายาวนาน และเมื่อถึงเวลานั้นเราอาจจะหันกลับไปใช้กรรมวิธีเช่นเดียวกับที่บรรพบุรุษของเราเคยใช้ หลังจากที่เรารู้เทคโนโลยีสมัยใหม่มานาน นอกจากนั้นการสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัยก็นับเป็นหนึ่งในศิลปะที่ชาวอีสานภาคภูมิใจ บ้านเรือนของชาวอีสานสร้างสถาปัตยกรรมที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ เริ่มจากเถียงนาน้อย ค่อยๆกลายมาเป็นบ้านไม้ที่มีความคงทนถาวร จนในปัจจุบันเป็นบ้านก่ออิฐถือปูนเป็นส่วนใหญ่แต่ก็ยังมีย่านบ้านเรือนเป็นจำนวนมากที่ยังคงอนุรักษ์รูปแบบสถาปัตยกรรมอีสานโบราณไว้เป็นอย่างดี

ภาพจิตรกรรมฝาผนังตามโบสถ์ วิหาร เป็นงานจิตรกรรมที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาหลักทิว ลังการวงศ์ ภาพจิตรกรรมฝาผนังในภาคอีสานหรือที่เรียกว่า “ฮูปแต้ม” มีปรากฏอยู่ที่ลุม (โบสถ์) วิหาร หอไตร และหอแจก (ศาลาการเปรียญ) ฮูปแต้มที่พบกันเป็นจำนวนมากทางภาคอีสานมักจะเขียนอยู่บนผนังด้านนอกของลุมหรือโบสถ์ โดยรูปแบบและกรรมวิธีการจัดองค์ประกอบศิลป์ในฮูปแต้มอีสานไม่มีกฎเกณฑ์ตายตัว ช่างแต้มมีอิสระเสรีในการแสดงออกอย่างเต็มที่ ช่างแต้มคนเดียวกันหากได้ไปเขียนภาพ ณ สถานที่ที่ต่างกันรูปลักษณะขององค์ประกอบศิลป์รวมทั้งรายละเอียดก็จะแตกต่างกันออกไป ช่างแต้มจะเลือกสรรเรื่องราวจากพุทธประวัติหรือจากวรรณกรรมพื้นบ้านเฉพาะส่วนหรือตอนที่ช่าง

แต่มีประทับใจนำมาพรรณนาด้วย เส้นสี และองค์ประกอบภาพที่ต่อเนื่องกันไป จากภาพหนึ่งเชื่อมต่อกับอีกภาพหนึ่งเพื่อสื่อสารความคิดให้ผู้ชมเกิดจินตนาการ มองเห็นความงามทางสุนทรียศาสตร์และคุณค่าทางคุณธรรมที่แฝงอยู่ในปฐมธาตุทัศนศิลป์ เนื้อหาของภาพแต่ละตอนจะจบลงในตัวของมันเอง

๖) พระสงฆ์และบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการก่อสร้างงานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์ การจัดสร้างงานพุทธศิลป์ในแต่ละประเภท เช่น พระธาตุ สิม และพระพุทธรูป จัดเป็นสามัคคีศิลป์ เนื่องจากการนำช่างฝีมือทางศิลปะแขนงต่างๆ มาสร้างสรรคผลงานร่วมกัน ได้แก่ ช่างออกแบบ, ช่างปั้น, ช่างแกะลาย, ช่างตุ้กลาย, ช่างหล่อ, สถาปนิก, วิศวกร และ ช่างประดับอัญมณี ทั้งนี้ อาจมีพระสงฆ์ในวัดที่มีฝีมือในทางช่างร่วมงานด้วย เป็นต้น

๗) คติความเชื่อและพิธีกรรม การสร้างงานพุทธศิลป์แต่เดิมมีเป้าหมายในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เนื่องจากเป็นเครื่องระลึกถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสมือนว่าผู้ใดบูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แม้ยังดำรงพระชนม์อยู่ หรือว่าเสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้วก็ตาม ถ้าหากว่าได้บูชาพระพุทธรูปด้วยจิตอันเลื่อมใส ผลแห่งบุญนั้นก็มีความเสมอกัน โดยทางวัดสามารถสร้างงานพุทธศิลป์เองหรืออาจมีผู้สร้างถวายวัด ในสมัยพุทธกาล พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ทรงเคยรับสั่งให้พระภิกษุสงฆ์ทำการสร้างพระเจดีย์ เพื่อบรรจุพระธาตุของพระอรหันต์ที่ท่านปรินิพพานไปแล้ว มีการนำพระธาตุมาบรรจุลงในสถูปเจดีย์ เพื่อให้ผู้คนทั้งหลายได้มาสักการบูชา จะได้เกิดบุญกุศลใหญ่มาสู่บุคคลผู้สร้าง ผู้มีส่วนร่วมในการสร้าง ตลอดจนผู้เคารพกราบไหว้บูชา ปัจจุบันคติความเชื่อและพิธีกรรมในสังคมทำให้เราสามารถเห็นการทำบุญทุกครั้งเมื่อมีการสร้างงานพุทธศิลป์ เช่น บุญสร้างโบสถ์ บุญสร้างวิหาร และบุญสร้างพระประธาน" เป็นบุญที่พุทธศาสนิกชนนิยมทำอันดับต้นๆ ด้วยเหตุผลที่ว่า อุโบสถ หรือ โบสถ์ สถานที่ที่จะต้องใช้ในการทำสังฆกรรมสำคัญๆ หลายอย่างอาทิ การให้การอุปสมบทแก่กุลบุตร เป็นต้น

นอกจากเผยแผ่พระพุทธศาสนาแล้ว ในวัฒนธรรมอีสานการสร้างวัดถือเป็นบุญกุศลอันใหญ่หลวง เช่น คติความเชื่อที่ว่า บุญที่เกิดจากการบูชาเจดีย์นั้นมีอานิสงส์มาก ทำให้ได้ไปบังเกิดในโลกสวรรค์ และยังเป็นพลปัจจัยให้บรรลุมรรคผลนิพพาน มีความถึงพร้อมด้วยร่างกายที่แข็งแรง สมส่วน สวยงาม ผิวพรรณงาม ไม่เจ็บป่วย ไม่เป็นโรคภัย มีวาจาไพเราะน่าฟัง การบริจาคทรัพย์เพื่อสร้างสิ่งระลึกถึงองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ถือเป็นการแสดงความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นการเสียสละทรัพย์ส่วนตนเพื่อส่วนรวม และเป็นการละความตระหนี่ ทำให้บุญกุศลถึงพร้อมด้วยทรัพย์สมบัติ คือถึงความเป็นผู้มีทรัพย์มาก มีบริวารที่ดี มีมิตรสหายที่ดี เป็นที่รักของทุกคน, ถึงพร้อมด้วยปัญญาเฉี่ยวฉลาดในศาสตร์ทั้งปวง, เมื่อละโลกไป ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ และเป็นเหตุปัจจัยในการบรรลุมรรคผลนิพพานทั้งในชาตินี้และชาติต่อไป

ตัวอย่างหนึ่งจากคติความเชื่อเรื่องการสร้างเจดีย์ พระพุทธรูป ได้ทรงแสดงไว้ในวโรปนสูตร เกี่ยวกับการตอบปัญหาของเทวดาว่า บุคคลผู้ทำกรรมเช่นไร จะได้บุญมากหรือทำให้บุญเจริญขึ้นกับเขากลางวันและกลางคืน ตามบทสนทนา ว่า

“เทวดาทูลถามว่า บุญย่อมเจริญ ทั้งกลางวันและกลางคืน ตลอดกาลทุกเมื่อ แก่ชนเหล่าไหน ชนเหล่าไหนดำรงอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีลแล้ว ย่อมไปสู่สวรรค์พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ชน

เหล่าใดปลูกสวนอันน่ารื่นรมย์ ปลูกป่า สร้างสะพาน ขุดสระน้ำ บ่อน้ำ และให้ที่พักอาศัย บุญย่อมเจริญแก่ชนเหล่านั้น ทั้งกลางวันและกลางคืนตลอดกาลทุกเมื่อ ชนเหล่านั้นดำรงอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีลแล้ว ย่อมไปสู่สวรรค์อย่างแน่นอน”^{๗๔}

ในวิหารทานกถา พระพุทธองค์ทรงยืนยันให้เห็นชัดเจนว่า การถวายวิหาร(วัด)ที่อยู่อาศัย แก่ภิกษุสงฆ์ เป็นสมุฏฐานก่อให้เกิดประโยชน์สุข ทั้งผู้รับและผู้ถวาย ซึ่งทรงแสดงอานิสงส์ไว้ว่า เป็นยอดของสังฆทาน เป็นปัจจัยให้ประสบความสำเร็จความเกษมศานต์ จนบรรลุถึงพระนิพพานเป็นที่สุด เป็นต้น ในสมัยพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์อื่นๆ ก็มีการสร้างพระเจดีย์เช่นกัน พระเจดีย์ล้วนทำมาจากสิ่งที่มีค่าที่สุดเท่าที่จะหาได้ในยุคนั้น เช่น ในสมัยพระมหากัสสปะ อดีตพระพุทธเจ้าองค์ก่อน เมื่อพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว สาธุชนได้ร่วมใจกัน สถาปนาเจดีย์ที่ทำด้วยทองคำที่มีค่ามากมายมหาศาลขึ้นมา ให้พุทธศาสนิกชนมาเคารพบูชาระลึกถึงพระรัตนตรัย เป็นสถานที่สำหรับสร้างบุญบารมีของมนุษย์และเทวทั้งหลาย

ความเชื่อเรื่องบุญที่เกี่ยวข้องกับการสร้างโบสถ์อีกอย่างหนึ่ง คือการทำบุญที่เกี่ยวข้องกับการปิดทองฝังลูกนิมิต เพราะเป็นการทำบุญของชาวพุทธที่มีความเชื่อว่า ได้อานิสงส์มหาศาล วัดต่างๆ จะจัดงานผูกพัทธสีมา หรือฝังลูกนิมิตได้เพียงครั้งเดียวเท่านั้น เมื่อมีการสร้างพระอุโบสถ แม้จะขยายขอบเขตก็เป็นเวลานานมาก เชื่อกันว่า ใครที่ทำบุญจะได้อานิสงส์มาก ในอรรถกถาบาลีกถาอ้างถึงอานิสงส์ในการผูกพัทธสีมาไว้ ๖ ประการ คือ ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บทุกชาติ ปราศจากอุปัทวทั้งหลาย ไม่เกิดในตระกูลต่ำ หากเกิดในโลกมนุษย์จะเป็นท้าวพระยามหากษัตริย์ หากเกิดในเทวโลกจะเป็นท้าวสักกเทวราช สมบูรณ์ด้วยทรัพย์สินเงินทอง มีผิวพรรณผ่องใสและอายุยืน เหล่านี้เป็นความเชื่อในเรื่องผลบุญในชาตินี้ และชาติหน้า นั่นเอง

นอกจากนี้ คติความเชื่อด้านอานิสงส์การจัดสร้างพระพุทธรูปหรือสิ่งอันเกี่ยวกับพระธรรม คำสอนเป็นกุศลดังนี้ อกุศลกรรมในอดีตชาติแต่ปางก่อน จะเปลี่ยนจากหนักเป็นเบา จากเบาเป็นสูญ, สิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครอง สรรพภัยอันตรายสลาย, เจ้ากรรมนายเวรในอดีตชาติแต่ปางก่อน เมื่อได้รับส่วนบุญไปแล้วจะเลิกแค้นการจองเวร, เหล่ายักษ์ผีราक्षส ภูพิช เสือร้าย ไม่อาจเป็นภัย, จิตใจสงบ ปวงภัยไม่เกิด ผันร้ายไม่มี ราคีผ่องใส สุขภาพแข็งแรง กิจการงานเป็นมงคล, มั่นคงในคุณธรรม ความอุดมสมบูรณ์ปรากฏเกินความคาดฝัน ครอบครัวยุติสุขสันต์ วาสนายั่งยืน, คำกล่าวเป็นสัตย์ ฟาติณปราณี ทวยเทพยินดี มิตรสหายปรีดา, คนโง่สิ้นเขลา คนเจ็บหายได้ คนป่วยหายดี ความทุกข์หายเชิญ สตรีจะได้เกิดเป็นชาย, พ้นจากมวลอกุศล เกิดใหม่บุญเกื้อหนุน มีปัญญาเลิศล้ำ บุญกุศลเรื่องรอง, สิ่งก่อสร้างจะบังเกิดเป็นกุศลจิตแก่ทุกคนที่ได้พบเห็น เป็นนื่อบาบุญอย่างอเนกทุกชาติของผู้สร้างที่เกิดจะได้ฟังธรรมจากพระอริยะเจ้าปัญญาในธรรมแก่กล้าสามารถได้อภิญญาหก สำเร็จโพธิญาณ เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า คติความเชื่อด้านการสร้างสิ่งระลึกถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แสดงเจตนานำอันบริสุทธิ์ของผู้สร้าง ส่วนการได้รับกุศลผ่านการสร้างเจดีย์ อาจเป็นเรื่องเฉพาะบุคคลที่สำคัญการสร้าง

^{๗๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๔๗/๖๑.

เจดีย์ หรือการบูชาพุทธศิลป์ ล้วนแต่เป็นการสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาได้อย่างเป็นรูปธรรมมาหลายยุคสมัย ดังที่เราเห็นจากการสร้างวัดประจำรัชกาลของพระมหากษัตริย์ในพระนครศรีอยุธยา การสร้างมหาสถูปที่ประเทศศรีลังกา และทะเลเจดีย์แห่งเมืองพุกาม ประเทศพม่า เป็นต้น

ทางด้านคติความเชื่อและพิธีกรรมของพระธาตุขามแก่น ตำบลบ้านขาม อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น เป็นปูชนียสถานศักดิ์สิทธิ์คู่แผ่นดินอีสานอีกแห่งหนึ่งซึ่งเป็นที่มาของชื่อ "เมืองขอนแก่น" ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ อานิสงส์ที่จะได้รับ "เรื่องร้ายกลายเป็นดีจุดด่างแก่ขามตายแล้วฟื้น รักยั่งยืน โรคภัยไม่มี หลีกภัยทางหาย" ภายในเจดีย์ นอกจากบรรจุ "พระอังคารของพระพุทธเจ้า" แล้ว ยังได้บรรจุ "คัมภีร์นวลโลกุตตรธรรม" และคาถาสรรเสริญพระพุทธเจ้าที่เรียกว่า "นวรหุณ" ไว้อีกด้วย พระธาตุขามแก่น มีประวัติความเป็นมาของตำนานการสร้างพระธาตุและความศักดิ์สิทธิ์เป็นเรื่องเล่าขานสืบทอดกันมาช้านาน

๒.๓.๔ ประเภท และองค์ประกอบ ของงานพุทธศิลป์ และภูมิทัศน์

สำหรับประเภทของพุทธศิลป์ มีเอกสารของท่านผู้รู้ที่เกี่ยวข้องในประเด็นเรื่องประเภทของงานพุทธศิลป์ เรียบเรียงโดยลำดับเวลา ดังนี้

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงอธิบายพุทธศิลป์มีเนื้อความว่า ในสมัยนั้นพุทธบริษัทนับถือพระไตรสรณคมน์ ไม่มีวัตถุอื่นเป็นเจดีย์ในพระพุทธศาสนา พระไตรสรณคมน์จึงเป็นเจดีย์ในพระพุทธศาสนา ต่อมาเจดีย์ในพระพุทธศาสนาจึงมี ๔ ประเภท คือ ธาตุเจดีย์ บริโภคเจดีย์ ธรรมเจดีย์ และอุทเทสิกเจดีย์ เกิดในภายหลัง

พระราชวรมณี (ประยูร ปยุตโต) ได้อธิบายความหมายไว้ว่า เจดีย์ที่เคารพนับถือบุคคล สถานที่ หรือวัตถุที่ควรเคารพบูชา เจดีย์เกี่ยวกับพระพุทธเจ้ามี ๔ อย่างคือ ๑. ธาตุเจดีย์ บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ๒. บริโภคเจดีย์ คือสิ่งหรือสถานที่พระพุทธเจ้าเคยทรงใช้สอย ๓. ธรรมเจดีย์ บรรจุพระธรรม คือพุทธพจน์ ๔. อุทเทสิกเจดีย์ คือ พระพุทธรูป ; ในทางศิลปกรรมไทย หมายถึง สิ่งที่เป็นยอดแหลมเป็นที่บรรจุสิ่งที่เคารพนับถือ เช่น พระธาตุ และอัฐิบรรพบุรุษ

สงวน รอดบุญ ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับพุทธศิลป์ไว้ว่า พุทธศิลป์ คือศิลปกรรม ที่สร้างขึ้นรับใช้พระพุทธศาสนาโดยตรง ทั้งในด้านจิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรมในลัทธิมหายาน และเถรวาท

ผลงานทั้งสามฉบับนี้ แสดงให้เห็นความสัมพันธ์กับเรื่องที่วิจัยในการจัดประเภทของงานพุทธศิลป์ได้อย่างชัดเจน และสามารถใช้อ้างอิงเปรียบเทียบกับงานพุทธศิลป์ของวัดเจติยภูมิ อีกทั้งยังช่วยให้ผู้วิจัยและผู้อ่านมีเข้าใจหลักการและประเภทของงานพุทธศิลป์ได้มากขึ้น สำหรับผู้วิจัยแล้ว โดยสรุปงานพุทธศิลป์หมายรวมถึง งานศิลปะประเภทต่างๆ ทั้งในด้านสถาปัตยกรรม ประติมากรรมและจิตรกรรม ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อส่งเสริมการเผยแพร่และการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาโดยตรง และเป็นสิ่งช่วยโน้มน้าวจิตใจของพุทธศาสนิกชน ให้เกิดความรู้สึกศรัทธา ประพฤติปฏิบัติตนในแนวทางที่พึงตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา

Carol Stratton ให้คำบรรยายถึงองค์ประกอบอาคารต่างๆรวมถึงพุทธศิลป์แต่ละประเภทภายในวัดไทยในหนังสือเรื่อง What's What in a Wat : Thai Buddhist Temples: Their Purpose and Design ผู้เขียนมีการอธิบายหน้าที่ใช้สอยในส่วนต่างๆทั้งส่วนพุทธาวาสและสังฆาวาส ตลอดจนวัตถุประสงค์ในการสร้างของแต่ละอาคาร รายละเอียดทางสถาปัตยกรรม และระบบสัญลักษณ์ที่ใช้กับวัดวาอาราม นอกจากจะได้รับความรู้ที่ชัดเจนของสิ่งที่อยู่ในวัดแล้วยังมีเนื้อหาที่กล่าวถึงบทบาทในชีวิตของคนไทยปัจจุบันที่มีต่อวัดในพระพุทธศาสนา^{๗๕} เนื้อหาในหนังสือเล่มนี้สามารถใช้ประกอบการศึกษาวิจัยในวัตถุประสงค์ข้อที่ ๑ เพื่อสร้างความเข้าใจภูมิสถานและส่วนประกอบต่างๆของวัด

ชาวพุทธได้สร้างสรรค์งานพุทธศิลป์ที่หลากหลายรูปแบบ อาทิ สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และงานประณีตศิลป์อื่นๆ การสร้างงานพุทธศิลป์เพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา สมัยพุทธกาล ในระยะแรกหลังจาก พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พุทธศาสนิกชนก็ได้นำเอา ดิน น้ำ และใบโพธิ์จากสังเวชนียสถาน ๔ แห่ง คือ สถานที่ประสูติ (สวนลุมพินีวัน) ตรัสรู้ (พุทธคยา) ปฐมเทศนา (พาราณสี) และ ปรินิพพาน (กุสินารา) เก็บมาไว้เพื่อบูชาคุณพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ต่อมา มีการสร้างรูปอื่นที่เป็นสัญลักษณ์เพื่อระลึกถึงพระพุทธรูป เช่น ทำดวงตราสัญลักษณ์ประจำสถานที่ต่างๆ ขึ้น ด้วยดินเผาหรือแผ่นเงิน เช่นที่เมืองกบิลพัสดุ์สร้างตราดอกบัว หมายถึงมีสิ่งบริสุทธิ์เกิดขึ้น และตราม้า หมายถึงม้ากัณฐกะ ที่เมืองพาราณสีสร้างตราธรรมจักร มีรูปกวางหมอบอันหมายถึงการแสดงธรรมจักร

หลักฐานงานพุทธศิลป์อินเดียชิ้นสำคัญอีกประการหนึ่งคือในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชได้มีการสร้างเสาหินอโศกไว้ในสถานที่ประสูติ เป็นต้นเสาหินสลักที่บัวหัวเสาประดับรูปสิงห์หันหลังชนกันหันหน้าออกสู่ทิศทั้งสี่โดยนั่งบนฐานกลมจำลองคล้ายนูนต่ำรูปธรรมจักรและสัตว์ประจำทิศ เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราช นำพระพุทธศาสนาเข้าไปเผยแผ่ในคันทาราฐ พวกโยนกยอมรับนับถือพระพุทธศาสนา พระเจ้ามิลินท์มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนามาก แสดงองค์เป็นพุทธศาสนูปถัมภก ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง แต่เดิมนั้นพระพุทธศาสนาไม่มีรูปเคารพแต่อย่างใด เพราะในสมัยอินเดียในสมัยนั้นมีข้อห้ามในการทำรูปเคารพ แต่เคยนับถือศาสนาเทวนิยมและจำหลักรูปเคารพของเทพเจ้ากรีกกลุ่มโอลิมปัสมาก่อน เช่น รูปอพอลโลและซีอุส เมื่อเปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนา ก็เลยจำหลักศิลารูปพระสัมมาสัมพุทธเจ้าขึ้นเคารพบูชาเป็นครั้งแรก โดยเหตุที่ การสร้างพุทธศิลป์ ช่างหรือศิลปินนั้นต้องมีความสามารถทั้งทางศิลปะและมีความรู้เกี่ยวกับศาสนาด้วย จึงทำให้ช่างและศิลปินที่สร้างสรรค์พุทธศิลป์ของไทยจำนวนไม่น้อย เป็นพระภิกษุหรือเป็น “พระช่าง” เพราะเป็นผู้มีคุณสมบัติดังกล่าว สำหรับส่วนที่สอดคล้องกับหัวข้อวิทยานิพนธ์ จะแบ่งงานพุทธศิลป์หลักดังต่อไปนี้

๑) ประเภทสถาปัตยกรรม

^{๗๕} Carol Stratton.What's What in a Wat: Thai Buddhist Temples: Their Purpose and Design .Silkworm Books,๒๐๑๐.

สถาปัตยกรรมคือผลงานศิลปะที่แสดงออกถึงสิ่งก่อสร้าง รวมถึงสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องทั้งภายในและภายนอกสิ่งปลูกสร้างนั้น สถาปัตยกรรมเกิดจากการออกแบบของมนุษย์โดยใช้ศาสตร์ทางด้านศิลปะ การจัดวางที่ว่าง ทศนศิลป์ และวิศวกรรมการก่อสร้าง เพื่อประโยชน์ใช้สอย งานสถาปัตยกรรมจึงนับเป็นแหล่งรวมของงานศิลปะแทบทุกชนิด โดยมักจะมีรูปแบบที่แสดงถึงเอกลักษณ์ของสังคมและช่วงเวลานั้นๆ ประเภทของสถาปัตยกรรมแบ่งได้ ๓ แนวทาง ประเภทแรกคือ สถาปัตยกรรมการออกแบบสิ่งก่อสร้าง เช่น ออกแบบการสร้างตึก อาคารและบ้านเรือน เป็นต้น ประเภทที่สองคือ ภูมิสถาปัตย์ เช่น การออกแบบเพื่อวางผังสำหรับจัดบริเวณ วางผังเพื่อการปลูกต้นไม้และการจัดสวน เป็นต้น ประเภทที่สามคือ สถาปัตยกรรมผังเมือง ซึ่งได้แก่ การออกแบบบริเวณของผังเมืองเพื่อก่อให้เกิดความเป็นระเบียบงดงาม สะอาด เส้นทางเชื่อมโยงถึงกันได้อย่างสะดวก และยังถูกหลักสุขาภิบาล ซึ่งสามารถเรียกผู้สร้างงานสถาปัตยกรรมนี้ได้ว่า สถาปนิก สำหรับคushman นิพนธ์เรื่องนี้มีความเกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมในพระพุทธศาสนา และสอดคล้องกันอยู่สองประเภทคือ สถาปัตยกรรมออกแบบสิ่งก่อสร้างและภูมิสถาปัตย์ ในบรรดาพุทธสถาปัตยกรรมสามารถพบหลายอาคารตามประเภทและหน้าที่ใช้สอย เช่น สถูป เจดีย์ โบสถ์ วิหาร วัดถ้ำ และรวมไปถึงการจัดภูมิสถาปัตยกรรมในวัด เป็นต้น ในที่นี้ขอยกตัวอย่างสถาปัตยกรรมในส่วนที่เกี่ยวข้องกับพุทธศิลป์ดังนี้

(๑) **วัดถ้ำ** ก่อนที่จะมีสถาปัตยกรรมพุทธศิลป์อันวิจิตรงดงาม ศาสนสถานของชาวพุทธในยุคแรกเริ่มมีหลักฐานร่องรอยการดัดแปลงมาจากถ้ำหรือเพิงผาในธรรมชาติ จึงเกิดมีวัดถ้ำขึ้นมาเมื่อโดยมีทั้งแบบที่ใช้ประกอบพิธีกรรมมีเจดีย์อยู่ภายในและแบบที่มีเฉพาะกุฏิสำหรับพระสงฆ์พำนักอาศัย งานพุทธศิลป์จึงมาจากการดัดแปลงพื้นที่ภูมิทัศน์ที่มีอยู่ตามธรรมชาติดั้งเดิมให้เกิดพื้นที่ใช้สอยทั้งพื้นที่กิจกรรม พื้นที่ว่าง โดยไม่เน้นให้มีการนำงานประดับพิชพรรณธรรมชาติเข้ามาบริเวณถ้ำแต่อย่างใด เพราะภายนอกถ้ำคือบริเวณป่าเขา

(๒) **สถูป** เป็นคำที่มาจากภาษาสันสกฤตว่า *stupa* ภาษาบาลีใช้ว่า *ghaṭṭi* แปลว่า เนินดินหรือกองดินที่บรรจุอัฐิธาตุของผู้ที่สิ้นชีวิตแล้ว อันเกิดจากประเพณีดั้งเดิมของชาวอินเดีย ซึ่งหลังจากฝังศพแล้วจะพูนดินไว้เหนือหลุมศพเพื่อเป็นหลักหมายสำคัญ โดยคำว่า “สถูป” ใช้มาตั้งแต่สมัยอินเดียโบราณ^{๗๖} มีลักษณะเป็นสิ่งก่อสร้างมีรูปทรงโอคว่ำ ซึ่งก่อไว้สำหรับบรรจุของควรบูชา เช่น พระบรมอัฐิของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระอรหันต์ หรือเป็นสถานที่บรรจุอัฐิธาตุบุคคลสำคัญ เป็นต้น เพื่อเป็นอนุสรณ์เตือนใจให้เกิดปสาทะและกุศลธรรมอื่นๆ บางที่สถูปใช้คู่กับคำว่า เจดีย์ เป็นสถูปเจดีย์^{๗๗} แต่สถูปมักจะมีเฉพาะว่า เป็นสิ่งที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุชัดเจนมากกว่าเจดีย์

(๓) **เจดีย์ หรือพระธาตุ** เจดีย์ เป็นคำที่มาจากภาษาบาลีว่า *ghaṭṭi* ภาษาสันสกฤตใช้ว่า *stupa* แปลว่า กองดินที่พูนขึ้นเดิม ทำขึ้นเพื่อกลบศพถ้ำถ่านที่เผาศพ และปลูกต้นไม้ไว้เป็นที่สังเกต

^{๗๖} ประภัสสร ชูวิเชียร, ๕ มหาเจดีย์สยาม, (กรุงเทพมหานคร: มิวเซียมเพรส, ๒๕๕๔), หน้า ๖-๗.

^{๗๗} สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร, ศัพทานุกรมโบราณคดี, (กรุงเทพมหานคร: สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร, ๒๕๕๐), หน้า ๔๙๔.

เรียกว่า รุกขเจดีย์ ต่อมาได้สร้างสิ่งที่เป็นเครื่องหมายแทนกองดินที่พูนไว้ เรียกว่า สลุปเจดีย์ ในชั้นแรกๆสลุปเจดีย์ทำเป็นรูปคล้ายโอคว่ำ มีบัลลังก์อยู่ข้างบน เนื่องจากรุกขเจดีย์ และสลุปเจดีย์เป็นสถานที่ที่ผู้คนให้ความเคารพ คำว่า เจดีย์ จึงกลายความหมายไปหมายถึง ที่เคารพ ดังในคำว่าเจดีย์สถาน ที่หมายถึง สถานที่เคารพ ในทางศาสนาใช้คำว่า เจดีย์ ในความหมายว่า สิ่งที่ควรเคารพบูชาอันเนื่องด้วยพระพุทธเจ้า สิ่งนั้นๆรวมทั้งที่เป็นวัตถุสิ่งของ และมีใช้สิ่งของ จัดเป็นเจดีย์ ๔ อย่าง คือ ธาตุเจดีย์ บริโภคเจดีย์ ธรรมเจดีย์ และอุเทศิกเจดีย์ ในประเทศไทย สมัยสุโขทัย คำว่าสลุปและเจดีย์ใช้ควบคู่กัน เป็น “สลุปเจดีย์” จนกระทั่งในปัจจุบัน แต่โดยทั่วไปนิยมคำว่าเจดีย์มากกว่าสลุป^{๗๘} ธาตุเจดีย์ คือ สิ่งก่อสร้างที่บรรจุพระธาตุ มักทำเป็นรูปกลมพางมียอดแหลม บริโภคเจดีย์ คือ ที่บรรจุของใช้ของพระพุทธเจ้า รวมทั้งสิ่งเวศนียสถานทั้งสี่แห่ง ธรรมเจดีย์ คือ พระไตรปิฎก และที่บรรจุพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า อุเทศิกเจดีย์ เป็นคำเรียกเจดีย์ที่บรรจุพระพุทธรูป และรอยพระพุทธบาทซึ่งเป็นที่เคารพบูชาด้วย สำหรับเจดีย์ในวัฒนธรรมอีสานจะใช้คำเรียกว่า พระธาตุ หรือธาตุ เช่น พระธาตุก่องข้าวน้อย พระธาตุพนม พระธาตุนาดูน พระธาตุศรีสองรัก พระธาตุยาคู และพระธาตุขามแก่น เป็นต้น คล้ายกับวัฒนธรรมทางภาคเหนือที่เรียกเจดีย์ในลักษณะเดียวกัน เช่น พระธาตุหริภุญไชย พระธาตุดอยสุเทพ พระธาตุลำปางหลวง และ พระธาตุแช่แห้ง เป็นต้น

(๔) โบสถ์ หรือ อุโบสถ โบสถ์ เป็นชื่อเรียกอาคารซึ่งใช้เป็นสถานที่เฉพาะสำหรับพระภิกษุสงฆ์ทำสังฆกรรม คำว่า “อุโบสถ” มีความหมายที่เกี่ยวข้องกับทางพระพุทธศาสนาใน ๔ ลักษณะ คือ ประการแรกมีความหมายถึงวันพระ ซึ่งเป็นวันที่พระสงฆ์ สามเณร ตลอดจนคฤหัสถ์มาประชุมกันเพื่อแสดงธรรมและรับฟังธรรม , ประการที่สองมีความหมายถึงการแสดงพระปาฏิโมกข์ของพระสงฆ์ตามพระธรรมวินัยทุกๆ ๑๕ วัน , ประการที่สามมีความหมายถึงการรักษาศีล ๘ ของเหล่าฆราวาสในทุกๆวันพระ และ ประการสุดท้ายมีความหมายถึงสถานที่ซึ่งพระสงฆ์ทำสังฆกรรมร่วมกัน ด้วยเหตุดังกล่าวคำว่าอุโบสถจึงเป็นการรวมเอาความหมายของพิธีกรรมมาใช้เรียกสถานที่ซึ่งใช้ทำพิธีกรรมนั้นๆ เดิมทีเรียกกันว่า “โรงพระอุโบสถ” แต่ต่อมาเรียกให้สั้นเข้าว่า “พระอุโบสถ” และในที่สุดก็เรียกกันเป็นภาษาปากว่า “โบสถ์” ในบางพื้นที่ก็มีคำเรียกพระอุโบสถด้วยชื่ออื่น เช่น ภาคอีสาน เรียกว่า “สิม” ซึ่งที่จริงแล้วก็มีความหมายใกล้เคียงกัน เพราะ “สิม” กลายเสียงมาจากคำว่า “สิมา” ที่หมายถึงพื้นที่ที่ใช้ทำสังฆกรรมนั่นเอง โดยทั่วไปแล้วขนาดและรูปแบบของพระอุโบสถไม่มีกำหนดไว้ในพระวินัย เพราะพระวินัยกำหนดสิมาให้เป็นเครื่องกำหนดขอบเขตสำหรับทำสังฆกรรม ส่วนพระอุโบสถเป็นเพียงอาคารที่สร้างบนพื้นที่สิมาเพื่อกันแดดกันฝน พระวินัยจึงให้ความสำคัญและมีกฎเกณฑ์เกี่ยวกับสิมาเท่านั้น การสังเกตว่าอาคารใดหมายถึงโบสถ์นั้น ชาวพุทธมักใช้โบเสมาเป็นเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์แสดงเขตอันศักดิ์สิทธิ์ โดยจัดวางล้อมรอบโบสถ์หรือบริเวณมุมของโบสถ์

(๕) วิหาร หรือ พระวิหาร เป็นชื่อเรียกอาคารที่ใช้เป็นที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ร่วมกันระหว่างพระภิกษุ สงฆ์กับฆราวาส เช่น งานถวายผ้าพระกฐิน งานทอดผ้าป่า งานทำบุญพิธี

^{๗๘} สันติ เล็กสุขุม, เจดีย์ ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๓๘), หน้า ๖.

ต่างๆ ฯลฯ แต่คำว่า “พระวิหาร” หรือ “วิหาร” นั้นเดิมมีความหมายว่าเป็น “ที่อยู่” คือที่อยู่ของพระสงฆ์ ดังความเข้าใจในปัจจุบันที่ใช้คำว่า “กุฏิ” นั้นเอง ซึ่งความจริงแล้ว กุฏิ ก็คือ “กุฎี” ที่หมายถึงที่อยู่อาศัยของพระภิกษุในครั้งสมัยพุทธกาล ดังเช่น “พระคันธกุฎี” ที่ประทับของพระพุทธเจ้า หรือ “กรรณิกุฎี” “โกสัมพกุฎี” ที่ประทับของพระอัครสาวกซ้ายขวาของพระพุทธองค์ ซึ่งอนาถปิณฑิกเศรษฐีได้จัดสร้างถวายให้ เป็นต้น ด้วยเหตุที่พระวิหารและกุฎีมีความหมายที่เหมือนกันในอดีตนี้เอง บ่อยครั้งจึงมักจะใช้เรียกเป็นคำคู่กันเสมอในสังคมชาวพุทธของไทย ดังเช่นในจารึกปามะม่วง หลักที่ ๔ ด้านที่ ๒ ที่ว่า “...รับสั่งให้นายช่าง ปลุกกุฎีวิหารระหว่างปามะม่วงอันมีในทิศประจิม...”^{๗๙} เป็นต้น^{๘๐} ในปัจจุบันคำเรียกวิหาร มีการให้ความหมายต่างจากที่อยู่ของพระสงฆ์ โดยกำหนดหน้าที่ของวิหารเป็นอาคารเสนาสนะสำหรับประกอบพิธีกรรมภายในวัดที่อนุญาตให้ผู้มาสักการะเข้ามาภายในอาคารได้ และมีความยืดหยุ่นในการจำกัดเรื่องศาสนิกชนเพศชาย/เพศหญิงที่สามารถเข้ามาสักการะพระประธานภายในอาคารได้ จึงมีความเคร่งครัดน้อยกว่าพระอุโบสถซึ่งมีความจำเพาะเจาะจงผู้ใช้งาน โดยใช้ประกอบสังฆกรรมดังที่กล่าวไว้ในส่วนเนื้อหาของพระอุโบสถข้างต้น

๒) ประเภทประติมากรรม

ประติมากรรม หมายถึง ศิลปะประเภทหนึ่งในสาขาทัศนศิลป์ มีรูปทรงเป็น ๓ มิติ ผลงานศิลปะที่แสดงออกโดยกรรมวิธี การปั้น การแกะสลัก การหล่อ หรือการประกอบเข้าเป็นรูปทรงขึ้นซึ่งมีแบบอย่างโดยเฉพาะ วัสดุที่ใช้สร้างงานประติมากรรมหลายชนิด เช่น ไม้ หิน ปูน ดินเหนียว เขา สัตว์ กระดูก งาช้าง และ โลหะ ฯลฯ นอกจากนี้ในปัจจุบันยังมีการสร้างประติมากรรมด้วยวัสดุที่หลากหลาย สามารถสร้างเป็นรูปคน รูปสัตว์ ลวดลาย หรือรูปทรงนามธรรม^{๘๐}

การแบ่งประเภทของงานประติมากรรม ได้มีการจำแนกออกเป็น ๓ ประเภท ได้แก่ ประติมากรรมร่องลึก ประติมากรรมรูปนูน(อาจเป็นนูนต่ำ หรือนูนสูงแล้วแต่ลักษณะการปรากฏขึ้นขององค์ประกอบและพื้นหลัง) และประติมากรรมลอยตัว ส่วนวิธีสร้างนั้นแบ่งตามกรรมวิธีในการสร้างงานประติมากรรมไว้ ๕ กรรมวิธี ได้แก่ การปั้น การหล่อ การสลัก การสลักหุ่น และการประกอบวัสดุ^{๘๑} ประติมากรรมสามารถรับรู้ได้ด้วยการมองเห็น หรือ รับรู้ความงามด้วยการสัมผัส การจับต้อง กิน ที่ในอากาศ ทำด้วยวัสดุที่สามารถเปลี่ยนแปลงรูปทรงได้ (Plasticity) งานศิลปะแขนงนี้อาจรวมทั้งงานทัศนศิลป์(Visual Art) บางประเภทที่ใช้วัสดุต่างๆจัดลักษณะรูปทรงแบบสามมิติด้วย^{๘๒} ซึ่ง

^{๗๙} หลักศิลาจารึกวัดปามะม่วง จังหวัดสุโขทัย

^{๘๐} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ศิลปะ อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๑.), หน้า ๕๐๙

^{๘๑} พยุง โมกสิกรัตน์, “ความรู้เกี่ยวกับประติมากรรม,” ประมวลสาระชุดวิชาศิลปะกับสังคมไทย สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ฉบับปรับปรุง หน่วยที่ ๑-๕. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๘.), หน้า ๑๓๖-๑๔๒.

^{๘๒} กำจร สุนพงษ์ศรี, ข้อคิดบางประการเกี่ยวกับประติมากรรม, (กรุงเทพมหานคร: เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๒๒.), หน้า ๕๖.

คุณสมบัติของวัสดุนี้จะสอดคล้องครอบคลุมไปถึงการเลือกสรรกรรมวิธีว่าจะให้เป็นงานปั้น งานหล่อ งานแกะสลัก หรืองานเชื่อมประกอบวัสดุ

งานประติมากรรมปูนต่ำและปูนสูงมักทำเป็นลวดลายประกอบกับสถาปัตยกรรม เช่น ลวดลายปูนปั้น ลวดลายแกะสลักประดับตามอาคารบ้านเรือน โบสถ์ วิหาร พระราชวัง ฯลฯ นอกจากนี้ ยังอาจเป็นลวดลายตกแต่งงานประติมากรรมแบบลอยตัวด้วย สำหรับประติมากรรมในฐานะที่เป็นงานพุทธศิลป์ ได้แก่ ประติมากรรมแบบรูปเคารพที่สร้างขึ้นในพระพุทธศาสนาเพื่อเป็นตัวแทนในสิ่งเคารพนับถือของพุทธศาสนิกชน ประติมากรรมรูปเคารพจึงเป็นรูปทรงแห่งวัตถุที่ถูกสร้างสรรค์ขึ้นมา เพื่อเป็นตัวแทน (สัญลักษณ์) เป็นสิ่งพรรณนาความรู้สึกรักศรัทธาและความเชื่อที่เป็นนามธรรม ให้ปรากฏเป็นรูปธรรม มีจุดมุ่งหมายให้เป็นศูนย์รวมแห่งศรัทธาในศาสนา เช่น พระพุทธรูป พระพิมพ์หรือพระเครื่อง และรูปสัญลักษณ์ เป็นต้น

(๑) พระพุทธรูป

พระพุทธรูป หรือ “พระพุทธรูปปฏิมา” ตามภาษาบาลี หมายถึง พระรูปที่ใช้แทนองค์พระพุทธรูป ผู้เป็นพระศาสดาในพระพุทธศาสนา วัตถุประสงค์ที่สร้างขึ้นเพื่อปรารภนาให้รำลึกถึงองค์พระพุทธรูป และเพื่อน้อมนำใจให้พุทธศาสนิกชนได้ระลึกถึงเหตุการณ์สำคัญต่างๆ ในพุทธประวัติจึงกำหนดระบบแบบแผน ท่าทางต่างๆ ของพระพุทธรูปเป็นปางต่างๆ แต่ละปางของพระพุทธรูป

ส่วนการสร้างพระพุทธรูปมีประวัติความเป็นมาดังนี้ คือ ตามตำนานพุทธประวัติกล่าวว่า ในสมัยพุทธกาล พระเจ้าปเสนทิโกศลแห่งแคว้นโกศล ได้โปรดให้ช่างจำลองพระรูปเหมือนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าขึ้นจากไม้แก่นจันทร์ เพื่อเป็นเครื่องระลึกถึงพระพุทธรูปองค์ที่เสด็จไปจำพรรษาที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์เพื่อโปรดพุทธมารดา นับเป็นการสร้างพระพุทธรูปเป็นครั้งแรก แต่ตำนานพระแก่นจันทร์นี้ บางท่านกล่าวว่าเป็นเพียงตำนานที่ยังไม่สามารถหาหลักฐานมายืนยันได้อย่างชัดเจน ถ้าไม่นับพระแก่นจันทร์ ก็สันนิษฐานกันว่า พระพุทธรูปนั้น เริ่มสร้างในราวพุทธศตวรรษที่ ๗ ตั้งแต่สมัยคันธารราษฎร์ ซึ่งเป็นแคว้นที่อยู่ทางตอนเหนือ ของอินเดียโบราณ (ปัจจุบันอยู่ในแถบตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศปากีสถานและตะวันออกของประเทศอัฟกานิสถาน) ผู้ริเริ่มสร้างไม่ใช่ชาวอินเดียแต่เป็นพวกโยนก (กรีก) กล่าวคือเมื่อชนชาวกรีกสมัยพระเจ้าอเล็กซานเดอร์เข้ามารุกรานอินเดียยังคงเหลือชาวกรีกส่วนหนึ่งตั้งรกรากอยู่ทางตอนเหนือของอินเดียต่อไป และเกิดการผสมผสาน ร่องรอยทางวัฒนธรรมการนับถือเทพเจ้ากรีกกับพระพุทธศาสนา สันนิษฐานว่าเริ่มสร้างในสมัยพระเจ้าเมนันเดอร์ (Menander) หรือพระเจ้ามิลินท์^{๘๓} กษัตริย์เชื้อสายกรีกแห่งแคว้นคันธาระ หรือคันธารราษฎร์

เช่นเดียวในหนังสือตำนานพระพุทธเจดีย์ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพกล่าวว่าเริ่มสร้างสมัยนี้ แต่มาแพร่หลายสมัยพระเจ้ากนิษกะมหาราช โดย ก้อนหน้าศิลปะอินเดียสมัยคันธาระ

^{๘๓} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พุทธศาสนประวัติระหว่าง ๒๕๒๒ ปีที่แล้ว, (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑๗๑

ระยังไม่มีการสร้างพระพุทธรูปในรูปมนุษย์แต่อย่างใด^{๘๔} พระพุทธรูปแบบคันธาระที่สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้ากนิษกะนี้ พระเจ้ากนิษกะทรงรับสั่งให้ช่างกรีกสร้างพระพุทธรูปขึ้นตามแนวพุทธลักษณะศิลปะกรีกผสมพื้นเมือง ภายหลังพุทธมามกะชนชาติอินเดียได้พบเห็นพระพุทธรูปเข้าก็เกิดความศรัทธา จึงได้หันมานิยมสร้างพระพุทธรูปตามอย่างคติของชาวกรีกขึ้น แต่ก็ได้ดัดแปลงเป็นแบบอย่างศิลปกรรมแห่งชาติของตน^{๘๕} ส่วนอีกตำนานที่กล่าวถึงกำเนิดพระพุทธรูปจากบันทึกของหลวงจีนสมัยราชวงศ์ถัง(พระถังซัมจั๋ง) กล่าวไว้ว่า การสร้างพระพุทธรูปเกิดขึ้นในสมัยที่พระพุทธรูปทรงพระชนม์ชีพอยู่^{๘๖} โดยทฤษฎีเรื่องตำนานการเกิดพระพุทธรูปตามบันทึกของหลวงจีนนี้เป็นที่ยอมรับน้อยกว่าทฤษฎีแรก ทฤษฎีในการสร้างพระพุทธรูปส่วนใหญ่จึงเชื่อกันว่าเริ่มจากสมัยพระเจ้ามิลินท์เป็นต้นมาสำหรับประเทศไทยพระพุทธรูปและคติการสร้างรูปเคารพพระพุทธรูปเริ่มปรากฏให้เห็นเมื่อราวสมัยทวารวดีอันเป็นช่วงเวลาหลังจากเกิดคติการสร้างพระพุทธรูปในอินเดียเกือบหนึ่งพันปีโดยรับผ่านศรีลังกาอันเป็นช่วงเวลาปรากฏรัฐต่างๆ^{๘๗}

(๒) ธรรมจักร

ธรรมจักร ประกอบด้วยลักษณะสำคัญ ๒ ประการคือ รูปวงล้อ มีลักษณะกลม มีสองความหมาย คือ กระแสแห่งการหมุนไปของพระธรรมที่พระพุทธรูปทรงคันพบ และ วัฏฏสงสารของสรรพสัตว์ และ รูปซี่ล้อ ในธรรมจักรจะมีซี่ล้อ หรือ “ก่า” จัดเรียงกันอยู่ภายในวงล้อ จำนวนก่าภายในล้อธรรมนี้ มักพบว่ามีไม่เท่ากัน โดยปกติมักมีตั้งแต่ ๔ ก่า หรือ ๕ ซี่ขึ้นไปแล้วแต่คติของการสร้าง จำนวนซี่ มีความหมายต่างกันไป ได้แก่ จำนวน ๔ ซี่ หมายถึงอริยสัจ ๔, จำนวน ๘ ซี่ หมายถึงมรรคมีองค์ ๘, จำนวน ๑๒ ซี่ หมายถึง ปฏิจจสมุปบาท ๑๒, จำนวน ๑๖ ซี่ หมายถึงญาณ ๑๖, จำนวน ๒๔ ซี่ หมายถึง ปัจจัย ๒๔,จำนวน ๘๐ ซี่ หมายถึง พระชนมายุ ๘๐ พรรษา เป็นต้น ภายในวงล้อธรรมจักรที่พบโดยทั่วไป ส่วนใหญ่ มี ๑๒ ซี่ อันหมายถึงการปริวัติ ๓ ของอริยสัจ ๔ จนมีอาการ ๑๒ธรรมจักรในพุทธศาสนา หมายถึง กงล้อแห่งธรรม ธรรมจักรแปดซี่จะใช้ในพุทธศาสนาเท่านั้น โดยซี่ทั้งแปดจะหมายถึง มรรคแปดซึ่งเป็นหนทางสู่การบรรลุ โดยความหมายอื่นที่มีการเอ่ยถึงคือ รูปทรงวงกลม (จักร) แทนความสมบูรณ์แบบของพระธรรม

(๓) รอยพระพุทธรูป

^{๘๔} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพุทธเจดีย์ พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๘), หน้า ๓๕.

^{๘๕} น.ณ.ปากน้ำ (แปล), คันธาระแหล่งปฐมกำเนิดพระพุทธรูป พระเจ้ามิลินท์และพระนาคเสน, (กรุงเทพมหานคร: บารุณกุลกิจ, ๒๕๒๖), หน้า ๑๙.

^{๘๖} Kanai Lal Hazra, *Royal Patronage of Buddhism in India*, (Delhi:Sangeeta Printers,1984.) ,p.118.

^{๘๗} กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, พระพุทธรูปปางต่างๆ พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๒),หน้า ๙.

รอยพระพุทธรูป เป็น งานพุทธศิลป์รูปรอยพระบาทหรือรอยเท้าที่ใช้เป็นสัญลักษณ์หรือสิ่งแทนพระพุทธรูปเจ้าในระยแรกเริ่ม ก่อนที่จะมีการสร้างพระพุทธรูปในลักษณะมนุษย์ ตามคติอินเดียถือเป็นอุเทสิกเจดีย์อย่างหนึ่งมาแต่โบราณ ภายหลังพุทธกาล โดยสร้างขึ้นเพื่อเป็นสิ่งระลึกถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่เกิดขึ้นก่อนการสร้างพระพุทธรูป เช่นเดียวกับการสร้างสถูปหรือวัตถุต่างๆ เป็นเครื่องหมายสำหรับบูชาแทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งรอยพระพุทธรูปก็เป็นวัตถุบูชาอย่างหนึ่งที่นิยมทำกันในสมัยนั้น ด้วยเหตุที่สมัยก่อนชาวชมพูทวีป ไม่นิยมสร้างรูปเคารพ เพราะเป็นการไม่เคารพ เหมือนเป็นการดูหมิ่น ภายหลังพระเจ้ามิลินท์ หรือ เม็นันเดอร์ กษัตริย์ชาวกรีก ที่หันมานับถือพระพุทธศาสนา จึงเริ่มสร้างพระพุทธรูปภายในบรรจุสัญลักษณ์มงคลตามคติความเชื่อของอินเดีย องค์ประกอบภายในรอยพระพุทธรูปมีพัฒนาการทางศิลปะจากการจัดวางสัญลักษณ์มงคลทางพระพุทธศาสนาอย่างอิสระเรียบง่ายไปสู่ลวดลายมงคลร้อยแปด เช่น รูปปลาช่อน เป็นสัญลักษณ์แทนอัครสาวกเบื้องซ้าย-ขวา, รูปหอก เป็นสัญลักษณ์แทนการขับไล่กิเลสหมู่มาร, รูปสังข์ เป็นสัญลักษณ์แทนพระสุรเสียงก้องของพระพุทธรูปที่ทรงแสดงกุศลธรรมอันบริสุทธิ์แก่ชาวโลกทั้ง ๓ เพื่อให้พ้นจากธรรมที่ไม่บริสุทธิ์, รูปธรรมจักร มีสองความหมายคือ กระแสแห่งการหมุนไปของพระธรรมที่พระพุทธรูปทรงค้นพบ และ วัฏสงสารของสรรพสัตว์ นอกจากนี้ยังมีรูปสัตว์ดิถี เป็นสัญลักษณ์แทนชัยชนะอันศักดิ์สิทธิ์ และรูปหมอน้ำ เป็นสัญลักษณ์แทนความอุดมสมบูรณ์ เป็นต้น

วัฒนธรรมการนับถือรอยพระพุทธรูปเริ่มขยายความนิยมไปยังประเทศข้างเคียงพร้อมกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของอินเดีย เป็นต้นว่า ศรีลังกา หากแต่ตามคติความเชื่อของลังกา เชื่อว่า สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงประทับรอยพระพุทธรูปแห่งนี้ ไว้ด้วยพระองค์เอง ดังนั้น รอยพระพุทธรูปเป็นปริศนาเจดีย์อย่างหนึ่งด้วย เสมือนกับสังเวชนียสถาน ๔ แห่ง ได้แก่ สถานที่ประสูติ ตรัสรู้ แสดงปฐมเทศนา และปรินิพพานรอยพระพุทธรูป ซึ่งอ้างกันว่าเป็นรอยที่พระพุทธรูปได้เสด็จไปเหยียบไว้ ด้วยพระองค์เอง มีอยู่ ๕ แห่ง ซึ่งก็มีตำนานต่างๆ กัน คือ เขาสุวรรณมาลิก, เขาสุมนภูฏ, เมืองโยนก, หาดทรายในลำน้ำนันทานที, และ เขาสุวรรณบรรพต เป็นต้น หลังจากวัฒนธรรมการบูชารอยพระพุทธรูปเป็นที่แพร่หลายในศรีลังกา ก็เผยแผ่มายังดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้แก่ ประเทศพม่า และประเทศไทย สำหรับภูมิภาคอีสาน มีตัวอย่างที่พบใน รอยพระพุทธรูปบัวบก จังหวัดอุดรธานี เป็นต้น

๓) ประเภทจิตรกรรม

จิตรกรรมคือศิลปะประเภทหนึ่งในทัศนศิลป์เกี่ยวกับการเขียนภาพวาดภาพ รูปภาพที่เขียนหรือวาดขึ้นจะสะท้อนให้เห็นภูมิปัญญาของจิตรกรผู้สร้างสรรค์จินตนาการและแรงบันดาลใจพร้อมทั้งรวบรวมความรู้สาขาอื่นๆ มาใช้แล้วถ่ายทอดความคิดความรู้สึกออกมาเป็นภาพเขียนจิตรกรรมสำหรับงานพุทธศิลป์สามารถพบทั้งจิตรกรรมฝาผนัง และจิตรกรรมบนตัวรองรับอื่นๆ ได้แก่ กระดาษ ผ้าใบ ไม้ ฯลฯ โดยร่องรอยจิตรกรรมบนฝาผนังจะอยู่ได้ยาวนานมากกว่าจิตรกรรมที่เขียนขึ้นบนตัวรองรับอื่นๆ หากอยู่ในสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม

งานพุทธศิลป์ประเภทจิตรกรรมที่ยังคงอยู่ให้คนรุ่นปัจจุบันเห็นได้ คือจิตรกรรมฝาผนัง ซึ่งส่วนใหญ่เกิดจากพระช่างเช่นเดียวกับงานพุทธศิลป์ประเภทอื่นๆ จิตรกรรมไทยเป็นภาพเขียนระบายสีที่ส่วนใหญ่สืบเนื่องมาจากความบันเทิงใจ ความศรัทธาในพระพุทธศาสนา เมื่อจิตรกรเกิดความซาบซึ้งในเรื่องทางพระพุทธศาสนา พระพุทธประวัติ วรรณคดี นิทานชาดก และจากคัมภีร์ต่างๆ จนเกิดมโนภาพขึ้น จึงได้คิดประดิษฐ์รูปแบบ และวิธีที่จะถ่ายทอดเป็นงานจิตรกรรมไว้ตามผนังโบสถ์วิหาร เพื่อช่วยเสริมสร้างบรรยากาศตกแต่งพุทธสถานให้เกิดความงดงาม และช่วยสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาโดยภาพไปด้วย ดังนั้นจิตรกรรมไทยจึงเป็นศิลปะที่มีคุณค่าและคุณประโยชน์หลายด้าน ก่อให้เกิดแง่คิดและความรู้สึกสร้างสรรค์ทั้งงดงามแก่จิตใจของประชาชน และพุทธศาสนิกชนที่มีความศรัทธาในพระพุทธศาสนา^{๘๘} นอกจากนี้ จิตรกรรมฝาผนังยังเป็นศิลปะประจำชาติอีกแบบที่สามารถใช้เป็นประจักษ์พยานแสดงอายุ กาลเวลา และวัฒนธรรมของชาติ ทำให้ทราบถึงวิวัฒนาการความเจริญของชาติไทยในยุคสมัยต่างๆ ที่ถูกบรรจุถ่ายทอดเป็นเรื่องราวในจิตรกรรมฝาผนังที่เต็มไปด้วยความประสานกลมกลืนได้ดีเยี่ยม ทำให้เกิดความยอดเยี่ยมในด้านสุนทรียรส^{๘๙}

นอกจากจิตรกรรมฝาผนังไทยมีจุดมุ่งหมายเพื่อการตกแต่งภายในโบสถ์วิหารให้เกิดความสวยงามแล้ว คุณค่าอีกอย่างที่ได้รับ คือ เรื่องราวหลักพุทธธรรมบางประการที่พระสงฆ์เทศนา สั่งสอนให้พุทธศาสนิกชนยึดถือนำไปปฏิบัติ คำเทศนาเหล่านั้นยังปรากฏเป็นภาพเล่าเรื่องบนผนังภายในโบสถ์วิหารนั้นด้วย เมื่อพระสงฆ์เทศนาให้ฟัง หูย่อมได้ยิน ตาก็มองเห็น และหลังจากฟังเทศน์จบแล้วความอันใดที่ได้จากพระเทศน์ยังขัดข้องใจ ก็สามารถทบทวนกับภาพเขียนจนเข้าใจซาบซึ้งได้^{๙๐} จิตรกรที่ทำงานเกี่ยวกับพุทธศิลป์มีทั้งที่ทราบชื่อและไม่ทราบชื่อ ช่างไทยสมัยโบราณมักจะเขียนภาพโดยไม่บอกนามให้ปรากฏ โดยหลักฐานคือผลงานในยุคสมัยต่างๆ ที่ทราบชื่อ ได้แก่ ผลงานของขรัวอินโข่ง ช่างเขียนที่มีชื่อเสียงในสมัยรัชกาลที่ ๔ ผู้เขียนภาพปริศนาธรรม ที่พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพฯ ถือกันว่าเป็นการปฏิรูปจิตรกรรมฝาผนังตามแบบประเพณีไทยทั้งด้านรูปแบบและเนื้อหา ทั้งนี้เพราะการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังตามโบสถ์วิหารของไทยแต่เดิม มักเขียนพุทธประวัติและชาดกแทบทั้งสิ้น ส่วนวิธีการเขียนก็เขียนด้วยสีแบนๆ แล้วตัดเส้นไม่มีแสงเงา แต่ขรัวอินโข่งได้นำกรรมวิธีตามแบบอย่างของศิลปะตะวันตกมาใช้ คือภาพที่มีแสงเงาและมีระยะใกล้ไกลหรือทัศนียวิสัยแบบมิติ (Three Dimensions) แบบตะวันตกมาใช้ วิธีการของขรัวอินโข่งได้ก่อให้เกิดจิตรกรรมสกุลช่างแบบขรัวอินโข่งขึ้นมา โดยมีพระช่างร่วมสมัยกับขรัวอินโข่งที่สำคัญอีกองค์หนึ่งคือ พระครูกุสินสังวร เจ้าอาวาสวัดทองนพคุณ กรุงเทพฯ เป็นศิษย์ของขรัวอินโข่งมีผลงานปรากฏอยู่ที่พระอุโบสถวัดทองนพคุณ และที่พระอุโบสถวัดโปรดเกตุเชษฐาราม จังหวัดสมุทรปราการ นอกจากนี้ ก็มีจิตรกรหรือช่างที่เป็นภิกษุอีกหลายองค์ เช่น พระอาจารย์แดง แห่งวัดหงษ์รัตนาราม กรุงเทพฯ ช่างเขียนผู้มีชื่อเสียงในสมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงรัชกาลที่ ๔ ส่วนภาพประกอบที่ผู้วิจัยนำมาเป็นตัวอย่างคือ ภาพ

^{๘๘} วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, **จิตรกรรมไทย**, (กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๒๓), หน้า ๔๙.

^{๘๙} สมชาติ มณีโชติ, **จิตรกรรมไทย**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๙), หน้า ๒๑.

^{๙๐} สุชาติ เกาทอง, **ศิลปะกับมนุษย์**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๙), หน้า ๖๙.

จิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์ จังหวัดน่าน ที่ยังมีร่องรอยการทำงานหรือวิธีเขียนภาพของช่างร่วมสมัย กับจิตรกรรมในสมัยรัชกาลที่ ๔ แสดงถึงการส่งผ่านทักษะทางช่างพุทธศิลป์ระหว่างพื้นที่

๔) ประเภทของภูมิทัศน์สถาน

จากอดีตถึงปัจจุบันมนุษย์เรามีการออกแบบตกแต่งภูมิทัศน์มาโดยตลอด โดยมีแนวความคิดริเริ่มใน การออกแบบแตกต่างกันไปตามพื้นฐานสภาพแวดล้อม สภาพสังคม ความเชื่อ และวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น ซึ่งสามารถสรุปเป็น ๒ แบบที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน คือ แบบประดิษฐ์ (formal design) และ แบบธรรมชาติ (informal design) ซึ่งการกำเนิดของแต่ละรูปแบบในแต่ละประเทศมีประวัติความเป็นมาที่น่าสนใจยิ่ง ในด้านความสำคัญของงานภูมิทัศน์หรือการจัดสวน (Landscape) นั้น มีความสำคัญกับการสร้างสรรค์สภาพแวดล้อมและบรรยากาศที่ดีให้แก่อาคารหรือสิ่งก่อสร้างต่างๆ (Built Environment) โดยการออกแบบภูมิทัศน์มักมีการใช้องค์ประกอบร่วมกันหลายอย่าง อาทิ วัสดุพืชพันธุ์ที่หลากหลาย การใช้บ่อน้ำหรือสระน้ำ และอุปกรณ์ตกแต่งจัดสวนต่างๆ เพื่อตอบสนองต่อวัตถุประสงค์ในการใช้งานและสร้างบรรยากาศให้ร่มรื่น^{๙๑} เป็นต้น จากการทบทวนวรรณกรรม ได้มีผู้กล่าวถึงภูมิทัศน์สถานทางทฤษฎีไว้ดังนี้

Garrett Eckbo อธิบายความหมายของการออกแบบจัดสวนไว้ว่า คือการเลือกและจัดวางตำแหน่งพรรณไม้เพื่อปลูกตกแต่งบริเวณตามวัตถุประสงค์ที่กำหนด ขึ้นแรก คือการพิจารณาสภาพสถานที่ปลูกในท้องถิ่น ทั้งลักษณะดิน การระบายน้ำ ทิศทางการโคจรของดวงอาทิตย์ ลม ปริมาณน้ำฝน อุณหภูมิ โรคแมลง ขั้นที่สอง พิจารณาการใช้งาน และภาพที่ต้องการ เช่น เพื่อให้ร่มเงา บดบัง แบ่งพื้นที่ว่าง สี ขนาด เป็นต้น ขั้นที่สาม พิจารณาคุณสมบัติของพืชที่ตอบสนองข้อจำกัดตามวัตถุประสงค์ เช่น ขนาด อัตราการเจริญเติบโต อายุการใช้งาน รูปทรง ผิวสัมผัส การจัดเรียงตัวของใบ สีดอก ผล การเปลี่ยนสีของใบตามฤดูกาล ยอด ลำต้น กิ่งก้าน เปลือก กลิ่น^{๙๒} เป็นต้น

Nancy Gerlach ให้คำจำกัดความของการเลือกพรรณไม้เพื่อการจัดสวนหรือ Planting design ว่าเป็นการเลือก (selection) การจัด (arrangement) และการดูแลรักษา (maintenance) วัสดุพรรณไม้ที่ปลูกในสภาพต่างๆ กัน (microclimate and environment) เพื่อให้ต้นไม้เหล่านั้นมีชีวิตรอดและทำหน้าที่ตามวัตถุประสงค์ที่นักออกแบบต้องการ รวมทั้งก่อให้เกิดความสวยงามด้วย^{๙๓}

Gordon Cullen ได้กล่าวถึง องค์ประกอบภูมิทัศน์เมืองที่สร้างบรรยากาศของเมือง (Sense of Place) ได้ดังนี้ - พื้นที่ปิดล้อม และพื้นที่นอกอาคาร (enclosure / outdoor room) -

^{๙๑} กรมพัฒนาพลังงานทดแทนและอนุรักษ์พลังงาน กระทรวงพลังงาน, งานภูมิทัศน์กับสภาพแวดล้อมสร้างสรรค์เพื่อการประหยัดพลังงาน.(ออนไลน์) .แหล่งที่มา: www2.dede.go.th. (เข้าถึงเมื่อ ๒ ธันวาคม ๒๕๖๑).

^{๙๒} Eckbo, Garrett. "Architecture and the Landscape." *Arts and Architecture* 81, no. 10 (October 1964): 22–23, 37–39.

^{๙๓} Nancy Gerlach-Spriggs, Richard Enoch Kaufman, Sam Bass Warner, Jr., *Restorative gardens : the healing landscape*, (New Haven, CT : Yale University Press, 1998),p.35.

ระดับการเปลี่ยนแปลงความสูงของอาคาร (change of level) - ทักษะภาพที่มองเห็น (closed vista) - รูปแบบความต่อเนื่องของอาคาร (punctuation) - ลักษณะการเข้าถึง และเชื่อมโยง (narrowing) - ระดับของเส้นขอบฟ้าที่ตัดกับหลังคาของกลุ่มอาคาร (fluctuation (roof-line)) - แนวเส้นของรูปด้านอาคาร (building line)^{๙๔}

อริศรี ปาณินท์ อธิบายที่ว่างทางสถาปัตยกรรมไว้ในหนังสือ “ที่ว่างทางสถาปัตยกรรม” ทำให้สามารถนำมาใช้อธิบายที่ว่างทางภูมิสถาปัตยกรรมได้ต่อไป เนื่องจากการออกแบบภูมิสถาปัตยกรรมเป็นการออกแบบที่ว่างภายนอกอาคาร เพื่อให้มนุษย์เข้าไปใช้งานได้สะดวกสบายปลอดภัย และมีความสวยงามควบคู่กันไป^{๙๕} เนื่องจากงานด้านนี้มีมนุษย์และต้นไม้เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย นักออกแบบจึงจำเป็นต้องคำนึงถึงสัดส่วนของมนุษย์ (human scale) กับขนาดที่ว่างที่มนุษย์เข้าไปใช้งาน และเข้าใจคุณสมบัติและการใช้งานของต้นไม้กับที่ว่างด้วย

๕) ภูมิทัศน์สถานตามพุทธประวัติ

การจัดภูมิทัศน์เป็นส่วนที่สำคัญยิ่งในการสร้างบรรยากาศแก่วัด สำหรับการจัดภูมิทัศน์ตามพุทธประวัติ นั้น มักจะมีการจำลองสังเวชนียสถาน หมายถึงสถานที่ที่ทำให้เกิดความรู้สึกระลึกถึงพระพุทธเจ้า เกิดความชื่นชมชื่น เบิกบาน เกิดแรงบันดาลใจที่จะทำความดี เมื่อได้ไปพบเห็น มีอยู่ ๔ แห่งสำคัญดังนี้

๑. สถานที่พระตถาคตเจ้าบังเกิดแล้วคือ ประสูติจากพระครรภ์มารดา ตำบลหนึ่งคือ อุทยานลุมพินี

๒. สถานที่พระตถาคตเจ้าตรัสรู้ พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณตำบลหนึ่งคือ พุทธคยา

๓. สถานที่พระตถาคตเจ้าให้พระอนุตรธัมมจักเป็นไป หรือแสดงปฐมเทศนาตำบลหนึ่ง คือ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี (ปัจจุบันเรียก สารนาถ)

๔. สถานที่พระตถาคตเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุตำบลหนึ่ง คือ สาลวโนทยาน เมืองกุสินารา (ปัจจุบันเรียก กาเซีย) ให้เกิดความรู้สึกสังเวชของกุลบุตร กุลธิดา ผู้มีศรัทธา

แนวคิด โครงสร้าง และลักษณะของวัดในสมัยพุทธกาลจากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องนั้นลักษณะของวัดในสมัยพุทธกาล พบว่าวัดในพระพุทธศาสนาแต่เดิมเป็นเพียงที่พักอาศัยแบบชั่วคราวเท่านั้น และยึดแนวคิดตามหลักสัปปายะเป็นเกณฑ์ การสร้างวัดมีมาแต่สมัยพุทธกาล ผู้ถวายวัดเป็นคนแรกคือพระเจ้าพิมพิสาร วัดแห่งแรกคือวัดเวฬุวัน นอกจากนี้มีคฤหบดีนามอนาถปิณฑ

^{๙๔} Gordon Cullen, *The Concise Townscape*, (London ; New York : Routledge, Taylor & Francis Group, 1971), p.59.

^{๙๕} อริศรี ปาณินท์, *ที่ว่างทางสถาปัตยกรรม = Space in architecture*, (ปทุมธานี : มหาวิทยาลัยรังสิต, ๒๕๓๘), หน้า ๑-๘.

ทิกเศรษฐี ชื่อสวนของพระเจ้าเซต เพื่อสร้างวัดถวายในพระพุทธศาสนา โดยสร้างกุฏิลักษณะหลังเดียว กุฏิสงฆ์ กุฏิทรงกลม ศาลาลาย สระโบกขรณี สถานที่จึงกรม เป็นต้น ตลอดระยะทาง ๔๕ โยชน์ ทั้งหมดล้วนเป็นเพราะความเลื่อมใสในพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า และเมื่อศึกษาจากวัดสำคัญในพุทธกาลจำนวน ๖ วัด ที่ใช้เป็นตัวอย่างวิเคราะห์ ได้แก่ ๑) วัดเวฬุวัน เมืองราชคฤห์ ๒) วัดพระเชตะวัน เมืองสาวัตถี ๓) วัดบุพพาราม เมืองสาวัตถี ๔) วัดนิโครธาราม เมืองกบิลพัสดุ์ ๕) วัดโฆสิตาราม เมืองโกสัมพี ๖) วัดอัมพปาลีวัน แคว้นวัชชี แต่ละวัดได้ย้ำเรื่องความเป็นสปปายะมากกว่าจะยึดความใหญ่โตโอ้อวดด้านสิ่งปลูกสร้าง มีเพียงบางวัดเท่านั้นที่เกิดจากเจตนาของผู้สร้างที่ต้องการให้มีพื้นที่ใช้สอยแบบกว้างใหญ่ เช่น วัดเชตะวันซึ่งสร้างโดยอนาถบิณฑิกเศรษฐี วัดบุพพารามซึ่งสร้างโดยนางวิสาขา มหาอุบาสิกาและถือได้ว่าวัดนี้ เป็นวัดที่มีการวางโครงสร้างเชิงสถาปัตยกรรม มีรูปแบบแผนผังอย่างชัดเจนรูปแบบเป็นปราสาท ๒ ชั้นมีห้องพักที่จัดแบ่งอย่างลงตัวและน่าจะเป็นต้นแบบของเสนาสนะประเภทอาคารที่พักแบบชั้นๆ หรือแบ่งเป็นห้องๆ ภายในวัดในเวลาต่อมา

เมื่อพิจารณาพื้นที่ด้านกายภาพ วัดในพุทธกาลเน้นความเป็นถินรมณีย์คือเน้นความเป็นสปปายะ มีร่มไม้ มีสายน้ำ มีป่าเป็นส่วนประกอบที่สำคัญ แต่การที่จะทำพื้นที่ทางกายภาพสมบูรณ์ต้องอาศัยองค์คุณเฉพาะบุคคลผานกันไป โดยเฉพาะองค์คุณด้านในของผู้อยู่อาศัยที่พึงมี ได้แก่ เป็นผู้ที่มีศรัทธาตั้งมั่น ไม่มีปัญหาสุขภาพ มีศีลาจารวัตรดีงาม เพียรพยายามขัดดอกุศล มุ่งผลดับทุกข์ เป็นการผานระหว่างการมีพื้นที่สปปายะด้านนอกและคุณสมบัติด้านในของบุคคลจึงจะทำให้พื้นที่ที่เรียกว่าสปปายะสมบูรณ์แท้จริงส่วนการจัดพื้นที่ทางสังคมและพื้นที่ทางจิตวิญญาณนั้นเป็นเรื่องที่จำต้องเกี่ยวข้องกับทั้งผู้สร้าง ผู้ใช้ประโยชน์ เช่น วัดที่สร้างโดยนางอัมพปาลี สุภาพสตรีที่แม้เป็นโสเภณีก็นิสิทธิ์ที่จะสร้างถวายไว้ในพระพุทธศาสนา โดยมีชื่อว่าวัดอัมพปาลี ซึ่งนับว่าเป็นการเปิดพื้นที่สำหรับคนทุกเพศวัยโดยไม่เลือกชนชั้นวรรณะ การทำให้วัดเป็นศูนย์รวมในการพบปะสนทนาธรรม หรือฟังธรรมจากพระพุทธองค์และพระสงฆ์สาวก ซึ่งล้วนเป็นไปเพื่อส่งเสริมพัฒนาทางจิตวิญญาณหรือปัญญาด้วย เพราะในที่สุดแล้ว แนวคิด โครงสร้าง หรือลักษณะของวัดต้องยึดเป้าหมายสำคัญได้แก่ การเป็นพื้นที่ลดละกิเลส หรือปหานกิเลส (ปหานาราม) และเป็นพื้นที่เพิ่มพูนกุศล (ภาวนาราม)

ในเรื่องของทฤษฎีความงามในงานพุทธศิลป์จำเป็นต้องเปรียบเทียบกับแนวความคิดของนักปรัชญาชาวตะวันตกเฮเกิล (Hegel) ซึ่งมีแนวคิดที่ว่า ความงาม คือ ความจริงที่ฉายจากสิ่งสมบูรณ์ผ่านโลกทางประสาทสัมผัสตามที่จิตของมนุษย์ สามารถเข้าใจได้ ความงามจึงเป็นความจริงที่เรารับรู้ได้ในสิ่งต่างๆ รอบตัวและความงามที่มีสุนทรียภาพคือความงามในศิลปะ ซึ่งศิลปะที่แฝงความหมายของสิ่งที่ต้องการสื่อไว้ด้วยนั้นจัดเป็นศิลปะเชิง สัญลักษณ์ (Symbolic art) ซึ่งพบได้ในศิลปะทางศาสนาของฮินดู อียิปต์และอียิปต์ ตามทัศนะนี้ประกอบกับสัญลักษณ์ที่ปรากฏในพระพุทธรูป ทำให้สรุปได้ว่า การสร้างพระพุทธรูปจัดเป็นศิลปะเชิงสัญลักษณ์ที่มีความสำคัญทั้งต่อผู้สร้าง ในฐานะเป็นผู้ก่อให้เกิดสิ่งที่นำมาสู่สุนทรียภาพแก่ผู้พบเห็นหรือได้ สักการบูชา ซึ่งผู้สร้างเองก็ต้องมีสุนทรียภาพภายในตนและจินตนาการที่แฝงไว้ด้วยความงาม และความจริงด้วย เพราะฉะนั้นผลงานที่ปรากฏนอกจากจะเป็นเครื่องสื่อถึงความเป็นพระพุทธเจ้า ความงามและความดี ยังเป็นเครื่องสะท้อนถึงจิตใจ ความรู้ และความสามารถอันน่าชื่นชมของผู้สร้างไปในตัว และเมื่อผลงานปรากฏก็เกิดผลดีต่อ

ส่วนรวมหรือประชาชนโดยกว้างขวางในฐานะที่ เป็นผู้เสพหรือผู้สัมผัสกับงานศิลปะนั้นๆ ซึ่งในขั้นนี้อาจยังนำไปสู่การเข้าถึงธรรมอันแฝงอยู่ในลักษณะสัญลักษณ์ที่ปรากฏอยู่ด้วยสุนทรียศาสตร์กับการสร้างพระพุทธรูปจึงเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกันและมีความสำคัญสำหรับพื้นที่

๒.๓.๕ กระบวนการหรือวิธีการ สร้างงานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์

๑) กระบวนการสร้างงานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา สมัยพุทธกาล

งานพุทธศิลป์ ถือได้ว่าเป็นการสร้างสรรคภูมิปัญญาที่เกิดจากความเชื่อและศาสนา มีกระบวนการสร้างสอดคล้องกับการสร้างงานศิลปะเพื่อแสดงความศรัทธาต่อศาสนา ศิลปะมีความหมายสำคัญอยู่ที่ความเป็นสิ่งที่ต้องใช้ฝีมือและความเพียรพยายามและความตั้งใจที่จะทำให้สำเร็จ งานพุทธศิลป์ก็เช่นกัน คือ ศิลปะนอกจากจะทำยากแล้ว ยังจะต้องทำให้สำเร็จประโยชน์จนถึงที่สุดในความมุ่งหมายแห่งเรื่องนั้นๆ ศิลปะยังผสมผสานกับหลักธรรมคำสั่งสอนตามหลักของพระพุทธศาสนาได้อย่างกลมกลืน สามารถนำมาพัฒนาตนเองและสังคมให้มีความเป็นอยู่อย่างสงบได้^{๙๖} ช่างไทยโบราณแบ่งหมวดหมู่ของศิลปะไทยออกได้ ๔ หมวดหมู่ด้วยกัน คือ หมวดกระหนก หมวดนารี หมวดกระปี่ และหมวดคชะ หรือที่ช่างไทยรวมเรียกว่า กระหนก นาง ช้าง ลิง แต่ละหมวดหมู่ก็จะมีรายละเอียดปลีกย่อยลงไป เช่นการฝึกเขียนรูปคน ยักษ์ ลิง ต้นไม้ และลายประดับต่างๆ โดยการฝึกฝนสร้างลวดลายในหมวดต่างๆดังที่กล่าวมาถือว่าเป็นวิชาช่างหลักของช่างไทย ซึ่งช่างส่วนใหญ่จะต้องเรียนรู้และฝึกฝนให้เกิดความชำนาญ ก่อนที่จะไปเป็นช่างเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังโบสถ์วิหาร หรือประกอบช่างอื่นต่อไปได้^{๙๗}

หนึ่งในกระบวนการถ่ายทอดหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาเป็นแนวปฏิบัติในการดำเนินชีวิต เช่น การไม่ทำความชั่ว การทำความดี และการทำจิตใจให้ผ่องใส โดยผ่านภูมิปัญญาที่ได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนา ได้แก่ การเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังในโบสถ์ ที่เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติ ชาดก สวรรค์ นรก เป็นต้น, การสร้างประติมากรรม เช่น พระพุทธรูป, การสร้างสถาปัตยกรรม เช่น โบสถ์ เจดีย์ตามยุคสมัยต่างๆ และการแสดงออกของศิลปิน เช่น การแต่งคำประพันธ์ บทเพลง การแสดงละคร ลิเก ลำตัด ที่นำหลักคำสอนหรือชาดกมาสร้างเป็นบทประพันธ์ โดยสมมุติตัวละครให้แสดงออกทั้งทางด้านผลของกรรมดีและกรรมชั่ว เป็นต้น องค์ประกอบการออกแบบภูมิทัศน์

ในกระบวนการหรือวิธีการ สร้างงานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์ การออกแบบภูมิทัศน์ ต้องมีองค์ประกอบที่สำคัญดังนี้

^{๙๖} พุทธศาสนิกชน, ศิลปะแห่งการใช้สติในทุกกรณี, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๒๓), หน้า ๑-๒.

^{๙๗} สมคิด หงส์สุวรรณ, กระหนก นารี กระปี่ คชะ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศิลปประภา, ๒๕๔๙),

ประการแรกคือ แนวคิด (Concept) พื้นที่แต่ละแห่งมีศักยภาพในการพัฒนาที่เหมาะสมในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง โดยการตั้งแนวคิดจะมีข้อพิจารณาตามลักษณะเฉพาะของพื้นที่ ซึ่งนักออกแบบต้องกำหนดขึ้นเป็นแนวทางเริ่มแรกในการออกแบบ มักจะเป็นแนวความคิดแบบกว้างๆ ก่อน แล้วจึงพัฒนาแนวความคิดให้แคบและเจาะจงลงจนเกิดเป็นวัตถุประสงค์ในการออกแบบต่อไป

ประการที่สอง วัตถุประสงค์ (Objectives) วัตถุประสงค์เกิดจากแนวความคิดในการออกแบบ แต่มีความเจาะจงที่เด่นชัดจนเป็นเป้าหมายในการออกแบบ เช่น ลักษณะการใช้งานภูมิทัศน์นั้นๆ

ประการที่สาม รายการในการออกแบบ (Criteria) คือรายละเอียดต่างๆ ที่นักออกแบบต้องพิจารณาให้ครอบคลุมวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ มักเกิดจากความต้องการของผู้ใช้สถานที่ และสภาพพื้นที่ที่จะออกแบบที่ต้องสัมพันธ์สอดคล้องกัน นักออกแบบเป็นผู้ค้นหาวิธีการที่จะไปให้ถึงวัตถุประสงค์นั้น รายละเอียดหรือรายการในการออกแบบควรครอบคลุมหัวข้อหลัก ดังนี้

๑) ความสะดวกสบายและยืดหยุ่น (Convenience and flexibility) พิจารณาการเลือกตำแหน่งกิจกรรมเข้ากับสภาพภูมิประเทศ การวางระบบสัญจร (Circulation) เข้าใจง่าย ผู้ใช้สถานที่ไม่หลงทาง มีทางเข้า-ออกที่ดี ขนาดพื้นที่และองค์ประกอบต่างๆ มีขนาดที่มนุษย์ใช้งานได้สะดวกและเพียงพอ วัสดุที่ใช้เหมาะสมกับรูปแบบของงาน และสภาพแวดล้อม สร้างความรู้สึกปกป้องในพื้นที่ให้เกิดความรู้สึกส่วนตัว (Private) มีความยืดหยุ่นปรับเปลี่ยนได้ตามสถานการณ์ (Flexibility)

๒) ความปลอดภัย (Safety) การเลือกตำแหน่งกิจกรรมและการเลือกใช้วัสดุต่างๆ ต้องเข้ากับสภาพแวดล้อม เลือกวิธีการก่อสร้างที่ไม่ขัดแย้งหรือต้านพลังของธรรมชาติจนเกิดอันตรายเช่น เลือกการใช้พื้นที่ลาดชันเกินไปหรือที่ลุ่มน้ำท่วมขัง

๓) ความงาม (Aesthetics) หรือสุนทรียภาพ ขึ้นอยู่กับการนำศิลปะเข้ามาใช้ การเลือกรูปแบบที่เข้ากันกับ สิ่งแวดล้อมและแนวความคิด การปรุงแต่งในรายละเอียดให้เหมาะสมกับงบประมาณ

สำหรับงานออกแบบภูมิทัศน์ (Landscape Design) สามารถช่วยได้เป็นอย่างดี โดยใช้หลักการต่างๆ ให้เหมาะสม ได้แก่

ประการแรก การเลือกใช้พืชพันธุ์ให้เหมาะสมเพื่อตอบสนองความต้องการ เช่น ใช้พืชคลุมดินเพื่อปกป้องความชื้นในผิวดินและช่วยลดการสะท้อนแสงเข้าสู่อาคาร การใช้ไม้ใหญ่หรือไม้โตเร็วเพื่อให้ร่มเงาแก่ตัวอาคาร

ประการที่สองการจัดตำแหน่งต้นไม้ให้เหมาะสม เช่น ไม่ปลูกต้นไม้ขวางทางลมหากต้องการการระบายอากาศที่ดีสำหรับอาคาร การเลือกใช้ต้นไม้ให้ร่มเงาหรือซุ่มไม้เลื้อยจัดวางใกล้บริเวณหน้าต่างเพื่อช่วยบังแสงแดดตรง และลดรังสีความร้อนจากดวงอาทิตย์

ประการที่สาม การออกแบบภูมิทัศน์เพื่อลดอุณหภูมิและการแผ่รังสีความร้อนจากดวงอาทิตย์บริเวณผิวหรือเปลือกอาคาร (Building Envelope) ด้วย การใช้สวนแนวตั้ง (Vertical Garden) หรือการจัดสวนหลังคา (Roof Garden)

ประการสุดท้าย การเลือกใช้วัสดุทางเดิน (Pavement) อย่างเหมาะสม เช่น การเลือกใช้วัสดุที่มีความเป็นรูพรุนหรือยอมให้น้ำซึมผ่านได้บ้าง, การใช้บล็อกปลูกหญ้า (Turf Block) หรือแผ่นยางมะตอยชนิดให้น้ำซึมผ่านได้ และการใช้กระเบื้องดินเผาเรียงเป็นแนวทางเดินเพื่อไม่ให้เกิดการเหยียบย่ำต้นหญ้า เป็นต้น

หลักการที่ได้กล่าวไปข้างต้นสามารถใช้พิจารณาประกอบขึ้นตอนการวิเคราะห์การใช้ภูมิทัศน์สถานในบทถัดไปได้

๒) การเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานของชาวอีสาน

หากกล่าวถึงแนวคิดกระบวนการสร้างงานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานของชาวอีสาน ในงานพุทธศิลป์คำนึงถึงรูปทรงศักดิ์สิทธิ์ตามรสนิยมของท้องถิ่น กระบวนการการสร้างเริ่มจากความต้องการเป็นหลัก ประกอบกับความศรัทธาต่อสิ่งที่จะสร้าง ตามมาด้วยความงามที่เป็นรสนิยมของพื้นที่ ตลอดจนจัดหาบุคคลผู้ที่สามารถดำเนินงานให้สำเร็จในหลายๆฝ่าย ส่วนด้านภูมิทัศน์ มีความคล้ายคลึงกันในกระบวนการสร้างกับงานพุทธศิลป์หลายประเด็นโดยมักจะตามมาเมื่อมีการวางตำแหน่งของงานพุทธศิลป์แล้ว กระบวนการเริ่มจากการกำหนดรูปแบบและแผนงานการจัดการพื้นที่ให้ตรงต่อความต้องการใช้ประโยชน์ของผู้ใช้งานและให้มีความสอดคล้องกับสภาพภูมิประเทศ สภาพภูมิอากาศ ประเพณี วัฒนธรรม และงบประมาณ ตลอดจนวิถีชีวิตของผู้คน อันจะนำไปสู่การพัฒนาสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ และยังเป็นการถนอมใช้ทรัพยากรต่างๆให้เกิดประโยชน์สูงสุดเพื่อความยั่งยืนต่อไปในอนาคตสำหรับคนรุ่นหลัง โครงสร้างและลักษณะของวัดในอีสานจากอดีตและปัจจุบันพบว่าไม่แน่นอนประกอบที่เป็นสิ่งปลูกสร้าง เน้นหลักสัปปายะเป็นองค์ประกอบนำกระบวนการก่อสร้างอื่นๆ ในขณะที่วัดในปัจจุบัน มีความพยายามคงไว้ซึ่งโครงสร้างแบบเดิม แต่ได้ผสมผสานเข้ากับประโยชน์ใช้สอยอื่นๆ ประกอบ โดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้จรรโลงชุมชนทางศาสนา อาศัยหลักภูมิสถาปัตยกรรมเข้าเสริม แต่ยังไม่ถึงกับละเลยการทำให้วัดเป็นพื้นที่สำคัญตามคติเดิม คือ ๑) เป็นพื้นที่หรือเป็นรมณีสถาน ๒) เป็นพื้นที่ที่อาศัยของบุคคลผู้มี คุณธรรม ยึดมั่นในธรรมวินัย นอกจากนี้ยังมีความสัมพันธ์กับการใช้สอยพื้นที่ของวัดดำเนินกิจกรรมทางศาสนา เช่น ประเพณีพิธีกรรมต่างๆที่ในหนึ่งปีจะมีกิจกรรมอันเกี่ยวข้องกับวัดอยู่ทั้งสิบสองเดือน ซึ่งชาวอีสานเรียกว่า ฮีตสิบสองคองสิบสี่ โดย ฮีตสิบสองนั้นเป็นประเพณีการทำบุญเช่นสรงประจำเดือนในรอบปีหนึ่ง ส่วนคองสิบสี่ เป็นหลักธรรมประเพณีสำหรับคนธรรมดาถือปฏิบัติในครอบครัวและศาสนามีสิบสี่ประการ

ภูมิทัศน์สถานที่มีความเป็นสัปปายะของวัดดังกล่าวมาเบื้องต้นทั้งหมดนี้ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ๑๐ ได้สรุปให้เป็นข้อสังเกตง่ายๆ เพียง ๔ ข้อ ได้แก่ ๑) ถิ่นที่เป็นที่รมณีย คือ ที่ทำให้เกิดความรู้สึกสดชื่นรื่นรมย์ ชุบชูชีวิต ชื่น กายจิตใจ ที่ถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นแล้วจึงมี ส่วนประกอบด้านอื่นตามมา ได้แก่ ๒) ภูมิภาค สมบัติ คือมีทำเล พื้น ที่ บริเวณ ผืนแผ่นดินที่ สะอาด สดใส ไร้ชยะ

ไม่รกรุงรัง เรียบร้อย ราบรื่น เดินง่าย ปลอดภัย สบายตา ควรทอด ทิศนา น้าชื่นชม ๓) คมนาคมน สมบัติ หมายถึง “ไม่ไกลเกินไป ไม่ไกลเกินไป เดินทางไปถึงได้ สะดวก” และ ๔) บุคคลสมบัติ ได้แก่ “ปลอดภัย คนร้าย มีคนดี มีคนที่พึงพาอาศัยได้ที่จะให้ ความรู้ความเข้าใจ” สอดคล้องกับหลักสัปายะ ในพระไตรปิฎก ในการก่อสร้างเสนาสนะนั้นหากพระสงฆ์จะ ดำเนินการจัดสร้างเองต้องคำนึงถึงหลัก พระ วินัยเรื่องขนาดที่จะสร้างเช่น กุฏิ ต้องมีขนาดด้านยาว ไม่เกิน ๑๒ คืบ ด้านในกว้างได้ ๗ คืบ พระสุคต หรือมีขนาดยาว ได้เพียง ๑๒ คืบ และด้านกว้าง ๗ คืบ ซึ่งเมื่อ เทียบมาตราส่วน ๑ คืบพระสุคต เท่ากับ ๒๕ ซม. กุฏิที่ยาว ๑๒ คืบ เท่ากับ ๓ เมตร และ กว้าง ๗ คืบ เท่ากับ ๑.๕ เมตร ดังนั้น การ กำหนดที่พักหรือกุฏิสำหรับพระภิกษุสงฆ์จึงมี ขนาดเล็กมาก แต่หากเป็นอาณานิคมหรือวัด พระ พุทธองค์ทรงอนุญาตให้มีระบบ สาธารณูปโภค สิ่งอำนวยความสะดวกตาม ความเหมาะสม เช่น ทำ ท่อระบายน้ำ สร้างรั้ว กำแพงกันเป็นแนวเขต การมีอาคารหรือที่พัก ประกอบภายในวัด หรือทรงมี พุทธานุญาติให้ ภิกษุใช้วัสดุสำหรับมุงหลังคา เป็นกระเบื้อง หิน ปูนขาว หญ้า ใบไม้ เป็นต้น

ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของชาวอีสานมีหลายรูปแบบ เช่น จากงานพุทธศิลป์อีสาน งานวรรณกรรม การเทศนา สำหรับงานวรรณกรรม วรรณกรรมอีสานมีจำนวนมาก ทั้งจำนวนเรื่อง และสำนวน บางเรื่องอาจมีทั้งสำนวนกลอนลำที่แต่งเป็นโคลง และสำนวนเทศน์^{๙๘} ที่แต่งเป็น ฮ้าย (คล้ายร่ายยาว) การจัดประเภทวรรณกรรมพื้นบ้านอีสานไม่นิยมยึดรูปแบบของฉันทลักษณ์เป็นเกณฑ์ แต่ให้ความสำคัญกับการเสนอเนื้อหาสาระมากกว่า เพราะวรรณกรรมอีสานจะประพันธ์เป็นโคลงสาร หรือที่เรียกตามภาษาถิ่นว่าเป็นกลอนลำเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้นการจัดประเภทของวรรณกรรมอีสานจึง จัดตามเนื้อหาสาระของวรรณกรรม เช่น วรรณกรรมพุทธศาสนา วรรณกรรมประวัติศาสตร์ ตำนาน นิทาน คำสอน และวรรณกรรมเบ็ดเตล็ด^{๙๙} ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๑) วรรณกรรมพุทธศาสนา ได้แก่

๒.๑.๑ วรรณกรรมชาดกนิบาต หรือชาดกนอกนิบาต ดำเนินเรื่องตามแบบการประพันธ์ ชาดก ซึ่งมักจะมี บรรยายชาดก ที่กล่าวท้าวความว่าเป็นเรื่องที่ออกจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้า อดีตชาติของพระพุทธองค์ที่ต้องประสูติมาเพื่อใช้หนี้กรรมและบำเพ็ญบารมีต่าง ๆ ประชุมชาดก และมีคาถาบาลีแทรกอยู่ทั่วไป

๒.๑.๒ วรรณกรรมตำนานพุทธศาสนา ได้แก่ ประวัติการสืบทอดพุทธศาสนาในดินแดน แหลมทองและล้านช้าง ซึ่งเนื้อหาสาระของเรื่องกล่าวถึงตำนานพุทธเจดีย์สำคัญในภาคอีสาน ล้านช้าง และล้านนา เช่น ตำนานอรัญธาดู อุงรังคินทาน พันธาดุพนม (ตำนานพระธาตุพนม) พระมาลัยเลียบ โลก (การสืบศาสนาในดินแดนแหลมทอง) ชินธาดู สังฆอมธาดู (กล่าวถึงกำเนิดโลก จักวาล การสืบ

^{๙๘} สัมภาษณ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ชอบ ดีสวนโคก, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น, ๒ มิถุนายน ๒๕๖๑.

^{๙๙} สัมภาษณ์ รองศาสตราจารย์อุดม บัวศรี, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น, ๒๑ มิถุนายน ๒๕๖๑.

ศากยวงศ์ และการเผยแพร่ศาสนา) เขตุนพ หรือเสตพน (การสืบทอดพุทธศาสนาบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง) ปุจฉาพยากรณ์ (เป็นการถาม-ตอบหลักธรรมตามแนวพุทธทำนาย) สมาสงสาร (หลักธรรม การดำเนินชีวิตตามแนวพุทธ) พื้นเมือง (การเผยแพร่พุทธศาสนาในภาคอีสานและล้านช้าง) มูลสถาปนา หรือปฐมฐาปนา (การกำเนิดโลก จักรวาลตามแนวความคิดท้องถิ่นปู่สังกะสาย่าสังกะสี) ปฐมกัปป์ ปฐมกัลป์ (การกำเนิดโลกและสรรพสิ่ง ตามแนวคิดพุทธศาสนา) ปฐมมูล (กำเนิดโลกและสรรพสิ่ง ตามแนวคิดท้องถิ่นปู่เยอย่าเยอกับแม่โพสพ) กาลนับมื่อส่วย (การสิ้นสุดศาสนาใน พ.ศ. ๕๐๐๐ และ กัลยยุค ตามแนวพุทธทำนาย)

๒.๒) วรรณกรรมประวัติศาสตร์ วรรณกรรมประเภทนี้มีน้อย เพราะเหตุว่าวรรณกรรมพื้นบ้านอีสานนั้นเจริญรุ่งเรืองอยู่ในกลุ่มชาวบ้านและชาวดัต ดังนั้นเรื่องราวทางประวัติศาสตร์จึงอยู่ในความสนใจของชาวบ้านและชาวดัตน้อยกว่าวรรณกรรมพุทธศาสนา แต่ก็มีบบ้าง เช่น

เรื่องแรก ท้าวฮุ่งหรือเจือง มหาสีลา วีรวงศ์ ได้ถอดจากต้นฉบับใบลานอักษรไทยน้อย ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ที่ชื่อว่า "ท้าวบาเจือง" และจัดพิมพ์เผยแพร่ในปี พ.ศ. ๒๔๘๖ ตั้งชื่อเรื่องใหม่ว่า "ท้าวฮุ่งหรือเจือง" ประพันธ์เป็นโคลงทั้งเรื่อง เนื้อเรื่องกล่าวถึงวีรบุรุษของไทย ได้รวบรวมอาณาจักรไทยเป็นปึกแผ่นกว้างใหญ่ไพศาลมากในบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง รวมทั้งดินแดนภาคเหนือ (ล้านนา) ทำสงครามขยายดินแดนถึงญวนเหนือและจีนตอนใต้ ในพงศาวดารโยนกได้จัดลำดับพระยาเจืองเป็นกษัตริย์องค์ที่ ๑๙ ส่วนพระยามังราย จัดลำดับเป็นกษัตริย์องค์ที่ ๒๕ ดังนั้นเหตุการณ์ในเรื่องพระยาฮุ่งหรือเจืองนี้ จึงน่าจะเป็นเหตุการณ์ก่อนที่ชนชาติไทยตั้งอาณาจักรสุโขทัย วรรณกรรมเรื่องท้าวฮุ่งหรือเจือง (ท้าวบาเจือง) เป็นวรรณกรรมที่แพร่กระจายอยู่ในล้านช้าง ภาคอีสาน ภาคเหนือ และในดินแดนสิบสองปันนา ส่วนรูปแบบของการประพันธ์นั้น ดร.ประคอง นิมมานเหมินทร์ เสนอว่า เป็นรูปแบบโคลงยุคเริ่มต้นของไทย และมีความไพเราะทางสำนวนโวหาร และเป็นวรรณกรรมประเภทโคลงที่มีความยาวมาก จึงใช้ชื่อว่า "มหากาพย์เรื่องท้าวบาเจือง"

เรื่องที่สอง พื้นเมืองเวียงจันทน์ เป็นวรรณกรรมที่กล่าวถึงตำนานการสร้างเมืองเวียงจันทน์และเมืองนครพนม ที่เรียกว่า "โคตรบอง" หรือ "โคตบุรณ์" และกล่าวถึงการสืบสันตติวงศ์ของกษัตริย์ล้านช้างบางยุคบางสมัยด้วย

เรื่องที่สาม พื้นเวียง เป็นวรรณกรรมที่กล่าวถึงเฉพาะเหตุการณ์สมัยรัชกาลที่ ๓ ในเหตุการณ์กบฏเจ้าอนุวงศ์และสงครามไทย-ญวน ประพันธ์เป็นโคลงสาร บางฉบับใช้ชื่อว่า "ลำพื้นเวียง" เป็นวรรณกรรมประวัติศาสตร์ที่แพร่หลายมากในภาคอีสาน และพบต้นฉบับในภาคอีสานจำนวนมาก จากการศึกษาเนื้อหาของลำพื้นเวียง พบว่ามีเนื้อหาตรงกับกบฏเจ้าอนุวงศ์ แต่แตกต่างในเรื่องทัศนคติที่เข้าข้างและเห็นใจเจ้าอนุวงศ์ โดยมีความเห็นว่าราชธานีของไทยและเจ้าเมืองโคราชปกครองกดขี่หัวเมืองภาคอีสานและล้านช้าง เจ้าอนุวงศ์จึงมีฐานะที่จะเป็นอิสระ และได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีจากเจ้าเมืองต่างๆ ในภาคอีสาน (ดูรายละเอียดใน ธวัช ปุณณทก. (๒๕๒๓). พื้นเวียง: การศึกษาประวัติศาสตร์และวรรณกรรมอีสาน. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์)

เรื่องที่สี่ นิทานเรื่องขุนบรม หรือตำนานขุนบรม ในพงศาวดารล้านช้างได้กล่าวถึง ตำนานการสร้างบ้านแปงเมืองของชนกลุ่มแม่น้ำโขง นับตั้งแต่เมืองน่านน้อยอ้อยหนู เชียงดงเชียงทอง (หลวงพระบาง) และการสืบสันตติวงศ์กษัตริย์ล้านช้าง

เรื่องที่ห้า พงศาวดารจำปาศักดิ์

เรื่องที่หก ตำนานพระพุทธรูปองค์ต่างๆ เช่น พ้นพระบาง พ้นพระแทรกคำ พ้นพระแก้ว พ้นพระแก่นจันทน์ เป็นต้น ตำนานพระพุทธรูปสำคัญเหล่านี้ ได้กล่าวถึงกษัตริย์ ลำดับกษัตริย์ และราชวงศ์ที่เกี่ยวข้องค่อนข้างมาก โดยให้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ไปพร้อมด้วย จึงจัดอยู่ในกลุ่มวรรณกรรมทางประวัติศาสตร์ เป็นต้น

๒.๓) วรรณกรรมนิทานหรือนิทาน ในอดีตวรรณกรรมนิทานหรือนิทานเปรียบประหนึ่งเป็นมหรสพของชาวอีสานทั่วไป โดยใช้เล่าในที่ประชุมชน เช่น ใช้กันเฮือนดี (งานศพ) หมอลำใช้เล่าเป็นมหรสพ เช่น "ลำพิ่น" หรือ "ลำเรื่อง" เป็นต้น นอกจากนี้พระภิกษุยังนำมาเทศน์ให้อุบาสกอุบาสิกฟังในระหว่างเข้าพรรษาที่เรียกว่า "เทศน์ไตรมาส" การที่นิทานเป็นที่สนใจของชาวบ้านอย่างมากดังกล่าว จึงเป็นแรงบันดาลใจให้กวีได้สร้างสรรค์ผลงานที่เป็นวรรณกรรมนิทานจำนวนมาก เพราะนิทานนอกจากจะให้ความสนุกสนานบันเทิงใจแล้ว ผู้ประพันธ์ยังได้สอดแทรกจริยธรรมและคติสอนใจอยู่ในเนื้อเรื่อง รวมทั้งอุปนิสัยของตัวละครที่เป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตตามแนวพื้นบ้านเชิงพุทธศาสนา นิทานที่สำคัญๆ และแพร่กระจายในภาคอีสาน ได้แก่ จำปาสีตัน นางผมหมอม สิ้นไซ ท้าวสีทน ไก่แก้ว การะเกด นกจอกน้อย ปลาแตกปลาสมอ พระลักพระลาม นางแดงอ่อน ท้าวผาแดงนางไอ่ ท้าวขูลู-นางอ้ว สุวรรณสังข์

๒.๔) วรรณกรรมคำสอน ในภาคอีสานมีวรรณกรรมประเภทนี้เป็นจำนวนมากและค่อนข้างจะโดดเด่นอยู่ในความสนใจของประชาชน โดยพบว่า หมอลำมักจะนำมำเล่าในที่ประชุมชนอยู่เนืองๆ โดยเฉพาะเรื่องราวที่มีเนื้อหาสอนใจ สอนแนวปฏิบัติของบุคคลในครอบครัวและสังคม การดำเนินเรื่องมักเป็นเทศนาโวหารตลอดเรื่อง ไม่มีตัวละคร เช่นเดียวกับโคลงโลกนิติ หรือสุภาษิต เนื้อหาส่วนใหญ่เป็นคำสอนแนวประพฤติปฏิบัติ โดยยึดคติธรรมทางพุทธศาสนาและจารีตท้องถิ่น เช่น ธรรมดาสอนโลก ฮิตสิบสองคองสิบสี่ พระยาคำกองสอนไพร่ อินทียาณสอนลูก ท้าวคำสอน กายปัสนสอนหลาน กาย์หลานสอนปู่ กาย์ย่าสอนหลาน ยอดคำสอน สาสน์สมคิด กาลนับมีอัสส่วย สิบปสุญ หรือสิบปสุญ และ สิริจันโทวาทคำสอน^{๑๐๐} เป็นต้น

๒.๕ วรรณกรรมเบ็ดเตล็ด คือ วรรณกรรมที่ไม่อาจจัดกลุ่มอยู่ในประเภทหนึ่งประเภทใดได้ เพราะการสร้างสรรคิวรรณกรรมเหล่านี้มักมีจุดมุ่งหมายเฉพาะกิจ พบว่าส่วนใหญ่ใช้ในพิธีกรรมดังนี้

^{๑๐๐} สัมภาษณ์ รองศาสตราจารย์อุดม บัวศรี, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น, ๒๑ มิถุนายน ๒๕๖๑.

แบบแรก วรรณกรรมที่ใช้ในพิธีกรรมสวดชวน (บทสวดชัย) เช่น บทสวดชวน (บทสวดชัยทั่วไป) บทสวดชวนอยู่กรรม (ใช้สวดชัยแม่ลูกอ่อนก่อนจะออกจากกรออยู่ไฟ) บทสวดชวนเด็ก บทสวดชวนหนุ่มสาว (ใช้สวดชัยเมื่อเจ็บป่วยหาสาเหตุไม่ได้) บทสวดชวนแต่งงาน บทสวดชวนเอือน (ใช้สวดชัยขึ้นบ้านใหม่) บทสวดชวนเกวียน บทสวดชวนควาย (กล่าวถึงบุญคุณควายที่ช่วยทำนาและขอขมาควายที่ทุปตี)

แบบที่สอง วรรณกรรมที่ใช้ในพิธีกรรมขอฝน หรือประเพณีแห่บั้งไฟ ได้แก่ คำแข็งต่างๆ ไม่มีการจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร (มุขปาฐะ) เช่น คำแข็งบั้งไฟ คำแข็งนางแมว (แห่หางแมว) ส่วนใหญ่ต้นกลอนสด และกลอนที่จำสืบทอดกันมา เน้นความสนุกสนานรื่นเริงเป็นที่ตั้ง

แบบที่สาม วรรณกรรมที่ใช้เกี่ยวพาราสิระหว่างหนุ่มสาว ที่เรียกว่า "ผญาเครือ" หรือ "ผะผญาเครือ" คือ คำพูดโต้ตอบของหนุ่มสาวที่เกี่ยวกัน โดยสำนวนโวหารเปรียบเทียบบ้าง ยกยอชาติท้องถิ่นมาอ้างอิงเพื่อเกี่ยวพาราสิและฝากรักบ้าง

แบบที่สี่ นิทานที่เล่าเพื่อความสนุกสนานและตลกขบขัน เช่น นิทานขบขันเชิงปัญญาเรื่องเซียงเมียง นิทานตลกเรื่อง โตงโตย นิทานขบขันเชิงหยาบโลน เช่น นิทานก้อม เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังได้มีการรวบรวมและสรุปลักษณะสำคัญของวรรณกรรมอีสานมี ๖ ลักษณะดังนี้

๑) พุทธศาสนานิยม วรรณคดีอีสานส่วนมากอ้างอิงชาดกในพุทธศาสนาและมักเชื่อมโยงความดี ความชั่ว (ธรรมะ-อธรรม) ในบทสรุป

๒) สุขนาฏกรรมนิยม วรรณกรรมอีสานมีเนื้อหาส่วนใหญ่จบลงด้วย "ธรรมะชนะอธรรม" ตัวเอกของเรื่องแม้จะเป็นคนตกยาก ด้อยศักดิ์ศรี แต่เปี่ยมคุณธรรมก็สามารถเอาชนะผู้ไร้ธรรมะที่มีกำลังกายหรือฤทธาภาพมากกว่าได้

๓) นิรนามนิยม วรรณกรรมอีสานในสมัยก่อนส่วนใหญ่มักไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง เนื่องจากการคัดลอกต่อๆ กันมา

๔) ประเพณีนิยม เรื่องส่วนใหญ่มีการบรรยายวิถีชีวิตในท้องถิ่น เช่น ความเชื่อ ความฝัน และการบายศรีสู่ขวัญในเรื่องนางแตงอ่อน การแข่งบั้งไฟ การปลูกปราสาทน้ำพระราชครูในเรื่องผาแดงนางไอ่ ลักษณะดีชั่วของหญิงชายในเรื่องท้าวคำสอน เป็นต้น

๕) ธรรมชาตินิยม เรื่องส่วนใหญ่ใช้ธรรมชาติเป็นฉากผสมผสานกับราชสำนักที่โอ่อ่า โดยป่าธรรมชาติเป็นสถานที่แสวงหาความรู้ของผู้เฝ้ารอธรรมและเป็นที่อยู่ของผู้มีวิชาอาคม เช่น ฤาษี มหาเถร เป็นต้น หรือที่อยู่ของสัตว์ต่างๆ ที่มีอยู่ตามดินแดนต่างๆ ของภาคอีสาน เช่น กบ เขียด ปลาจระเข้ วัว ควาย กิ้งก่า แมงมุม ตั๊กแตน นกเขา นกเอี้ยง ฯลฯ

๖) ราชูปถัมภ์นิยาม เรื่องส่วนใหญ่จบด้วยผู้ชนะได้ครองเมือง เป็นเจ้าของทรัพย์สิน บริวารต่างๆ^{๑๐๑} เป็นต้น

สำหรับงานพุทธศิลป์อีสาน ที่ใช้เผยแพร่พระพุทธรูปศาสนาแทนงานวรรณกรรม ได้แก่ ภาพจิตรกรรมฝาผนังตามโบสถ์ วิหาร เป็นงานจิตรกรรมที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาทั้งเชิงทฤษฎี ภาพจิตรกรรมฝาผนังในภาคอีสานหรือที่เรียกว่า “อุบถัม” มีปรากฏอยู่ที่สิม (โบสถ์) วิหารหอไตร และหอแจก (ศาลาการเปรียญ) อุบถัมที่พบกันเป็นส่วนมากทางภาคอีสานมักจะเขียนอยู่บนผนังด้านนอกของสิมหรือโบสถ์

รูปแบบและกรรมวิธีการจัดองค์ประกอบศิลป์ในอุบถัมอีสานไม่มีกฎเกณฑ์ตายตัว ช่างแต้มมีอิสระเสรีในการแสดงออกอย่างเต็มที่ ช่างแต้มคนเดียวกันหากได้ไปเขียนภาพ ณ สถานที่ที่ต่างกันรูปลักษณะขององค์ประกอบศิลป์รวมทั้งรายละเอียดก็จะแตกต่างกันออกไป ช่างแต้มจะเลือกสรรเรื่องราวจากพุทธประวัติหรือจากวรรณกรรมพื้นบ้านเฉพาะส่วนหรือตอนที่ช่างแต้มประทับใจนำมาพรรณนาด้วย เส้นสี และองค์ประกอบภาพที่ต่อเนื่องกันไป จากภาพหนึ่งเชื่อมต่อกับอีกภาพหนึ่งเพื่อสื่อสารความคิดให้ผู้ชมเกิดจินตนาการ มองเห็นความงามทางสุนทรียศาสตร์และคุณค่าทางคุณธรรมที่แฝงอยู่ในปฐมธัตตศิลป์ เนื้อหาของภาพแต่ละตอนจะจบลงในตัวของมันเอง

องค์ประกอบภาพส่วนรวมในอุบถัมอีสานคล้ายกับการแสดงหนังตะลุง ผืนผนังภายในและภาพภายนอกของสิมคือ จอหนัง ตัวละครที่กำลังแสดงอิริยาบถต่างๆ ตามท้องเรื่อง คือตัวหนังตะลุงที่ช่างแต้มนำมาประดับบนผืนผนัง จากตอนหนึ่งเชื่อมต่อกับอีกตอนหนึ่ง ใกล้ๆกับเนื้อเรื่อง แต่ละตอนจะมีคำบรรยายภาพด้วยตัวอักษรกำกับไว้ด้วย ช่างแต้มจะใช้เส้นแถบเป็นเส้นแทนการคั่นเนื้อเรื่องแต่ละตอนหรือไม่ก็ปล่อยช่องว่างรอบองค์ประกอบภาพ เพื่อให้เกิดความสับสนระหว่างเนื้อหาแต่ละตอน ช่องว่างจะเกิดคุณค่าคล้ายกับที่พิกสายตาค้นหาการเว้นวรรคของประโยค หรือการขึ้นบรรทัดใหม่ของคอลัมน์ในการเขียนหนังสือ ผืนผนังหรือฉากหลังไม่มีการรองพื้นด้วยสีหนัก จะรองพื้นด้วยสีขาวล้วนหรือขาวนวล ช่างแต้มจะร่างรูปทรงของตัวละครต่างๆลงบนผืนผนังสีขาวนั้น มีการลงสีตกแต่งเครื่องประดับตัดเส้นลงรายละเอียดในแง่มุมบางส่วนเฉพาะส่วนที่เป็นรูปทรงของตัวละคร จุดเด่นขององค์ประกอบภาพจึงอยู่ที่ตัวละคร บรรยายภาพของภาพก็ดูสว่างสดใส อุบถัมลักษณะเช่นนี้พบมากในบริเวณแถบจังหวัดขอนแก่น มหาสารคาม อันเป็นจังหวัดในกลุ่มอีสานกลาง สิมบางหลังช่างแต้มจะระบายสีบางๆมีน้ำหนักอ่อนๆ บริเวณใกล้เคียงกับตัวภาพหรือตัวละคร ทำให้เกิดความเด่นชัดมากขึ้น มีคุณค่าทางสุนทรียภาพ

กรรมวิธีการเขียนภาพบนผืนผนังที่ใช้สีขาวนวลเป็นสีพื้นเช่นนี้เป็นเทคนิค ที่ใช้ในศิลปกรรมสมัยอยุธยา ที่มีชื่อเสียงและมีลักษณะเด่นมากก็คือ ภาพเขียนที่ตำหนักพระพุทธรูปมหาอาจารย์ วัดพุทธไสยาสน์ อำเภอมะนัง จังหวัดอยุธยา ภาพเขียนจากวัดเกาะแก้วสุทธาราม อำเภอมะนัง

^{๑๐๑} อุดม บัวศรี และชอบ ดีสวนโคก, เจ้าโคตร: การระงับความขัดแย้งในวัฒนธรรมอีสาน, (ขอนแก่น: สำนักศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๖), หน้า ๒ - ๑๐.

จังหวัดเพชรบุรี และวัดช่องนนทรี เขตยานนาวา กรุงเทพฯ หรือเป็นแนวเดียวกับการเขียนภาพในสมุดข่อยซึ่งต่างไปจากการเขียนภาพในสมัยรัตนโกสินทร์ที่มักจะรองพื้นฉากหลังด้วยสีคล้ำเข้มในเบื้องต้นแล้วจึงเขียนภาพตัวละครซ้อนทับลงไป ทำให้ภาพของตัวละครลอยเด่นออกมาจากฉากหลังเกิดน้ำหนัก(Value) อ่อนแก่ชัดเจน เทคนิคลักษณะนี้เหมาะสมกับอาคารที่มีฝ้าผนังกว้างขวาง มีหน้าต่างพอให้แสงสว่างเข้ามาได้มากกว่าอาคารขนาดเล็ก ซึ่งแทบจะไม่มีหน้าต่างที่ให้แสงผ่านเข้ามาภายในตัวอาคารได้สะดวก ช่างแต้มอีสานได้ตระหนักถึงเหตุผลที่ว่าต้องพยายามสร้างบรรยากาศภายในตัวอาคารให้เกิดความสว่างให้มากที่สุด โดยให้พื้นผนังมีสีขาวนวล แล้วเขียนภาพตัวละครซ้อนทับลงไป

สีที่ช่างแต้มชาวอีสานใช้เป็นสีธรรมชาติ และมีสีเคมี สีธรรมชาติได้แก่ สีคราม จากต้นคราม สีเหลือง จากยางต้นรง สีแดง, สีนํ้าตาลแดง จากดินแดงประสานกับยางบง, สีเขียว เป็นสีผสมระหว่าง สีครามและสีเหลือง, สีดำ จากเขม่าไฟนำมาบดปนให้ละเอียดหรือหมักแห้งจากจีน เป็นต้น สีเคมี ได้แก่ สีบรรจุของตราสตางค์แดง ตัวเชื่อมหรือตัวประสาน ระหว่างสีกับผนัง ช่างแต้มจะใช้ยางบง หรือยางมะตูมผสมน้ำ แล้วนำมาผสมกับสีฝุ่นที่บดละเอียดแล้ว บางครั้งก็ใช้ไขสัตว์ พูกันและใช้รากดอกเกดหรือดอกกล้าเจียกทุบส่วนปลาย

ช่างแต้มในงานอุปแต้มอีสานเป็นทั้งฆราวาสและพระภิกษุผู้ซึ่งใช้ชีวิตความเป็นอยู่ผูกพันกับธรรมชาติในสังคมชนบท โดยมีความเชื่อว่าจะเป็ญบุญกุศลหากได้ถ่ายทอดคุณธรรมที่แฝงอยู่ในพุทธประวัติและวรรณกรรมพื้นบ้านอันเป็นที่นิยมของชาวบ้านไว้ในอุปแต้ม งานอุปแต้มจึงเปรียบเทียบกับสื่ออันสำคัญที่จะเป็นตัวเชื่อมโยง โนม่นาวจิตใจผู้คนที่พบเห็นเกิดอารมณ์ความรู้สึกเกิดรสของความสนุกสนาน และเข้าถึงสาระแห่งคุณธรรมที่อ่านได้จากเส้นละสี ช่างแต้มมีความเข้าใจในคุณลักษณะของความงามที่เกิดจากความเรียบง่ายอันเป็นคุณสมบัติของศิลปะพื้นบ้าน ทั้งนี้อาจจะเกิดจากมูลเหตุและข้อจำกัดบางประการ ประกอบกับวัสดุอุปกรณ์และความชำนาญที่ต้องสร้างสมด้วยตนเอง ซึ่งมีผลให้เกิดเป็นรูปแบบอุปแต้มอีสาน

ประการที่ ๑ พื้นที่ที่ใช้ในการแต้มภาพมีขนาดย่อมทำให้เกิดมุมมองภาพที่จำกัด ซึ่งสืบเนื่องมาจากขนาดของลิมที่มีขนาดเล็ก

ประการที่ ๒ วัสดุอุปกรณ์ซึ่งประกอบไปด้วย สี ตัวประสาน พูกัน ส่วนใหญ่แล้วล้วนเป็นสิ่งที่ได้มาจากการเสาะแสวงหาด้วยตนเอง และเป็นวัสดุพื้นบ้านที่ได้มาจากธรรมชาติ

ประการที่ ๓ เทคนิควิธีการ ช่างแต้มส่วนใหญ่ได้รับการถ่ายทอดกันในหมู่เครือญาติ

ประการที่ ๔ ช่างแต้มลิมหลังหนึ่งๆ มีจำนวนหลายคน มักจะมีช่างแต้มผู้มีฝีมือเพียงคนเดียวเป็นหัวหน้างาน นอกนั้นเป็นลูกมือ ดังนั้นภาพแต้มจึงมีฝีมือไม่สม่ำเสมอทุกผนัง ลิมหลังหนึ่งอาจมีภาพเด่นเพียง ๒ ด้านหรือด้านเดียวเท่านั้น ตัวอย่างเช่น อุปแต้มที่วัดโพธิ์ชัยนาฬิง อำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย อุปแต้มที่วัดสระบัวแก้ว อำเภอนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น

ช่างแต้มจึงเปรียบได้กับสื่ออันสำคัญที่จะเป็นตัวเชื่อมโยง โนม่น้าวจิตใจผู้คนที่พบเห็นเกิดอารมณ์ความรู้สึก เกิดรสของความสนุกสนาน และเข้าถึงสาระแห่งคุณธรรมที่อ่านได้จากเส้นและสี^{๑๐๒} ช่างแต้มมีความเข้าใจในคุณลักษณะของความงามที่เกิดจากความเรียบง่ายอันเป็นคุณสมบัติของศิลปะพื้นบ้าน ทั้งนี้อาจจะเกิดจากมูลเหตุและข้อจำกัดบางประการ ประกอบด้วยวัสดุอุปกรณ์และความชำนาญที่ต้องสร้างสมด้วยตนเองซึ่งมีผลให้เกิดเป็นรูปแบบรูปช่างแต้มอีสาน ช่างแต้มในงานรูปช่างแต้มอีสานอาจจำแนกตามลักษณะงานออกได้เป็น ๓ กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่ ๑ กลุ่มช่างพื้นบ้านแท้ๆ , กลุ่มที่ ๒ กลุ่มที่ได้อิทธิพลช่างหลวงภาคกลาง ,กลุ่มที่ ๓ กลุ่มที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมผสมล้านช้าง-ภาคกลาง สำหรับกลุ่มช่างพื้นบ้านแท้ๆ คือช่างที่ถ่ายทอดและฝึกฝนกันอยู่ในท้องถิ่น ลักษณะงานจึงเป็นศิลปะพื้นบ้านแท้ๆ กลุ่มนี้ได้แก่ ช่างแต้มในเขตจังหวัดขอนแก่น มหาสารคาม ร้อยเอ็ด

๒.๔ แนวคิดการประยุกต์ หรือ การปรับใช้

พุทธศิลปะและสถาปัตยกรรมต่างๆ นั้นได้ถือกำเนิดขึ้นหลังจากองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้วถึงสองถึงสามศตวรรษ หรือเมื่อมีการสังขยานาพระไตรปิฎกเกิดขึ้น ส่งผลให้การถ่ายทอดวิทยากรทางด้านพุทธศาสนามีรูปแบบที่หลากหลายแตกต่างกันออกไป ขณะที่ตำรามุ่งถ่ายทอดพุทธประวัติและชาดกต่างๆ แต่ในการถ่ายทอดหลักจริยศาสตร์กลับพบว่า ศิลปะเป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดที่ได้ผลกว่า พุทธศิลปะจึงได้แผ่ขยายออกไปอย่างรวดเร็ว จนเกิดเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ดำรงคงอยู่และสืบต่อกันมาเป็นเวลาหลายพันปีกระทั่งถึงในปัจจุบัน สำหรับพุทธศิลป์ในภูมิภาคอีสาน มีการใช้พุทธศิลป์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยจะเป็นไปตามการเปลี่ยนผ่านทางสังคมวัฒนธรรม คือเรื่องราวการทำความเข้าใจต่อพัฒนาการทางรูปแบบ รสนิยมทางศิลปะ และคติความเชื่อที่ซ่อนอยู่ในงานพุทธศิลป์ โดยอ้างอิงผ่านเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในแต่ละบริบทของช่วงเวลา ซึ่งทั้งหมดล้วนมีผลต่อการกำหนดนิยาม คุณค่า ความหมายทางรสนิยมที่แตกต่างกันไป โดยเป็นการมองผ่านวัตถุทางวัฒนธรรม เช่น สิม(โบสถ์) อาฮาม(วิหาร) หอแจก(ศาลาการเปรียญ) หอไตรธาตุ(เจดีย์) หรืองานพุทธศิลป์ ที่เกี่ยวเนื่องอย่างอย่าง พระพุทธรูปรูปช่างแต้ม (จิตรกรรม) ธรรมาสัน รวเทียน ทั้งหมดก็เพื่อที่จะเข้าใจอดีตและเรียนรู้ข้อผิดพลาด เพื่อการปรับตัวอย่างรู้เท่าทันต่อไปในอนาคต

วิวัฒนาการของงานพุทธศิลป์ที่กำลังเกิดขึ้น โดยเฉพาะแนวคิดหลังสมัยใหม่ (บ้างก็เรียกกันว่า แนวคิดนอกคอก) มีพลังในการช่วยประยุกต์ใช้ธรรมะให้เข้ากับบริบทที่เปลี่ยนไปของสังคม พุทธศิลป์ของแนวคิดหลังสมัยใหม่นี้กำลังเป็นที่สนใจของคนทั่วไป โดยเฉพาะสังคมในโลกเสมือนที่กำลังเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว อย่างไรก็ตาม บริบทของสังคมที่เปลี่ยนไปทำให้พุทธศิลป์ในยุคต่างๆ ต้องกำกับด้วยการช่วยตีความหมาย วาทกรรมและการคิดใหม่ (Rethink) เพื่อสร้างความเข้าใจเชิงลึก

^{๑๐๒} โสวิทย์ บำรุงศักดิ์. รูปแต้ม แต้มใจเยาวชนคนขอนแก่น. (ขอนแก่น : สำนักการศึกษา เทศบาลนครขอนแก่น, ๒๕๕๒), หน้า ๗-๑๒.

และความดื่มด่ำในพุทธศิลปะ (Buddhist Art Appreciation) ซึ่งจะช่วยให้ผู้คนเริ่มต้นสนใจค้นหา ธรรมชาติที่ซ่อนอยู่ภายใน นอกจากนี้ว่าทกรรมยังช่วยทำนุบำรุงผลงานพุทธศิลป์ให้คงอยู่ตลอดไป เพื่อ ใช้งานด้านการสอนพุทธจริยศาสตร์ให้กับคนในสังคม ดังนั้นรูปแบบพุทธศิลป์และอำนาจในการ ประยุกต์ใช้ควรต้องมีความหลากหลาย เพื่อจุดประกายให้คนหันมาตระหนักเห็นถึงความสำคัญของการ ดำเนินชีวิตตามหลักพุทธจริยศาสตร์ที่องค์สัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงสอนพุทธศาสนิกชน

สิ่งที่ชาวอีสานนิยมในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาคือการสร้างพระธาตุ เช่นเดียวกับในอดีต มีการสร้างสถูปในอินเดีย และการสร้างพระธาตุตามภูมิภาคต่างของประเทศไทย เช่น รูปแบบของ เจดีย์วัดเจติยอด รับแรงบันดาลใจทางศิลปะมาจากเจดีย์พุทธคยาของอินเดียซึ่งส่งอิทธิพลทางด้าน รูปแบบศิลปะให้เจดีย์ในวัดหลายแห่งทั้งในพม่า ละทางภาคเหนือของประเทศไทย เป็นต้น สำหรับการสร้างพระธาตุอีสาน ธาตุและพระธาตุเป็นภาษาถิ่นของอีสาน ใช้เรียกอนุสาวรีย์หรือสิ่งก่อสร้างที่ บรรจุอัฐิธาตุของผู้ตาย มีความหมายเช่นเดียวกับสถูปหรือเจดีย์ในภาษาภาคกลาง ธาตุ หมายถึงที่ บรรจุกระดูกของบุคคลสำคัญธรรมดาสามัญ นับแต่ชาวบ้านไปจนถึงเจ้าเมืองและพระสงฆ์องค์เจ้า โดยทั่วไป พระธาตุถูกสร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานเฉพาะพระบรมสารีริกธาตุขององค์สมเด็จพระสัมมาสัม พุทธเจ้า หรือพระอรหันต์เท่านั้น ความโดดเด่นของรูปแบบมักแสดงออกตรงส่วนยอดของพระธาตุ มากกว่าส่วนอื่น รูปแบบของพระธาตุอีสาน สามารถจำแนกได้เป็น ๖ กลุ่มดังนี้

กลุ่มแรก กลุ่มที่มีฐานต่ำ เช่น พระธาตุศรีสองรัก อ.ด่านซ้าย จ.เลย สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๑๐๓

กลุ่มที่สอง กลุ่มที่มีฐานสูง เช่น พระธาตุพนม(องค์ก่อนบูรณะต่อเติม พ.ศ.๒๔๘๓) อ.ธาตุพนม จ.นครพนม

กลุ่มที่สาม กลุ่มเรือนธาตุทำซุ้มจระนำ ยอดธาตุมีปี่ ๔ ทิศ เช่น องค์พระธาตุวัดมหาธาตุ อ.เมือง จ.ยโสธร

กลุ่มที่สี่ กลุ่มเรือนธาตุทำซุ้มจระนำ ยอดธาตุบัวเหลี่ยม เช่น พระธาตุบังพวน อ.เมือง จ.หนองคาย

กลุ่มที่ห้า กลุ่มยอดธาตุ ๘ เหลี่ยม ตัวอย่างเช่น พระธาตุ ๘ เหลี่ยมองค์หนึ่งในวัดพระธาตุบังพวน อ.เมือง จ.หนองคาย ธาตุก่อข้าวเหนียว ในวัดทุ่งสะเดา บ.สะเดา อ.เมือง จ.ยโสธร

และกลุ่มที่หก กลุ่มย่อมุม ๗๒ บัลลังก์เรือนธาตุ ๘ เหลี่ยม ยอดพระธาตุทรงระฆัง ตัวอย่างเช่น พระธาตุย่อเหลี่ยมองค์ใหญ่(รัตนฆราเจดีย์) ในวัดพระธาตุบังพวน อ.เมือง จ.หนองคาย พระธาตุย่อเหลี่ยมองค์เล็ก ในวัดพระธาตุบังพวน อีก ๑ องค์ พระธาตุวัดกลาง อ.ศรีเชียงใหม่ จ.หนองคาย ซึ่งทางวัดได้ก่ออิฐปิดหมดแล้วทั้งองค์

นอกจากนี้ยังมีการสร้างพระพุทธรูป จากวัสดุท้องถิ่น เช่น หิน ปูน โลหะ ไม้ เป็นต้น ที่นิยมบูชาอย่างแพร่หลาย ได้แก่ พระไม้ การสร้างพระไม้ในอีสานไม่สามารถระบุได้ชัดเจนว่ามีประวัติ ความเป็นมาและการสร้างอย่างไร ใครเป็นผู้สร้างขึ้นครั้งแรก เนื่องจากไม่มีหลักฐานที่เป็น เอกสารอ้างอิงชัดเจน จากการศึกษารูปแบบพระไม้อีสานเมื่อเปรียบเทียบกับพระไม้ในประเทศ

สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว จะมีลักษณะใกล้เคียงกันมากจนแทบจะแยกขาดจากกันโดยสิ้นเชิงไม่ได้หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นสกุลช่างเดียวกันที่ได้รับและแลกเปลี่ยนอิทธิพลซึ่งกันและกัน นักวิชาการบางท่านได้ให้ความเห็นว่าพระไม้อีสานได้รับอิทธิพลมาจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง โดยศิลปะแบบล้านช้าง แล้วแผ่ขยายอิทธิพลข้ามมายังฝั่งไทย จากการอพยพโยกย้ายก็ดีหรือจากการถ่ายทอดโดยทางเรือญาติก็ดี

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ได้กล่าวอ้างสนับสนุนแนวความคิดข้างต้นดังกล่าวคือ ขนชาติลาวได้นับถือพุทธศาสนามาตั้งแต่สมัยอยู่ในจีนในสมัยแผ่นดินขุนหลวงสีเมา (พ.ศ. ๖๑๒) อยู่ในนครงายลาว อาณาจักรหนองแสงแล้ว เป็นพุทธศาสนาแบบมหายาน ภายหลังได้จำหายไปเพราะแพร่หลายอยู่ในชนชั้นสูงเท่านั้นในขณะที่ผู้คนส่วนใหญ่ยังนับถือผีฟ้า ผีแถน จนกระทั่งพระเจ้าฟ้างุ้มขึ้นครองราชย์จึงได้นำพุทธศาสนาเข้ามาสู่อาณาจักรล้านช้างใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๒ นับจากนั้นพุทธศาสนาจึงได้เจริญรุ่งเรืองสืบมา

นักวิชาการเชื่อว่าพระไม้อีสานแรกเริ่มเดิมทีน่าจะเกิดขึ้นภายหลังสมัยการปกครองของพระเจ้าฟ้างุ้มและน่าจะเริ่มจากการทำพระพุทธรูปประทับเป็นยืนเลียนแบบพระบาง ซึ่งพระเจ้าฟ้างุ้มได้อัญเชิญมาจากเมืองอินทปัตนคร (กัมพูชา) ต่อมาจึงได้แพร่กระจายความเชื่อสู่สามัญชน

เนื่องจากพระไม้อีสานประทับยืนค่อนข้างทำได้ยากและไม่เหมาะสมสำหรับช่างพื้นบ้าน จึงเปลี่ยนมาสร้างพระไม้อีสานประทับนั่งปางต่างๆ แทน ดังนั้นจึงพบเห็นพระไม้อีสานประทับนั่งมากกว่าประทับยืน

งานพุทธศิลป์จำแนกเป็นด้วยหรือที่จะต้องอยู่ในกรอบของวัด พระพุทธรูป ภาพ พุทธประวัติ จริยวัตรของภิกษุสงฆ์ พิธีกรรมทางศาสนา สัญลักษณ์ของอดีตที่นำมาจัดองค์ประกอบใหม่ ฯลฯ แล้วผลงานบางชิ้นอย่างผลงานภาพพิมพ์ชื่อ “สังขาร” ของสันต์ สารากรบริษัท ประติมากรรมชื่อ “ปลายวิถีแห่งชีวิต” ของสิทธิเดช แสงศิริ ปรตติมากรรมชื่อ “อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา” ของ นนทวิวรรณ์ จันทนะพะลิน จิตรกรรมชื่อ “ไปไม้สี่สั้ม” ของวิเชียร วงศ์สกุลลักษณ์ ฯลฯ ซึ่งมองไม่เห็นวัด ไม่เห็นพระ ไม่เห็นพิธีกรรม ไม่เห็นพุทธประวัติ เหล่านี้จะเป็นพุทธศิลป์ร่วมสมัยได้หรือไม่ น่าจะได้ คือคำตอบของคนกลุ่มความคิดที่ตั้งข้อสงสัย เหตุผลของเขาก็คือ พุทธศิลป์ความหมายของเขา เป็นศิลปะที่เกี่ยวข้องกับผู้ตื่นแล้ว โดยตีความผ่านพุทธธรรม และพุทธธรรมอันเป็นหนังสือเล่มสำคัญของพระราชวรมุนี ได้แยกพุทธธรรมออกเป็น ๒ ส่วน คือ สัจธรรมหรือกฎธรรมชาติ กับจริยธรรมหรือการรู้จักกฎธรรมชาติ แล้วนำมาใช้ในทางที่เป็นประโยชน์ อีกนัยหนึ่งเป็นความรู้ในการประยุกต์สัจธรรมกล่าวกันเฉพาะสัจธรรมหรือกฎธรรมชาติ ซึ่งเป็นเรื่องทันสมัยตลอดกาล พระพุทธองค์ได้แสดงให้เห็นในไตรลักษณ์ว่าด้วยหลักอนิจจตา ทุกขตา และอนัตตา เพียงหลักอนิจจตา หรือความไม่เที่ยงแท้แน่นอน ผลงานศิลปะของสันต์ ของนนทวิวรรณ์ ของวิเชียร ตามที่กล่าวมาก็พูดได้ว่า ศิลปินสร้างงานโดยอาศัยรากฐานความคิดดังกล่าว เหล่านี้คือการตีความพุทธศิลป์โดยอิงหลักพุทธธรรมที่แตกต่างไปจากเดิม และเป็นเรื่องนำมาซึ่งการถกเถียงในหมู่วิศวชนผู้ไม่รู้ในปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม การตีความพุทธศิลป์ที่แตกต่างกันระหว่างอดีตกับปัจจุบัน ระหว่างปัจจุบันกับปัจจุบัน ซึ่งมีอยู่หลายกลุ่มความคิดนั้น จำเป็นที่เราจะต้องแยกส่วนที่เป็นการตีความออกจากส่วนที่เป็นความงาม เพราะความงามอันเป็นความสามารถจัดเจนของศิลปินในการสร้างสรรค์ศิลปะ ย่อม

ปรากฏตัวขึ้นได้ในผลงานศิลปะทุกกลุ่มที่ตีความแตกต่างกัน นั่นก็หมายความว่า ไม่ว่าศิลปินจะสะท้อนสังคม หรือตรงข้ามกับสังคม ย่อมไม่ใช่เงื่อนไขชี้ขาดว่าศิลปินจะสะท้อนด้านใดออกมาในผลงาน

ทุกวันนี้ มีศิลปินจำนวนไม่น้อยในบ้านเมืองของเรา กำลังตื่นตัวให้ความสนใจต่อการสร้างสรรค์งานศิลปะแนวประเพณีร่วมสมัยกันมากขึ้น โดยมีพุทธศิลป์ในหลายความหมาย หลายความเข้าใจรวมอยู่ด้วย ตั้งแต่การตีความพุทธศิลป์เจือปนพราหมณ์ การตีความพุทธศิลป์ที่รูปแบบพิธีกรรม จริยวัตรตามที่เห็น และอีกหลายนัย จนถึงการตีความแบบเจาะลึกพุทธธรรม แล้วแสดงออกในทางศิลปะ โดยทุกกลุ่มอาศัยวิทยาการใหม่ๆ มาพัฒนาผลงานของตนเป็นจุดร่วม และล่าสุดนี้ ศิลปินหนุ่ม ๒ คน คือ ปัญญา วิจินธนสาร กับเฉลิมชัย โฆษิตพิพัฒน์ ผู้มีบทบาทค่อนข้างโดดเด่นในการเป็นคลื่นลูกใหม่ของวงการศิลปะแนวประเพณีร่วมสมัย ที่มีเรื่องราวพุทธศิลป์เข้าไปเกี่ยวข้องกับผลงานจำนวนหนึ่ง กำลังเปิดงานแสดงของตนอยู่ที่บริติช เคาน์ซิล ผลงานของบุคคลทั้งสองนับว่าท้าทายอดีต และท้าทายความคิดที่ขัดแย้งกันในปัจจุบันอยู่ไม่น้อย

อีกเหตุผลที่ทำให้งานพุทธศิลป์อยู่เคียงคู่กับการเผยแพร่พระพุทธรูปมาจนถึงปัจจุบัน เพราะเป็นสิ่งที่ช่วยในการสร้างความเข้าใจเรื่องการปล่อยวางและเป็นสื่อธรรมะที่มีความลึกซึ้งเหนือกว่าคำบรรยายใดๆ ดังนั้นพุทธประวัติที่ถูกบันทึกไว้พระไตรปิฎกกว่า ๕๕๐ เรื่องจึงได้นำออกมาถ่ายทอดผ่านงานศิลปะในรูปแบบต่างๆ ทั้งจิตรกรรมฝาผนังและรูปแกะสลัก ซึ่งต่อมาจึงได้แผ่ขยายอิทธิพลไปทั่วทั้งทวีปเอเชีย

ในความรับรู้ทั่วไปนั้น จิตรกรรมฝาผนังได้รับการยกย่องให้เป็นสื่อธรรมะที่ทรงอิทธิพล เพราะสามารถถ่ายทอดเรื่องผลของบุญและบาปทั้งในโลกนี้และในโลกหน้าออกมาให้เห็นได้อย่างเป็นรูปธรรมที่สุด ดังนั้นการศึกษาและทำความเข้าใจในเรื่องราวที่ได้เขียนไว้ตามฝาผนัง จึงสามารถช่วยยกระดับจิต จนเกิดมรรคญาณให้สำเร็จความเป็นอริยบุคคลได้ต่อไป

ปัจจุบันมีสื่อสมัยใหม่ที่มาถ่ายทอดเรื่องราวของพุทธศิลป์ในรูปแบบของโสตทัศนศิลป์ เพื่อให้คนส่วนใหญ่ในสังคมได้รับฟังธรรมะ ช่วยเปิดโอกาสในการเรียนรู้พระพุทธศาสนาและสร้างความเข้าใจในเรื่องต่างๆ ได้มากยิ่งขึ้น

๒.๔ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๔.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง

เพื่อการลำดับข้อมูลเอกสารที่เกี่ยวข้องให้เป็นหมวดหมู่และสะดวกต่อการนำไปใช้ ในขั้นตอนการศึกษาต่อไป ผู้วิจัยขอเรียบเรียงโดยแยกเอกสารเป็นประเด็นต่างๆ ประกอบด้วย เอกสารที่เกี่ยวข้องในประเด็นเรื่องความหมายของงานพุทธศิลป์, เอกสารที่เกี่ยวข้องในประเด็นเรื่องประเภท

ของงานพุทธศิลป์, เอกสารที่เกี่ยวข้องในประเด็นเรื่องคุณค่าของงานพุทธศิลป์ และ เอกสารที่เกี่ยวข้องในประเด็นเรื่องข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษา ดังต่อไปนี้

๑) เอกสารที่เกี่ยวข้องในประเด็นเรื่องงานพุทธศิลป์

พจนานุกรมได้ให้ความหมายของข้อมูลอันเกี่ยวกับงานพุทธศิลป์ไว้ดังนี้ คำว่า “พุทธศิลป์” พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า “พุทธะ” แปลว่า ผู้ตรัสรู้ ผู้ตื่นแล้ว ผู้เบิกบานแล้ว ใช้เป็นพระนามเฉพาะของพระบรมศาสดาแห่งพระพุทธศาสนา เรียกเป็นสามัญว่า พระพุทธเจ้า คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า หรือศาสนาของพระพุทธเจ้า จึงเรียกว่า “พระพุทธศาสนา” ดังนั้น คำว่า “พุทธะ” ในที่นี้จึงหมายถึง พระพุทธเจ้า หรือพระพุทธศาสนา^{๑๐๓} ส่วนคำว่า “ศิลป์” (ศิลปะ หรือศิลปะ) ตรงกับภาษาสันสกฤตว่า “ศิลป” และภาษาบาลีว่า “สิปป” แปลว่า มีฝีมืออย่างยอดเยี่ยม หมายถึง ฝีมือทางการช่าง การทำให้วิจิตรพิสดาร นอกจากนี้ยังมีความหมายครอบคลุมถึง การแสดงออกซึ่งอารมณ์สะท้อนใจให้ประจักษ์ด้วยสื่อต่างๆ อย่างเช่น เสียง เส้น สี ผิว รูปทรง เป็นต้นได้แก่ ศิลปะการดนตรี ศิลปะการวาดภาพ ศิลปะการละคร วิจิตรศิลป์ เป็นต้น^{๑๐๔}

พระธรรมโกศาจารย์ หรือพุทธทาสภิกขุ ท่านได้อธิบายความหมายเกี่ยวกับพุทธศิลป์มีเนื้อความสรุปได้ว่า ยอดของศิลปะนั้น เป็นเรื่องดำรงชีวิตจิตใจให้อยู่เหนือความทุกข์ นี่เป็นศิลปะสูงสุดในพระพุทธศาสนา เรียกว่า เป็นศิลปะของชาวพุทธ ในการที่ช่วยกันปลดปล่อยความทุกข์ในทางจิตใจ หรือปัญหาสังคม^{๑๐๕}

ความหมายของงานพุทธศิลป์จากพจนานุกรม และจากพระธรรมโกศาจารย์ ทำให้ผู้วิจัยสามารถกล่าวได้ว่า ผลงานที่ผ่านแนวทางการทำงานศิลปะที่มาจากความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา ล้วนอยู่ในขอบข่ายความหมายของงานพุทธศิลป์ด้วย มีความสัมพันธ์กับวัตถุประสงค์ข้อที่ ๑ ของผู้ศึกษา กล่าวคือ เพื่อศึกษารูปแบบการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของสังคมอีสาน จำเป็นต้องใช้ความหมายที่อธิบายงานพุทธศิลป์ได้ครบถ้วน เพื่อดำเนินการศึกษาในลำดับต่อไป

สมเด็จพระญาณสังวร ได้ทรงอธิบายพุทธศิลป์มีเนื้อความว่า ในสมัยนั้นพุทธบริษัทนับถือพระไตรสรณคมน์ ไม่มีวัตถุอื่นเป็นเจดีย์ในพระพุทธศาสนา พระไตรสรณคมน์จึงเป็นเจดีย์ในพระพุทธศาสนา ต่อมาเจดีย์ในพระพุทธศาสนาจึงมี ๔ ประเภท คือ ธาตุเจดีย์ บริโภคเจดีย์ ธรรมเจดีย์ และอุทเทสิกเจดีย์ เกิดในภายหลัง

^{๑๐๓} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๗๙๕.

^{๑๐๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๐๑.

^{๑๐๕} พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), พุทธทาสลิขิตข้อธรรม บันทึกนี้เอง : ว่าด้วยชีวิต สังคม การเมือง สันติภาพ และหลักคิดสำคัญๆ, (สุราษฎร์ธานี : สวณโมกขพลาราม และคณะธรรมทาน , ๒๕๔๗), ไม่มีเลขหน้า.

พระราชมณเฑียร (ประยูร ปยุตโต) ได้อธิบายความหมายไว้ว่า เจดีย์ที่เคารพนับถือบุคคล สถานที่ หรือวัตถุที่ควรเคารพบูชา เจดีย์เกี่ยวกับพระพุทธเจ้ามี ๔ อย่างคือ ๑. ธาตุเจดีย์ บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ๒. บริโภคเจดีย์ คือสิ่งหรือสถานที่พระพุทธเจ้าเคยทรงใช้สอย ๓. ธรรมเจดีย์ บรรจุพระธรรม คือพุทธพจน์ ๔. อุทเทสิกเจดีย์ คือ พระพุทธรูป ; ในทางศิลปกรรมไทย หมายถึง สิ่งที่มีก่อเป็นยอดแหลมเป็นที่บรรจุสิ่งที่เคารพนับถือ เช่น พระธาตุ และอัฐิบรรพบุรุษ

สงวน รอดบุญ ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับพุทธศิลป์ไว้ว่า พุทธศิลป์ คือศิลปกรรม ที่สร้างขึ้นรับใช้พระพุทธศาสนาโดยตรง ทั้งในด้านจิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรมในลัทธิมหายาน และเถรวาท

ผลงานทั้งสามฉบับนี้แสดงให้เห็นความสัมพันธ์กับเรื่องที่วิจัยในการจัดประเภทของงานพุทธศิลป์ได้อย่างชัดเจน และสามารถใช้อ้างอิงเปรียบเทียบกับงานพุทธศิลป์ของวัดเจติยภูมิ อีกทั้งยังช่วยให้ผู้วิจัยและผู้อ่านมีเข้าใจหลักการและประเภทของงานพุทธศิลป์ได้มากขึ้น สำหรับผู้วิจัยแล้ว โดยสรุปงานพุทธศิลป์หมายรวมถึง งานศิลปะประเภทต่างๆ ทั้งในด้านสถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรม ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อส่งเสริมการเผยแพร่และการปฏิบัติทางพุทธศาสนาโดยตรง และเป็นสิ่งช่วยโน้มน้าวจิตใจของพุทธศาสนิกชน ให้เกิดความศรัทธา ประพฤติปฏิบัติตนในแนวทางที่พึงตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา

Carol Stratton ให้คำบรรยายถึงองค์ประกอบอาคารต่างๆรวมถึงพุทธศิลป์แต่ละประเภทภายในวัดไทยในหนังสือเรื่อง What's What in a Wat : Thai Buddhist Temples: Their Purpose and Design ผู้เขียนนำเสนอวัดในบริบทของสังคมไทย มีการอธิบายองค์ประกอบของวัดไทย หน้าที่ใช้สอยในส่วนต่างๆทั้งส่วนพุทธาวาสและสังฆาวาส ตลอดจนวัตถุประสงค์ในการสร้างของแต่ละอาคาร รายละเอียดองค์ประกอบสถาปัตยกรรมและโครงสร้างทางสถาปัตยกรรม และระบบสัญลักษณ์ที่ใช้กับวัดวาอาราม นอกจากจะได้รับความรู้ที่ชัดเจนของสิ่งต่างๆเป็นต้นว่า เสนาสนะที่อยู่ในวัดแล้วยังมีเนื้อหาที่กล่าวถึงบทบาทในชีวิตของคนไทยปัจจุบันที่มีต่อวัดในพระพุทธศาสนา^{๑๐๖} ภูมิหลังด้านผลงานเขียนชิ้นอื่นๆของผู้แต่งทำให้ผู้วิจัยพบว่าผู้แต่งเป็นนักประวัติศาสตร์ศิลปะที่เชี่ยวชาญด้านพุทธศิลป์ซึ่งโดยรวมเป็นงานเขียนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ศิลปะทางพุทธศาสนาของไทยมานานกว่าสี่สิบปี เป็นต้นว่า เป็นผู้ประพันธ์หนังสือศิลปะแห่งสุโขทัย: ยุคทองของประเทศไทย ร่วมกับมีเรียม แมคเนร์ สกอตต์ นักเขียนร่วม และนอกจากนี้ยังมีงานเขียนเรื่องประติมากรรมทางพุทธศาสนาในภาคเหนือของประเทศไทย เนื้อหาในหนังสือเล่มนี้สามารถใช้ประกอบการศึกษาวิจัยในวัตถุประสงค์ข้อที่ ๑ เพื่อสร้างความเข้าใจภูมิสถานและส่วนประกอบต่างๆของวัด

อำนาจ เย็นสบาย กล่าวถึง การตีความงานพุทธศิลป์ ในงานศิลปะบางประเภท จำเป็นต้องใช้การตีความ ในงานพุทธศิลป์ก็เช่นเดียวกัน พุทธศิลป์ที่แตกต่างกันตามระยะเวลาของยุค

^{๑๐๖} Carol Stratton, What's What in a Wat: Thai Buddhist Temples: Their Purpose and Design , (Chiangmai : Silkworm Books,๒๐๑๐),p.๑๐-๒๙.

สมัย เช่น ระหว่างอดีตกับปัจจุบัน ระหว่างปัจจุบันกับปัจจุบัน ซึ่งมีอยู่หลายกลุ่มความคิดนั้น จำเป็นที่เราจะต้องแยกส่วนที่เป็นการตีความออกจากส่วนที่เป็นความงาม เพราะความงามอันเป็นความสามารถจัดเจนของศิลปินในการสร้างสรรค์ศิลปะ ย่อมปรากฏตัวขึ้นได้ในผลงานศิลปะทุกกลุ่มที่ตีความแตกต่างกัน นั่นก็หมายความว่า ไม่ว่าศิลปินจะสะท้อนสังคม หรือตรงข้ามกับสังคม ย่อมไม่ใช่เงื่อนไขชี้ขาดว่าศิลปินจะสะท้อนด้านใดออกมาในผลงาน^{๑๐๗} เช่น ดอกบัว ที่ใช้แทนสัญลักษณ์ของการประสูติในพุทธประวัติ ต้นโพธิ์ที่ใช้แทนสัญลักษณ์ของการตรัสรู้ของพระพุทธองค์ ในอีกบริบทหนึ่งอาจเป็นงานประดับหรือสัญลักษณ์มงคล เป็นต้น

๑) เอกสารที่เกี่ยวข้องในประเด็นเรื่องภูมิทัศน์

คามิลโล ซิตเต เป็นผู้แต่งหนังสือเรื่อง City Planning According to Artistic Principles (1889) เนื้อหาในหนังสือส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับหลักการจัดวางแผนผังของเมืองอย่างมีศิลปะ คิดค้นวิธีการจัดองค์ประกอบระหว่างกลุ่มอาคาร ที่ว่าง และภูมิทัศน์ เน้นสัดส่วนและองค์ประกอบเหมือนกับการจัดภาพเขียนหรือภาพถ่าย สร้างคุณภาพให้เกิดความงามขึ้นได้จากมุมมองด้วย เทคนิคเสมือนภาพ (Picturesque) โดยการหาจุดมุมมองพื้นที่ต่างๆของภูมิทัศน์เมืองและจัดองค์ประกอบของภูมิทัศน์เมือง ให้เกิดความสวยงาม^{๑๐๘} ผู้แต่งมีภูมิหลังเป็นชาวออสเตรีย ประกอบอาชีพสถาปนิก จิตรกร และนักออกแบบผังเมือง สำหรับผู้แต่งแล้วคุณภาพของพื้นที่ในเมืองที่สร้างสรรค์อย่างเป็นธรรมชาตินั้นเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุด ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการวางผังเมืองใหม่ โดยนำแรงบันดาลใจจากการออกแบบในยุคกลางและบาโรกมาใช้เป็นต้นทางของแนวคิด เน้นการสร้างพลาซ่า(Plaza)หรือลานจัตุรัสขนาดใหญ่ที่เพิ่มขึ้นจากอนุสาวรีย์และองค์ประกอบความงามอื่น

๒) เอกสารที่เกี่ยวข้องในประเด็นเรื่องข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษา

สำหรับข้อมูลเกี่ยวกับวัดที่เป็นกรณีศึกษา มีการรวบรวมลำดับข้อมูลไว้ดังนี้

สำนักงานจังหวัดขอนแก่น ได้เรียบเรียงถึงวัดเจติยภูมิ ตำบลบ้านขาม อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น ไว้ว่า เป็นพระธาตุที่สำคัญที่รู้จักกันดีแห่งหนึ่งในภาคอีสาน เป็นที่มาของชื่อจังหวัดขอนแก่นที่เรียกขานกันในปัจจุบัน ไม่ปรากฏการสร้าง สันนิษฐานว่าสร้างร่วมสมัยกับพระธาตุศรีสองรัก จังหวัดเลย ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๒ ด้วยมีรูปทรงพื้นฐานที่คล้ายคลึงกัน คือ จัดอยู่ในกลุ่มธาตุฐานต่ำแบบพื้นบ้านบริสุทธิ์ หากแต่พระธาตุขามแก่นได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ในสมัยต่อมา จนมีรูปแบบและทรงแปลกออกไป^{๑๐๙}

^{๑๐๗} อำนาจ เย็นสบาย, "ตีความพุทธศิลป์ด้วยความสงสัย." สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ ปีที่ ๓๑ ฉบับที่ ๓ (กรกฎาคม ๒๕๒๗). หน้า ๓๐-๓๑.

^{๑๐๘} Camillo Sitte, City Planning According to Artistic Principles (๑๘๘๙), Translated by George R. Collins and Christiane Crasemann Collins (London: Phaidon Press, ๑๙๖๕), p. 91-104, 105-112.

^{๑๐๙} สำนักงานจังหวัดขอนแก่น, ประวัติจังหวัดขอนแก่น, (ขอนแก่น : ศิริภรณ์ออฟเซ็ท, ๒๕๒๖), หน้า ๑.

จากการค้นคว้าโดยสำนักงานจังหวัดขอนแก่น สามารถหาความเชื่อมโยงได้กับการศึกษารูปแบบของพระธาตุอื่นๆที่มีลักษณะทางศิลปะที่ใกล้เคียงกันหรือร่วมสมัยกับพระธาตุขามแก่นในวัดเจติยภูมิ สามารถใช้อ้างอิงเพื่อเปรียบเทียบในขั้นตอนการวิเคราะห์รูปแบบงานพุทธศิลป์ในวัตถุประสงค์ข้อ ๓ ของงานวิจัยนี้

กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ กล่าวถึงตำแหน่งที่ตั้งวัดเจติยภูมิไว้ว่า ที่ดินตั้งวัดมีเนื้อที่รวม ๑๕ ไร่ ๒ งาน ๑ ตารางวา เลขที่ ๘๕ บ้านขาม หมู่ที่ ๑ ตำบลบ้านขาม อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น สังกัดคณะสงฆ์มหานิกายประกอบด้วยและปูชนียวัตถุเสนาสนะต่างๆอันได้แก่ พระธาตุ ฐานสี่เหลี่ยม กว้าง ๑๑ ยาว ๑๑ เมตร พระวิหาร กว้าง ๗.๔ เมตร ยาว ๑๕.๕๕ เมตร อุโบสถ กว้าง ๗ เมตร ยาว ๑๕ เมตร (สร้างเมื่อ พ.ศ.๒๕๑๓) ศาลาการเปรียญ กว้าง ๒๓.๗ เมตร ยาว ๑๓.๗๕ (สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๑) กุฏิสงฆ์ จำนวน ๓ หลัง เป็นอาคารไม้ ๑หลัง ศาลาอเนกประสงค์ ๓ หลัง เป็นอาคารทรงไทยประยุกต์ และหอสวดมนต์^{๑๑๐} เป็นต้น

๒.๕ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เพื่อการลำดับข้อมูลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องให้เป็นหมวดหมู่และสะดวกต่อการนำไปใช้ ในขั้นตอนการศึกษาต่อไป ผู้วิจัยขอเรียบเรียงโดยแยกเป็นประเด็นต่างๆ ดังนี้ งานวิจัยในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับงานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์จากการศึกษาอื่นๆ และ งานวิจัยประเด็นที่เกี่ยวข้องกับวัดเจติยภูมิ ดังนี้

๒.๕.๑ งานวิจัยในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับงานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์จากการศึกษาอื่นๆ

ต้นน้ำ ธารธรรม ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การเผยแผ่หลักธรรมผ่านพุทธศิลป์ของวัดในประเทศไทย: กรณีศึกษา วัดร่องขุน จังหวัดเชียงราย” ผลการศึกษาพบว่า ในการอุปถัมภ์ส่งเสริมทำนุบำรุงกิจการพระศาสนาแต่ละยุคสมัย ด้วยการสร้างวัด ตกแต่ง บูรณะซ่อมแซมศาสนสถาน ภายในวัดให้งดงามวิจิตร ผ่านงานสถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรม เกิดเป็นงานพุทธศิลป์ขึ้นในวัดแต่ละวัดมากมายแตกต่างกัน ในขณะที่เดียวกันงานพุทธศิลป์เหล่านั้นได้สื่อเรื่องราวที่แสดงประวัติ และหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา เพื่อให้คนทั่วไปได้มีโอกาสเรียนรู้และนำไปใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตให้มีความสุขได้ นอกจากนี้ผู้วิจัยยังสรุปเนื้อหาความไว้ว่าอาจารย์เฉลิมชัย โฆษิตพิพัฒน์ ได้ศึกษาซึมซับในเรื่องความเป็นมาของชาติไทย ดังกล่าว จึงเกิดแรงบันดาลใจ และมีความศรัทธามุ่งมั่นที่จะใช้ประสบการณ์ทางวิชาชีพขั้นสูงสุดทางด้านศิลปะในการสืบสานพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองต่อไปตามรอยที่พระมหากษัตริย์ไทย ทรงบำเพ็ญมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ภายใต้กรอบแนวคิดในความสัมพันธ์แห่งความเป็นชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ โดยมุ่งหวังถวายเป็นพุทธบูชา ให้เป็นมรดกของชาติ เป็นศิลปะประจำรัชกาลที่ ๙ เป็น "งานศิลป์เพื่อแผ่นดิน" ต้องการให้คนทั่วไปที่ได้ชมผลงานประพจน์ปฏิบัติตนในแนวทางที่งดงาม ตามหลักพระพุทธศาสนา โดยหลักธรรม

^{๑๑๐} กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๑๒**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๖), หน้า ๗๑.

และเรื่องราวที่นำมาเสริมสร้างในงานพุทธศิลป์ ผ่านงานสถาปัตยกรรม ประติมากรรม และ จิตรกรรม ประกอบด้วย (๑) กฎแห่งกรรม (๒) สังโยชน์ ๑๐ (๓) อุปกิเลส ๑๖ (๔) โพชฌงค์๗ (๕) มรรค๘ (๖) ไตรภูมิ พบว่าคนทั่วไปที่เข้ามาเยี่ยมชม สามารถรับรู้และเข้าใจในหลักธรรมที่นำมาเสนอผ่านงานพุทธศิลป์ นอกจากจะได้ชมความงดงามของชิ้นงานทางศิลปะแล้ว ยังเข้าใจความหมายในหลักธรรมที่ผู้สร้างงานต้องการสื่อ จากรูปลักษณะของงานศิลป์ในรูปแบบ โดยความเข้าใจจะมากหรือน้อย นั้นขึ้นอยู่กับระยะเวลาที่ใช้ในการชมงานแต่ละประเภทด้วย โดยส่วนใหญ่จะเข้าใจธรรมะผ่านงานพุทธศิลป์ในระดับเบื้องต้น ผู้เข้าชมงานได้ประโยชน์อย่างน้อย ๕ ประการ คือ ๑) ความเพลิดเพลินในความงามทางพุทธศิลป์ ๒) นำความรู้ไปพัฒนาชีวิตได้ ๓) เข้าใจในเรื่องทำความดีและการละเว้นการทำความชั่ว ๔) สัมผัสถึงพลังความศรัทธาของผู้สร้างงานได้ ๕) ได้อาหารตา อาหารใจ และแนวคิดในการดำเนินชีวิตที่ดี^{๑๑๑}

ภานุวัฒน์ เนียมบาง ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาปรัชญาในงานพุทธศิลป์ต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา กรณีศึกษา : วัดร่องขุน ต. ป่าออดอนชัย อ. เมือง จ. เชียงราย” จากการสรุปผลการวิเคราะห์ข้อมูลภาคสนามของผู้วิจัยท่านนี้ พบว่าการศึกษาถึงปรัชญาในงานพุทธศิลป์ต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา วัดร่องขุนมีพุทธศิลปะที่สวยงาม และมีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว เป็นลักษณะการสร้างสรรคงานพุทธศิลป์ที่มีความร่วมสมัย มีแรงดึงดูดให้พุทธศาสนิกชนและผู้คนที่สนใจเข้ามาเยี่ยมชมพุทธศิลป์ภายในวัด โดยเบื้องหลังความสวยงามวิจิตรนั้นยังสอดแทรกซึ่งพุทธปรัชญาในพุทธศาสนาที่ลึกซึ้ง และมีความตรงไปตรงมา เข้าใจง่าย เปรียบเสมือนเป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยใช้พุทธศิลป์สอดแทรกพุทธปรัชญาที่แยบคาย ซึ่งด้วยเหตุดังกล่าววัดร่องขุนจึงเป็นที่สนใจของพุทธศาสนิกชนไทยและชาวต่างชาติเป็นจำนวนมาก มีผู้สนใจการมาเยี่ยมชมตลอดทั้งปี^{๑๑๒} ผลของการศึกษาจากงานวิจัยนี้ สามารถนำมาวิเคราะห์เชื่อมโยงกับวัตถุประสงค์ข้อที่ ๓ คือ วิเคราะห์รูปแบบการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของวัดเจติยภูมิ(วัดพระธาตุขามแก่น) เพื่อสังเกตผลที่เกิดขึ้นกับพุทธศาสนิกชนเมื่อมีงานพุทธศิลป์ชั้นยอดในชุมชน

วิรัช พันธ์ศรี จากศิลปนิพนธ์เรื่องการศึกษาภูมิทัศน์เฉลิมพระเกียรติบริเวณถนนราชดำเนิน กรณีศึกษาภูมิทัศน์เฉลิมพระเกียรติ ในพระราชพิธีกาญจนาภิเษกปี พ.ศ.๒๕๓๙ เพื่อการสร้างสรรคงานจิตรกรรม เผยแพร่ใน พ.ศ.๒๕๕๓ ภาพภูมิทัศน์เฉลิมพระเกียรติ คือภาพสะท้อนที่แสดงให้เห็นถึง ความคิด ความเชื่อ อุดมคติที่สวยงามของผู้คนในสังคมที่มีต่อสถาบันหลักของชาติ คือ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ที่สอดคล้องกับการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ปรากฏอยู่ทุกมุมของถนนราชดำเนิน และยังปรากฏทั่วไปในบริเวณ

^{๑๑๑} ต้นน้ำ ธารธรรม, “การศึกษาปรัชญาในงานพุทธศิลป์ต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา กรณีศึกษา : วัดร่องขุน ต. ป่าออดอนชัย อ. เมือง จ. เชียงราย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสตร์และศิลปะแห่งชีวิต , (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ก.

^{๑๑๒} ภานุวัฒน์ เนียมบาง, “การศึกษาปรัชญาในงานพุทธศิลป์ต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา กรณีศึกษา : วัดร่องขุน ตำบลป่าออดอนชัย อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย”, สารนิพนธ์วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๑. หน้า ก.

เกี่ยวเนื่อง ภูมิทัศน์เฉลิมพระเกียรติที่ประกอบไปด้วยซุ้มเฉลิมพระเกียรติ พระบรมฉายาลักษณ์ และธง สิ่งเหล่านี้คือสัญลักษณ์และภาพสะท้อนให้เห็นถึงพระราชอำนาจของสถาบันกษัตริย์ที่แผ่ไปทั่วประเทศไทยในปัจจุบัน ในงานศิลปะนิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยจึงได้นำผลจากการศึกษา ค้นคว้า วิจัยในประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับภูมิทัศน์เฉลิมพระเกียรติ มาเป็นแรงผลักดันสำคัญในการสร้างสรรค์ผลงานจิตรกรรมร่วมสมัย ตามแนวทางและลักษณะเฉพาะของผู้วิจัย อันปรากฏเป็นงานสร้างสรรค์ในหลากหลายแนวทาง เป็นต้นว่า งานจิตรกรรมในแบบเสียดสีล้อเลียนในเชิงรูปแบบ ทั้งนี้เพื่อสื่อแสดงความคิดของผู้วิจัยที่มีต่อสังคม ผ่านการใช้ภาพลักษณ์ของภูมิทัศน์เฉลิมพระเกียรติ เข้ามามีส่วนร่วม

Promsak Jermsawatdi หรือ พรหมศักดิ์ เจิมสวัสดิ์ มีผลงานวิจัยเรื่องศิลปะไทยที่ได้รับอิทธิพลอินเดีย งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาจากผู้วิจัยจำทำขึ้นภายใต้สถาบันการศึกษาในอินเดียคือ มหาวิทยาลัยมคร(Magadh University) รัฐพิหาร(Bihar) งานวิจัยนี้มีเนื้อหาที่เกี่ยวของกับงานที่สร้างขึ้นเนื่องในพระพุทธศาสนาโดยเริ่มศึกษาจากรากฐานของพระพุทธศาสนาจากแหล่งกำเนิดคือประเทศอินเดียก่อน ในงานมีเนื้อหากล่าวถึงอาคารต่างๆ ในบริเวณวัด ทั้งในอินเดียและในไทย นอกจากนี้ยังแสดงการเปรียบเทียบรูปแบบระหว่างงานพุทธศิลป์ที่อยู่ในประเทศอินเดียและงานพุทธศิลป์ไทยที่ได้รับอิทธิพลอินเดียอีกด้วย ความเข้าใจรากฐานงานพุทธศิลป์มากขึ้นจะช่วยให้เห็นรูปแบบของงานพุทธศิลป์ที่หลากหลายและอธิบายรูปแบบทางศิลปะได้อย่างถูกต้อง การศึกษาวิจัยจากเอกสารฉบับนี้สามารถเชื่อมโยงกับวัตถุประสงค์ข้อที่ ๑ ในงานวิจัยนี้ได้^{๑๑๓}

Ranjana Bajracharya ได้ตีพิมพ์บทความวิจัยเรื่องพัฒนาการของวัฒนธรรมการสร้างวิหารในเนปาลนี้ ผู้วิจัยได้กล่าวว่า คำว่าอาราม (arama) และวิหาร (vihara) นี้ ปรากฏในวรรณคดีทางพระพุทธศาสนา ใช้เรียกที่พักอาศัยของพระสงฆ์ ในกรุงสาวัตถี ตัวอย่างเช่น อนาถบิณฑิก สร้างหมู่ที่พักอาศัยสำหรับสงฆ์ในกรุงสาวัตถี ตั้งชื่อว่า เขตวันวิหาร เพื่อถวายแด่องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าและเหล่าสาวก จึงเป็นเครื่องยืนยันได้ว่าพระพุทธเจ้าและเหล่าพระสาวกนั้นเริ่มพำนักอาศัยอยู่ในอารามและวิหาร เป็นต้น นอกจากนี้วัฒนธรรมการสร้างวิหารยังเป็นเสมือนการเผยแพร่พระพุทธศาสนา เช่นเดียวกับในประเทศไทยที่มีการสร้างวัด เป็นเครื่องหมายการมาเยือนของพระพุทธศาสนาสู่ดินแดนไทย การศึกษาวิจัยจากเอกสารฉบับนี้ทำให้การวิเคราะห์เปรียบเทียบการเผยแพร่พระพุทธศาสนาด้วยงานพุทธศิลป์ประเภทอื่นๆมีวิธีการศึกษาที่น่าสนใจมากขึ้น สามารถเชื่อมโยงกับวัตถุประสงค์ข้อที่ ๑ ได้^{๑๑๔}

Sukumar Dutt นักวิชาการทางด้านพระพุทธศาสนา ได้ค้นคว้าวิจัยเรื่อง พระสงฆ์และวัดทางพระพุทธศาสนาในอินเดีย ในประเด็นด้านประวัติศาสตร์และสิ่งที่มีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมอินเดีย และรวบรวมงานพุทธศิลป์ทุกประเภท ร่องรอยของพระพุทธศาสนาที่กระจายไปทั่วอินเดียทั้งใน

^{๑๑๓} Promsak Jermsawatdi. *Thai Art with Indian Influences*. Delhi : Abhinav Publ.,1979. (page 75-76)

^{๑๑๔} Ranjana Bajracharya. "The Development of Vihara culture in Nepal" *CNAS Journal*, Vol.22, No.2 (July 1995), p.141-151.

ภาคเหนือและภาคใต้ เช่น ร่องรอยการสร้างสถาปัตยกรรม สถูป วิหาร พระพุทธรูป และการสร้างวัด ถ้ำที่มีจิตรกรรมฝาผนัง เป็นต้น รวมไปถึงประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกันระหว่างแรงศรัทธาต่อพระพุทธศาสนากับการสร้างวัฒนธรรมของชาวพุทธในอินเดียซึ่งหมายถึงพระสงฆ์เป็นหลัก^{๑๑๕} วิธีการศึกษาสามารถใช้อ้างอิงเพื่อเปรียบเทียบในขั้นตอนของการศึกษารูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในวัตถุประสงค์ข้อที่ ๑ และ การวิเคราะห์รูปแบบงานพุทธศิลป์ในวัตถุประสงค์ข้อ ๓ ของงานวิจัยนี้

ประภาพร ธาราสายทอง ศึกษาเรื่อง ภูมิทัศน์เพื่อการบำบัดจิตใจ เป็นการศึกษาด้านภูมิสถาปัตยกรรม โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างความรู้และความเข้าใจเรื่องการออกแบบภูมิทัศน์เพื่อลดความเครียดและส่งเสริมสุขภาพจิตของคนในสังคม ส่งผลให้งานภูมิทัศน์ดังกล่าวสามารถช่วยบำบัดจิตใจ ทำให้คนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น จากการศึกษาของผู้วิจัยดังกล่าวพบว่าองค์ความรู้ในการออกแบบภูมิทัศน์เพื่อการบำบัดจิตใจมาจาก ๓ แนวทาง ได้แก่ แนวทางการออกแบบตามประเพณีที่สั่งสมมาจากอดีต ซึ่งตอบสนองสภาพธรรมชาติและปรัชญาความเชื่อในท้องถิ่น แนวทางด้านชีววิทยาและนิเวศวิทยา ซึ่งสร้างความรู้สึกลบจากการสภาพแวดล้อมที่ส่งเสริมความเป็นอยู่ที่ดี และแนวทางที่ให้ความสำคัญกับบุคคล ซึ่งคำนึงถึงการเคลื่อนไหวทางสรีระ การสนับสนุนทางสังคมและการตอบสนองต่อสภาพธรรมชาติที่น่าพอใจ ผู้วิจัยแบ่งประเด็นของการออกแบบภูมิทัศน์ได้ ๒ ประเด็นหลัก คือ ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับความรู้สึก (ความรู้สึกว่าสามารถควบคุมได้และความเป็นส่วนตัว การสนับสนุนทางสังคม การเคลื่อนไหวทางสรีระ และการเข้าถึงธรรมชาติและสิ่งเบี่ยงเบนความสนใจที่ดี) และประเด็นเกี่ยวกับการออกแบบกายภาพ (แนวคิดในเรื่องสิ่งเร้าในการบำบัดจิตใจ การออกแบบภูมิทัศน์ที่สร้างความพึงพอใจและภูมิทัศน์ที่มนุษย์ชอบ)^{๑๑๖}

เกริก กิตติคุณ และคณะ ได้ศึกษาวิจัยการออกแบบภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์เชียงใหม่เพื่อรองรับเขตเศรษฐกิจพิเศษชายแดน จังหวัดเชียงราย จากนโยบายของภาครัฐในการจัดตั้งเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษชายแดนในพื้นที่อำเภอเชียงแสน ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากการขยายตัวของการใช้ประโยชน์ที่ดิน และกระทบต่อชุมชนเมืองเก่า รวมทั้งการรื้อถอนแนวเขตโบราณสถาน และสภาพภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของเมือง^{๑๑๗} ทางคณะผู้วิจัยได้มีการดำเนินงานวิจัยโดยใช้การสัมภาษณ์ความต้องการรูปแบบภูมิทัศน์ของเมืองเชียงแสน และการสนทนากลุ่มในประเด็นที่เกี่ยวกับองค์ประกอบของภูมิทัศน์เมือง จากตัวแทนภาคประชาชน หน่วยงานภาครัฐ และภาคเอกชน เพื่อสร้างรูปแบบการออกแบบภูมิทัศน์เมือง โดยใช้แนวคิดพิพิธภัณฑน์มีชีวิต คือ ส่งเสริมการพัฒนาเมือง เชียงแสนควบคู่ไป

^{๑๑๕} Sukumar Dutt. **Buddhist Monks and Monasteries of India : Their History and Their Contribution to Indian Culture.** (Dehli : Motilal Banarsidass Publishers, 2008.),p.2-10.

^{๑๑๖} ประภาพร ธาราสายทอง. “ภูมิทัศน์เพื่อการบำบัดจิตใจ”, วิทยานิพนธ์ (ร.สถ.ม.) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๖, หน้า ๘.

^{๑๑๗} เกริก กิตติคุณ และคณะ. “การออกแบบภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์เชียงใหม่เพื่อรองรับเขตเศรษฐกิจพิเศษชายแดน จังหวัดเชียงราย”, วารสารวิชาการคณะเทคโนโลยีอุตสาหกรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง .ปีที่๑๐ ฉบับที่ ๑ มกราคม ๒๕๖๐ – มิถุนายน ๒๕๖๐ : หน้า ๑๒-๒๕.

กับการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมของชุมชนเมืองเก่า ให้เหมาะสมกับบริบทเอกลักษณ์ของเมืองประวัติศาสตร์เชียงใหม่

วุฒินันท์ กันทะเตียน เขียนบทความจากรายงานวิจัยเรื่องภูมิสถาปัตยกรรมของวัดไทยกับการเรียนรู้และการเสริมสร้างสุขภาวะเชิงพุทธบูรณาการ เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๖๐ ในการศึกษาผู้แต่งมีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ ได้แก่ ๑) เพื่อศึกษาแนวคิด โครงสร้าง และลักษณะของวัดในสมัยพุทธกาล ๒) เพื่อศึกษาโครงสร้างและลักษณะทางภูมิสถาปัตยกรรมของ วัดไทย และ ๓) เพื่อวิเคราะห์ภูมิสถาปัตยกรรมของวัดไทยกับการเรียนรู้และการเสริมสร้างสุขภาวะเชิงพุทธบูรณาการ โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยวิเคราะห์เอกสาร สังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม พร้อมกับสัมภาษณ์ และสัมภาษณ์กลุ่มย่อย กรอบวิเคราะห์พื้นที่ถูกนำมาใช้เพื่อรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล แบ่งออกเป็น ๓ แบบ ได้แก่ ๑) พื้นที่ทางกายภาพ ๒) พื้นที่ทางสังคม และ ๓) พื้นที่ทางจิตวิญญาณหรือปัญญา จากการศึกษพบว่าวัดในสมัย พุทธกาล พัฒนามาจากหลักคิดพื้นฐานคือพื้นที่ต้องมีความเป็น “สัปปายะ” หรือเป็น “พื้นที่รมณีย์” ซึ่งตรงกับคำว่า “อาราม” และเน้นจุดหมาย ๒ ประการ ได้แก่ (๑) ทำให้เป็นพื้นที่ละ กิเลส [ปหานาราม] (๒) ทำให้เป็นเขตพัฒนากุศล [ภาวนาราม] ภูมิสถาปัตยกรรมของวัดไทย ทั้งในอดีตและปัจจุบัน ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดหลัก ๓ ประการ ได้แก่ (๑) จักรวาลวิทยาและ ไตรภูมิ (๒) หลักสัปปายะ และ (๓) แนวคิดที่ผสมผสานระหว่างเรื่องจักรวาลวิทยา ไตรภูมิหลักสัปปายะและภูมิปัญญาชาวบ้าน สำหรับกรณีศึกษาวัดทั้ง ๕ แห่ง พบว่าได้จัดพื้นที่เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ที่เป็นไปตามศักยภาพและความเหมาะสม ส่วนในด้านการเสริมสร้างสุขภาวะ ได้จัดพื้นที่ให้เกื้อหนุนกันทั้งพื้นที่ทางกายภาพ สังคม และจิตวิญญาณหรือปัญญา^{๑๑๘} ข้อเสนอแนะในงานวิจัยคือ วัดไทยควรจะเน้นด้านกายภาพก่อน และให้ความสำคัญกับการร่วมมือกับประชาชน เพื่อสะท้อนความต้องการที่แท้จริง แต่กระนั้นต้องยึดเป้าหมายเดียวกันคือมุ่งให้เป็นวัดสงบ ร่มรื่น และทำให้คนเข้าถึงวัดพร้อมกับการเข้าถึงธรรม

วิรุจ ถิ่นนคร จากบทความวิจัยเรื่อง แนวทางการปรับปรุงภูมิทัศน์เพื่อส่งเสริมคุณค่าและความสำคัญด้านมรดกทางวัฒนธรรมวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดนครศรีธรรมราช สู่การเสนอชื่อเป็นแหล่งมรดกโลก ผู้เขียนได้ศึกษาและออกแบบปรับปรุงภูมิทัศน์พื้นที่อนุรักษ์ที่สำคัญ (core zone) บริเวณภายในวัด โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเสนอรูปแบบการปรับปรุงภูมิทัศน์พื้นที่อนุรักษ์สำคัญ^{๑๑๙} โดยศึกษาจากเกณฑ์การพิจารณาในการขึ้นบัญชีแหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรมของยูเนสโก กฎหมายต่างๆ ที่ควบคุมในพื้นที่ แนวคิดในการอนุรักษ์แหล่งมรดก ประวัติศาสตร์ ปรัชญา คติความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณีและกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง และนำผลการวิเคราะห์ทางด้านกายภาพใน

^{๑๑๘} วุฒินันท์ กันทะเตียน. “ภูมิสถาปัตยกรรมของวัดไทยกับการเรียนรู้และการเสริมสร้าง สุขภาวะเชิงพุทธบูรณาการ”, *วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์*. ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๒ ปีพ.ศ. ๒๕๖๐: หน้า ๑๓๗-๑๔๙.

^{๑๑๙} วิรุจ ถิ่นนคร. “แนวทางการปรับปรุงภูมิทัศน์เพื่อส่งเสริมคุณค่าและความสำคัญด้านมรดกทางวัฒนธรรมวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดนครศรีธรรมราช สู่การเสนอชื่อเป็นแหล่งมรดกโลก”, *วารสารวิชาการ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*. ฉบับที่ ๖๔ ปี ๒๕๕๘: หน้า ๑๕๕-๑๗๐.

แต่ด้าน ซึ่งประกอบด้วย การใช้ประโยชน์ที่ดิน เส้นทางสัญจร ที่เปิดโล่ง มุมมอง และรูปแบบการ
ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเพื่อนำไปสู่แนวทางในการปรับปรุงภูมิทัศน์และการกำหนดมาตรการควบคุม
ในด้านต่างๆ โดยสร้างสำคัญเพื่อให้วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร เป็นโบราณสถานที่มีคุณค่า
และมีความสอดคล้องกับเกณฑ์ตัวชี้วัด ในการประกาศคุณค่า โดดเด่นอันเป็นสากล (Outstanding
Universal Value: OUV) ของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม

สมบุรณ์ คำดี จากบทความวิจัยเรื่อง พุทธศิลป์กับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของวัด
ป่าเลไลยก์วรวิหาร จังหวัดสุพรรณบุรี เผยแพร่ในปี พ.ศ.๒๕๖๐ บทความชิ้นนี้มีความมุ่งหมายสำคัญ
เพื่อศึกษาประเด็นเกี่ยวกับพุทธศิลป์ประเภทพระพิมพ์ที่ทำด้วย เนื้อชิน เนื้อโลหะ เนื้อดินเผา ซึ่งพระ
เกจิอาจารย์ได้สร้างเอาไว้ที่วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร อำเภอเมืองสุพรรณบุรี นำเสนอเฉพาะในด้านพุทธจ
ริยศาสตร์ที่ปรากฏในพุทธศิลป์ พร้อมทั้งชี้ให้เห็นว่า พุทธศิลปะแบบพระพิมพ์มีความสำคัญในการ
ช่วยเสริมสร้างความมั่นใจ และสืบสานพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน
พร้อมทั้งนำเสนอ มุมมองให้คนรุ่นใหม่เลือกใช้สื่อเหล่านี้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดผ่านระบบมัลติมีเดีย
ของโลกอินเทอร์เน็ต (Internet) จึงใจให้ผู้คนเข้ามาเรียนรู้แก่นของพระธรรม ซึ่งเป็นความรับผิดชอบ
ร่วมกันของพุทธศาสนิกชน บทความนี้น่าจะมีคำตอบให้กับคนรุ่นใหม่ (New Generation) ได้ เข้า
มาร่วมกันสร้างสันติสุขให้สังคมที่มีคุณภาพ นอกจากนี้ผู้แต่งยังเขียนบทความวิจัยถึงงานพุทธศิลป์ใน
ด้านการออกแบบดังจะเห็นได้จากงานวิจัยเรื่องการศึกษาปรัชญาในงานพุทธศิลป์เพื่อเป็นแนว
ทางการออกแบบตกแต่งภายในพิพิธภัณฑ์พุทธศิลป์ ได้แนวคิดแบ่งออกเป็นสามเรื่องตามหลัก
ไตรสิกขาเพื่อนำไปสู่แนวทางการปฏิบัติที่ดี

ผู้วิจัยสรุปได้ว่าแนวทางการออกแบบภูมิทัศน์เพื่อการบำบัดจิตใจจะต้องประกอบด้วย
ประเด็นหลัก ดังนี้คือ การออกแบบให้เกิดการกระตุ้นความรู้สึกอย่างเหมาะสม โดยคำนึงถึงความ
สมดุลของสิ่งเร้าด้านเสียง กลิ่น สัมผัส ภาพ และรส โดยเฉพาะการกระตุ้นทางสายตาด้วยภาพที่มี
ความหลากหลายและความซับซ้อนขององค์ประกอบที่ดึงดูดความสนใจ การจัดองค์ประกอบของพื้นที่
ให้เกิดการรับรู้อย่างมีแบบแผน เอกภาพ ความสมดุล และจังหวะ ที่สร้างความพอใจและเป็นการให้
สายตาติดตามภาพนั้นได้อย่างไม่เบื่อ การออกแบบพื้นที่โอบล้อมที่สร้างความลึกซึ้งและน่าพอใจ ซึ่ง
จะสร้างความรู้สึกรู้สึกคุ้นเคยและปลอดภัย รวมทั้งสร้างกรอบทางสายตาที่รับรู้ภาพรวมได้ง่ายและน่า
ค้นหา ซึ่งเป็นการเบี่ยงเบนความสนใจให้อยู่ในปัจจุบัน และการออกแบบให้มีองค์ประกอบที่มนุษย์
ชอบและสื่อความหมายทางสัญลักษณ์ ซึ่งจะสร้างความพึงพอใจตามสัญชาตญาณและการสั่งสมทาง
ความคิด และความเชื่อในแต่ละวัฒนธรรม

๓) งานวิจัยประเด็นที่เกี่ยวข้องกับวัดเจติยภูมิ

พระครูเจติยภูมิพิทักษ์ ได้ศึกษา อิทธิพลความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระธาตุขามแก่น
ที่มีต่อความศรัทธาต่อศาสนาพุทธของชาวจังหวัดขอนแก่น โดยมีเนื้อความว่า ความเชื่อเกี่ยวกับพระ
ธาตุและพระบรมสารีริกธาตุในสังคมไทย เชื่อกันว่า แม้พญานาคที่อยู่ในแม่น้ำโขงก็พนไฟ เพื่อเป็น
การบูชาเมื่อถึงกาลออกพรรษาของทุกปี โดยพระธาตุที่ประชาชนนิยมไปสักการบูชาในภาคอีสาน เช่น
พระธาตุพนม พระธาตุขามแก่น พระธาตุนาดูน เป็นต้น ชาวขอนแก่นเชื่อว่า พระบรมสารีริกธาตุนั้น

มีปาฏิหาริย์ที่เกิดจาก ๑) พุทธานุภาพ ๒) อัมมานุภาพ ๓) สังฆานุภาพ ๔) ปุญญานุภาพ และ ๕) เทวานุภาพ จึงทำให้ผู้ไปตั้งจิตอธิษฐานประสบความสำเร็จในบางครั้ง บางกรณี แต่ไม่ใช่ทุกคนหรือทุกกรณีจะสำเร็จ ต้องมีองค์ประกอบต่างๆ ร่วมด้วย คือ สถานที่ บุคคลและวัตถุสิ่งของที่น่าไปสักการบูชา^{๑๒๐} บริบทสำคัญที่เกี่ยวข้องกับพระธาตุขามแก่นจากงานวิจัยนี้ สามารถนำมาวิเคราะห์เชื่อมโยงกับวัตถุประสงค์ข้อที่ ๑ คือ เพื่อศึกษารูปแบบการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของสังคมอีสาน

สุพจน์ ทองเนื้อขาว ศึกษาความเชื่อเกี่ยวกับพระธาตุขามแก่น ตำบลบ้านขาม อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ของการเคารพสักการะพระธาตุของชาวอีสาน ไว้ว่า ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นดินแดนแห่งอารยธรรมมาแต่โบราณ นับพันปีมาแล้ว โดยเฉพาะในตอนบนของภาค จากหลักฐานใบเสมาขนาดใหญ่ที่ปรากฏอยู่ มีลักษณะสลักภาพเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ซึ่งมีอายุเก่าไปถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ดำเนินพื้นบ้าน และนิทานพื้นบ้านถิ่นอีสานส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา^{๑๒๑} ผลงานนี้เป็นอีกฉบับที่มีความเกี่ยวข้องกับพระธาตุขามแก่น แต่ให้ข้อมูลเพิ่มเติมในเชิงประวัติความเป็นมา และ ความเชื่อของชุมชนบริเวณพื้นที่ศึกษาสามารถนำมาวิเคราะห์เชื่อมโยงกับวัตถุประสงค์ข้อที่ ๑ คือ เพื่อศึกษารูปแบบการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของสังคมอีสาน

จากการศึกษาค้นคว้าที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่า การเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยงานพุทธศิลป์ เป็นงานพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมที่สำคัญ แม้ไม่ได้เป็นสิ่งที่มีการอธิบายเป็นการโฆษณาให้คนเข้าวัดด้วยตัวอักษรแต่งานพุทธศิลป์สามารถให้ความหมายถึงการประกาศเป็นหลักธรรมอันเป็นองค์ประกอบแห่งการตรัสรู้โดยไม่ต้องใช้คำพูดหรือเขียนตัวอักษร ส่วนคุณประโยชน์นั้นจะเกิดขึ้นเมื่อปฏิบัติ ซึ่งผู้สนใจสามารถเป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบเพื่อยกระดับจิตใจ หรือนำข้อคิดที่ได้จากงานพุทธศิลป์มาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันก็ได้ อย่างไรก็ตาม การศึกษาคุณค่าของงานพุทธศิลป์ภายในวัดเจติยภูมิยังต้องดำเนินการศึกษาต่อไปและสามารถนำเรื่องที่ค้นคว้าไปศึกษาค้นคว้าต่อยอดได้อีกตามเป้าหมายของผู้สนใจ โดยแนวทางการวิจัยและผลการศึกษาที่มีความสัมพันธ์กับวัตถุประสงค์ในการวิจัยข้อที่ ๒ ของเรื่อง “วิเคราะห์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานของวัดเจติยภูมิ อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น” โดยการทบทวนวรรณกรรมทั้งเอกสารและงานวิจัยนั้นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับวัดเจติยภูมิทำให้ผู้วิจัยเล็งเห็นว่า สิ่งที่จะสามารถศึกษาเพิ่มเติมจากผลงานศึกษาที่เผยแผ่แล้วในรุ่นก่อนได้และเป็นประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนาและชุมชนคือประเด็นในเรื่องของการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เนื่องจาก ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนานั้น งานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานต่างเป็นสิ่งสนับสนุนเกื้อกูลกันและกันที่สร้าง

^{๑๒๐} พระครูเจติยภูมิพิทักษ์, “อิทธิพลความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระธาตุขามแก่นที่มีต่อชาวจังหวัดขอนแก่น” **บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์** มจร.วิทยาเขตขอนแก่นปีที่ ๘ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-เมษายน, ๒๕๕๕).

^{๑๒๑} สุพจน์ ทองเนื้อขาว, “ความเชื่อเกี่ยวกับพระธาตุขามแก่น ตำบลบ้านขาม อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๑), หน้า ๓๔.

ความน่าประทับใจแก่พุทธศาสนิกชนให้หันหน้าเข้าหาวัด และเข้าใจพระธรรม ที่สำคัญคือเป็นปัจจัยหนึ่งที่สืบทอดอายุพระพุทธศาสนาให้ยาวนานต่อไป

๒.๖ พื้นที่วิจัย

ข้อมูลจากเอกสารและการสังเกตงานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์ภาคสนาม ดำเนินการตามกรอบพื้นที่วิจัย ๒ ประเด็นหลัก ได้แก่ ๑) ศึกษาข้อมูลจากเอกสารของวัดเจติยภูมิ และ ๒) ศึกษาข้อมูลจากการสำรวจภาคสนาม มีรายละเอียด ดังนี้

๒.๖.๑ ศึกษาข้อมูลจากเอกสารของวัดเจติยภูมิ

การศึกษาข้อมูลจากเอกสารประวัติวัดเจติยภูมิ พบว่า ได้มีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่กรณีศึกษา งานวิจัยของพื้นที่กรณีศึกษาอื่นๆ ที่มีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกันกับพุทธศิลป์และภูมิทัศน์ ตลอดจนข้อมูลเอกสารอื่นๆ ใช้การอ่าน จัดแบ่งหมวดหมู่ข้อมูลเพื่อวิเคราะห์และสังเคราะห์เนื้อหาเอกสารตามคำถามวิจัย (Content Analysis) (ดำเนินการในบทที่ ๒) จากการศึกษาค้นคว้าที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่า การเผยแพร่พระพุทธศาสนาด้วยงานพุทธศิลป์ เป็นงานพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมที่สำคัญ แม้ไม่ได้เป็นสิ่งที่มีการอธิบายเป็นการโฆษณาให้คนเข้าวัดด้วยตัวอักษรแต่งานพุทธศิลป์สามารถให้ความหมายถึงการประกาศเป็นหลักธรรมอันเป็นองค์ประกอบแห่งการตรัสรู้โดยไม่ต้องพูด ส่วนคุณประโยชน์นั้นจะเกิดขึ้นเมื่อปฏิบัติ ซึ่งผู้สนใจสามารถเป็นผู้ปฏิบัติปฏิบัติชอบเพื่อยกระดับจิตใจ หรือนำข้อคิดที่ได้จากงานพุทธศิลป์มาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันก็ได้ อย่างไรก็ตาม การศึกษาคุณค่าของงานพุทธศิลป์ภายในวัดเจติยภูมิยังต้องดำเนินการศึกษาต่อไปและสามารถนำเรื่องที่ค้นคว้าไปศึกษาค้นคว้าต่อยอดได้อีกตามเป้าหมายของผู้สนใจ โดยแนวทางการวิจัยและผลการศึกษามีความสัมพันธ์กับวัตถุประสงค์ในการวิจัยข้อที่ ๒ ของเรื่อง “วิเคราะห์รูปแบบการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของวัดเจติยภูมิ(พระธาตุขามแก่น) อำเภอคำชะโนด จังหวัดขอนแก่น”

๑.๖.๒ ศึกษาข้อมูลจากการสำรวจภาคสนาม

การศึกษาข้อมูลจากการสำรวจภาคสนาม ผู้วิจัยได้สำรวจจากงานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์ของวัดเจติยภูมิ โดยมีพื้นที่วิจัยต่างๆ ดังนี้

๑) งานพุทธศิลป์ เริ่มศึกษาจากสถาปัตยกรรม ภายในวัดได้แก่ องค์พระธาตุ จัดอยู่ในกลุ่มที่มีฐานต่ำ เป็นพุทธศิลปะอีสานล้านช้าง ลักษณะที่เด่นชัดทางรูปทรงมีการผสมผสานระหว่างพระธาตุทรงบัวเหลี่ยมกับการย่อมุมทั้งสี่มุมละสามจังหวะ เกิดลักษณะคล้ายการย่อมุมไม้สิบสองที่องค์ระฆังเหมือนอย่างทางภาคกลางที่เรียกว่าเจดีย์เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง ทำให้เป็นสุนทรียภาพเฉพาะท้องถิ่น ในการย่อมุมของเจดีย์เริ่มมีแพร่หลาย ตั้งแต่มีอยุธยาตอนกลางมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตอนต้น ซึ่งช่างไทยคงจะดัดแปลงเจดีย์ทรงระฆังแบบลังกาให้เป็นเจดีย์ที่มีฐานสี่เหลี่ยมและองค์ระฆังรูปสี่เหลี่ยมพร้อมกันนั้นก็มีการย่อมุมทั้งสี่ด้าน เพื่อให้ดูสวยงามขึ้น ส่วนรูปทรงบัวเหลี่ยมนั้นมีต้นทางรูปแบบศิลปกรรมคล้ายกับบางส่วนของพระธาตุพนม ซึ่งอายุของพระธาตุขามแก่นนั้นสันนิษฐานว่าร่วมสมัยกับพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม ซึ่งก่อนการปฏิสังขรณ์มีลักษณะคล้ายปราสาทอิฐศิลปะ

เขมรต่อมาจึงปรับปรุงแบบเป็นพระธาตุทรงบัวเหลี่ยมที่ผ่านการบูรณปฏิสังขรณ์หลายสมัย เมื่อเกิดการผสมผสานระหว่างรูปทรงบัวเหลี่ยมแบบช่างอีสานและการย่อมุมไม้สิบสองอย่างภาคกลาง รูปทรงที่สร้างใหม่กลายเป็นศิลปะเฉพาะท้องถิ่นเกิดเอกลักษณ์เป็นภาพจำของชาวขอนแก่นในเวลาต่อมา สำหรับองค์พระธาตุขามแก่นนี้ตามประวัติวัดกล่าวถึงตำนานการสร้างพระธาตุโดยเชื่อว่าสร้างครอบตอมะขามที่ตายแล้วสามารถแตกกิ่งก้านขึ้นมามีชีวิตใหม่หลังการเดินทางกลับของคณะพระยาหลังเขียวอัญเชิญพระบรมอัฐิไปประดิษฐานยังนครพนมตามตำนานสร้างพระธาตุขามแก่น บริเวณใกล้เคียงมีพระธาตุขนาดเล็กที่ทางวัดระบุว่า เป็นของครูบาทั้งเก้าองค์ตามตำนานการก่อสร้างพระธาตุขามแก่น

๒) องค์พระธาตุขามแก่น หลังจากการปฏิสังขรณ์ ๔ ครั้งใหญ่จนถึงในปัจจุบันมีความสูง ๑๙ เมตร ฐานด้านทิศตะวันออกและตะวันตกกว้าง ๑๐.๙ เมตรเท่ากัน รอบองค์พระธาตุมีกำแพงแก้วล้อมรอบทั้งสี่ด้าน สูง ๑.๒ เมตร กำแพงแก้ว ห่างจากองค์พระธาตุโดยเฉลี่ย ๒.๓ เมตร ทุกด้านมีประตูเข้าออก ด้านทิศเหนือจำนวน ๒ ช่อง และทิศใต้ ๒ ช่อง กว้างช่องละ ๑ เมตร

๓) โบสถ์ มีลักษณะสูง รูปแบบอีสาน-รัตนโกสินทร์ โบสถ์มีรูปทรงสอบ สูง มีระเบียงโปร่ง ด้านหน้าใช้เสารับน้ำหนักสั้ต้น ตัวอาคารรองรับด้วยฐานบัวเตี้ยๆ บัวหัวเสาเป็นแบบที่ช่างชาวอีสานผสมผสานทางรูปแบบกับงานช่างทางภาคกลาง ใช้ระบบหลังคาประดับเครื่องลายองค์ที่ประกอบด้วย ช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ และนาคสะดุ้ง นอกจากนี้ยังมีการใช้งานประดับรวงผึ้งใต้หน้าบัน มีการใช้ค้ำยันหลังคาเป็นคันทวย มีทางเข้าสู่ตัวโบสถ์สองด้านจากกระเบียง ด้านหน้าประดับสิงห์ในสุนทรียภาพแบบอีสาน บริเวณใกล้เคียงมีพระธาตุขนาดเล็กที่ทางวัดระบุว่า เป็นของครูบาทั้งเก้าตามตำนานการก่อสร้างพระธาตุขามแก่น

๔) วิหาร อาคารวิหารหลังปัจจุบันนี้เดิมทีใช้เป็นสิมหรืออุโบสถ(โบสถ์) ปัจจุบันสภาพภายในชำรุด ไม่สะดวกต่อการใช้ทำสังฆกรรมในปัจจุบัน เพื่อรองรับจำนวนพระสงฆ์ในวัดที่เพิ่มขึ้น จึงมีการก่อสร้างโบสถ์หลังใหม่ขึ้นเคียงข้างโบสถ์หลังเก่า ด้วยโบสถ์หลังเก่าเป็นอาคารปูชนียสถานยังคงมีความงดงามตามสุนทรียภาพทางพุทธศิลป์อีสานทางวัดจึงยังคงรักษาอาคารเดิมไว้ ไม่มีการรื้อถอน ครั้นเมื่อมีโบสถ์ใหม่สร้างขึ้นแล้ว โบสถ์หลังเก่าจึงถูกปรับใช้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปโดยปริยาย วิหารมีลักษณะทางกายภาพเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน มีความสูงน้อยกว่าโบสถ์หลังใหม่ และยังคงเหลือให้เห็นลักษณะพุทธสถาปัตยกรรมอีสานล้านช้าง และน่าจะเก่าแก่กว่าโบสถ์ที่อยู่เคียงข้างกัน ลักษณะของเครื่องลายองค์เป็นงานช่างอีสานล้านช้างที่เรียบง่าย หลังคาทรงจั่วสั้หน้าตาล มีแป้นลมหรือป้านลมแบบเรียบ ไม่พบอิทธิพลจากทางภาคกลางมากเท่าโบสถ์หลังใหม่ เช่น ใช้ช่อฟ้าที่เรียกว่า โหง่ ทำเป็นรูปหัวพญานาคแบบพื้นเมืองอย่างทางล้านช้าง ประดับลายสีหน้าหรือหน้าบันด้วยลวดลายแสงตะเภา หรือลายตะเภา (หมายถึงดวงตะวัน) ประดับช่วงล่างด้วยลายลูกฟัก และใช้องค์ประกอบที่เรียกว่าหางผึ้งหรือฮั้งผึ้งตรงกับกรประดับรวงผึ้งอันเป็นชื่อเรียกส่วนประดับใต้หน้าบันทางศิลปรัตนโกสินทร์ หรือโก่งคิ้วไม้แกะสลักสีขาวสลักฟ้าสไลประดับกระจก หน้าจั่วเหนือโก่งคิ้วเป็นงานประกอบไม้สีขาวสลักฟ้า ด้านล่างของจั่วเป็นลายตาฝ้ารูปดอกไม้อัน ช่าง วัว กระต่าย ตรงกลางจั่วคล้ายอุณาโลมแกะสลัก

ประดับกระจกสีฟ้า มีระเบียงด้านหน้าวิหาร ใช้เสาไม้รองรับจั่วหน้าบันที่ปกคลุมระเบียงอยู่ ขนาดของวิหารไม่เน้นความใหญ่ มีลักษณะปิดทึบมีช่องทางเข้าออกทางเดียว ใช้ฐานบัวนอนอย่างศิลปะล้านช้าง

๕) ประติมากรรม ภายในวัดได้แก่ พระพุทธรูปปางต่างๆ ด้านหน้าองค์พระธาตุ และในอุทยานภูมิภักดีแก่นขาม ประกอบไปด้วยส่วนที่มีผู้นำมาถวายวัดและส่วนที่นำมาประดิษฐานใหม่ เกิดเป็นแหล่งรวมงานพุทธศิลป์หลายลักษณะที่ปรากฏบนพระพักตร์ของพระพุทธรูป ได้แก่ พระพุทธรูปประทับนั่งศิลปะสุโขทัยที่หล่อขึ้นใหม่ พระพุทธรูปชินราชจำลอง พระนาครปรกในศิลปะเขมรที่มีผู้นำมาถวาย พระพุทธรูปทรงเครื่องพระมหาจักรพรรดิ พระพุทธรูปประทับยืนปางอุ้มบาตร เป็นต้น

๖) จิตรกรรมฝาผนัง ด้านหน้าสิมหลังเก่า มีการรองพื้นด้วยสีขาวบนผนังก่ออิฐฉาบปูน แม้พื้นที่ว่างส่วนมากจะแลเห็นสีขาวเรียบง่ายของผนัง แต่มีความโดดเด่นในรายละเอียดเช่น ประติมากรรมเก้าเขียนรูปทหารในเครื่องแบบยศสิบโทยืนยกขาหนึ่งข้างจัดทำทางถ่อปืนทำหน้าที่ย่างทวารบาลสุนทรียภาพในอารมณ์ขันของช่างพื้นเมือง บริเวณช่องลมวาดรูปวงกลมคล้ายดอกไม้ประดับเพิ่มความสวยงาม

๗) งานภูมิทัศน์ ได้แก่ พื้นที่กิจกรรม ทางวัด มีทั้งจุดพักผ่อน เช่น ศาลาต่างๆ พื้นที่กิจกรรมเฉพาะ เช่น พื้นที่สักการะพระพุทธรูปที่แยกไปประดิษฐานในศาลา พื้นที่สำหรับพักผ่อนให้อาหารปลา พื้นที่สำหรับบูชาพระนาคร พื้นที่สำหรับยกหินเสี่ยงทาย เป็นต้น ในบางจุดเป็นการก่อสร้างขึ้นใหม่พร้อมกับการปรับปรุงภูมิทัศน์ของวัด

(๑) การจัดรูปแบบพื้นที่ว่างจากแผนผังเดิมของวัด ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลภาคสนามจากพื้นที่ศึกษาและจากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) พบว่า มีสภาพทั่วไป ดังนี้ ผังบริเวณแสดงส่วนงานพุทธศิลป์หลัก คือ พระธาตุ โบสถ์ วิหาร โดยโบสถ์หลังที่มีการใช้งานปัจจุบันเป็นโบสถ์ที่สร้างขึ้นใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ และวิหารคือโบสถ์หลังเก่าหรือสิมอีสานที่ไม่ได้ใช้ประกอบพิธีสังฆกรรมแล้ว แต่ยังคงรักษาอาคารเดิมและภายในประดิษฐานพระพุทธรูปโบราณ ซึ่งเป็นพระประธานเดิมของวัดและพระพุทธรูปต่างๆ จึงทำหน้าที่เป็นวิหารเก็บรักษาพระพุทธรูปในปัจจุบัน ผู้ออกแบบภูมิทัศน์ได้คำนึงถึงความสำคัญของการเชื่อมต่อของจุดสนใจจากบริเวณหนึ่งไปสู่บริเวณต่างๆ ของวัดด้วยทางเดินเท้าและการตกแต่งภูมิทัศน์ระหว่างทาง ในส่วนของพุทธศิลป์ผู้มาสักการะสามารถรับรู้ความงามทางสุนทรียะได้ผ่านการมอง และในส่วนของภูมิทัศน์ เมื่อผู้เดินทางมาสักการะองค์พระธาตุขามแก่นอยู่ในบรรยากาศที่เป็นสัปปายะและมีทางเดินเชื่อมต่อระหว่างจุดสำคัญท่ามกลางภูมิทัศน์สีเขียวและการจัดสวนใกล้เคียงกับเรื่องราวทางพุทธประวัติจะอำนวยให้ผู้มาเยือนซึมซับบรรยากาศธรรมชาติไปพร้อมกับเข้าใจธรรมะโดยไม่เกิดความรู้สึกเบื่อ^{๑๒๒}

(๒) การลงพื้นที่ภาคสนาม ทำให้เห็นการพัฒนาและส่งเสริมวัดเจติยภูมิให้เป็นที่ยอมรับของเมือง และอนุรักษ์องค์ประกอบต่างๆ ที่สำคัญภายในวัดโดยปรับปรุงพื้นที่ลานหน้าวัดให้เป็นสวน

^{๑๒๒} สัมภาษณ์ นายณัฐกนต์ พุทธิพิทักษ์กุล สถาปนิกผู้ออกแบบงานภูมิทัศน์วัดเจติยภูมิ เมื่อวันที่ ๕ เดือน มกราคม ๒๕๖๒.

ป่าซึ่งมีพืชพรรณหลายชนิด และต้นมะขามที่อยู่คู่กับวัดมานาน เพื่อสะท้อนถึงบรรยากาศเดิม และปรับปรุงแบบทางเดินเป็นเส้นตรงในจุดสักการะหลัก และทางเดินที่เป็นเส้นโค้งในสวนหย่อมเพื่อลดความแข็งกระด้าง ปรับปรุงพื้นที่ว่างให้สามารถรองรับกิจกรรมประเพณีต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้ รื้อย้ายสิ่งของร่วมสมัยจากผู้บริจาคหรือสิ่งก่อสร้างใหม่ที่ใกล้โบราณสถานและอยู่ในตำแหน่งที่บดบังทัศนียภาพของพระธาตุขามแก่น และหากจะมีการสร้างอาคารใหม่ภายในวัด อาคารที่สร้างขึ้นใหม่ต้องอยู่ในตำแหน่งที่ไม่บดบังทัศนียภาพ โดยมีรูปแบบอาคารที่มีความกลมกลืนกับโบราณสถาน

(๓) การใช้ประโยชน์พื้นที่ว่าง ในบริเวณวัดเจติยภูมิคำนึงถึงการส่งเสริมเอกลักษณ์ศิลปวัฒนธรรม และกำหนดการใช้ประโยชน์ที่ดินบริเวณพื้นที่โดยรอบให้มีความสอดคล้องกับแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาในด้านต่างๆ ได้ เช่น การท่องเที่ยว เป็นต้น รวมถึงการควบคุมหรือการห้ามประกอบกิจกรรมที่ไม่สอดคล้องกับแนวทางการอนุรักษ์พุทธศิลป์เดิมในพื้นที่

(๔) แนวทางปรับปรุงระบบการสัญจร โดยกำหนดการเข้าถึงที่เชื่อมต่อกับเส้นทางหลัก และเส้นทางรองสำหรับการเข้าถึงด้วยรถยนต์ และกำหนดมาตรการห้ามรถขนาดใหญ่เข้าพื้นที่ เพราะทำให้เกิดความสั่นสะเทือนและมลภาวะ และอาจส่งผลให้โบราณสถานและสถานที่สำคัญเกิดความเสียหายขึ้นได้ รวมทั้งจัดหาที่จอดรถยนต์และรถนำเที่ยวขนาดใหญ่ ให้อยู่ด้านนอกเขตพื้นที่กันชน และเพิ่มระบบขนส่งสาธารณะและรถนำเที่ยว ตลอดจนปรับปรุงลักษณะทางกายภาพที่เหมาะสม นอกจากนี้ยังมีการควบคุมพื้นที่เปิดโล่งของอาคาร รูปแบบอาคารการใช้สี และการติดตั้งป้ายต่างๆ รวมถึงการปรับปรุงภูมิทัศน์และพื้นที่ปูอาศรมโบราณสถานในพื้นที่

(๕) พื้นที่ว่างภายในวัด มีทั้งพื้นที่ว่างสำหรับรองรับกิจกรรมทางศาสนา และพื้นที่ว่างที่ส่งเสริมความเป็นเอกภาพของอาคารหรืองานพุทธศิลป์ สำหรับพื้นที่ว่างสำหรับรองรับกิจกรรมทางศาสนาในวันสำคัญ ปรับปรุงพื้นที่บริเวณลานหน้าพระธาตุขามแก่นให้มีเอกภาพและ สามารถรองรับกิจกรรมประเพณี รวมไปถึงผู้เดินทางมาสักการะ และรองรับกิจกรรมทางศาสนาของชุมชนโดยรอบ เช่น การสวดมนต์ในวันสำคัญทางศาสนา วันวิสาขบูชา วันมาฆบูชา วันพระ เป็นต้น ส่วนพื้นที่ว่างที่ส่งเสริมความเป็นเอกภาพขององค์พระธาตุ อาจดัดแปลงให้มีพื้นที่สีเขียวเข้ามาช่วยส่งเสริมบรรยากาศ นอกจากนี้ยังมีการนำสิ่งบดบังสายตาออกจากบริเวณจุดสักการะพระธาตุขามแก่นเพื่อเพิ่มคุณภาพของมุมมองที่สำคัญของวัด

(๖) งานตกแต่งสวน ถือเป็นความสำคัญในการจัดภูมิทัศน์สถาน สำหรับวัดเจติยภูมิ เป็นงานศิลปะแขนงหนึ่งที่มาเสริมงานพุทธศิลป์ให้น่าชมรมรื่น ทางวัดเจติยภูมิใช้สิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างทั้งหินประดับหลายขนาด งานปูนปั้นประดับสวน น้ำตกจำลอง (Hard Scape) และพืชพรรณต่างๆ (Soft Scape) ทั้งไม้พุ่ม ไม้ดอกและไม้ยืนต้น ทั้งนี้มีทั้งพืชพรรณที่มีอยู่เดิมและนำมาจัดวางองค์ประกอบใหม่ ภาพของภูมิทัศน์สถานที่ปรากฏขึ้นภายหลังการปรับปรุงงานภูมิทัศน์สะท้อนให้เห็นได้ว่าผู้ออกแบบคำนึงถึงสิ่งแวดล้อม (environment) ซึ่งหมายรวมถึงวัตถุ พุทธกรรม สถานการณ์ต่างๆ ที่อยู่รอบตัวเรา อาทิ ลมฟ้าอากาศ ดิน น้ำ สิ่งมีชีวิต และสิ่งไม่มีชีวิต เหล่านี้จะทำปฏิกิริยาร่วมกัน ประกอบกับการเลือกสรรวัสดุพืชพรรณทั้งรักษาพืชพรรณที่มีอยู่เดิมกับส่วนที่ตกแต่งเพิ่มเติมเข้ามาใหม่ ทั้งนี้การเลือกสรรพืชพรรณมาใช้ในภูมิทัศน์สถานเป็นองค์ประกอบที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง

ในการจัดภูมิทัศน์ และการจัดการต่อสภาพแวดล้อมภายนอกอาคารสำหรับวัดเจติยภูมินี้งานภูมิทัศน์ มีบทบาทสำคัญในการช่วยปรุงแต่งโครงการเหล่านั้น ให้มีคุณค่า เป็นจุดมุ่งหมายและช่วยแก้ปัญหา ความร้อนภายในบริเวณ วัสดุพืชพรรณเป็นส่วนช่วยทำให้เกิดความมีชีวิตชีวาและช่วยปรับ สภาพแวดล้อมให้ดูดีและสวยงามขึ้น จึงถือได้ว่าสิ่งแวดล้อมมีอิทธิพลต่อผู้เดินทางมาสักการะพระธาตุ ขามแก่น ตลอดจนพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติงานอยู่ภายในบริเวณวัดอย่างยิ่งในปัจจุบัน เป็นปูชนียสถานที่มียุทธศาสตร์ ธรรมชาติที่สวยงามเหมาะแก่พุทธศาสนิกชนทุกคน ทั้งคนที่อาศัยอยู่ในสังคมชนบทหรือสังคมในเมือง

(๗) **ทางเดินภายในวัดเจติยภูมิ** มีการเชื่อมโยงการเดินทางไปยังเสนาสนะต่างๆเข้าหากัน ด้วยวัสดุปูพื้นที่มีทั้งพื้นผิวแบบเรียบและแบบหยาบ มีลวดลายและไม่มีลวดลาย เพื่อป้องกันการลื่นล้มของผู้มาสักการะ และใช้เส้นตรงนำเข้าสู่องค์พระธาตุ หรืออาคารหลังอื่น และใช้เส้นโค้งช่วยให้เกิดความผ่อนคลายสำหรับทางเดินในบริเวณสวนหย่อม

๒.๗ กรอบแนวคิดการวิจัย

สำหรับงานวิจัยนี้ ปรับปรุงขึ้นหลังจากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยผู้วิจัย ได้วางกรอบแนวคิดในการวิจัย (conceptual framework) ไว้ดังนี้

บทที่ ๓

วิธีดำเนินการวิจัย

ในบทนี้ ได้เสนอวิธีดำเนินการศึกษาการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานของวัดเจติยภูมิ โดยเชื่อมโยงถึงวิธีการศึกษาค้นคว้าตามวัตถุประสงค์ซึ่งมีสิ่งที่เกี่ยวข้องประกอบด้วย การดำเนินงานตามการกำหนดปัญหาที่จะดำเนินการวิจัยรวมถึงวัตถุประสงค์การวิจัย, การกำหนดกรอบแนวคิดและตั้งสมมติฐาน นิยามศัพท์, และการกำหนดแบบการวิจัยเบื้องต้นตามที่ได้วางแผนไว้ในบทที่ ๑ ตลอดจนการรวบรวมข้อมูลจากแหล่งปฐมภูมิ, แหล่งทุติยภูมิ ถึงเนื้อหาและทฤษฎีอันสัมพันธ์กับหัวข้อวิจัยจากข้อมูลเอกสารงานวิจัยในการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องของบทที่ ๒ นำความต่อเนื่องมาสู่วิธีการดำเนินการศึกษาในบทปัจจุบันถึงวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ในเรื่องการกำหนดประชากร กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย เพื่อสร้างเครื่องมือและหาประสิทธิภาพของเครื่องมือที่เหมาะสมในการเตรียมดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลสำหรับบทถัดไป โดยจะเสนอตามลำดับดังต่อไปนี้

๓.๑ รูปแบบการวิจัย

การวิจัยนี้ เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ/ภาคสนาม (Qualitative Research) ผู้วิจัยเลือกใช้การศึกษาเชิงเอกสาร โดยไม่เน้นข้อมูลเชิงตัวเลขหรือสถิติ จึงเลือกใช้เครื่องมือสำหรับดำเนินการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) และการสนทนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อให้เกิดความเหมาะสมตามวัตถุประสงค์และคำถามวิจัย ซึ่งมีขั้นตอนและวิธีการดำเนินงานวิจัย ๓ ขั้นตอนดังต่อไปนี้

๓.๑.๑ ขั้นตอนกำหนดกรอบในการวิจัย

กำหนดกรอบเนื้อหาในการวิจัย โดยให้อยู่ในประเด็นเกี่ยวกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยงานพุทธศิลป์ และภูมิทัศน์อันเหมาะสมกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

๓.๑.๒ ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูล

ขั้นตอนการศึกษาค้นคว้าจะดำเนินไปทั้งศึกษาข้อมูลจากเอกสาร (Document) การสังเกต (Observation) และการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth Interview) ในส่วนเอกสารและรายงานวิจัย ผู้ศึกษารวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยงานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์ โดยอาศัยแหล่งข้อมูลจากหอสมุดกลางของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่นและแหล่งข้อมูลอื่นๆ เช่น อินเทอร์เน็ต, หนังสือพิมพ์, บทความ, งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น และดำเนินการสัมภาษณ์เจ้าอาวาสเกี่ยวกับแนวคิดการสร้างงานพุทธศิลป์เพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและสัมภาษณ์ชาวบ้านที่มาทำบุญที่วัด ตลอดจนผู้ที่เดินทางมาเยี่ยมชมงานพุทธศิลป์ที่วัดเจติยภูมิ

๓.๑.๓ ขอบเขตของพื้นที่การศึกษาภาคสนาม

เป็นการศึกษาจากการสังเกตสภาพพื้นที่กรณีศึกษาโดยใช้การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ข้อสังเกตเป็น ประเด็น ได้แก่ ระยะเวลา งานพุทธศิลป์ที่สำคัญในวัดเจติยภูมิ งานพุทธศิลป์ดั้งเดิม งานพุทธศิลป์ที่สร้างขึ้นใหม่ ภูมิทัศน์ดั้งเดิม ภูมิทัศน์ที่เพิ่มเข้ามาใหม่ การดูแลรักษางานพุทธศิลป์ ภายในวัด รูปแบบของการเดินทางมาสักการะ เป้าหมายของผู้เดินทางมาสักการะ และ กิจกรรมที่สำคัญอันเกี่ยวข้องกับการใช้งานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถาน

๓.๒ กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants)

กลุ่มประชากรที่ศึกษากลุ่มหลักมาจากการเลือกแบบเจาะจงจากคุณสมบัติโดยเป็นผู้เกี่ยวข้องกับการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานของวัดเจติยภูมิ คือ ผู้ครอบครอง โดยจัดเกณฑ์การคัดเลือกประชากรที่ศึกษา(Criteria)ให้แบ่งประเภทกลุ่มผู้ใช้งานออกเป็น ๔ กลุ่ม รวมเป็นจำนวน ๒๐ คน ได้แก่

กลุ่มที่ ๑ กลุ่มฆราวาสซึ่งเกี่ยวข้องกับการใช้งานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์ในการเผยแพร่ศาสนา ได้แก่ เจ้าอาวาส, พระสงฆ์ และสามเณรในวัดเจติยภูมิ จำนวน ๕ รูป

กลุ่มที่ ๒ ผู้ออกแบบภูมิทัศน์วัดเจติยภูมิ ๒ คน

กลุ่มที่ ๓ กลุ่มผู้จัดการวัด ได้แก่ ผู้สูงอายุในชุมชนที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับวัดเจติยภูมิหรือมีหน้าที่รับผิดชอบภายในวัด จำนวน ๒ คน

กลุ่มที่ ๔ กลุ่มผู้เกี่ยวข้องกับการใช้งานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์ในด้านสุนทรียภาพและการเข้ามาใช้พื้นที่ภูมิทัศน์ นักเรียนมัธยมศึกษาเยาวชนในท้องถิ่น จำนวน ๕ คนกลุ่มผู้เดินทางมาสักการะ จำนวน ๖ คน

กลุ่มประชากรที่คัดเลือกมาในการศึกษาครั้งนี้จะสามารถส่งเสริมเพิ่มเติมให้ข้อมูลการใช้งานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์ของวัดเจติยภูมิให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น โดยเกณฑ์การคัดเลือกกลุ่มประชากรมาศึกษานี้ เป็นเกณฑ์ที่ผู้วิจัยกำหนดมาเพื่อการศึกษารูปแบบของการทำนุบำรุงศาสนาของบุคคลที่เกี่ยวข้องกับวัดพระธาตุขามแก่นในจำนวนที่เหมาะสมซึ่งยังประโยชน์ให้ชุมชนและผู้คนโดยรวม และในกลุ่มสุดท้ายใช้การสุ่มตัวอย่างตามความสะดวก(Convenience Sampling) ตามความสะดวกของผู้ตอบแบบสัมภาษณ์จนกว่าจะได้จำนวนตามกำหนดในขนาดของกลุ่มตัวอย่างซึ่งอาจเรียกวิธีการสุ่มแบบบังเอิญ(Accidental Sapling หรือ Haphazard Sampling) เพื่อให้เกิดความสอดคล้องในการนำมาวิเคราะห์ผลตามวัตถุประสงค์การศึกษาต่อไป โดยจะทำให้ผู้วิจัยได้เพิ่มเติมข้อมูลการศึกษาในมุมมองที่มากกว่าการเดินทางมาสักการะหรือมาบริจาคเงินทำบุญเพียงอย่างเดียว

๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

อุปกรณ์สำหรับการบันทึกภาพ เสียง ภาพเคลื่อนไหว และแบบบันทึกสภาพจากการเก็บข้อมูลภาคสนาม การสัมภาษณ์บุคคล พระวัดเจติยภูมิ (การจัดการพุทธศิลป์-ภูมิทัศน์สถาน) ผู้มา

นมัสการพระธาตุ(ความพึงพอใจ/ประทับใจ) ตลอดการวิเคราะห์ ข้อมูล เพื่อหาแนวทางข้อสรุปที่ถูกต้อง ด้วยการใช้แบบสอบถามที่ผู้วิจัยสร้างขึ้น โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก แล้วสรุปผลอภิปรายรวบรวมนำเสนอผลการวิจัยต่อไป ซึ่งแนวทางการสัมภาษณ์ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ใช้เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล คือ แบบสัมภาษณ์ (แบบสัมภาษณ์การตอบสนองของผู้เกี่ยวข้องกับการใช้งานพุทธศิลป์และประชาชนต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถาน) การจดบันทึก ใช้เครื่องบันทึกเสียง กล้องถ่ายรูป การบันทึกภาพเคลื่อนไหวและเสียง เป็นต้น

๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล

ข้อมูลจากกลุ่มบุคคล ดำเนินการ ดังนี้

๑) กลุ่มผู้ใช้งานพุทธศิลป์ทั้งทางตรงและทางอ้อม (เจ้าของสถานที่ ผู้เกี่ยวข้องและผู้มาเยือน) ใช้วิธีการสัมภาษณ์โดยแบบสัมภาษณ์ที่จัดสร้างขึ้นตามแนวคำถามการวิจัยเพื่อตอบโจทย์การวิจัยเบื้องต้น เสร็จแล้วทำการสุ่มเลือกมาจัดสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) เพิ่มเติมข้อมูลให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น ดำเนินการแล้วเสร็จวันที่ ๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๑

๒). ข้อมูลที่ผ่านการสะท้อนจากโจทย์ของกลุ่มผู้ใช้งานจริง หลังดำเนินกิจกรรม Focus Group ทั้งจากพระและฆราวาส ใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-Depth Interview) โดยใช้คำถามแบบกึ่งโครงสร้าง เป็นการสัมภาษณ์ที่มีแนวคำถามที่เตรียมไว้อย่างกว้างๆ ดำเนินการแล้วเสร็จวันที่ ๘ มิถุนายน ๒๕๖๑ ตามวัตถุประสงค์

ข้อที่ ๑ เพื่อศึกษาการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเถรวาทด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานของชาวอีสาน

ข้อที่ ๒ เพื่อศึกษาการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเถรวาทด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานของวัดเจติยภูมิ อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น

ข้อที่ ๓ เพื่อวิเคราะห์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานของวัดเจติยภูมิ อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น

๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล

ในการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยได้ออกแบบการวิเคราะห์ข้อมูลจากการประมวลหลักฐานเอกสารผนวกกับสิ่งที่รวบรวมได้จากการเก็บข้อมูลทั้งจากการสำรวจงานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์จากปฏิบัติงานภาคสนาม และจากบุคคล ทำขึ้นโดยการจัดกลุ่มคำถาม-คำตอบ และการแสดงความคิดเห็นและข้อเสนอแนะเป็นหมวดหมู่ แล้วจัดนำข้อมูลเอกสารมาตรวจสอบให้ถูกต้อง เพื่อวิเคราะห์ในเชิงสังเคราะห์เนื้อหา อธิบายความให้เห็นข้อเท็จจริง ให้ตรงตามจุดประสงค์ของการศึกษา ตามประเด็นคำถามการวิจัย เช่น การเริ่มดำเนินการวิเคราะห์เมื่อผ่านกระบวนการรวบรวมข้อมูลโดยการลงพื้นที่สังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ทั้งข้อมูลจากการสัมภาษณ์ และเก็บข้อมูลเชิงลึก จากผู้ใช้พุทธศิลป์

และภูมิทัศน์ของวัดเจติยภูมิ ผู้ออกแบบภูมิทัศน์วัดเจติยภูมิ และคนในชุมชนผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์ ส่วนการตรวจสอบข้อมูลและผลการศึกษาจากบุคคล โดยการวางแผนดำเนินงานให้ใช้วิธีการจัดประชุมเพื่อเสนอผลการศึกษาเบื้องต้นแก่ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอกและผู้เกี่ยวข้อง ซึ่งจะนำรายละเอียดขั้นตอนการวิเคราะห์มาเรียบเรียงไว้ในบทที่ ๔ จากนั้นจึงจะนำข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์มาเรียบเรียงผลการศึกษาสรุปผลการวิจัยตามโครงสร้างเนื้อหา อภิปรายผลการวิจัย และรายงานข้อเสนอแนะแนวทางสำหรับผู้ศึกษาอื่นๆ ที่สนใจจะทำการศึกษาในประเด็นที่ใกล้เคียงกันต่อไป

๑) ด้านการใช้พุทธศิลป์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของวัดเจติยภูมิ

ผู้มาสักการะวัดเจติยภูมิสามารถเรียนรู้ได้จากศิลปกรรมหรือจากงานพุทธศิลป์ จากงานสถาปัตยกรรมภายในวัด หรือจากกิจวัตรประจำวันของพระสงฆ์ที่ดิงาม ซึ่งทุกสิ่งทุกอย่างภายในวัดสามารถบ่งบอกและอธิบายถึงความเป็นพระพุทธศาสนาได้เป็นชัดเจน

๒) ด้านการประยุกต์ใช้

พระธาตุขามแก่น ของวัดเจติยภูมิ ในด้านการส่งต่อแรงบันดาลใจในการสร้างงานพุทธศิลป์วัดภายในจังหวัดขอนแก่น พบการประยุกต์ใช้ในหลายแห่งได้แก่ วัดจันทรังษี บ้านหนองบัวน้อย ตำบลหนองตูม อำเภอโนนสูง จังหวัดขอนแก่น นำรูปทรงของพระธาตุขามแก่นมาประดับส่วนยอดของมณฑป วัดพระธาตุหนองแล้ง ริมบึงแก่นนคร มีพระธาตุแก่นนครที่ส่วนยอดของอาคารประดับรูปทรงพระธาตุขามแก่นซึ่งเป็นอาคารเก่าชั้นมีพื้นที่ใช้สอยภายใน วัดธาตุพระอารามหลวงนำรูปทรงของพระธาตุขามแก่นจำลองมาประดับอาคารสำคัญภายในบริเวณวัด และ วัดกลาง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ก็ได้นำรูปทรงของพระธาตุขามแก่นมาประดับส่วนยอดของอาคารสำคัญภายในวัดเช่นกัน เป็นต้น นอกจากนี้หน่วยงานอีกหลายแห่งที่มีการจำลองรูปทรงของพระธาตุมาเป็นส่วนส่งเสริมอัตลักษณ์ของจังหวัดขอนแก่น ได้แก่ การก่อสร้างศาลหลักเมือง ประจำจังหวัดขอนแก่น , ชุมชมประตูเมืองขอนแก่น ในเทศบาลนครขอนแก่น เป็นต้น สำหรับสถานศึกษา การจำลองงานพุทธศิลป์มาเป็นส่วนประดับอาคารสามารถพบตัวอย่างได้ที่ ป้ายประดับกำแพงของโรงเรียนนครขอนแก่น ตำบลบ้านทุ่ม อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น เป็นต้น สิ่งที่ค้นพบจากการศึกษานี้ตรงกับวัตถุประสงค์ข้อที่สามในด้านการใช้งานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และในวันข้างหน้าอาจพบจำนวนมากขึ้นหากมีการศึกษารวบรวมงานพุทธศิลป์ที่ได้รับอิทธิพลทางศิลปะจากพระธาตุขามแก่น วัดเจติยภูมิต่อไปจากการศึกษานี้

สถานศึกษาในพื้นที่ใกล้เคียงที่ประยุกต์รูปทรงของพระธาตุขามแก่นเป็นองค์ประกอบสำคัญในการออกแบบตราสัญลักษณ์ เช่น โรงเรียนพระธาตุขามแก่น โรงเรียนพระธาตุขามแก่น วิทยาลัย นอกจากตราสัญลักษณ์ประจำโรงเรียนในพื้นที่ตำบลบ้านขาม โรงเรียนอื่นที่อยู่นอกพื้นที่แล้วจะเห็นได้ว่าหลายโรงเรียนในจังหวัดขอนแก่นได้นำรูปทรงของพระธาตุขามแก่นมาเป็นส่วนสำคัญของตราสัญลักษณ์ด้วย สะท้อนให้เห็นความนิยมในความงามของพระธาตุขามแก่นประการหนึ่ง และความเชื่อด้านการปกป้องรักษาสถาบันด้วยภาพพระธาตุคู่บ้านคู่เมืองภายใต้ความศักดิ์สิทธิ์ทางรูปทรง ได้แก่ โรงเรียนนครขอนแก่น โรงเรียนขามแก่นนคร โรงเรียนน้ำพอง โรงเรียนน้ำพองศึกษา โรงเรียน

บ้านคำแก่นคูณ โรงเรียนบ้านกุดเชียงมี และโรงเรียนที่อยู่ในสังกัดองค์การบริหารส่วนจังหวัดทั้ง ๑๑ แห่ง ล้วนแต่ใช้ตราพระธาตุขามแก่นทั้งสิ้น ได้แก่ โรงเรียนโคกสูง ประชาสรรค์ โรงเรียนศรีเสมาวิทยา เสริม ฯลฯ

หน่วยงานราชการก็นำภาพพระธาตุขามแก่นมาใช้เป็นตราประจำหน่วยงานเช่นเดียวกัน กับสถานศึกษา ได้แก่ ตราประจำจังหวัดขอนแก่น องค์การบริหารส่วนจังหวัดขอนแก่น สำนักงานช่าง สังกัดองค์การบริหารส่วนจังหวัดขอนแก่น องค์การบริหารส่วนตำบล

โดยสรุป ลักษณะทางกายภาพของงานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์ของวัดในสมัยพุทธกาลนั้น ต้องกับหลัก “สัปปายะ” หรือยี่ดเกณฑ์สัปปายะเป็นสิ่งสำคัญ เน้นความร่มรื่นเป็นหลัก หรือเป็นถิ่น รมณีย์ หรืออารามที่ตรงต่อจุดหมายเพื่อสละละกิเลส [เล่นตลกขบขัน สุขตถกขณ ฌายิตุ จ วิปัสสิตุ -ใช้เพื่อ หลบเร้น ปลอดภัยจากอันตราย เพื่อฟัง พิจารณา และเพื่อพิจารณาธรรม-ผู้วิจัย] ซึ่งมุ่งให้เกิดการ ปฏิบัติภายในมากกว่าเน้นที่ รูปลักษณะภายนอก ดังนั้น วัดในพุทธกาลตามแนวคิด ตามหลักสัปปายะ ๗ โดยรวมอาจแยกเป็น องค์ประกอบภายนอก และคุณสมบัติที่เป็น ส่วนเฉพาะบุคคล เรียกว่า องค์ ณะเฉพาะบุคคล โดยแบ่งเป็นองค์ประกอบย่อยของแต่ละด้านจึง รวมกันเป็น “สัปปายะ” ทั้งนี้งาน พุทธศิลป์ทุกประเภทและภูมิทัศน์การสร้างวัดในสมัยพุทธกาลมีคติการสร้างหลายประการหรือที่มา จากการที่ผู้มีคุณธรรมในศาสนาได้มรณภาพ ซึ่งเมื่อเผาศพแล้วจะเก็บอัฐิธาตุบรรจุไว้ในสตู และคติ จากคราวถวายพระเพลิงพระพุทธรูป เมื่อกษัตริย์และมหาพราหมณ์จากเมืองต่างๆ ได้ขอแบ่งพระ บรมสารีริกธาตุสำหรับไปบรรจุไว้ในพระสตูในเมืองของตนดังนั้นจึงถือเป็นจุดตั้งต้นของการมีวัดหรือ อาราม^๑ นอกจากนี้มูลเหตุการณสร้างวัดตามคติโบราณยังสัมพันธ์กับคิดว่าด้วยโลกและจักรวาล อีก ทั้งยังได้เชื่อมโยงกับหลักธรรมสำคัญในพระพุทธศาสนาเช่น พระเจ้าอโศกมหาราชทรงสร้างเสาโอศก เป็นสัญลักษณ์ที่บอกถึงการจัดวางพื้นที่ที่รวมเอาทิศทั้ง ๔ ไว้เพื่อชี้ให้เห็นว่าเป็นการรวม “ระบบ จักรวาล”เอาไว้ในปัจจุบันการสร้างและวางแผนผังวัดไทยไม่เพียงยึดเอาที่มาหรือคติที่อยู่เบื้องหลัง เท่านั้น แต่มีความพยายามทำให้วัดปรับตัวเข้ากับยุคสมัยด้วยโดยเฉพาะเมื่อมีการนำแนวคิดด้านภูมิ สถาปัตยกรรมมาใช้ในประเทศไทย จึงมีการริเริ่มปรับแต่งภูมิทัศน์โดยอาศัยพื้นที่สีเขียวเป็น ส่วนประกอบสำคัญ^๒

^๑ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา. มูลเหตุแห่งการสร้างวัดในประเทศไทย, (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ ในงานฉาปนกิจศพ ขุนเกื้อกิจสาร และนางบุญเกิด อุดรวิเชียร ณ เมรุวัดอภัยทายาราม วันที่ ๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๒), หน้า ๓-๕.

^๒ สนอดกราส, เอเดรียน, สัญลักษณ์แห่งพระสตู, พิมพ์ครั้งที่ ๒, ภัทรพร สิริกาญจน, ผู้แปล. (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์วิสาหการ, ๒๕๔๑), หน้า ๘๗-๘๘.

^๓ ศศิยา ศิริพานิช, ภูมิทัศน์พื้นฐาน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์บุ๊คเซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า คำนำ II-III.

บทที่ ๔

ผลการศึกษาวิจัย

๔.๑ การเผยแพร่พระพุทธศาสนาเถรวาทด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานของชาวอีสาน

จากเอกสารและงานวิจัยที่ค้นคว้าในบทที่ ๒ ในภาคทฤษฎีที่เกี่ยวข้องยังไม่มีฉบับที่กล่าวถึงงานพุทธศิลป์และงานภูมิทัศน์สถานโดยตรงไปตรงมา จะมีเพียงส่วนที่เกี่ยวข้องในบางประเด็นจากงานวิจัยของนักวิชาการทั้งรุ่นเก่าและรุ่นปัจจุบัน แต่ทุกเล่มได้แสดงผลการวิเคราะห์ในเชิงบวกทำให้เห็นข้อดีของงานพุทธศิลป์กับการทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา และการดึงดูดคนให้เข้าวัดมากขึ้น ส่วนการศึกษางานพุทธศิลป์ควบคู่ไปกับภูมิทัศน์สถาน ในทางทฤษฎียังไม่มีกรอบการวิจัยหรือเป็นระเบียบวิธีวิจัยที่ชัดเจน จึงต้องประยุกต์จากศาสตร์ที่เกี่ยวข้องเป็นสหวิทยาการเพื่อให้ปฏิบัติงานวิจัยได้ตามวัตถุประสงค์ หรือสามารถนำวิธีศึกษาหาคำตอบของนักวิชาการในศาสตร์ที่เกี่ยวข้องมาเป็นแนวทางในการศึกษา

ในเรื่องหลักการจัดวางงานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์ในวัดให้สอดคล้องกันสำหรับภูมิภาคอีสาน อาศัยปัจจัยหลายอย่าง ทั้งจากภายในและภายนอก ปัจจัยภายในได้แก่ ความต้องการของวัด ปัจจัยภายนอก ได้แก่ ผู้มาสักการะ หรือ ผู้อุปถัมภ์ และ หากเป็นวัดที่หน่วยงานอื่นๆเข้ามามีส่วนร่วม ก็เป็นไปได้ว่า ทางวัด หรือชุมชนมีกำลังที่จะตั้งศักยภาพของหน่วยงานต่างๆ เข้ามาสนับสนุนพัฒนาวัดต่อไป เมื่อนำข้อมูลภาคสนามมาเปรียบเทียบกับข้อมูลภาคเอกสารแล้ว พบว่าวัดเจติยภูมิในการจัดผังบริเวณในครั้งแรกมีความสอดคล้องกับวัดอื่นๆที่เน้นความสำคัญไปที่งานพุทธศิลป์ โดยจะสะท้อนการจัดวางภูมิทัศน์ได้เป็นอย่างดี ส่วนอาคารอื่นๆหรือสิ่งปลูกสร้างอื่นๆที่ตามมาภายหลังนั้น ก็เป็นตัวสะท้อนปรับตัวของพื้นที่และการปรับภูมิทัศน์ให้เหมาะสมตามกาลเวลาได้เช่นกัน จากการทบทวนวรรณกรรมพบว่าการจัดภูมิทัศน์สำหรับวัดในสังคมอีสาน สามารถพบได้ทั้งแบบที่จัดให้มีส่วนสำคัญอยู่ตรงกลาง พื้นที่อื่นๆ เป็นองค์ประกอบ รูปแบบที่จัดให้มีอาคารสำคัญกระจายตัวตามผังบริเวณ และมีการปรับตัวในการใช้สอยพื้นที่ในภายหลัง บางวัด รักษาระเบียบ ภูมิทัศน์ให้ส่วนสำคัญยังอยู่จุดเดิม พื้นที่ว่างเพื่อเน้นความสำคัญให้ส่วนหลักของวัดอย่างมีเอกภาพ สำหรับบางวัดมีการปรับตัวตามความจำเป็นตามยุคสมัย ทำให้ส่วนสำคัญถูกลดความสำคัญเนื่องจากสิ่งปลูกสร้างอื่นๆ บดบัง

การเผยแพร่พระพุทธศาสนาเถรวาทด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานของชาวอีสาน สอดคล้องกับความเชื่อเกี่ยวกับพระธาตุและพระบรมสารีริกธาตุในสังคมอีสาน เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ของพระธาตุ แม้พญานาคที่อยู่ในแม่น้ำโขงก็พนไฟ เพื่อเป็นการบูชาเมื่อถึงกาลออกพรรษาของทุกปี โดยพระธาตุที่ประชาชนนิยมไปสักการบูชาในภาคอีสาน เช่น พระธาตุพนม พระธาตุขามแก่น พระธาตุนาดูน เป็นต้น ชาวขอนแก่นเชื่อว่า พระบรมสารีริกธาตุนั้น มีปาฏิหาริย์ที่เกิดจาก

๑) พุทธานุภาพ ๒) อัมมานุภาพ ๓) สังฆานุภาพ ๔) ปุญญานุภาพ และ ๕) เทวานุภาพ จึงทำให้ผู้ไปตั้งจิตอธิษฐานประสบความสำเร็จในบางครั้ง บางกรณี แต่ไม่ใช่ทุกคนหรือทุกกรณีจะสำเร็จ ต้องมีองค์ประกอบต่างๆ ร่วมด้วย คือ สถานที่ บุคคลและวัตถุสิ่งของที่น่าไปสักการบูชา^๑

ทั้งหมดนี้คือการดำเนินการศึกษาตามวัตถุประสงค์ข้อ การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเถรวาทด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานของชาวอีสาน พบว่า ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเป็นไปพบรูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของภาคอีสานมีหลายแนวทาง ทั้งทางทัศนศิลป์ได้แก่ การสร้างพระธาตุ สิม พระพุทธรูป และอุโบสถัม นอกจากนี้ ยังพบว่าการเผยแผ่พระพุทธศาสนาควบคู่ไปกับวิธีการอื่นๆ เช่น วรรณกรรม งานบุญ ประเพณี และการเทศน์ จะเห็นได้จากพื้นที่รองรับกิจกรรมทางศาสนาตามฮีตสิบสองคองสิบสี่ตลอดจนพื้นที่สำหรับดำเนินกิจกรรมต่างๆ เฉพาะอย่างอันเกี่ยวเนื่องกับความศรัทธาของชาวอีสาน เนื่องจากวัดในอีสานเป็นแหล่งรวมงานพุทธศิลป์ อีกทั้งยังคงเป็นศูนย์กลางของชุมชนและ ในวัด จะมีกิจกรรม ร่วมกับชุมชน ตามโอกาสสำคัญ ทางศาสนา ซึ่งจัดขึ้นทุกฤดูกาล และมีความผูกพันกับวิถีชีวิต ในชุมชน พื้นที่ว่างของวัด ทำให้คนในชุมชนได้มาร่วม พิธีสำคัญ จากความสามัคคีของคนในชุมชน เช่น ลานวัด ยังเป็นพื้นที่ประกอบพิธี ที่เกี่ยวกับข้าว ใน ประเพณี ๑๒ เดือน หรือฮีตสิบสองคองสิบสี่ของชาวอีสาน ทั้งนี้ยังมีหลายกิจกรรมส่งเสริมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเพื่อให้พุทธศาสนิกชนได้ร่วมกันรำลึกถึงวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา โดยมีกิจกรรม พิธีเจริญพระพุทธมนต์เจริญจิตภาวนา ร่วมทำบุญตักบาตรพระสงฆ์ในหลายโอกาส

๔.๒ การเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานของวัดเจติยภูมิ

สำหรับผลการวิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ข้อที่ ๒ วัดเจติยภูมิ มีงานพุทธศิลป์ ๓ ประเภท คือ งานสถาปัตยกรรม งานประติมากรรม และงานจิตรกรรม โดยมีพระธาตุขามแก่นเป็นงานพุทธศิลป์หลัก งานประติมากรรมมีทั้งส่วนที่เป็นงานดั้งเดิม และงานประติมากรรมประกอบภูมิทัศน์ จิตรกรรมฝาผนัง ที่ยังคงสภาพให้ชมได้คือบริเวณผนังด้านหน้าสิมเก่า ผู้มาสักการะสามารถ โดยอาคารสิมเก่าหรือปัจจุบันใช้เป็นวิหาร ซึ่งรับอิทธิพล สถาปัตยกรรมล้านช้างแบบเรียบง่าย วิหารตั้งอยู่ทางทิศเหนือของพระธาตุ มีขนาดเล็ก ภายนอกทาสีขาว และมีแต้มหรือจิตรกรรมฝาผนังอยู่ด้านทางเข้าหลักเป็นรูปนายทหารสวมเครื่องแบบที่พบทั่วไปร่วมสมัยไปกับช่วงที่บูรณะวัด การเขียนอุโบสถ์ที่ผนังด้านนอกนี้ สะท้อนให้เห็นถึงการคำนึงถึงผู้ที่มาสักการะทุกเพศทุกวัยให้สามารถชมความงามของภาพได้อย่างทั่วถึง เพราะในอดีตผู้หญิงไม่ได้รับการอนุญาตให้เข้าไปสักการะภายในวิหารตามจารีตและวิถีปฏิบัติมาแต่โบราณ

องค์พระธาตุขามแก่น มีสุนทรียภาพแบบอีสาน ในทางรูปทรงถือว่าเป็นพระธาตุที่มีขนาดไม่ใหญ่มาก แต่มีความลงตัวของสัดส่วน และตกแต่งน้อยตามรสนิยมของท้องถิ่น รองรับพระธาตุ

^๑ พระครูเจติยภูมิพิทักษ์, “อิทธิพลความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระธาตุขามแก่นที่มีต่อชาวจังหวัดขอนแก่น”, *บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์*. มจร.วิทยาเขตขอนแก่นปีที่ ๘ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-เมษายน, ๒๕๕๕).

อัญชัน ใช้ส่วนประกอบชุดฐานที่เรียกว่าบัวอน ตามศิลปะล้านช้างของประเทศไทย อยู่ในแผนผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส ฐานบัวชุดก่อนที่จะถึงองค์ระฆัง มีการนำผ้าจีวรคลุมไว้ เนื่องจากปฏิบัติตามประเพณีทุกปีที่ต้องมีพิธีบูชาพระธาตุ มีการปิดชุดฐานด้วยฐานบัวอนคาดลูกแก้วอกไก่ที่ท้องไม้เหนือส่วนฐานขึ้นไปเป็นส่วนขององค์ระฆังซึ่งปิดทองจนถึงส่วนยอดมีรูปทรงบัวเหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง คาดบัวลูกฟัก ๑ จังหวะ ต่อด้วยส่วนปล้องไฉน ทรงดอกบัวตูมประดับกลีบบัว ซึ่งมีการแบ่งจังหวะเป็น ๓ ช่วง แล้วจึงจบด้วยฉัตร ๕ ชั้น การผสมผสานงานช่างศิลปกรรมอีสานและล้านช้างนี้ทำให้เกิดคุณค่าทางสุนทรียะขึ้นในท้องถิ่น ในด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา การสร้างพระธาตุ หรือพระเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุขึ้นเป็นศูนย์รวมความศรัทธาเป็นอันานิสงส์แก่ผู้สร้าง ผู้บูชาและเป็นประธานของพระพุทธศาสนาในดินแดนแห่งนั้น อันเป็นเป็นสัญลักษณ์ในการดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนาและเป็นเสมือนเครื่องหมายแห่งการตั้งมั่นของพระพุทธศาสนาและความเจริญความบริสุทธิ์ของธรรมที่ถูกต้องในสังคม การสร้างพระธาตุนอกจากการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าหรือพระบรมอัฐิแล้วก็ยังเป็นการประกาศหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าอีกด้วย เช่น ฐานสี่เหลี่ยมของเจดีย์สามารถตีความเทียบกับความหมายของ อริยสัจสี่ ฐานที่เรียงกันสามชั้นคือส่วนฐาน ส่วนกลาง ส่วนยอด หมายถึงไตรภูมิ โดยความหมายขององค์พระเจดีย์ หมายถึง พระพุทธศาสนาอันเป็นที่พึ่งของสัตว์โลกทั้งสามโลกหรือไตรภูมิ คือ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุภูมิ มีอริยสัจสี่ เป็นธรรมข้อพิจารณาอันทำให้ผู้ปฏิบัติตามได้บรรลุถึงพระนิพพาน ส่วนปลีบนส่วนยอดและฉัตรคือชั้นของภูมิฝ่ายสุคติอันเป็นไปของสัตว์ผู้ประพฤติชอบมีพระนิพพานเป็นยอดสูงสุด เป็นต้น

พื้นที่โบราณสถานเดิมจากแผนผังบริเวณ เมื่อครั้งประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานพระธาตุขามแก่นวัดเจดีย์ภูมิ อำเภอ น้ำพอง จังหวัดขอนแก่น โดยมีพื้นที่โบราณสถานประมาณ ๕๗ ตารางวา เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๕ ในแผนผังแสดงตำแหน่งภูมิทัศน์สถานคือเจดีย์ วิหาร โบสถ์และกุฏิ โดยด้านทิศตะวันออกของพระธาตุ มีวิหาร ซึ่งเป็นโบสถ์ หรือสิมหลังเก่า และด้านตะวันออกของโบสถ์เก่าเป็นโบสถ์ที่สร้างขึ้นใหม่

ด้านทิศเหนือแนวรั้วของวัดติดกับที่นา ด้านทิศตะวันตกของวัดมีสระน้ำ รั้วทางเข้าหลักอยู่ทางทิศตะวันตกติดกับถนน ซึ่งเป็นทางสัญจรระหว่างอำเภอ น้ำพอง ไปยังอำเภอเมืองจังหวัดขอนแก่น ด้านตะวันตกเป็นแนวรั้วของวัดที่มีซุ้มประตูทางเข้าอีกด้านหนึ่ง สามารถแลเห็นทัศนียภาพของพระธาตุขามแก่น จากแผนผังเดิม เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๕ ภูมิทัศน์สถานของวัดยังมีสิ่งปลูกสร้างภายในวัดไม่มากนัก ส่วนของสังฆาวาส มีเฉพาะคณะกุฏิ บริเวณทิศตะวันตกเฉียงใต้และทิศตะวันออกเฉียงเหนือขององค์พระธาตุ

ผังบริเวณในปัจจุบันมีสิ่งปลูกสร้างเพิ่มขึ้นหลายรายการ ภายในบริเวณวัดภายหลังขึ้นทะเบียนโบราณสถาน ปัจจุบันรวม ๔๗ ปี ทางวัดมีการปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุ ๔ ครั้งใหญ่ และปรับปรุงบริเวณวัดเรื่อยมา มีพระสงฆ์จำพรรษาอยู่ตลอด พื้นที่ว่างในบริเวณวัดมีการจัดภูมิทัศน์และทำพื้นที่ให้เกิดประโยชน์ใช้สอยตามความต้องการของยุคสมัย

สำหรับแผนผังจากการปรับปรุงภูมิทัศน์ จะเห็นได้ว่า บริเวณที่เป็นงานพุทธศิลป์หลักของวัดซึ่งเป็นโบราณสถานยังอยู่ในตำแหน่งเดิม พื้นที่ว่างภายในบริเวณวัดมีการปรับเปลี่ยนหลายประการ

เป็นต้นว่า ภูมิทัศน์ บริเวณนอกลานประทักษิณที่มีการทำวัสดุปูพื้นที่ล้อมรอบแนวโบราณสถานอยู่ในลักษณะสมดุลและมีเอกภาพทางการมอง กรอบที่สมดุลเพื่อเน้นย้ำสัดส่วนที่สวยงามทางพื้นที่ ได้แก่ ศาลาประจํามุม และมีการปลูกหญ้าจัดสวนหย่อมระหว่างอาคารโบราณสถานหลักไปยังศาลาทั้ง ๔ หญ้าจัดสวนหย่อมบริเวณพื้นที่โล่ง การจัดวางพื้นที่กิจกรรมทางศาสนา การทำเส้นทางเดินรถทางเดินเท้าภายในวัด เส้นทางเดินระหว่างอาคาร ศาลาประจํามุม บริเวณส่วนของโบราณสถาน, อาคารทรงพลับพลาจตุรมุขนอกประสงค์ ทางด้านทิศตะวันตกและศาลารูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ๒ หลัง ขนาบข้างลานโล่งบริเวณด้านหน้าพระธาตุ

บริเวณสระน้ำทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ มีการทำทางเดินเชื่อมโยงระหว่างพื้นดินกับพื้นน้ำและมีศาลาแปดเหลี่ยมอยู่กลางน้ำ ปัจจุบันเป็นพื้นที่พักผ่อนหย่อนใจสำหรับผู้มาสักการะ มีจุดให้อาหารปลา มีการจัดการพื้นที่ว่าง บริเวณทิศใต้ของพระธาตุตลอดแนวรั้ววัด จนถึงทางเดินเท้าระหว่างกุฏิสงฆ์ มีการจัดภูมิทัศน์สวนขึ้นใหม่ภายใต้ชื่ออุทยานภูมิภักดิ์แก่นขาม ที่มีทั้งประติมากรรมที่เป็นปูชนียวัตถุ และสวน ที่เป็นสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้าง ทั้งแบบนุ่ม(softscape)และแบบแข็ง(hardscape)อยู่ด้วยกัน งานพุทธศิลป์เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติและมีการจัดภูมิทัศน์ส่งเสริมงานพุทธศิลป์นั้นให้มีบรรยากาศสอดคล้องกับเรื่องราวในพุทธประวัติ

ด้านทิศเหนือของวัดมีพื้นที่สำหรับรองรับการปฏิบัติธรรมในบรรยากาศสวนป่าในบริเวณนี้ ทั้งพื้นที่ ที่เป็นลานธรรม และมีสวนหย่อมอยู่ในบริเวณ นั้น มีทั้งพืชพรรณเก่าที่อยู่ดั้งเดิมและสวนหย่อมสร้างขึ้นใหม่ มีงานปูนปั้น ร่วมสมัยที่นำมาตกแต่งภูมิทัศน์ ได้แก่ ขอนไม้จำลองซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของจังหวัดขอนแก่น สัญลักษณ์ การแสดงตำแหน่ง ในแผนที่ทางอากาศที่มีลักษณะของการปักหมุดหมายยังสถานที่สำคัญหรือที่หมายปลายทางคล้ายเครื่องหมายแสดงตำแหน่งในเว็บไซต์กูเกิ้ลแมพ(Google Map) ได้ต้นไม้ใหญ่ประดิษฐานพระพุทธรูปนาคนปรก พร้อมกับทางเดินจงกรม ที่ใช้วัสดุปูพื้น หลากหลาย จัดวาง ที่นั่งพักผ่อน ในบริเวณนั้นเป็นบางจุดมีถนนกันระหว่างพื้นที่จอดรถแล้วทางเดินรถจากทางทิศใต้ เข้ามาสู่บริเวณวัด

ทางวัดมีแผนการปรับปรุงภูมิทัศน์ในอนาคตรองรับการใช้สอยพื้นที่สำหรับวันข้างหน้า ในแนวการปรับปรุงนั้นผังบริเวณแสดงตำแหน่งที่จะมีสิ่งปลูกสร้างใหม่ภายในวัด บริเวณแนวกำแพงด้านทิศเหนือของพระธาตุ จะมีการสร้างที่จอดรถเพิ่มบริเวณมุมตะวันออกของวัด ซึ่งปัจจุบันอยู่ในระหว่างดำเนินการก่อสร้าง และรื้อถอนกำแพงบางส่วนเพื่อเป็นทางเข้าออก พื้นที่สำหรับการท่องเที่ยวประกอบกิจกรรมทางศาสนา ในบริเวณเดิมของผังบริเวณวัด กุฏิ และที่พักสงฆ์ ยังอยู่บริเวณเดิม และที่จอดรถบริเวณ ทิศใต้ก็ยังอยู่บริเวณเดิม จะมีการเปลี่ยนพื้นที่ใช้สอยด้านข้างทางเข้าหลักเป็นร้านอาหารในอนาคต สร้างพิพิธภัณฑ์ภายในวัดขึ้นตรงข้ามกับกุฏิสงฆ์

ประโยชน์และคุณค่าที่ได้รับจากการใช้พุทธศิลป์ภูมิทัศน์สถานในภาคสนามประการแรกคือการจัดภูมิทัศน์ทำให้พื้นที่มีขอบเขต มีความปลอดภัย ในขณะที่เดียวกันก็เพิ่มความสวยงาม เพิ่มคุณค่าให้แก่อาคารศาสนสถานหรืองานพุทธศิลป์ ประการที่สอง ลดเสียงรบกวนจากภายนอก จากถนน เพราะต้นไม้ที่ปลูกไว้สามารถกรองเสียงได้, ประการที่สาม ทำให้บริเวณพื้นที่สะอาด ได้รับอากาศบริสุทธิ์ เพราะพรรณไม้จะช่วยกรองฝุ่นละอองในอากาศให้ความร่มเย็นแก่พื้นที่นั้น, ประการที่

สี่ ทำให้มีพื้นที่เฉพาะเป็นสัดส่วน มีมุมสงบเมื่อหยุดพักหรือคลายความเหนื่อยล้าจากการเดิน, ประการที่ห้า ทำให้สามารถปิดบังสภาพที่ไม่เหมาะสม ซึ่งไม่ต้องการให้เห็นเด่นชัด การปลูกพรรณไม้จะช่วยปิดบังสภาพไม่น่าดูได้, ประการที่หก เพื่อความสุขความสะดวกของผู้ใช้งานหลัก และใช้พื้นที่ว่างให้เป็นประโยชน์มากขึ้น เช่น มีการจัดสถานที่นั่งสมาธิ ทำสวนปลูกไม้ดอกไม้ประดับ รวมทั้งการรักษาต้นไม้ใหญ่ไว้ให้ร่มเงาและอากาศบริสุทธิ์ ทำให้มีโอกาสใกล้ชิดธรรมชาติมากขึ้น, ประการที่เจ็ด ทำให้สุขภาพกาย สุขภาพจิตดีขึ้น เพราะได้ชมงานพุทธศิลป์ ได้พักผ่อน ได้เดินออกกำลังกาย ได้นั่งสมาธิ พบความพึงพอใจในความสวยงามที่ได้ชม พร้อมทั้งเกิดความใกล้ชิดภายในครอบครัว หากมาเป็นครอบครัว รวมทั้งทำให้ผู้รู้จักงานพุทธศิลป์และสัมผัสธรรมชาติดีไปด้วย, ประการที่แปด การจัดสวนสาธารณะและที่พักผ่อนหย่อนใจต่างๆ จะช่วยให้ประชากรในบริเวณนั้นๆ ได้พักผ่อน คลายความเครียดและความกังวลต่างๆ ให้ได้กลับสู่ธรรมชาติมากขึ้น ช่วยให้ประชากรมีสุขภาพกาย สุขภาพจิตดี ส่งผลให้อยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข การใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานจึงเป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปพร้อมกับสัมผัสธรรมชาติ

จากตัวอย่างการตอบแบบสอบถามจากการสนทนากลุ่ม พบว่า กลุ่ม key informant ของวัดเจติยภูมิ มีทิศทางในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาใกล้เคียงกัน ได้แก่ เจ้าอาวาส พระสงฆ์และสามเณรประจำวัด โดยแสดงความคิดเห็นต่อแนวคิด รูปแบบ วิธีการใช้งานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของวัดเจติยภูมิ เช่น คำถามว่าท่านคิดว่างานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์ลักษณะนี้มีความสำคัญ ต่อการเรียนรู้ของผู้มาสักการะและชุมชนหรือไม่ อย่างไร คำตอบส่วนมากคือ มีเพราะเป็นการสะท้อนความเป็นพระพุทธศาสนา เป็นศูนย์รวมจิตใจ ได้มานมัสการแล้วทำให้เกิดความสบายใจอึ้ง และ เมื่อถามถึง รูปแบบของการจัดการงานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์ ผู้ให้ข้อมูลทุกท่านตอบว่าเหมาะสม เพราะทำให้เกิดความร่มรื่น เป็นที่พักผ่อนและเป็นที่พักพิงในเชิงอนุรักษ์พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ ยังมีความเห็นเรื่องกระบวนการจัดการที่เหมาะสมต่อภูมิทัศน์สถานและงานพุทธศิลป์ ว่าเป็นการยกย่องเชิดชูพุทธศิลป์ให้โดดเด่น ไม่ให้มีสิ่งอื่นมาดบังทัศนียภาพขององค์พระธาตุ การชมงานพุทธศิลป์ในบรรยากาศที่น้อมนำจิตใจให้เข้าถึงพระพุทธศาสนา สามารถสร้างความสงบเย็นทำให้เกิดความสบายใจ มีเพียงผู้ให้ข้อมูลฉบับเดียวที่กล่าวว่าสถานที่สำคัญภายในวัดยังไม่โดดเด่นมากพอ ผู้อ่านสามารถดูคำตอบเทียบกับการสนทนากลุ่มได้ในภาคผนวก ข

ทางวัดเจติยภูมิมีเป้าหมายให้การจัดภูมิทัศน์ส่งเสริมงานพุทธศิลป์จะเป็นกุญแจสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นที่พักผ่อนเชิงอนุรักษ์ ธรรมชาติ , สิ่งแวดล้อม กับพระพุทธศาสนา ส่วนปัจจัยที่ส่งเสริมให้คนในชุมชนมีความรักและจิตสาธารณะ มีจิตอาสาในการดูแลรักษาวัด จะทำให้พระพุทธศาสนาเจริญสืบไป นอกจากนี้การปลูกต้นไม้ใหญ่ สร้างความร่มรื่น สงบเย็นและเป็นต้นไม้ตามพุทธประวัติจะช่วยสร้างความใกล้ชิดพระพุทธศาสนาแก่ผู้มาสักการะยิ่งขึ้น ส่วนปัจจัยที่เป็นอุปสรรค การขาดงบประมาณและผู้ดูแลรักษา

ในส่วนของการตอบในการสัมภาษณ์เชิงลึก เกี่ยวกับงานพุทธศิลป์ ผู้ให้ข้อมูลที่ตอบได้ครบถ้วนคือกลุ่มฆราวาส ในความเข้าใจว่าการนำเสนอศิลปกรรมด้วยมิติของพระพุทธศาสนา เป็น

การสะท้อนถึงสภาพจิตใจของช่างที่มีความวิริยะอุตสาหะจนผลงานออกมาสวยงาม มีคุณค่าต่อผู้พบเห็น แสดงให้เห็นวัตถุประสงค์และเจตนารมณ์ของผู้ก่อสร้างในอดีตมาจนถึงปัจจุบัน เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนและสามารถยกตัวอย่างงานพุทธศิลป์ตลอดจนแยกเป็นประเภทได้ ในด้านการจัดภูมิทัศน์สถาน ทางวัดถือว่ามีความสำคัญอย่างมาก ต่อผู้มาเยือน เพราะทำให้ผู้มาเยือนได้สัมผัส ความเป็นพระพุทธรศาสนา , ความสำคัญต่อวัด ได้แก่ การดูแลรักษาภูมิทัศน์สถาน สร้างคุณประโยชน์ต่อวัด ให้มีการ ดูแลอนุรักษ์วัดอย่างต่อเนื่อง , ในความสำคัญต่อชุมชน ทำให้ชุมชนมีรายได้เพิ่มจากการท่องเที่ยว รูปแบบการจัดภูมิทัศน์และงานพุทธศิลป์มีความเหมาะสม เอื้อต่อการบรรลุนิยามเป็นอย่างดี และเป็น ประโยชน์ต่อสาธารณะเพราะสภาพสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ สงบเย็น ทำให้ใจเย็นลง เกิดความสดชื่นเกิด และเกิดสมาธิได้ ส่วนที่ต้องปรับปรุงให้ดียิ่งขึ้นคือ ควรเพิ่ม พื้นที่ ร่มเย็น สำหรับเป็นที่นั่งให้สงบเย็น และ เพิ่มมุม ที่เป็นแหล่งเรียนรู้ของเยาวชน ในอีกด้านหนึ่งก็เปิดโอกาสให้ผู้ที่ย่อยากทำบุญด้วยทานบารมี, ได้มีช่องทาง ทำบุญ ตามกำลังศรัทธา ส่วนผู้ไม่ประสงค์ จะทำบุญ ทางวัดก็ได้บังคับ โดยปกติถ้าสิ่งใดดีสวยงามในชุมชน ผู้อยู่อาศัยในชุมชนจะเกิดความรักและหวงแหน ร่วมกันให้ความสำคัญเสมือน ทุกคนเป็นเจ้าของ และอยากมีส่วนร่วมในการดูแลรักษา

ในปัจจุบันวัดมีความปรารถนาให้ชุมชนอยู่อย่างสงบสุขสามัคคี และยังมีความตั้งใจจะทำให้สถานที่แห่งนี้เป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้พระพุทธศาสนาในอนาคตเพื่อปลูกฝังให้เยาวชนรู้จักคุณค่าของพระพุทธศาสนาตั้งแต่อายุน้อย ดึงเยาวชนเข้ามาทำกิจกรรมต่างๆโดยปลูกฝังให้เขามีจิตสำนึกต่อวัด เป็นการบำรุงพระพุทธศาสนาที่ยั่งยืน จัดกิจกรรมให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการ จัดกิจกรรมและการพัฒนาวัด รวมทั้งการปรับปรุงภูมิทัศน์ต่างๆของวัด โดยจัดภูมิทัศน์ที่สอดคล้อง กับสภาพสังคมท้องถิ่น โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วม จัดพื้นที่ให้ชุมชน จำหน่าย สินค้าพื้นเมืองแก่นักท่องเที่ยว ซึ่งวัดที่สงบร่มรื่นและดูแลงานพุทธศิลป์เป็นอย่างดีเป็นการสะท้อนถึงชีวิตและจิตใจของชุมชน บ่งบอกถึงประวัติศาสตร์ ความเป็นมาของวัด และสะท้อนถึงความเชื่อศรัทธาของคนที่มีต่อวัด

ข้อมูลดังกล่าว เป็นการดำเนินการศึกษาตามวัตถุประสงค์ข้อสอง เพื่อศึกษาการเผยแพร่พระพุทธศาสนาด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานของวัดเจติยภูมิ พบว่าการใช้พุทธศิลป์ส่งผลต่อการเผยแพร่พระพุทธศาสนาทั้งจากทางความศรัทธาและความงาม พุทธศิลป์หลักของวัดที่ทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระพุทธรเจ้าและใช้เผยแพร่พระพุทธศาสนายังคงเป็นองค์พระธาตุขามแก่น โดยเลือกส่งเสริมบรรยากาศภูมิทัศน์ทั้งสิ่งมีชีวิต(soft scape)และสิ่งไม่มีชีวิต(hard scape) ให้งานพุทธศิลป์หลักมีเอกภาพ โดยไม่ทำลายหรือบิดเบือนโครงสร้างภูมิทัศน์สถานเดิมแต่ส่งเสริมให้มีเอกภาพด้วยบรรยากาศที่นำศาสตร์สมัยใหม่เข้ามาใช้ เช่น การออกแบบภูมิทัศน์ เพื่อสะท้อนถึงบรรยากาศเดิมของภูมิทัศน์สถาน โดยทางวัดเลือกคงไว้พืชพรรณดั้งเดิมของวัดอันเกี่ยวข้องกับตำนานการสร้างพระธาตุขามแก่นตามภูมิทัศน์สถานของดอนมะขาม นั่นคือความผูกพันกับป่าที่มีต้นมะขาม โดยในตำนานการเดินทางได้กล่าวถึง พระมหากัสสปะ เมื่อสมัยราวพุทธศักราชที่ ๓ ได้นำเอาพระอรังคราตุของพระ พุทธเจ้ามาประดิษฐานที่ภูเก้าพราและได้สร้างองค์พระธาตุพนมขึ้น พระยาหลังเขียวโมริยกษัตริย์ทราบ ข่าวดังนั้น เกิดศรัทธาใคร่นำพระอังคารมาบรรจุไว้ด้วยกัน จึงได้เดินทางมาพร้อมกับข้าราชการบริวาร และพระอรหันต์ทั้งเก้าองค์ ระหว่างเดินทางได้ผ่านดอนมะขามแห่งหนึ่งเป็นเวลาค่าพอดี จึงได้พากันพักแรมในสถานที่นี้ ในบริเวณที่พักมีต้นมะขามตายต้นใหญ่ต้นหนึ่ง มีแต่แก่นข้าง

ใน จึงได้เอาพระ อังคารเก็บไว้ในต้นมะขามต้นนี้ ครั้งเมื่อเดินทางต่อไปยังภูเก้าพริก ปรากฏว่าองค์พระ ธาตุพนมสร้างเสร็จไปเรียบร้อยแล้ว จึงต้องเดินทางกลับถิ่นเดิม เมื่อเดินทางมาถึงดอนมะขามบริเวณ ที่พักที่เดิมก็พบว่าต้นมะขามที่ตายเหลือแต่แก่นต้นนั้น กลับยืนต้นแตกกิ่งก้านสาขา มีใบเขียวชะอุ่ม และดูงามตาเป็นอัศจรรย์ พระยาหลังเขียวและพระอรหันต์ทั้งแก้องค์ จึงตกลงใจสร้างพระธาตุครอบ ต้นมะขาม โดยบรรจุพระอังคารของพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยแก้วแหวนเงินทอง โดยทำเป็นพระพุทธรูป แทนพระองค์เข้าบรรจุไว้ในองค์พระธาตุ และก่อสร้างบ้านเรือน ณ บริเวณใกล้ๆพระธาตุ เป็นต้น สิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างเหล่านี้จึงเป็นสัญลักษณ์แทนภูมิทัศน์สถานอันเกี่ยวพันกับตำนานการสร้างพระ ธาตุขามแก่นที่ทำหน้าที่เสมือนการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่เชื่อมโยงประวัติวัดไว้ด้วย

๔.๓ วิเคราะห์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานของ วัดเจติยภูมิ

การวิเคราะห์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานของวัดเจติย ภูมิ ในมิติทางสังคม วัดกับชุมชนผูกพันกันมาช้านาน มิติทางพัฒนาการของพุทธศิลป์และภูมิทัศน์ ทำ ให้เห็นลำดับเหตุการณ์ทางพื้นที่ประวัติศาสตร์ การปรับปรุง การเปลี่ยนแปลง และการคงไว้ที่สะท้อน ว่าชุมชนยังรักและหวงแหน เห็นคุณค่ากับงานพุทธศิลป์ชิ้นสำคัญของท้องถิ่น สำหรับมิติทาง สัญลักษณ์ ได้เห็นการเป็นสัญลักษณ์ของเมือง นอกจากนี้ยังสะท้อนถึงความศรัทธาของเมืองจากการ นำภาพจำของพระธาตุขามแก่นไปอยู่บนอาคารสำคัญในรูปแบบของส่วนประดับสถาปัตยกรรม และ งานประยุกตศิลป์ เช่น เครื่องยอดของหลังคาศาสนสถาน ณ มณฑปวัดจันทรังษี การใช้รูปทรง ศักดิ์สิทธิ์เป็นส่วนหนึ่งของสถาปัตยกรรมร่วมสมัยของโรงเรียนนครขอนแก่น เป็นต้น นอกจากนี้ รูปทรงของพระธาตุขามแก่นยังปรากฏการใช้งานบนตราสัญลักษณ์ซึ่งประยุกต์ไปใช้งานหลากหลาย รูปแบบ เช่น ประดับป้ายหลักบนรั้วสถานศึกษา หน่วยงานราชการ ลายปักบนเสื้อ ตราประทับของ สถาบันหรือหน่วยงานต่างๆ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ สอดคล้องกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยการใช้ พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานอันเป็นสิ่งแทนสัญลักษณ์แห่งพระพุทธศาสนาซึ่ง มีหลายอย่าง ได้แก่ พระพุทธรูป รอยพระพุทธรบาท ใบโพธิ์ ต้นโพธิ์ ธงธรรมจักร ธงฉัพพรรณรังสี และ รูปธรรมจักร ทั้งใน สมัยพุทธกาลและเมื่อพระพุทธศาสนาได้มีการเผยแผ่มายังภูมิภาคอีสาน ซึ่งงานพุทธศิลป์และ สิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างที่เรียกว่าภูมิทัศน์สถานนี้ได้สร้างขึ้นเพื่อส่งเสริมการเผยแผ่และการปฏิบัติทาง พุทธศาสนาโดยตรง และเป็นสิ่งช่วยโน้มน้าวจิตใจของพุทธศาสนิกชน ให้เกิดความศรัทธา ประพฤติ ปฏิบัติตนในแนวทางที่ดั่งงามตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา

สิ่งที่มีผู้สร้างงานศิลปะได้พยายามสื่อสารหรือสอดแทรกไว้ในงานศิลปะแต่ละประเภท เรียก ได้ว่าเป็นปรัชญาศิลปะในงานพุทธศิลป์ และงานศิลปะที่มีหลักธรรมของพระพุทธศาสนาอยู่ในงาน ศิลป์นั้นมีอยู่หลายรูปแบบทั้งในรูปแบบของงานศิลปวัตถุหรือพิธีกรรมทางศาสนาซึ่งจะมีหลักธรรมะ สอนอยู่ โดยแบ่งศึกษา ออกเป็นประเภทต่างๆทั้งพระพุทธรูป สถูป เจติย อาคารสถานที่และวัตถุ มงคลต่างๆ เช่นเดียวกับ สถูป ธรรมจักรศิลากับกวางหมอบ เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงพุทธประวัติ ตอนปฐมเทศนา และเป็นงานศิลปกรรมอินเดียซึ่งมาพร้อมกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยพระ

เจ้าอโศกมหาราช จากนั้นภายหลังการสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ ๓ พระเจ้าอโศกมหาราชก็ได้ทรงจัดส่งพระธรรมทูต ได้แก่ พระโสณะและพระอุตตระเดินทางมาเผยแผ่พระพุทธศาสนายังดินแดนสุวรรณภูมิในช่วงก่อน พ.ศ. ๕๐๐ ทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองขึ้นในดินแดนนี้นับแต่นั้นเป็นต้นมา ดังมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์สมัยทวารวดีที่ขุดพบบริเวณภาคกลางของไทย และต่อมาก็เผยแผ่มายังภูมิภาคอีสาน จึงสามารถกล่าวได้ว่า งานศิลปกรรมอันมีความหมายที่เข้าใจร่วมกันเป็นสากล แม้จะต่างกันด้านรสนิยมทางศิลปะในแต่ละท้องถิ่น หากแต่งานเหล่านี้เป็นการแสดงถึงเอกลักษณ์อย่างหนึ่งทั้งในระดับชาติจนถึงระดับท้องถิ่น ดังนั้นการนำงานพุทธศิลป์มาเป็นสื่อในการสอน ปรัชญาธรรมะต่างๆ จึงถือได้ว่าเป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรูปแบบหนึ่ง ทั้งนี้การดูแลรักษางานพุทธศิลป์และการจัดภูมิทัศน์สถานที่ให้ร่มรื่นอยู่เสมอ จะสามารถช่วยดึงดูดให้คนใกล้ชิดพระพุทธศาสนามากขึ้นเป็นต้น ส่วนมิติทางสืบสานมรดกทางศิลปะและวัฒนธรรมนั้น มาควบคู่กันกับมิติทางการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา

๔.๒.๑ การเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานที่ของวัดเจติยภูมิจากเอกสารและการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม

ภายในวัดมีทั้งพื้นที่ว่างสำหรับรองรับกิจกรรมทางศาสนา และพื้นที่ว่างที่ส่งเสริมความเป็นเอกภาพของอาคารหรืองานพุทธศิลป์ สำหรับพื้นที่ว่างสำหรับรองรับกิจกรรมทางศาสนาในวันสำคัญ ปรับปรุงพื้นที่บริเวณลานหน้าพระธาตุขามแก่นให้มีเอกภาพและ สามารถรองรับกิจกรรมประเพณี รวมไปถึงผู้เดินทางมาสักการะ และรองรับกิจกรรมทางศาสนาของชุมชนโดยรอบ เช่น การสวดมนต์ในวันสำคัญทางศาสนา วันวิสาขบูชา วันมาฆบูชา วันพระ เป็นต้น ส่วนพื้นที่ว่างที่ส่งเสริมความเป็นเอกภาพขององค์พระธาตุ อาจดัดแปลงให้มีพื้นที่สีเขียวเข้ามาช่วยส่งเสริมบรรยากาศ นอกจากนี้ยังมีการนำสิ่งบดบังสายตาออกจากบริเวณจุดสักการะพระธาตุขามแก่นเพื่อเพิ่มคุณภาพของมุมมองที่สำคัญของวัด สำหรับงานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานที่ มีคุณค่าทางความงาม ให้ความประทับใจแก่ผู้ชม นอกจากนี้ยังให้ความงามในทางสุนทรียะและองค์ประกอบทางศิลปะแล้ว ยังให้คุณค่าในด้านความเคารพ นับถือ ยกย่อง หรือเทิดทูนบูชาแก่ผู้พบเห็น ทั้งในแง่อามิสบูชา คือ การบูชาด้วยวัตถุสิ่งของ และในแง่ธรรมาบูชา คือ การบูชาด้วยการปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอน^๒ เพราะศิลปะแขนงนี้เกิดมาจากศรัทธา หรือความเคารพเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เป็นแรงบันดาลใจให้ศิลปินสร้างศิลปะเหล่านี้ขึ้น ซึ่งศิลปะแขนงอื่นๆ และสาขาอื่นๆ โดยทั่วไป ไม่ให้อารมณ์ศิลปะในด้านนี้ ดังนั้น หากจะพิจารณาคุณค่า หรือความสำคัญของศิลปะประเภทพุทธศิลป์ สามารถประมวลคุณค่าหรือความสำคัญต่างๆ จากเอกสารที่เกี่ยวข้องในประเด็นเรื่องการเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานที่ได้ดังนี้^๓

^๒ อด.ทก. (ไทย) ๒๐/๑๕๗/๑๒๔.

^๓ พัน ดอกบัว, พระพุทธศาสนากับคนไทย, (กรุงเทพมหานคร : ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๔๒), หน้า ๘๗-๒๔๕.

ประการแรก งานพุทธศิลป์ เป็นสัญลักษณ์หรือตัวแทนของพระพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นพระบรมศาสดาในพระพุทธศาสนา ซึ่งพุทธศาสนิกชนให้ความเคารพนับถือเลื่อมใส และเป็นแบบอย่างแห่งมนุษย์ผู้สามารถพัฒนาศักยภาพของตนเองจนได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า (ผู้ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง) ศิลปะที่ให้คุณค่าในด้านนี้ได้แก่ ประติมากรรมต่างๆ เช่น พระพุทธรูป เป็นต้น ซึ่งนอกจากจะมีความงามในด้านศิลปะแล้ว พุทธศาสนิกชนทั่วโลกยังให้ความเคารพนับถือเสมือนเป็นตัวแทนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอีกด้วย ส่วนภูมิทัศน์ที่เหมาะสมจะช่วยส่งเสริมเอกภาพของงานพุทธศิลป์และสร้างบรรยากาศที่ดีต่อมุมมองทางทัศนียภาพ

ประการที่สอง งานพุทธศิลป์ เป็นเครื่องระลึกถึงคุณของพระรัตนตรัย และยังเป็นการแสดงถึงศรัทธาต่อพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ อีกด้วย ซึ่งเป็นคุณค่าหลักทางพุทธศิลป์ทุกประเภท ไม่ว่าจะเป็นประเภทยศกัณฑ์ จิตรกรรม และประติมากรรม โดยเฉพาะศิลปะด้านสถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นเครื่องระลึกถึงคุณพระรัตนตรัยในประเทศไทย ได้แก่ พระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม พระธาตุพนม จังหวัดนครพนม พระบรมธาตุไชยา จังหวัดนครศรีธรรมราช พระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง เป็นต้น ในขณะที่พระธาตุขามแก่น วัดเจติยภูมิ จังหวัดขอนแก่น แสดงถึงศรัทธาของคนในชุมชนและเป็นสิ่งสะท้อนการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอันสอดคล้องกับวัดหลายแห่งที่สร้างพระธาตุแสดงความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาของชาวอีสาน

ประการที่สาม งานพุทธศิลป์ เปรียบเสมือนเป็นการบันทึก หรือเล่าประวัติความเป็นมาขององค์พระศาสดา คือ พระพุทธเจ้า (พุทธประวัติ) หรือประวัติของพุทธสาวก (บางครั้งเรียกว่าสาวกประวัติ หรืออนุพุทธประวัติ) ที่สำคัญ เพื่อเป็นแบบอย่างแก่นุชนรุ่นหลัง ศิลปะด้านนี้ได้แก่ จิตรกรรมฝาผนังต่างๆหรือรูปปั้น ภาพวาดพุทธประวัติ สาวกประวัติ ภาพเรื่องราวในชาดกอดีตชาติของพระพุทธเจ้าต่างๆ นอกจากนี้ยังมีภาพแกะสลักเกี่ยวกับพุทธประวัติ สาวกประวัติ และชาดกต่างๆ เช่น เวสสันดรชาดก เป็นต้น ในขณะที่งานภูมิทัศน์สถานที่จัดวางองค์ประกอบโดยสอดคล้องกับเรื่องราวทางพุทธประวัติจะช่วยให้เกิดการชมงานพุทธศิลป์ที่เห็นบรรยากาศแวดล้อมอย่างในพุทธประวัติด้วย

ประการที่สี่ การเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยการใช้งานพุทธศิลป์มีหลายรูปแบบ ผ่านการเก็บรวบรวมคำสั่งสอนในทางพระพุทธศาสนา หลักพระธรรมวินัย หรือหลักพระธรรม ฯลฯ ทั้งแบบลายลักษณ์อักษรและไม่เป็นลายลักษณ์อักษร ตัวอย่างพุทธศิลป์ที่เป็นลายลักษณ์อักษรนี้ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎก และวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาต่างๆ นอกจากนี้คัมภีร์พระไตรปิฎกนี้ยังมีรูปแบบในลักษณะของงานจารึกบนตัวรองรับต่างๆ เช่น พระไตรปิฎกบนคัมภีร์ใบลาน และพระไตรปิฎกที่แกะสลักบนแผ่นหิน ก่อนที่จะมีการพิมพ์เป็นหนังสืออย่างในปัจจุบัน เป็นต้น โดยเล่าผ่านบุคคล, เอกสาร, ศาสนพิธี และสื่อต่างๆตามความสะดวกของยุคสมัย ส่วนที่เป็นงานพุทธศิลป์ที่ไม่ใช่ลายลักษณ์อักษรได้แก่ งานสถาปัตยกรรม งานจิตรกรรมหรือรูปปั้น และงานประติมากรรม ซึ่งเป็นการถ่ายทอดผ่านงานศิลปะในรูปแบบต่างๆอันล้วนแต่มีเป้าหมายในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เช่น จิตรกรรมฝาผนังสามารถเล่าเรื่องนรก-สวรรค์ผ่านภาพบรรยากาศที่สอนให้คนเกรงกลัวต่อการทำบาป ส่งเสริมการทำความดี ซึ่งสามารถ ยกย่อง ความคิด จิต กาย จนเป็นหนทางเกิดมรรคญาณ งาน

ประติมากรรมพระพุทธรูปปางต่างๆสามารถถ่ายทอดสุนทรีภาพของมหาบุรุษลักษณะไปพร้อมกับ การให้ความรู้เรื่องพุทธประวัติหรือเหตุการณ์ต่างๆโดยไม่ใช้ตัวอักษร อีกทั้งยังมีงานประติมากรรมนูนต่ำที่มาจากการทำปูนปั้นหรืองานแกะสลักหินประเภทต่างๆ และแกะสลักไม้ งานสถาปัตยกรรม สามารถเป็นแหล่งเรียนรู้พุทธศิลป์แขนงต่างๆได้ เป็นต้น ในขณะที่ งานภูมิทัศน์สถานจะเป็นสิ่ง ส่งเสริมให้มีบรรยากาศการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ดี หรือเมื่อมีความต้องการใช้สอยพื้นที่ว่าง บริเวณศาสนสถานเกิดขึ้น

ประการที่ห้า งานพุทธศิลป์ เป็นที่พักอาศัยของนักบวชในทางพระพุทธศาสนา เช่น วัด อาราม นอกจากนี้วัดยังเป็นสถานที่ที่เก็บ หรือรวบรวมศิลปะทางพระพุทธศาสนาต่างๆ เอาไว้ด้วย เนื่องจากว่า “พุทธศิลป์” เหล่านี้ พุทธศาสนิกชนไม่นิยมสร้างขึ้นและเก็บไว้ในสถานที่อื่นๆ ที่ไม่ใช่วัด ดังนั้น พุทธศิลป์ทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นจิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม และประติมากรรม ล้วน เป็นศิลปะที่สร้างขึ้นเพื่อประดับตกแต่งพุทธสถาน คือ วัด หรือสถานที่อันเกี่ยวข้องกับวัดทั้งสิ้น เช่น เจดีย์ วิหาร สถูป เป็นต้น แต่ถึงแม้พุทธศิลป์บางอย่าง เช่น ภาพพุทธประวัติ หรือพระพุทธรูป แม้ พุทธศาสนิกชนจะสามารถเก็บรักษาไว้ในบ้านของตน ก็มีใช้เพื่อความสวยงามแต่อย่างใด แต่ตั้งไว้เพื่อ เป็นพุทธานุสสติ คือ เป็นเครื่องระลึกนึกถึงพระรัตนตรัย หรือเพื่อเป็นพุทธานุชา (การบูชาพระพุทธเจ้า) เท่านั้น ส่วนงานภูมิทัศน์สถานที่เหมาะสม จะทำให้บริเวณที่มีงานพุทธศิลป์เกิดความงามและเชื่อมโยง ในกิจกรรมเฉพาะพื้นที่ได้ เช่น ภูมิทัศน์ที่ช่วยกำหนดเขตหรือบริเวณอยู่อาศัยกับพื้นที่สิ่งขมกรรม และ ส่วนที่ใช้ในกิจกรรมร่วมกับสาธารณะ

ประการสุดท้าย งานพุทธศิลป์ แสดงถึงความศรัทธา ความเจริญก้าวหน้า และความสงบ สุขของบ้านเมือง อย่างเช่น พระมหากษัตริย์ไทยนับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ในยามที่บ้านเมืองสงบสุข มีความเจริญก้าวหน้าก็มักจะสร้างวัดวาอารามต่างๆ สำหรับวัดเจติยภูมิ เป็นสิ่งแทนการเผยแผ่ พระพุทธศาสนาในยุคสมัยที่บ้านเมืองมีความสงบสุขจึงมีกำลังสร้างสรรค์งานพุทธศิลป์ แม้จะผ่านการ บูรณะหลายครั้งหลายสมัย ในงานศิลปะบางประเภทจำเป็นต้องใช้การตีความ ในงานพุทธศิลป์ก็ เช่นเดียวกัน^๔ เช่น ดอกบัวเจ็ดดอก ที่ใช้แทนสัญลักษณ์ของการประสูติในพุทธประวัติ ต้นโพธิ์ที่ใช้ แทนสัญลักษณ์ของการตรัสรู้ของพระพุทธองค์ และ พระสถูปใช้เป็นสัญลักษณ์แทนการปรินิพพาน นอกจากนี้ ดอกบัวในอีกบริบทหนึ่งอาจเป็นงานประดับหรือสัญลักษณ์มงคล เป็นต้น ที่สำคัญความมุ่ง หมายสูงสุดของการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะที่เกี่ยวข้องกับศาสนานั้น ต้องสร้างสรรค์ขึ้นด้วยอุดมคติ อย่างสูงส่ง ประกอบกับความรู้ ความเชี่ยวชาญอันพึงมีของช่างศิลปะเองด้วย ผลงานจึงจะสะท้อน ส่งผลให้เกิดความเจริญขึ้นทั้งต่อตัวผู้สร้างเองและต่อสังคมประเทศชาติ

^๔ อำนาจ เย็นสบาย. "ตีความพุทธศิลป์ด้วยความสงสัย." สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ ปีที่ ๓๑ ฉบับที่ ๓ (กรกฎาคม ๒๕๒๗). หน้า ๓๐-๓๑.

๔.๒.๒ การเผยแพร่พระพุทธศาสนาด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานของวัดเจติยภูมิจากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

๑) งานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถาน ประกอบด้วย สถาปัตยกรรม ประติมากรรม งานจิตรกรรม และ งานภูมิทัศน์ คือ องค์ประกอบของพุทธศิลป์และพื้นที่ ที่มีการจัดสรรพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ดั้งเดิมเข้ากับการจัดสวนซึ่งเป็นศาสตร์ที่เกิดขึ้นภายหลัง ผสมผสานกันทำให้เกิดเป็นผลงานที่มีทั้งคุณสมบัติทางความงามภายนอก ที่มีความน่ามอง การจัดพื้นที่สวยงามสร้างสภาวะแวดล้อมอันเหมาะสมต่อการเจริญภาวนาหรือศึกษาธรรม ไม่เพียงเท่านั้น ยังมีคุณสมบัติทางความงามภายใน คือ สะท้อนเจตนารมณ์ที่ดีของเป้าหมายในการสร้างพุทธศิลป์ ทั้งงานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์ต่างก็เป็นสิ่งส่งเสริมซึ่งกันและกัน

๒) การดำรงอยู่ของงานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถาน เป็นสิ่งที่มีความหมายต่อชุมชนรอบๆ วัดเจติยภูมิ จะเห็นว่าพิธีทางศาสนาที่เป็นกิจกรรมของวัดและชุมชนในแต่ละช่วงเดือน บังเกิดความรู้สึกต่อเนื่องในด้านจิตใจ เสริมสร้างศีลธรรมและความสามัคคีทางอารมณ์

๓) ความงามทางสุนทรียะขององค์พระธาตุขามแก่น หากได้เห็น ครั้งแรกมีความรู้สึกประทับใจอย่างไร และภายหลังได้เห็นอีกก็จะมีความรู้สึกประทับใจมากขึ้น ยิ่งดูนานเข้ายิ่งมีความรู้สึกน่าเลื่อมใสในคุณค่าของตำนานการสร้างพระธาตุ ถ้าได้ ศึกษาในองค์ประกอบต่างๆ ในทางศิลปะแล้ว จะพบว่ามีการนำส่วนประกอบของงานพุทธศิลป์จากประเทศเพื่อนบ้านมาใช้ร่วมกับงานช่างท้องถิ่นได้อย่างลงตัว

๔) การส่งเสริมให้คิดถึงสิ่งอื่นๆ งานพุทธศิลป์วัดเจติยภูมิ จะก่อให้เกิดการ เปรียบเทียบกับผลงานอื่นๆ เช่น พระธาตุเจดีย์ต่างๆ ในภูมิภาคอีสาน ซึ่งมีความเชื่อมโยงทางด้านรูปแบบศิลปะและตำนาน เช่น พระธาตุพนม เป็นต้น

๕) คุณสมบัติที่มีความสมบูรณ์ในตัวทั้งงานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถาน มีความสมบูรณ์ลงตัวในรูปลักษณ์และเรื่องราว ไม่สามารถแยกส่วนประกอบขึ้นใดขึ้นหนึ่งออกจากกันได้

ในการสัมภาษณ์เชิงลึก ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ(key informants) ได้ให้ข้อมูลที่สำคัญยิ่งแก่การวิเคราะห์ข้อมูล ดังนี้

พระครูสุตธรรมภาณี ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับการเผยแพร่พระพุทธศาสนาด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานถึงความสอดคล้องกับศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน ว่า “สำหรับพระสงฆ์ ผลที่ได้รับจากการเผยแพร่พระพุทธศาสนาด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถาน ทำให้พระสงฆ์รวมทั้งพุทธบริษัทมีความตระหนักรู้ว่า เมื่อบริเวณวัดมีความร่มเย็นแล้ว และการดูแลงานพุทธศิลป์พร้อมไปกับภูมิทัศน์สถานอยู่เสมอจะทำให้พัฒนาจิตใจ หรือชำระจิตใจจากงานที่ปฏิบัติไปในตัว เพราะพระสงฆ์ต้องลงมือปฏิบัติด้วยตนเองหลายส่วน สำหรับผู้มาสักการะได้เห็นภูมิทัศน์สถานมีบรรยากาศที่ร่มรื่นและ

งานพุทธศิลป์แล้วก็จะเกิดความเบิกบาน ผ่อนคลายความเศร้าหมองในจิตใจ”^๕ สอดคล้องกับการใช้ศาสนสถานและศาสนวัตถุเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ซึ่งมีความจำเป็นอย่างยิ่งเพราะศาสนสถานและศาสนวัตถุเป็นสิ่งที่พุทธศาสนิกชนมองเห็นและสัมผัสได้อย่างเป็นรูปธรรมในชีวิตประจำวัน แต่พุทธศาสนิกชนส่วนใหญ่ก็ยังไม่เข้าใจว่า ศาสนสถานและศาสนวัตถุในพระพุทธศาสนานั้น มีความสำคัญในระดับเป็นสัญลักษณ์แห่งธรรมอันหมายถึง พระศาสดา ที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา เช่นเดียวกับผลงานวิจัยเรื่อง “การศึกษาปรัชญาในงานพุทธศิลป์ต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา กรณีศึกษา : วัดร่องขุน ตำบลป่าอ้อดอนชัย อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย” ที่พบว่างานพุทธศิลป์สำคัญต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเถรวาท เนื่องจากการเป็นความสวยงามวิจิตรที่สอดแทรกพุทธปรัชญาในพุทธศาสนา และมีความตรงไปตรงมา เข้าใจง่าย เปรียบเสมือนเป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยการใช้พุทธศิลป์สอดแทรกพุทธปรัชญาที่แยบคาย^๖

นายณัฐกนต์ พุทธิพัทธ์สกุล สถาปนิกผู้ออกแบบภูมิทัศน์วัดเจติยภูมิ พ.ศ.๒๕๖๐ – ปัจจุบัน ได้ให้สัมภาษณ์ถึงการออกแบบภูมิทัศน์ในด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาว่า “โดยส่วนตัวมีความประทับใจในรูปทรงพระธาตุขามแก่นตั้งแต่สมัยยังเป็นนักศึกษาที่เรียนในคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น เมื่อได้รับราชการก็ได้มีโอกาสร่วมงานกับหน่วยงานโรงเรียนพระธาตุขามแก่น สังกัดองค์การบริหารส่วนจังหวัด จึงได้เข้ามาทำบุญที่วัดหลายครั้งและได้ช่วยทางวัดออกแบบภูมิทัศน์ทั้งในส่วนบริเวณรอบๆพระธาตุและอุทยานภูมิภักดีแก่นขาม มีความตระหนักในกระบวนการออกแบบที่ต้องทำงานถ่ายทอดความคิดให้ออกมาเป็นรูปธรรมเพื่อส่งเสริมทัศนียภาพที่สวยงามให้แก่พระธาตุโดยไม่บดบังงานพุทธศิลป์ดั้งเดิม มีจุดเชื่อมต่อทางเดินที่ไม่น่าเบื่อสามารถชมแต่ละจุดได้อย่างต่อเนื่อง ภูมิทัศน์ช่วยลดความร้อนสามารถทำให้ผู้มาเดินทางมารู้สึกผ่อนคลายขั้นตอนการดำเนินงานจริงขณะปฏิบัติหน้าที่มีอุปสรรคเกิดขึ้นหลายประการ แต่หากผู้ออกแบบมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาและมีเจตนาที่ดีแล้วจะยิ่งช่วยให้งานออกแบบเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นไปด้วยความสำเร็จลงตัวยิ่งขึ้นแม้จะมีอุปสรรคก็ค่อยๆคลี่คลายเหมือนได้ฝึกกรรมะทางจิตใจ”^๗ การทำความเข้าใจกับงานที่สร้างขึ้นเนื่องในพระพุทธศาสนาโดยเริ่มศึกษาจากรากฐานของพระพุทธศาสนาจากแหล่งกำเนิดเพื่อการถ่ายทอดแนวความคิดได้อย่างตรงเป้าหมายของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ผู้ออกแบบมีการเปรียบเทียบรูปแบบระหว่างงานพุทธศิลป์ที่อยู่ในประเทศอินเดียและงานพุทธศิลป์ไทยที่ได้รับอิทธิพลอินเดียอีกด้วย เพื่อความเข้าใจรากฐานงานพุทธศิลป์มากขึ้นจะช่วยให้เห็นรูปแบบของงานพุทธศิลป์ที่หลากหลายและอธิบายรูปแบบทางศิลปะได้อย่างถูกต้อง นำมา

^๕ สัมภาษณ์ พระครูสุตธรรมภาณี, เจ้าอาวาสวัดเจติยภูมิ ตำบลบ้านขาม อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น, ๒๒ มิถุนายน ๒๕๖๑.

^๖ ภาณุวัฒน์ เนียมบาง, “การศึกษาปรัชญาในงานพุทธศิลป์ต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา กรณีศึกษา : วัดร่องขุน ต. ป่าอ้อดอนชัย อ. เมือง จ. เชียงราย”, สารนิพนธ์วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๑.

^๗ สัมภาษณ์ นายณัฐกนต์ พุทธิพัทธ์สกุล, สถาปนิกผู้ออกแบบภูมิทัศน์วัดเจติยภูมิ สังกัดองค์การบริหารส่วนจังหวัด จังหวัดขอนแก่น, ๒๒ มกราคม ๒๕๖๒.

สู่การสร้างสรรคที่สอดคล้องกันระหว่างงานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์ สอดคล้องกับ ผลงานวิจัยเรื่อง ศิลปะไทยที่ได้รับอิทธิพลอินเดีย ของ Promsak Jermsawatdi หรือ พรหมศักดิ์ เจิมสวัสดิ์^{๘๘}

นายสายทอง แสนธรรมพล “ทุกวันที่ได้มาปฏิบัติหน้าที่ดูแลวัดจะพบเห็นชาวขอนแก่นให้ความเคารพนับถือพระธาตุขามแก่นอย่างสูงโดยเชื่อถือในความศักดิ์สิทธิ์ขององค์พระธาตุว่าได้ปกป้องรักษาให้ชาวขอนแก่นมีชีวิตที่ร่มเย็นเป็นสุข และมีความเจริญรุ่งเรือง และหากมาสักการะขอพระพระธาตุขามแก่นจะมีความสำเร็จดังปรารถนา ดังคำที่ชาวขอนแก่นกล่าวต่อกันว่า อภินิหารของพระธาตุถ้าใครทำมีดีมีร้าย เช่น ดูถูกดูหมิ่น พูดคำหยาบ ไม่เคารพสักการะเทพสถิตรักษา พระธาตุจะดลให้มีอันเป็นไปโดยปัจจุบันทันด่วน เช่น ล้มลง แต่ถ้าใครไม่ทำการดูหมิ่น ก็จะได้รับความสะดวก มีความสุขสบายประสงคจะทำสิ่งใด คำขาย เจ็บป่วย ถูกขโมย ถูกคดี เมื่อมาบนบานวิงวอนขอให้ช่วยจะสำเร็จสมดังหวัง สำหรับความสำคัญด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์ของวัดเจติยภูมิ นั้น โดยปกติถ้าสิ่งใดดีสวยงามในชุมชน ผู้อยู่อาศัยในชุมชนจะเกิดความรักและหวงแหน ร่วมกันให้ความสำคัญเสมือน ทุกคนเป็นเจ้าของ และอยากมีส่วนร่วมในการดูแลรักษา”^{๘๙} ข้อมูลสำคัญนี้สอดคล้องกับ การออกแบบภูมิทัศน์เพื่อการบำบัดจิตใจมาจากสามแนวทาง ได้แก่ แนวทางการออกแบบตามประเพณีที่สั่งสมมาจากอดีต ซึ่งตอบสนองสภาพธรรมชาติ และปรัชญาความเชื่อในท้องถิ่น แนวทางด้านชีววิทยาและนิเวศวิทยา ซึ่งสร้างความรู้สึกละสบายจากการสภาพแวดล้อมที่ส่งเสริมความเป็นอยู่ที่ดี และแนวทางที่ให้ความสำคัญกับบุคคล ซึ่งคำนึงถึงการเคลื่อนไหวทางสรีระ การสนับสนุนทางสังคมและการตอบสนองต่อสภาพธรรมชาติที่น่าพอใจ^{๙๐}

นายสุรสิต หนั่นเรือง ได้ให้สัมภาษณ์ ในคำถามข้อที่แสดงมุมมองของผู้ให้ข้อมูลว่า “มีความผูกพันกับวัดเจติยภูมิตั้งแต่สมัยยังเป็นเด็ก มองว่า การใช้งานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานมีส่วนสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เช่น ภูมิทัศน์ธรรมชาติของวัดเป็นแนวทางในการโน้มน้าผู้มาสักการะพระธาตุขามแก่นได้สัมผัสถึงความสงบร่มเย็น นอกจากนี้ยังให้ข้อมูลเพิ่มเติมถึงลำดับประวัติการบูรณะวัด การบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุขามแก่น มีการเรียบเรียงในคราสมโภชการตั้งฉัตร พ.ศ. ๒๔๙๙ ว่าการบูรณะองค์พระธาตุขามแก่น องค์การบริหารส่วนจังหวัดได้จัดทำยอดฉัตรทองคำประดิษฐานบนองค์พระธาตุขามแก่นและอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงประทานเพื่อบรรจุที่ยอดองค์พระธาตุขามแก่นจำลอง ยอดฉัตรทองคำที่จัดสร้างขึ้นพร้อมยอดฉัตรเดิม และยอดฉัตรพระธาตุอรหันต์ พร้อมทั้งกล่าวว่ามีลำดับการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดครั้งสำคัญอยู่ ๕ ครั้ง โดยครั้งแรก ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๙ – ๒๔๖๘ ในสมัยพระครูแพ่ง พุทสโร เจ้าอาวาสวัดเจติยภูมิ ,ครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๘ – ๒๔๙๙ พระสารธรรมมุนี เจ้าคณะจังหวัดขอนแก่น

^{๘๘} Promsak Jermsawatdi. *Thai Art with Indian Influences*. Delhi : Abhinav Publ., 1979. (page 75-76)

^{๘๙} สัมภาษณ์ นายสายทอง แสนธรรมพล, ไวยาวัจกรวัดเจติยภูมิ อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น และประธานสภาวัฒนธรรมตำบลบ้านขาม, ๒๘ มิถุนายน ๒๕๖๑.

^{๙๐} ประภาพร ธาราสายทอง. “ภูมิทัศน์เพื่อการบำบัดจิตใจ”, วิทยานิพนธ์ (ก.สถ.ม.) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖. หน้า ๘.

ได้มีการจัดทำฉัตรพระธาตุขึ้น และได้มีการซ่อมแซมบูรณะยอดพระธาตุ องค์พระธาตุใหม่ด้วยโครงเหล็ก และปูนซีเมนต์ พร้อมทั้งจัดงานตั้งฉัตรพระธาตุขามแก่นในวันอาทิตย์ที่ ๑๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๙, ครั้งที่ ๓ ปี พ.ศ. ๒๕๓๑ และ ปี พ.ศ. ๒๕๓๔ - ๒๕๓๕ ได้บูรณะพระวิหารอีกครั้ง โดยงบประมาณจากกรมศิลปากร มูลนิธิพระธาตุขามแก่น และศรัทธาของพุทธศาสนิกชน มีการเสริมความมั่นคงแข็งแรง ความสวยงาม รวมถึงการเทพื้นคอนกรีตเสริมเหล็กและอาคาร สถานที่โดยรอบ, ครั้งที่ ๔ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๔ - ๒๕๔๖ เป็นการบูรณะปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ สมัยนายเสริมศักดิ์ พงษ์พานิช เป็นผู้ว่าราชการจังหวัดขอนแก่นในขณะนั้น ด้วยวัสดุหมักตามกรรมวิธีโบราณ งานลงรักปิดทอง งานซ่อมแซมฉัตร ๕ ชั้น องค์พระธาตุอรหันต์ แนวกำแพง งานปรับปรุงภูมิทัศน์ ก่อสร้างศาลารายทั้ง ๔ ทิศใหม่ และได้เปลี่ยนยอดฉัตรองค์พระธาตุขามแก่นจากโลหะที่ลงรักปิดทองมาเป็นยอดฉัตรทองคำ (น้ำหนักทอง ๓,๕๔๔.๑๐ กรัม มูลค่า ๑,๕๓๖,๗๓๑ บาท) นอกจากนี้ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาปรินายก ทรงประทานพระบรมสารีริกธาตุ ๙ องค์ ให้มาบรรจุไว้ที่องค์พระธาตุขามแก่นด้วย ต่อมา ครั้งที่ ๕ เมื่อวันศุกร์ที่ ๑๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๖ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ และทรงยกยอดฉัตรทองคำองค์พระธาตุขามแก่น ซึ่งตรงกับสมัยนายเสริมศักดิ์ พงษ์พานิช เป็นปลัดกระทรวงมหาดไทย และนายเจตน์ ธนวัฒน์ เป็นผู้ว่าราชการจังหวัดขอนแก่น”^{๑๑}

การสร้างวัด พร้อมทั้งการมีพุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานของวัดเจติยภูมิ อำเภอโนนพอง จังหวัดขอนแก่น สามารถเปรียบเทียบกับได้กับวัฒนธรรมการสร้างวิหารในสมัยพุทธกาล อีกทั้งยังเป็นเหมือนการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เช่นเดียวกับในประเทศไทยที่มีการสร้างวัด เป็นเครื่องหมายการมาเยือนของพระพุทธศาสนาสู่ดินแดนไทย จากคำสัมภาษณ์ของผู้ข้อมูลสำคัญ ทำให้การวิเคราะห์เปรียบเทียบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยการใช้งานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานของวัดเจติยภูมิพบว่า มีจุดแรกเริ่มในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว แต่เป้าหมายนั้นสอดคล้องกับการสร้างวัดเพื่อเป็นพุทธบูชาทั้งในพระพุทธศาสนาเถรวาทยุคแรกจนเมื่อมีพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นในประเทศไทยและต่อเนื่องมายังภูมิภาคอีสาน คือ การอุทิศแรงกายแรงใจสร้างสิ่งสรรเสริญต่อหลักธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

มัคคุเทศก์นำชมวัดเจติยภูมิ ส่วนใหญ่เมื่อตั้งคำถามทางพุทธศิลป์สามารถแยกประเภทได้เพียงแต่ในส่วนของภูมิทัศน์สถานยังไม่เข้าใจความหมายมากนัก ผู้วิจัยจึงต้องปรับการใช้คำถามที่ง่ายเหมาะกับช่วงวัย โดยให้สัมภาษณ์ว่า “ถ้าวัดมีพระธาตุที่สวยงาม มีสวนร่มรื่นก็อยากเดินทางเข้ามาชมนานๆ นอกจากได้ทำบุญแล้วก็ได้ดูศิลปะของท้องถิ่นและได้พักผ่อนความคิดด้วย แต่ในวันข้างหน้าอยากให้ข้อมูลเกี่ยวกับพุทธศิลป์จะได้ถ่ายทอดสู่ผู้สนใจได้อย่างถูกต้อง นอกจากเล่าตำนานพระธาตุ อยากให้เยาวชนรู้จักพระธาตุขามแก่นช่วยกันดูแลความสะอาดของวัดเพื่อภูมิทัศน์จะได้น่าชม

^{๑๑} สัมภาษณ์ นายสุรสิทธิ์ หนั่นเรือง, รองนายกองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านขาม อำเภอโนนพอง จังหวัดขอนแก่น, ๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

”^{๑๒} สิ่งนี้สะท้อนให้เห็นบทบาทของมัคคุเทศก์น้อยที่มีต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในวัด ที่สามารถทำหน้าที่เป็นผู้เชื่อมโยงงานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานให้มีความน่าสนใจยิ่งขึ้น เมื่อต่อไปภายภาคหน้ามัคคุเทศก์เหล่านี้จะสามารถเป็นตัวอย่างที่ดีของเยาวชนในด้านการอธิบายพุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานเชื่อมโยงหลักธรรม ด้านการปฏิบัติธรรม ด้านพิธีกรรม และด้านการเป็นชาวพุทธที่ดี นอกจากนี้ ผู้มาสักการะวัดเจติยภูมิยังให้ข้อมูลสำคัญตามวัตถุประสงค์ ดังนี้ “มาวัดเจติยภูมิหลายครั้งตามโอกาสสำคัญที่มาได้ และจะมาพระธาตุขามแก่นก่อนชมงานพุทธศิลป์อื่น การเผยแผ่พระพุทธศาสนาสำหรับวัดนี้ ค่อนข้างรู้สึได้ว่าทางวัดมีความตั้งใจให้คนภายนอกเข้าถึงธรรมะมากขึ้นจากกิจกรรมทางศาสนา รวมทั้งการจัดสวนจัดภูมิทัศน์ ส่วนรูปทรงของพุทธศิลป์ในวัด ยังไม่ได้สังเกตแต่จะกลับไปสังเกตเพิ่มเติมว่ามีหลายแห่งใช้ศิลปะที่คล้ายกันกับพระธาตุขามแก่นนี้ นอกจากเรียนรู้จากพระธาตุขามแก่นแล้วก็รู้จักว่าพุทธศิลป์มีส่วนช่วยให้เห็นการทำเพื่อศรัทธาถวายพระพุทธศาสนาเห็นความอดทน ความตั้งใจของผู้สร้าง นำมาใช้เตือนสติตนเองในชีวิตประจำวันได้”^{๑๓}

ข้อมูลดังกล่าวเป็นการดำเนินการศึกษาตามวัตถุประสงค์ข้อสาม เพื่อวิเคราะห์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานของวัดเจติยภูมิ พบว่ามีการใช้องค์ประกอบสำคัญของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ๔ ประการคือ ๑) ศาสนธรรม ๒) ศาสนบุคคล ๓) ศาสนสถาน และ ๔) ศาสนพิธี ซึ่งองค์ประกอบของการเผยแผ่ทั้ง ๔ ประการ สามารถเทียบเคียงได้กับองค์ประกอบของการสื่อสาร คือศาสนบุคคลเทียบเคียงได้กับผู้ส่งสาร, ศาสนธรรมเทียบเคียงได้กับข่าวสาร, ศาสนสถานเทียบเคียงได้กับผู้รับสารในศาสนสถาน หรือสถานที่ต่างๆ ที่ใช้ในการปฏิบัติธรรมของผู้เผยแผ่ธรรม และศาสนพิธีเทียบเคียงได้กับช่องทางหรือสื่อในการส่งสาร โดยการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเมื่อมองไปที่ผลสำเร็จแล้ว วิธีการที่ทำให้บรรลุสำเร็จตามเป้าประสงค์ได้นั้น องค์ประกอบทั้ง ๔ ต้องประสานการทำงานร่วมกัน

สำหรับการใช้พุทธศิลป์ มีส่วนที่เป็นงานพุทธศิลป์ดั้งเดิมและพุทธศิลป์ที่สร้างใหม่ โดยงานพุทธศิลป์ที่ขึ้นทะเบียนโบราณสถาน ทางวัดยังคงรักษารูปแบบงานพุทธศิลป์ดั้งเดิมเอาไว้ ส่วนงานพุทธศิลป์ที่สร้างขึ้นใหม่หรือมีผู้นำมาถวาย ทางวัดตระหนักถึงการจัดการด้านการส่งเสริมเอกภาพหรือความเป็นหนึ่งเดียวแก่งานพุทธศิลป์หลักซึ่งคือองค์พระธาตุขามแก่น ทั้งนี้การมีผู้เดินทางมากราบสักการะองค์พระธาตุขามแก่นตลอดทั้งปี แสดงให้เห็นถึงการใช้พุทธศิลป์เป็นสิ่งโน้มนำให้พุทธบริษัทมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่อง และเป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่มีศาสนสถานเป็นองค์ประกอบสำคัญเป็นลำดับแรก ตามมาด้วยศาสนธรรม ศาสนบุคคล และศาสนพิธี

ในด้านภูมิทัศน์สถาน ทางวัดเน้นการดูแลรักษาและปรับปรุงภูมิทัศน์สถานตามความจำเป็นของยุคสมัยให้มีความสะอาด สงบ สว่าง เป็นหลักสัปปายะตามพระไตรปิฎก โดยการทำวัดให้

^{๑๒} สัมภาษณ์ คณะมัคคุเทศก์รุ่นเยาว์จากโรงเรียนพระธาตุขามแก่น อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น, ๒๒ มิถุนายน ๒๕๖๑.

^{๑๓} สัมภาษณ์ กลุ่มผู้มาสักการะ จากโรงเรียนบัวใหญ่พิทยาคม อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น, ๒๒ มิถุนายน ๒๕๖๑.

เป็นอาราม เป็นรมณีสถาน รื่นรมย์เจริญตาเจริญใจแก่ผู้พบเห็น เป็นศูนย์กลางของชุมชนด้านจิตใจ ที่ตั้งวัดไม่ไกลไม่ใกล้จากชุมชนเกินไป มีการแบ่งเขตพุทธาวาส สังฆาวาสอย่างชัดเจนเป็นส่วน มี การปลูกต้นไม้ให้ร่มเงา ร่มรื่นดูเป็นธรรมชาติ ตรงกับข้อที่เรียกว่า อาวาสสัปปายะ หรือเสนาสนะสัปปายะ การมีภูมิทัศน์สถานให้ความร่มรื่นหรือความสงบร่มเย็นมีความจำเป็นอย่างยิ่งในสภาพอากาศ ปัจจุบันเนื่องจากอุณหภูมิของเมืองหรือชุมชนสูงขึ้นตามภาวะโลกร้อนแล้ว หากวัดได้มีการปลูกต้นไม้ให้ร่มเงา ร่มรื่นดูเป็นธรรมชาติ นับว่าเป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่เหมาะสมกับสภาพการณ์ในปัจจุบันเป็นอย่างมาก ส่วนบางวัดตั้งอยู่ในทำเลที่เหมาะสมเป็นทุนเดิม เช่น ภูเขา ลำธาร สวน ป่า ได้ เน้นเรื่องความสะอาดหรือความเป็นระเบียบเรียบร้อยสม่ำเสมอเท่าที่ทำได้สร้างความสุขเพิ่มขึ้นแก่ผู้พบเห็น

นอกจากนี้การเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์ของวัดเจติยภูมิ ยังพบว่าการประยุกต์ใช้รูปทรงศักดิ์สิทธิ์ขององค์พระธาตุขามแก่นในเชิงสัญลักษณ์ โดยเฉพาะในทางสถาปัตยกรรมและประยุกต์ศิลป์ ได้มีการจำลองรูปทรงงานพุทธศิลป์ของวัดเจติยภูมิทั้งพระส่วนองค์พระธาตุขามแก่นและภูมิทัศน์สถานอย่างหลากหลายในระดับจังหวัดและระดับท้องถิ่น ซึ่งเป็นสิ่งบ่งบอกถึงการเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานของวัดเจติยภูมิ อีกทั้งยังแสดงให้เห็นว่าองค์พระธาตุขามแก่นเป็นปูชนียสถานสำคัญที่ได้รับความเคารพศรัทธาอย่างสูงในดินแดนภาคอีสาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับชาวขอนแก่นที่ถือว่าพระธาตุแห่งนี้เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ใช้ยึดเหนี่ยวจิตใจ และเป็นศูนย์รวมศรัทธาทางพุทธศาสนาที่สำคัญที่สุดของจังหวัดนับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

บทที่ ๕

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การศึกษานี้ได้ค้นพบข้อสรุปตามวัตถุประสงค์ ทั้งพุทธศิลป์และภูมิทัศนสถานต่างมีส่วนส่งเสริมซึ่งกันและกัน การเผยแพร่พระพุทธศาสนาด้วยการใช้งานพุทธศิลป์และภูมิทัศนสถานของวัดเจติยภูมิสอดคล้องกับแนวคิดการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เรียกว่าสัพปาเย คือ หัวใจของอวาสเป็นที่สบาย ได้แก่ สะอาด สงบ ร่มรื่น ปลอดภัย เป็นระเบียบ ในการวิเคราะห์ข้อมูลจำเป็นต้องอาศัยข้อมูลจากงานพุทธศิลป์ดั้งเดิม กับงานพุทธศิลป์ที่สร้างขึ้นใหม่ และ สภาพของภูมิทัศนสถานเดิม กับภูมิทัศน์ส่วนที่เพิ่มเข้ามาใหม่ภายในวัดเจติยภูมิ ข้อจำกัดในการดำเนินงานในบทที่ ๓ พบว่า การเก็บข้อมูลในเบื้องต้นในบางประเด็นเหมาะที่จะออกแบบเครื่องมือเพื่อการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการรายงานผลสำรวจโดยผ่านการบันทึกแบบสังเกตมากกว่ารายงานในรูปแบบผลข้อมูลเชิงสถิติ ซึ่งผู้วิจัยได้รับคำแนะนำให้ปรับคำถามเพื่อความเหมาะสมและง่ายต่อการตอบแบบสัมภาษณ์เชิงลึกและตรงตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาจากผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก ผู้ทรงคุณวุฒิภายใน และอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ได้แก่ ผศ.ดร.ธนวัฒน์ ฉลาดสกุล , ผศ.ดร.ประยูร แสงใส, ผศ.ดร.สุวิณ ทองปั้น, ผศ.ดร.จรัส ลีกา, และ พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ, ผศ.ดร. ในการตรวจสอบเครื่องมือวิจัยก่อนออกปฏิบัติงานภาคสนาม ผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้คำแนะนำจากการสัมภาษณ์ด้านพุทธศิลป์ก่อนการนำแบบสัมภาษณ์เชิงลึกไปใช้ปฏิบัติงานในภาคสนามได้แก่ รศ.อุดม บัวศรี และ ผศ.ชอบ ดีสวนโคก อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ รศ.ดร.โสวิทย์ บำรุงภักดิ์ และ พระครูปริยัติธรรมวงศ์, ผศ.ดร. อย่างไรก็ตามผู้วิจัยหวังว่าวิธีดำเนินการศึกษาภายใต้ข้อจำกัดต่างๆอย่างละเอียดจะช่วยให้ข้อมูลการค้นพบที่น่าสนใจต่อไปได้เมื่องานวิจัยแล้วเสร็จ

ดุชนิพนธ์เรื่องนี้ มีวัตถุประสงค์สามข้อประกอบด้วย ๑) เพื่อศึกษาการเผยแพร่พระพุทธศาสนาเถรวาทด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศนสถานของชาวอีสาน ๒) เพื่อศึกษาการเผยแพร่พระพุทธศาสนาด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศนสถานของวัดเจติยภูมิ อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น และ ๓) วิเคราะห์การเผยแพร่พระพุทธศาสนาด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศนสถานของวัดเจติยภูมิ อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพภาคสนาม ด้วยการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนการลงพื้นที่ภาคสนาม โดยใช้เครื่องมือ ได้แก่ การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม แบบสัมภาษณ์เชิงลึก ในส่วนของการวิเคราะห์ผู้วิจัยใช้วิธีเชิงพรรณนา

ผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ที่ ๑ พบว่า การเผยแพร่พระพุทธศาสนาเถรวาทจากสมัยพุทธกาลได้ใช้การสื่อสารระดับบุคคล การปฏิบัติตนเป็นต้นแบบ หลังพุทธกาลมีการสังคายนาแล้วได้รักษาสืบต่อกันมา ปัจจุบันได้มีการให้ความสำคัญกับพุทธศิลป์และภูมิทัศนสถานไม่น้อย ชาวอีสานมี

วัดเป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชน เป็นแหล่งรวมงานพุทธศิลป์ พื้นที่วัดได้ตกแต่งเป็นภูมิทัศน์สถานให้เป็นรมณีสถาน และให้มีที่ว่างใช้รองรับกิจกรรมวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชุมชน รูปแบบการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานของวัดเจติยภูมิมีลักษณะร่วมกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของสังคมอีสานหลายประการ จะเห็นได้จากวัฒนธรรมการสร้างพระธาตุ สอดคล้องกับความเชื่อเรื่องการสร้างพระธาตุของชาวอีสานจากงานวิจัยเรื่องอิทธิพลความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระธาตุขามแก่นที่มีต่อชาวจังหวัดขอนแก่นของพระครูเจติยภูมิพิทักษ์ โดยชาวขอนแก่นเชื่อว่า พระบรมสารีริกธาตุชิ้นนี้มีปาฏิหาริย์ที่เกิดจาก ๑) พุทธานุภาพ ๒) อัมมานานุภาพ ๓) สังฆานุภาพ ๔) ปุญญาานุภาพ และ ๕) เทวานานุภาพ^๑ ประกอบกับตำนานพื้นบ้าน และนิทานพื้นบ้านถิ่นอีสานส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา^๒ ส่วนการมีพื้นที่รองรับกิจกรรมทางศาสนาตามฮีตสิบสองคองสิบสี่ เนื่องจากวัดในอีสานยังคงเป็นศูนย์กลางของชุมชนและความผูกพันกับวิถีชีวิตของชาวอีสาน พื้นที่ว่างของวัดทำให้คนในชุมชนได้มาร่วมพิธีสำคัญและยังสะท้อนให้เห็นความสามัคคีของชุมชนอีกด้วย ที่สำคัญมีการปรับภูมิทัศน์ของวัดตามความจำเป็นของยุคสมัย

ผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ที่ ๒ พบว่า วัดเจติยภูมิมีการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานของวัดที่มีลักษณะร่วมของสังคมอีสาน โดยผลการศึกษาการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของวัดเจติยภูมิ พบว่า พุทธศิลป์หลักคือองค์พระธาตุขามแก่น เป็นผลจากความศรัทธา ความงาม และวัฒนธรรมการสร้างพระธาตุ การสร้างสิม การสร้างพระพุทธรูป การเขียนฮูปแต้ม และการมีพื้นที่รองรับกิจกรรมศาสนาตามฮีตสิบสองคองสิบสี่ โดยปรับภูมิทัศน์ของวัดตามความจำเป็นแต่ละยุคสมัย มีการเสริมสร้างภูมิทัศน์ทั้งสิ่งมีชีวิต (soft scape) และสิ่งไม่มีชีวิต (hard scape) โดยไม่ทำลายหรือบิดเบือนโครงสร้างภูมิทัศน์สถานเดิม แต่ส่งเสริมให้พุทธศิลป์หลักมีเอกภาพด้วยศาสตร์สมัยใหม่ เช่น การออกแบบภูมิทัศน์ให้สะท้อนบรรยากาศเดิมของภูมิทัศน์สถานโดยยังคงรักษาพืชพรรณดั้งเดิมของวัดอันเกี่ยวข้องกับตำนานการสร้างพระธาตุขามแก่นบนดอนมะขาม รูปแบบการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานจึงผสมผสานงานดั้งเดิมและงานสร้างใหม่ โดยวัดยังรักษารูปแบบงานพุทธศิลป์ดั้งเดิมเอาไว้และปรับปรุง บำรุง รักษาภูมิทัศน์สถานให้สมสมัยและสะอาด สว่าง สงบ สอดคล้องกับหลักสัปปายะในพระไตรปิฎก สอดคล้องกับงานวิจัยเรื่องภูมิสถาปัตยกรรมของวัดไทยกับการเรียนรู้และการเสริมสร้างสุขภาวะเชิงพุทธบูรณาการของวุฒินันท์ กันทะเตียน^๓ และการศึกษาเรื่อง ภูมิทัศน์เพื่อการบำบัดจิตใจ เป็นการศึกษาด้านภูมิสถาปัตยกรรม โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างความรู้และความเข้าใจ

^๑ พระครูเจติยภูมิพิทักษ์, “อิทธิพลความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระธาตุขามแก่นที่มีต่อชาวจังหวัดขอนแก่น” **บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์** มจร.วิทยาเขตขอนแก่นปีที่ ๘ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-เมษายน, ๒๕๕๕).

^๒ สุพจน์ ทองเนื้อขาว, “ความเชื่อเกี่ยวกับพระธาตุขามแก่น ตำบลบ้านขาม อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น” **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๑), หน้า ๓๔.

^๓ วุฒินันท์ กันทะเตียน. “ภูมิสถาปัตยกรรมของวัดไทยกับการเรียนรู้และการเสริมสร้าง สุขภาวะเชิงพุทธบูรณาการ”, **วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์**. ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๒ ปีพ.ศ. ๒๕๖๐: หน้า ๑๓๗-๑๔๙.

เรื่องการออกแบบภูมิทัศน์เพื่อลดความเครียดและส่งเสริมสุขภาพจิตของคนในสังคม ส่งผลให้งานภูมิทัศน์ดังกล่าวสามารถช่วยบำบัดจิตใจ ทำให้คนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นของประชากร ธาราสายทอง^๕

ผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ที่ ๓ พบว่า การวิเคราะห์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยใช้พุทธศิลป์ฯ จากการศึกษาข้อมูลเอกสาร การลงภาคสนามสัมภาษณ์เชิงลึกและการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมนั้น พบว่า วัดเจติยภูมิยังคงรักษาแนวทางการเผยแผ่ด้วยการสื่อสารระดับบุคคล การปฏิบัติตนเป็นต้นแบบ การรักษาพระธรรมวินัย และได้เพิ่มการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานเข้ามาช่วย โดยจัดให้มีความสอดคล้องกันของพุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานอดีตกับปัจจุบัน เห็นได้จากการปรับใช้รูปทรงพระธาตุขามแก่น ทั้งในระดับวัดและหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนในจังหวัดขอนแก่น จำนวนมาก จนกลายเป็นสัญลักษณ์แทนความศักดิ์สิทธิ์อันเป็นผลเชิงประจักษ์ที่เกิดจากอิทธิพลการเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานของวัด ทั้งหมดล้วนเป็นวิธีการเผยแผ่ที่ทำให้สาธุชนเห็นความสำคัญของพระพุทธศาสนา และเกิดความรู้ เข้าใจ แล้วน้อมนำตนเข้าสู่ธรรมะได้จริงนั่นเอง สอดคล้องกับงานวิจัยเรื่อง การเผยแผ่หลักธรรมผ่านพุทธศิลป์ของวัดในประเทศไทย กรณีศึกษา วัดร่องขุ่น จังหวัดเชียงรายของต้นน้ำ ธารธรรม^๕ ที่พบว่าพบว่าคนทั่วไปที่เข้ามาเยี่ยมชมสามารถรับรู้และเข้าใจในหลักธรรมที่นำมาเสนอผ่านงานพุทธศิลป์ นอกจากจะได้ชมความงดงามของชิ้นงานทางศิลปะแล้ว ยังเข้าใจความหมายในหลักธรรมที่ผู้สร้างงานต้องการสื่อ จากรูปลักษณะของงานศิลป์ในรูปแบบ โดยความเข้าใจจะมากหรือน้อย นั้น ขึ้นอยู่กับระยะเวลาที่ใช้ในการชมงานแต่ละประเภทด้วย โดยส่วนใหญ่จะเข้าใจธรรมะผ่านงานพุทธศิลป์ในระดับเบื้องต้น

๕.๒ อภิปรายผล

จากการวิเคราะห์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานของวัดเจติยภูมิ ได้ดำเนินการศึกษาทั้งจากภาคสนามและภาคเอกสาร ประวัติ และปรัชญาคติความเชื่อที่เกี่ยวข้อง และนำผลการวิเคราะห์ทางด้านกายภาพในแต่ละด้านมาอภิปรายผล โดยผลจากการศึกษาได้พบประเด็นที่สำคัญอยู่ ๕ ประเด็น คือ งานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถาน ของวัดเจติยภูมิสามารถประมวลคุณค่าหรือ ความสำคัญของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยการใช้พุทธศิลป์และการจัดภูมิทัศน์สถานของวัดได้ ดังนี้

๕.๒.๑ การเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยมีงานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานภายในวัดเจติยภูมิเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้า ซึ่งพุทธศาสนิกชนให้ความเคารพนับถือ เลื่อมใส และเป็นสื่อให้มนุษย์มุ่งพัฒนาศักยภาพตนเอง สอดคล้องกับงานวิจัยเรื่องพัฒนาการของวัฒนธรรมการสร้างวิหารในเนปาล

^๕ ธาราสายทอง. “ภูมิทัศน์เพื่อการบำบัดจิตใจ”, วิทยานิพนธ์ (ภ.สท.ม.) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๖, หน้า ๘.

^๕ ต้นน้ำ ธารธรรม, “การศึกษาปรัชญาในงานพุทธศิลป์ต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา กรณีศึกษา : วัดร่องขุ่น ต. ป่าอ้อดอนชัย อ. เมือง จ. เชียงราย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศาสตร์และศิลปะแห่งชีวิต ,(บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,๒๕๕๔),หน้า ก.

พบว่าวัฒนธรรมการสร้างวิหารยังเป็นเหมือนการเผยแพร่พระพุทธศาสนา เช่นเดียวกับในประเทศไทยที่มีการสร้างวัด เป็นเครื่องหมายการมาเยือนของพระพุทธศาสนาสู่ดินแดนไทย^๖ ในการจัดภูมิทัศน์ให้วัดมีพื้นที่สีเขียว ทำให้มีความร่มรื่นและน่าเดินทางมาสักการะมากขึ้น สอดคล้องกับ แนวทางการปรับปรุงภูมิทัศน์เพื่อส่งเสริมคุณค่าและความสำคัญด้านมรดกทางวัฒนธรรมในงานวิจัยของวิรุจ ถิ่นนคร ศึกษาแนวคิดในการอนุรักษ์แหล่งมรดก ประวัติศาสตร์ ปรัชญา คติความเชื่อ ขนบธรรมเนียม ประเพณีและกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง และนำผลการวิเคราะห์ทางด้านกายภาพในแต่ละด้าน ซึ่งประกอบด้วย การใช้ประโยชน์ที่ดิน เส้นทางสัญจร ที่เปิดโล่ง มุมมอง และรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเพื่อนำไปสู่แนวทางในการปรับปรุงภูมิทัศน์วัด^๗ ส่วนวัดเจติยภูมิ^๘นั้นได้มีแผนปรับปรุงภูมิทัศน์ แม้จะมีข้อจำกัดอย่างมากในเรื่องของข้อมูลทั้งจากภาคสนาม เอกสาร และบุคคล ขณะทำการวิจัยซึ่งเป็นระยะเวลาที่สั้นสำหรับงานวิจัยเชิงคุณภาพที่ต้องรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มบุคคลหลายกลุ่ม และต้องส่งเคราะห์งานด้านเอกสารไปพร้อมๆกัน แต่ผู้ให้ข้อมูลสำคัญได้ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดีเพื่อให้ข้อมูลเติมเต็มงานวิจัยจนครบถ้วนตามวัตถุประสงค์

๕.๒.๒ งานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถาน ล้วนเป็นเครื่องให้เกิดความระลึกนึกถึงคุณพระรัตนตรัย และยังเป็นการแสดงถึงความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นคุณค่าหลักทางเป็นพุทธศิลป์ทุกประเภท สำหรับงานภูมิทัศน์สถานก็สามารถส่งเสริมให้งานพุทธศิลป์โดดเด่นและมีเอกภาพทางความงามยิ่งขึ้น สอดคล้องกับค้นคว้าวิจัยเรื่อง พระสงฆ์และวัดทางพระพุทธศาสนาในอินเดียของ Sukumar Dutt ในประเด็นด้านประวัติศาสตร์และสิ่งที่อุทิศต่อวัฒนธรรมอินเดีย และรวบรวมงานพุทธศิลป์ทุกประเภท ร่องรอยของพระพุทธศาสนาที่กระจายไปทั่วอินเดียทั้งในภาคเหนือและภาคใต้ เช่น ร่องรอยการสร้างสถาปัตยกรรม สถูป วิหาร พระพุทธรูป และการสร้างวัดถ้ำที่มีจิตรกรรมฝาผนัง เป็นต้น รวมไปถึงประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกันระหว่างแรงศรัทธาต่อพระพุทธศาสนากับการสร้างวัฒนธรรมของพุทธศาสนิกชน^๙

๕.๒.๓ งานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถาน ล้วนเป็นการบันทึก หรือเล่าเรื่องราว ประวัติความเป็นมาขององค์พระพุทธรูป ส่วนงานภูมิทัศน์สามารถเชื่อมโยงบรรยากาศในพุทธประวัติตอนสำคัญได้ เช่น ปางป่าเลไลยก์ ท่ามกลางป่า มีช้างและลิงถวายน้ำผึ้งแก่พระพุทธรูป ปางปฐมเทศนา ที่มีภูมิทัศน์เป็นป่าทึบ มีสัญลักษณ์เป็นธรรมจักร กวางหมอบ และ ปางนาคปรก ท่ามกลางบรรยากาศฝนตกโดยมีน้ำตกแทนการเชื่อมโยงทางสัญลักษณ์ เป็นต้น จากการลงพื้นที่ภาคสนามใน

^๖ Ranjana Bajracharya. "The Development of Vihara culture in Nepal" *CNAS Journal*, Vol.22, No.2 (July 1995), p.141-151.

^๗ วิรุจ ถิ่นนคร. "แนวทางการปรับปรุงภูมิทัศน์เพื่อส่งเสริมคุณค่าและความสำคัญด้านมรดกทางวัฒนธรรมวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดนครศรีธรรมราช สู่การเสนอชื่อเป็นแหล่งมรดกโลก", วารสารวิชาการ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ฉบับที่ ๖๔ ปี ๒๕๕๘: หน้า ๑๕๕-๑๗๐.

^๘ Sukumar Dutt. *Buddhist Monks and Monasteries of India : Their History and Their Contribution to Indian Culture*. (Dehli : Motilal Banarsidass Publishers, 2008.),p.2-10.

วัดเจติยภูมิพบสิ่งที่ได้กล่าวมานี้ จึงเป็นไปตามวัตถุประสงค์ข้อ ๒ ซึ่งพบการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถาน เนื่องจากเมื่อมีงานพุทธศิลป์ที่มีเอกภาพและภูมิทัศน์สถานที่ น่าชมจะทำให้เป้าหมายในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

๕.๒.๔ งานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานเป็นสิ่งส่งเสริมซึ่งกันและกันภายในวัดของวัดเจติย ภูมิ เนื่องจากการส่งเสริมให้มีการชมงานพุทธศิลป์ไปพร้อมกับสิ่งแวดล้อมและบรรยากาศที่ดี ล้วนเป็น สัญลักษณ์ของความศรัทธาในพระพุทธศาสนา ส่วนการปรับปรุงภูมิทัศน์ของวัดเป็นการปรับตัวตาม ยุคสมัยที่มีความเจริญก้าวหน้าโดยไม่ทิ้งรากฐานความสงบสุขภายในของชุมชน ผู้ใช้พุทธศิลป์และภูมิ ทัศน์สถานได้ประโยชน์อย่างน้อย ๕ ประการ คือ ๑) ความเพลิดเพลินในความงามทางพุทธศิลป์ ๒) นำความรู้ไปพัฒนาชีวิตได้ ๓) เข้าใจในเรื่องทำความดีและการละเว้นการทำความชั่ว ๔) สัมผัสถึงพลัง ความศรัทธาของผู้สร้างงานได้ ๕) ได้อาหารตา อาหารใจ และแนวคิดในการดำเนินชีวิตที่ดี สอดคล้อง กับ การศึกษาปรัชญาในงานพุทธศิลป์ต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา กรณีศึกษา : วัดร่องขุน ต. ป่า อ้อดอนชัย อ. เมือง จ. เชียงราย ของภาณุวัฒน์ เนียมบาง ที่พบว่าการศึกษาถึงปรัชญาในงานพุทธ ศิลป์ต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา วัดร่องขุนมีพุทธศิลปะที่สวยงาม และมีความเป็นเอกลักษณ์ เฉพาะตัว เป็นลักษณะการสร้างสรรค์งานพุทธศิลป์ที่มีความร่วมสมัย^๙ มีแรงดึงดูดให้พุทธศาสนิกชน และผู้ที่สนใจเข้ามาเยี่ยมชมพุทธศิลป์ภายในวัด โดยเบื้องหลังความสวยงามวิจิตรนั้นยังสอดแทรก ซึ่งพุทธปรัชญาในพุทธศาสนาที่ลึกซึ้ง และมีความตรงไปตรงมา เข้าใจง่าย เปรียบเสมือนเป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยการใช้พุทธศิลป์สอดแทรกพุทธปรัชญาที่แยบคาย

๕.๒.๕ การได้ศึกษาการเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถาน สามารถเชื่อมโยงกับการศึกษาธรรมขั้นพื้นฐาน เพราะผู้สร้างมีเป้าหมายเพื่อแสดงถึงความนอบน้อม และศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา ที่เริ่มจากการกระทำทางกาย วาจา ใจให้เป็นปกติมีความอดทน อด กลั้น มีจิตมุ่งมั่น ไม่หวั่นไหว การมีสติก่อให้เกิดการสร้างแรงบันดาลใจ มีสัมปชัญญะ ก่อให้เกิดการ สร้างแรงจูงใจให้ปฏิบัติงานโดยสำเร็จ สอดคล้องกับการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญซึ่งเป็นผู้ออกแบบ งานปรับปรุงภูมิทัศน์วัดเจติยภูมิ^{๑๐} โดยได้ชี้ชัดการใช้สมาธิและนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา มา ใช้ในชีวิตประจำวันประกอบการทำงานออกแบบภูมิทัศน์สถานวัดเจติยภูมิให้สำเร็จอีกด้วย ทำให้การ วิเคราะห์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานของวัดเจติยภูมิ อำเภอน้ำ- พอง จังหวัดขอนแก่นนี้พบว่างานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานต่างเป็นสิ่งสนับสนุนเกื้อกูลกันและกันที่ สร้างความน่าประทับใจแก่พุทธศาสนิกชน และเชื่อมโยงให้ผู้มาสักการะใกล้ชิดพระพุทธศาสนายิ่งขึ้น

^๙ ภาณุวัฒน์ เนียมบาง, “การศึกษาปรัชญาในงานพุทธศิลป์ต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา กรณีศึกษา : วัดร่องขุน ตำบลป่าอ้อดอนชัย อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย”, สารนิพนธ์วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล , ๒๕๕๑. หน้า ก.

^{๑๐} สัมภาษณ์ นายณัฐกันต์ พุทธิพัทธ์สกุล สถาปนิกผู้ออกแบบงานภูมิทัศน์วัดเจติยภูมิ เมื่อวันที่ ๕ เดือน มกราคม ๒๕๖๒.

๕.๓ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

๕.๓.๑ การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเถรวาทด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถาน

ผู้วิจัยได้ข้อมูลเพิ่มเติมว่าองค์ประกอบของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอาศัยมีการใช้ องค์ประกอบสำคัญของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ๔ ประการคือ ๑) ศาสนธรรม ๒) ศาสนบุคคล ๓) ศาสนสถาน และ ๔) ศาสนพิธี ซึ่งองค์ประกอบของการเผยแผ่ทั้ง ๔ ประการนี้มีการประสานการทำงานร่วมกัน และมีหลายรูปแบบในภาคอีสาน, ส่วนการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถาน ช่วยให้การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของวัดในอีสานบรรลุผลสำเร็จตามเป้าประสงค์

๕.๓.๒ การเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานของวัดเจติยภูมิ

ผู้วิจัยได้องค์ความรู้ใหม่ต่อแวดวงวิชาการในเรื่องของแนวทางการศึกษาพุทธศิลป์ควบคู่ไปกับภูมิทัศน์สถาน เมื่อเปรียบเทียบกับงานวิจัยหรือการศึกษาที่ผ่านมาจะพบการศึกษาการเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยงานพุทธศิลป์ แยกเป็นอิสระจากการศึกษาภูมิทัศน์สถานโดยสิ้นเชิง เมื่อดำเนินการศึกษาตามวัตถุประสงค์ ผู้วิจัยพบว่า ทางวัดมีความตระหนักถึงหลักสัปปายะ ได้แก่ การออกแบบงานปรับปรุงภูมิทัศน์สถานให้ชวนคนสู่ธรรมชาติน่ามากขึ้น อีกทั้งเป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการบรรลุเป้าหมายในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยงานพุทธศิลป์จากความศรัทธาจะมีเอกภาพและน่าชมยิ่งขึ้นเมื่ออยู่ในภูมิทัศน์สถานเหมาะสม เช่น มีความร่มรื่น อากาศไม่ร้อนเกินไป มีทางเดินเชื่อมโยงระหว่างจุดต่างๆ และ มีการเสริมสร้างบรรยากาศเชื่อมโยงถึงพระพุทธศาสนาโดยไม่บดบังทัศนวิสัยในสุนทรียภาพของงานพุทธศิลป์หลัก เป็นต้น ทั้งงานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานจึงมีความสำคัญต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ทำให้การวิเคราะห์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานสามารถพบผลการศึกษาที่หลากหลายมิติมากขึ้น

๕.๔ ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

๕.๔.๑ ผู้อ่านที่สนใจสามารถศึกษาวิจัยต่อจากการศึกษาชิ้นนี้ในประเด็นต่างๆ ที่จะสามารถเชื่อมโยงตามความถนัดในแต่ละศาสตร์ที่ผู้สนใจมีความชำนาญได้ และผู้ศึกษามีความยินดีน้อมรับหากจะมีผู้ต้องพัฒนาให้มีการศึกษาในประเด็นเดียวกันนี้ต่อไป เพื่อเป็นประโยชน์แก่แวดวงวิชาการที่ท้ายภาคหน้าจะมีผลการวิเคราะห์ที่ในมุมมองที่หลากหลายยิ่งขึ้น

๕.๔.๒ จากการศึกษาในยุคปัจจุบันมีช่องทางการค้นหาข้อมูลของวัดได้แม่นยำ รวดเร็วกว่าในอดีต การสร้างแอปพลิเคชันเกี่ยวกับงานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานของทางวัดในอนาคต น่าจะเป็นคุณูปการหนึ่งแก่การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในศตวรรษนี้ เพื่อประโยชน์แก่สังคมที่จะช่วยเป็นช่องทางสื่อสารที่เข้าถึงกลุ่มคนทุกเพศทุกวัยให้รู้จักงานพุทธศิลป์ของวัดซึ่งเป็นสิ่งที่มีคุณค่าในท้องถิ่นและส่งเสริมให้คนเข้าวัดเจติยภูมิมากยิ่งขึ้น อาจจะช่วยเสริมสร้างความสามารถให้มวลมนุษยชาติก้าวเข้ามาใกล้ชิดกับพระพุทธศาสนาผ่านงานงานพุทธศิลป์ที่ผ่านระยะเวลายาวนานพร้อมกับเมืองขอนแก่น เพื่อสร้างคุณภาพที่ดีให้กับจิตใจตนเองและสังคมที่มีคุณภาพสืบไป

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๑๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ การศาสนา, ๒๕๓๖.

กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม. พระพุทธรูปปางต่างๆ พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากรกระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๒.

กำจร สุนพงษ์ศรี. ข้อคิดบางประการเกี่ยวกับประติมากรรม. กรุงเทพมหานคร: เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๒๒.

เกริก กิตติคุณ และคณะ. “การออกแบบภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์เชียงใหม่เพื่อรองรับเขตเศรษฐกิจพิเศษชายแดน จังหวัดเชียงราย”, วารสารวิชาการคณะเทคโนโลยีอุตสาหกรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง .ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๑ มกราคม ๒๕๖๐-มิถุนายน ๒๕๖๐: หน้า ๑๒-๒๕.

แก้ว ชิตตะขบ, ประวัติความสำคัญของการเผยแพร่พระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๓.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. มูลเหตุแห่งการสร้างวัดในประเทศไทย. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ ขุนแก้วกิจสาร และนางบุญเกิด อุตริวิเชียร ณ เมรุวัดอภัยทายาราม วันที่ ๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๒).

ทินพันธุ์ นาคะตะ. พระพุทธศาสนากับสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร: หจก. สหายบล็อกและการพิมพ์, ๒๕๔๔.

น.ณ. ปากน้ำ (แปล). คันธาระแหล่งปฐมกำเนิดพระพุทธรูป พระเจ้ามิลินท์และพระนาคเสน. กรุงเทพมหานคร: บำรุงนุกุลกิจ, ๒๕๒๖.

นงคันทน์ ไพโรพบุลยกิจ. “เรือนไทย” .กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.ที.พี. เวิลด์มีเดีย จำกัด, ๒๕๔๑.

บรรจบ บรรณรุจิ. อีสติมหาสาวก. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: กองทุนศึกษาพุทธสถาน, ๒๕๓๙.

ประภัสสร ชูวิเชียร. ๕ มหาเจดีย์สยาม. กรุงเทพมหานคร: มิวเซียมเพรส, ๒๕๕๔.

ประเวศ วะสี. ศาสตราจารย์นายแพทย์. พระสงฆ์กับการรู้เท่าทันสังคมในการบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอ.พี.กราฟฟิคดีไซน์ และการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๓๙.

ปรียา ศุภวงศ์. อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อพระราชดำริทางด้านการปกครองในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว. รายงานการวิจัยได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยศรีปทุม. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศรีปทุม, ๒๕๕๐.

พยุร โมกสิกรัตน์. “ความรู้เกี่ยวกับประติมากรรม” ประมวลสาระชุดวิชาศิลปะกับสังคมไทย สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ฉบับปรับปรุง หน่วยที่ ๑-๕. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๘.

พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงคปณฺโญ). คู่มือพระสงฆ์การว่าด้วยเรื่องการคณะสงฆ์และการพระศาสนา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ราชบัณฑิต. พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ : อธิบายศัพท์และแปลความหมายที่ชาวพุทธควรรู้. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑.

พระธรรมกิตติวงศ์. “พจนานุกรมคำวัด”. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑.

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), พุทธทาสลิขิตข้อธรรม บัณฑิตนักได้เอง : ว่าด้วยชีวิต สังคม การเมือง สันติภาพ และหลักคิดสำคัญๆ. สุราษฎร์ธานี : สวณโมกขพลาราม และคณะธรรมทาน, ๒๕๔๗.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). พระไตรปิฎก สิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้. พิมพ์ครั้งที่ ๓๕. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พลีธัมม์, ๒๕๔๓.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๘. นนทบุรี : เพิ่มทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๕๓.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑/๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑.

_____. พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๒๐. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๑.

_____. พจนานุกรมศัพท์ศิลปะ อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๑.

_____. พุทธธรรม(ฉบับเดิม). พิมพ์ครั้งที่ ๒๕. นนทบุรี : เพิ่มทรัพย์การพิมพ์ , ๒๕๕๓.

พระพุทธานันท์ทิกขุ. เคลื่อนไหวไปสู่ความรู้สึกตัวพร้อม (ภายใน ๗ วัน). พิมพ์ครั้งที่ ๔.

กรุงเทพมหานคร: กองทุนเพื่อนสติ, ๒๕๕๓.

พระราชวรมณี (ประยูร ธมมจิตโต). รวมปาฐกถาธรรม ชุดเพื่อชีวิตที่ดีงาม. กรุงเทพมหานคร:

บริษัท เกล็ดไทย จำกัด, ๒๕๔๑.

พิน ดอกบัว, พระพุทธศาสนากับคนไทย. กรุงเทพมหานคร: ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๔๒.

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย. พุทธศาสนประวัติระหว่าง ๒๕๒๒ ปีที่แล้ว. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗

ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์
พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔. พิมพ์ครั้งที่ ๒.

(กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖.

วสันต์ ชีวะสารณ์. ศาสนสถานในพุทธศาสนา: แหล่งและบทบาท. กรุงเทพมหานคร: ๒๕๕๒.

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. จิตรกรรมไทย. กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๒๓.

ศศิยา ศิริพานิช. ภูมิทัศน์พื้นฐาน พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัท อัมรินทร์บุ๊คเซ็นเตอร์
จำกัด, ๒๕๕๘.

สนอดกราส, เอเดรียน. สัญลักษณ์แห่งพระสฤป, พิมพ์ครั้งที่ ๒. ภัทรพร สิริกาญจน, ผู้แปล.

กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์วิชาการ, ๒๕๔๑.

สมคิด หงษ์สุวรรณ. กระหนก นาฏี กระบี่ คชะ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ลิปประภา, ๒๕๔๙.

สมจิต โยธะคง. การจัดการงานดูแลบำรุงรักษาภูมิทัศน์ : Management of Landscape
Maintenance ,กรุงเทพมหานคร: รวมสาส์น, ๒๕๔๐.

สมชาติ มณีโชติ. จิตรกรรมไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๙.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. ตำนานพุทธเจดีย์ พิมพ์ครั้งที่ ๖,
กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๘.

สมพร เจริญพงศ์. พจนานุกรมไทย ฉบับพิสดาร. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา และสถาบัน
บันลือธรรม, ๒๕๔๔.

สมาน งามสนิท. องค์ประกอบของการสื่อสารที่พึงประสงค์ตามแนวแห่งพุทธะ. กรุงเทพมหานคร:
บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

สันติ เล็กสุขุม. เจดีย์ ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย.

กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๓๘.

สำนักงานจังหวัดขอนแก่น. ประวัติจังหวัดขอนแก่น. ขอนแก่น : ศิริภัณฑ์ออฟเซ็ท, ๒๕๒๖.

สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร. **ศัพทานุกรมโบราณคดี**. กรุงเทพมหานคร: สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร, ๒๕๕๐.

สีลา วีระวงศ์. **อีตลีสอง**. อุบลราชธานี : ศูนย์วัฒนธรรมวิทยาลัยอุบลราชธานี, ๒๕๑๗.

สุชาติ เกาทอง. **ศิลปะกับมนุษย์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๙.

สุด ศรีสมวงศ์. **ตำนานมูลศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๒**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เสริมวิทย์บรรณาคาร, ๒๕๑๙.

โสวิทย์ บำรุงศักดิ์. **อุปแต้ม แต้มใจเยาวชนคนขอนแก่น**.ขอนแก่น : สำนักการศึกษาเทศบาลนครขอนแก่น, ๒๕๕๒.

อรศิริ ปาณินท์. **ที่ว่างทางสถาปัตยกรรม = Space in architecture**. ปทุมธานี : มหาวิทยาลัยรังสิต, ๒๕๓๘.

อารี สุทธิพันธ์. **ศิลปะกับมนุษย์**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช. ๒๕๒๘.

อุดม บัวศรี และชอบ ดีสวนโคก. **เจ้าโคตร: การระบับความขัดแย้งในวัฒนธรรมอีสาน**. ขอนแก่น: สำนักศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๖.

(๒) ดุษฎีนิพนธ์/วิทยานิพนธ์ :

ต้นน้ำ ธารธรรม. “การศึกษาปรัชญาในงานพุทธศิลป์ต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา กรณีศึกษา : วัดร่องขุน ต. ป่าอ้อดอนชัย อ. เมือง จ. เชียงราย”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสตร์และศิลปะแห่งชีวิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

ประภาพร ธาราสายทอง. “ภูมิทัศน์เพื่อการบำบัดจิตใจ”, **วิทยานิพนธ์ (ภ.สธ.ม.) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**, ๒๕๔๖.

พระกิตติศักดิ์ ยโสธโร (แก้วเหลา). “การศึกษาบทบาทของพระสารีบุตรเถระในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

พระครูวิบูลกาญจนภาส (สมบัติ ปริบุญโณ). “การศึกษาบทบาทของพระโสณกุฎิกัณณะในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พระครูโอภาสธรรมพิทักษ์ (เสียม เตชธมโม/เงางาม). “ศึกษาหลักและวิธีการเผยแผ่ธรรมของพระธรรมโมลี (ทองอยู่ ญาณวิสุโท)”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต** บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พระมหาจรรุญ ปญญาวโร (อินทร์ยงค์). “การศึกษาบทบาทของพระมหากัสสปเถระในการเผยแผ่พระพุทธานุศาสนนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพระพุทธานุศาสนนา**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

พระมหาจิตติภัทร อจลธมโม (จันทร์คุ้ม). “การศึกษาบทบาทและวิธีการเผยแผ่พระพุทธานุศาสนนาของพระนาคเสนเถระ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพระพุทธานุศาสนนา**. (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

พระมหาจิตติภัทร อจลธมโม (จันทร์คุ้ม), “การศึกษาบทบาทของพระอานนท์ในการเผยแผ่พระพุทธานุศาสนนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพระพุทธานุศาสนนา**. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

พระมหาบุญเลิศ ธมมทสสี, “ศึกษาวิธีการเผยแผ่พระพุทธานุศาสนนาของพระราชวิทยาคม (หลวงพ่อกุณปริสุทโธ)”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๖๑.

พระมหาสนธิ์ สุนติกโร (เกษมญาติ). “การศึกษาบทบาทของพระมหากัจจายนเถระในการเผยแผ่พระพุทธานุศาสนนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพระพุทธานุศาสนนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

พระมหาสุชนา โรจนญาโณ (ยาสุกแสง) “การศึกษาบทบาทของพระมหาโมคคัลลานเถระในการเผยแผ่พระพุทธานุศาสนนา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพระพุทธานุศาสนนา**, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

ภานุวัฒน์ เนียมบาง. “การศึกษาปรัชญาในงานพุทธศิลป์ต่อการเผยแผ่พระพุทธานุศาสนนา กรณีศึกษา : วัดร่องขุน ตำบลป่าอ้อดอนชัย อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย”, **สารนิพนธ์วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล**, ๒๕๕๑.

วิรุจ ถิ่นนคร. “แนวทางการปรับปรุงภูมิทัศน์เพื่อส่งเสริมคุณค่าและความสำคัญด้านมรดกทางวัฒนธรรมวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดนครศรีธรรมราช สู่การเสนอชื่อเป็นแหล่งมรดกโลก”, **วารสารวิชาการ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**. ฉบับที่ ๖๔ ปี ๒๕๕๘.

สุพจน์ ทองเนื้อขาว. “ความเชื่อเกี่ยวกับพระธาตุขามแก่น ตำบลบ้านขาม อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๑.

(๓) บทความวิชาการ/บทความวิจัย :

พระครูเจติยภูมิพิทักษ์. “อิทธิพลความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระธาตุขามแก่นที่มีต่อชาวจังหวัดขอนแก่น”: **บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์**. มจร.วิทยาเขตขอนแก่น ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๑ (มกราคม- เมษายน ๒๕๕๕).

วุฒินันท์ กันทะเตียน. “ภูมิสถาปัตยกรรมของวัดไทยกับการเรียนรู้และการเสริมสร้าง สุขภาวะเชิง พุทธบูรณาการ”, วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์. ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๒ ปี พ.ศ. ๒๕๖๐. อำนาจ เย็นสบาย. “ตีความพุทธศิลป์ด้วยความสงสัย”, สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์. ปีที่ ๓๑ ฉบับที่ ๓ (กรกฎาคม ๒๕๖๗). หน้า ๓๐-๓๑.

อรทัย พนาราม, “สื่อมวลชนกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา”, ใน พุทธศาสนศึกษา, ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๓ (กันยายน – ธันวาคม ๒๕๕๗) : ๖.

(๓) สื่ออิเล็กทรอนิกส์:

กรมพัฒนาพลังงานทดแทนและอนุรักษ์พลังงาน กระทรวงพลังงาน. งานภูมิทัศน์กับสภาพแวดล้อม สร้างสรรค์เพื่อการประหยัดพลังงาน.[ออนไลน์]. แหล่งที่มา: www2.dede.go.th. [๒ ธันวาคม ๒๕๖๑].

ประวัติการสร้างวัดในพระพุทธศาสนา. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : http://www.dra.go.th/module/attach_media/sheet6620090520102519.pdf. [๒๑ สิงหาคม ๒๕๕๙].

ปราณสุวีร์ อวอรามรัมย์ (๑๐ เมษายน ๒๕๕๓), “หน้าต่างศาสนา : เผยแผ่และเผยแพร์” ข่าวสด. [ออนไลน์]. รายวัน ปีที่ ๒๐ ฉบับที่ ๗๐๗๒ หน้า ๓๑. แหล่งที่มา : http://www.khaosod.co.th/view_news.php?newsid=TUROaWRXUXhOVEV3TURRMU13PT0= [๒๕ ธันวาคม ๒๕๕๙].

พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://www.๘๔๐๐๐.org/tipitaka>. [๔ ธันวาคม ๒๕๕๗].

พุทธศาสนสถาน. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา.<http://www.th.wikipedia.org/wiki> [๒๑ สิงหาคม ๒๕๕๙].

ภาพเจดีย์พุทธคยา. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://www.wikipedia.com>. [๔ มกราคม ๒๕๕๙].

ภาพพระธาตุพนม. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://www.google.co.th>. [๑๒ มกราคม ๒๕๕๙].

ภาพพระธาตุศรีสองรัก. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://www.google.co.th>. [๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙].

ภาพวัดเจ็ดยอด. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://www.google.co.th>. [๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙].

สถานที่สำคัญ ๘ แห่งในสมัยพุทธกาล. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://www.dhammathai.org/buddha/g45.php>. [๒๑ สิงหาคม ๒๕๕๙].

“อ่านตัวให้ออก บอกตัวให้ได้ ใช้ตัวให้เป็น เห็นตัวให้ชัด”. ศาลา ธรรมะ. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : http://dharmahall.blogspot.com/2012/02/blog-post_631.html. [๒๕ ธันวาคม ๒๕๕๙].

อุปัชฌาย์. <http://th.wikipedia.org/wiki/อุปัชฌาย์>. [๒๓ กันยายน ๒๕๕๙].

(๓) สัมภาษณ์:

สัมภาษณ์ คณะมัคคุเทศก์รุ่นเยาว์จากโรงเรียนพระธาตุขามแก่น อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น, ๒๒ มิถุนายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ นายณัฐกนต์ พุทธิพัทธ์สกุล, สถาปนิกผู้ออกแบบภูมิทัศน์วัดเจติยภูมิ สังกัดองค์การบริหารส่วนจังหวัด จังหวัดขอนแก่น, ๒๒ มกราคม ๒๕๖๒.

สัมภาษณ์ นายสายทอง แสนธรรมพล, ไวยาวัจกรวัดเจติยภูมิ อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น และ ประธานสภาวัฒนธรรมตำบลบ้านขาม, ๒๘ มิถุนายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ นายสุรสีต หนั่นเรือง, รองนายกองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านขาม อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น, ๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

สัมภาษณ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ชอบ ดีสวนโคก, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น, ๒ มิถุนายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ พระครูสุตธรรมภาณี, เจ้าอาวาสวัดเจติยภูมิ อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น, ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ พระศุภชัย, พระสงฆ์วัดเจติยภูมิ อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น, ๒๒ มิถุนายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ รองศาสตราจารย์อุดม บัวศรี, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น, ๒๑ มิถุนายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ สามเณรสัญญาชัย ดงลุน, สามเณรวัดเจติยภูมิ อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น, ๒๒ มิถุนายน ๒๕๖๑.

๒. ภาษาต่างประเทศ :

1. Secondary Sources

(I) Books:

Camillo Sitte, City Planning According to Artistic Principles (1889), Translated by George R. Collins and Christiane Crasemann Collins .London: Phaidon Press, 1965.

Carol Stratton.What's What in a Wat: Thai Buddhist Temples: Their Purpose and Design .Silkworm Books, 2010.

- Geoffrey A. Jellicoe and Susan Jellicoe, *The Landscape of Man: Shaping the Environment from Prehistory to the Present Day*, London: Thames and Hudson Ltd, 1995.
- Gordon Cullen. **The Concise Townscape**. London ; New York : Routledge, Taylor & Francis Group, 1971.
- Kanai L. Hazra. **Royal Patronage of Buddhism in India**. Delhi: Sangeeta Printers, 1984.
- Nancy Gerlach-Spriggs, Richard Enoch Kaufman, Sam Bass Warner, Jr.. **Restorative gardens : the healing landscape**. New Haven, CT : Yale University Press, 1998.
- Sukumar Dutt. **Buddhist Monks and Monasteries of India : Their History and Their Contribution to Indian Culture**. Dehli : Motilal Banarsidass Publishers, 2008.

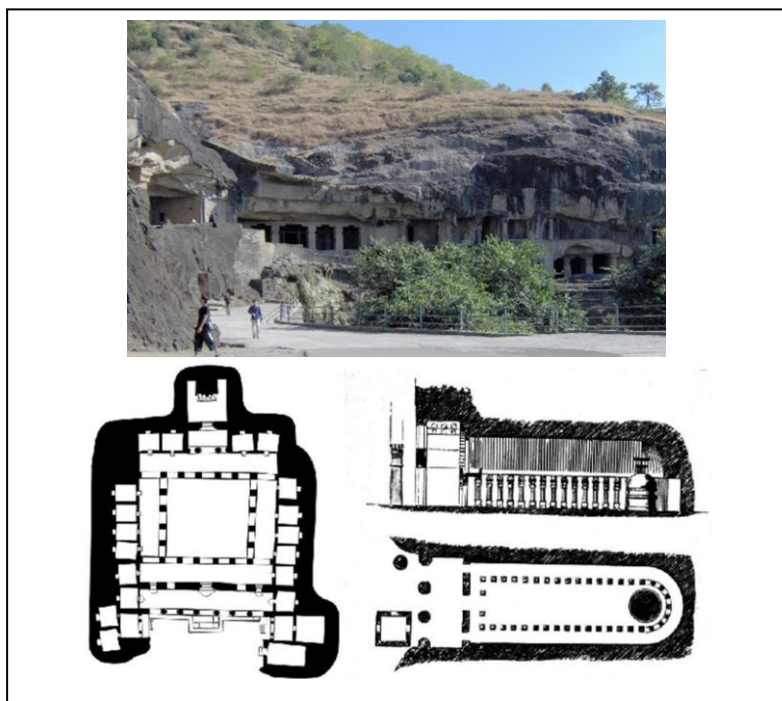
(II) Articles:

- Eckbo, Garrett. "Architecture and the Landscape." *Arts and Architecture* 81, no. 10 (October 1964).
- Promsak Jermsawatdi. **Thai Art with Indian Influences**. Delhi : Abhinav Publ.,1979. (page 75-76).
- Ranjana Bajracharya. "The Development of Vihara culture in Nepal" **CNAS Journal**, Vol.22, No.2 (July 1995) p.141-151.

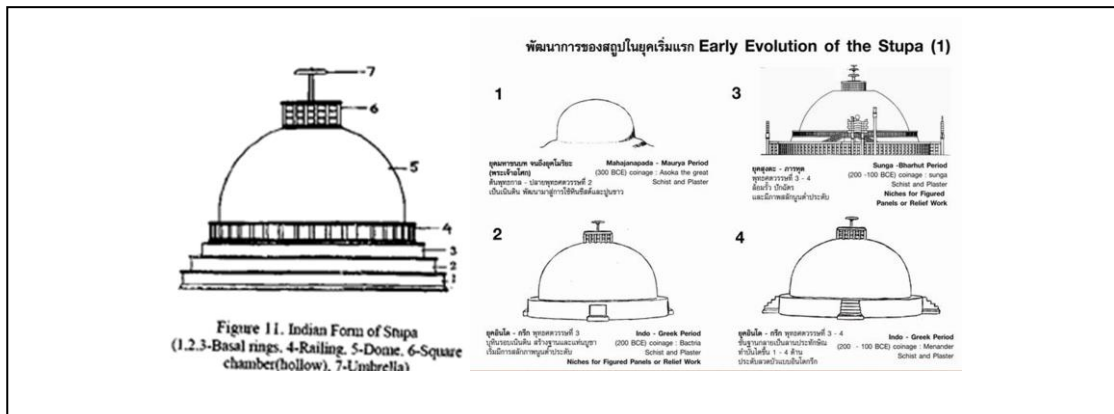
ภาคผนวก ก

ภาพที่ ๑ งานพุทธศิลป์อินเดีย. พุทธศิลป์อินเดีย (ออนไลน์). แหล่งที่มา :
<http://www.google.com>. (เข้าถึงเมื่อ ๔ ธ.ค.๒๕๖๑).

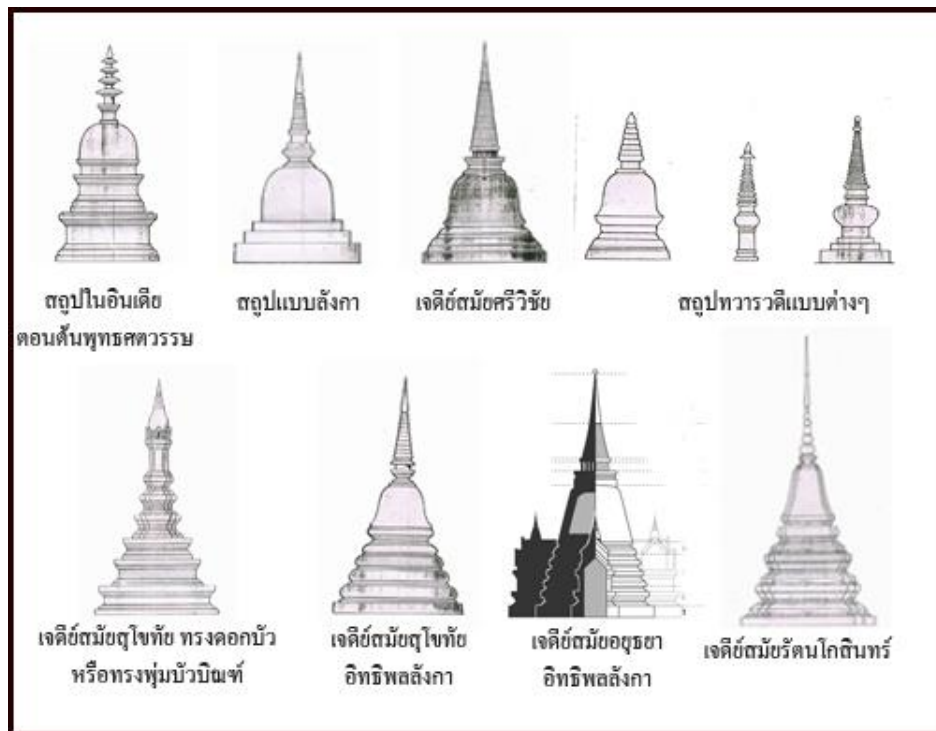
ภาพที่ ๒ วัดถ้ำในอินเดีย,แผนผังถ้ำวิหารและเจดีย์สถาน, วัดถ้ำในอินเดีย (ออนไลน์). แหล่งที่มา :
<http://www.google.com>. (เข้าถึงเมื่อ ๔ ธ.ค.๒๕๖๑).

ภาพที่ ๓ สถูปอินเดียและพัฒนาการของสถูปในยุคแรก. สถูปอินเดียโบราณอินเดีย (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <http://www.google.com>. (เข้าถึงเมื่อ ๔ ธ.ค.๒๕๖๑).

ภาพที่ ๔ เจดีย์พุทธคยา ประเทศอินเดีย,พระธาตุขามแก่น, พระธาตุแช่แห้ง, เจดีย์แบบภาคกลาง
เจดีย์พุทธคยา (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <http://www.google.com>. (เข้าถึงเมื่อ ๔ ธ.ค.๒๕๖๑).

ภาพที่ ๕ เจดีย์รูปแบบต่างๆ. เจดีย์ไทย (ออนไลน์). แหล่งที่มา :

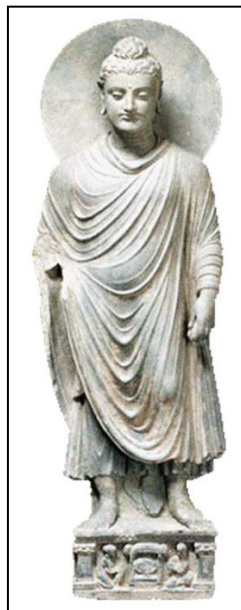
<http://www.google.com>. (เข้าถึงเมื่อ ๔ ธ.ค.๒๕๖๑).

ภาพที่ ๖ โบสถ์ภายในวัดร่องแง อำเภอปัว จังหวัดน่าน

ภาพที่ ๗ วิหารจัตุรมุข วัดพนม เมืองอังกอร์ จังหวัดน่าน

ภาพที่ ๘ พระพุทธรูปอินเดียสมัยคันธาระ, พระพุทธรูปศิลปะอินเดีย (ออนไลน์). แหล่งที่มา :

<http://www.google.com>. (เข้าถึงเมื่อ ๔ ธ.ค.๒๕๖๑).

ภาพที่ ๙ พระพุทธรูปในอิริยาบถต่างๆ,พระพุทธรูป (ออนไลน์). แหล่งที่มา :
<http://www.google.com>. (เข้าถึงเมื่อ ๔ ธ.ค.๒๕๖๑).

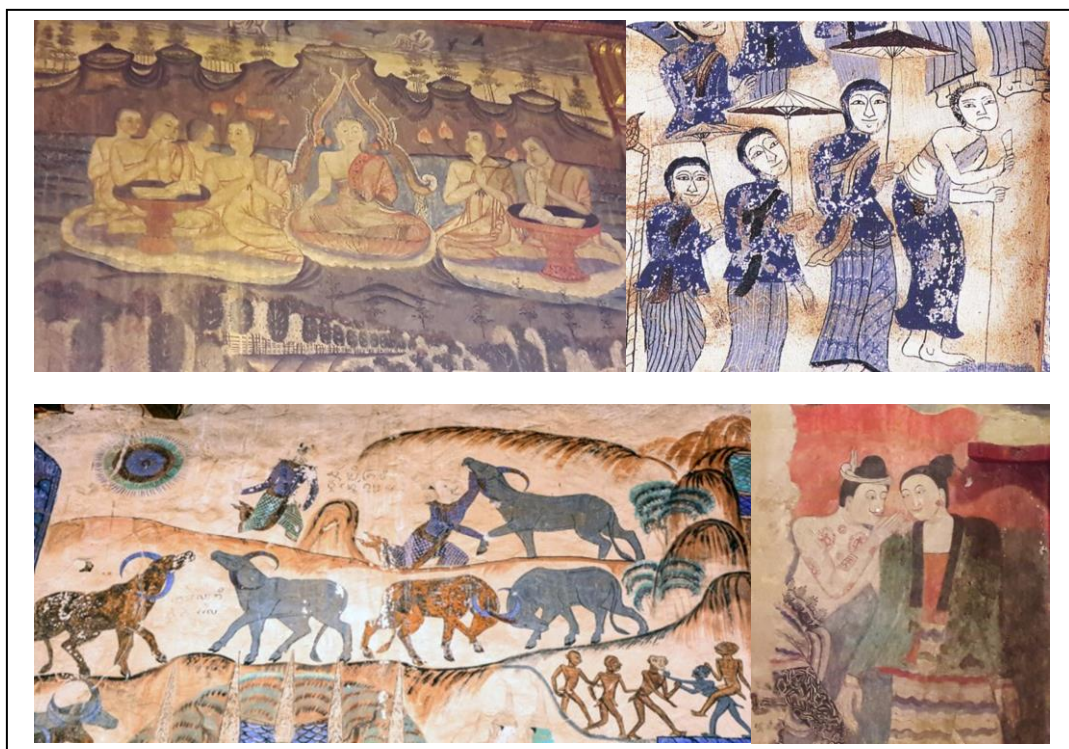

ภาพที่ ๑๐ ธรรมจักรที่พบขึ้นเดียว และธรรมจักรที่พบร่วมกับกวางหมอบ,
 ธรรมจักร (ออนไลน์). แหล่งที่มา :
<http://www.google.com>. (เข้าถึงเมื่อ ๔ ธ.ค.๒๕๖๑).

ภาพที่ ๑๑ รอยพระพุทธรูป ศิลปะอินเดียโบราณ, รอยพระพุทธรูป (ออนไลน์). แหล่งที่มา :

<http://www.google.com>. (เข้าถึงเมื่อ ๔ ธ.ค.๒๕๖๑).

ภาพที่ ๑๒ จิตรกรรมฝาผนัง (สุปแต่้ม), จิตรกรรมฝาผนัง (ออนไลน์). แหล่งที่มา :

<http://www.google.com>. (เข้าถึงเมื่อ ๔ ธ.ค.๒๕๖๑).

ภาพที่ ๑๓ เจดีย์วัดเจดีย์ยอด อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่,วัดเจดีย์ยอด (ออนไลน์). แหล่งที่มา :

<http://www.google.com>. (เข้าถึงเมื่อ ๔ ธ.ค.๒๕๖๑).

ภาพที่ ๑๔ พระมหาโพธิเจดีย์ ตำบลพุทธคยา แคว้นนัมคร ประเทศอินเดีย ,พุทธคยา (ออนไลน์). แหล่งที่มา :

<http://www.google.com>. (เข้าถึงเมื่อ ๔ ธ.ค.๒๕๖๑).

ภาพที่ ๑๕ ภาพวาดลายเส้นพระธาตุพนมในสมัยปลายรัชกาลที่ ๔ ช่วงปี พ.ศ. ๒๔๐๙ - ๒๔๑๑ วาดโดย Louis Delaporte นักเดินทางชาวฝรั่งเศส พระธาตุพนม (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <http://www.google.com>. (เข้าถึงเมื่อ ๔ ธ.ค.๒๕๖๑).

ภาพที่ ๑๖ พระธาตุพนมในสมัยปัจจุบัน
พระธาตุพนม (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <http://www.google.com>. (เข้าถึงเมื่อ ๔ ธ.ค.๒๕๖๑).

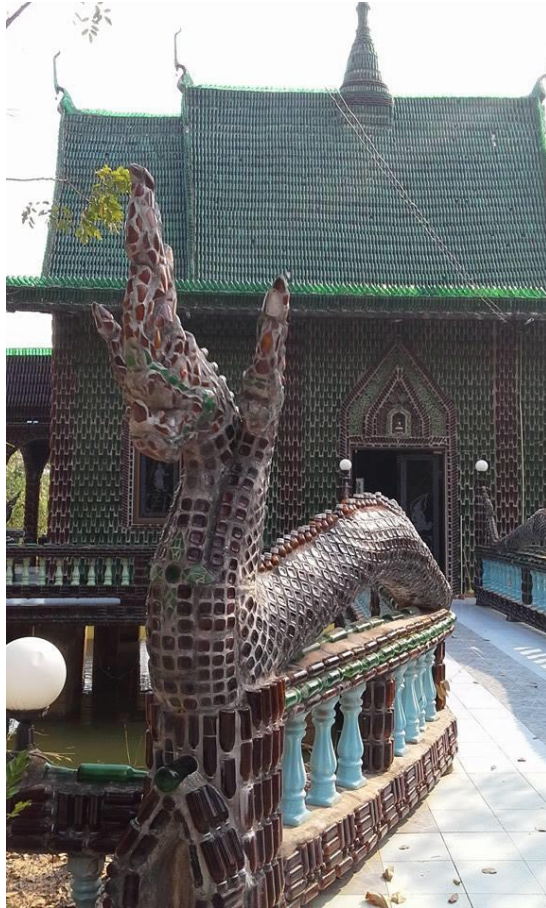

ภาพที่ ๑๗ พระธาตุกู่จาน จังหวัดยโสธร

ภาพที่ ๑๘ พระธาตุศรีสองรัก จังหวัดเลย, วัดพระธาตุศรีสองรัก (ออนไลน์). แหล่งที่มา :

<http://www.google.com>. (เข้าถึงเมื่อ ๔ ธ.ค.๒๕๖๑).

ภาพที่ ๑๙ วัดล้านขวด จังหวัดยโสธร

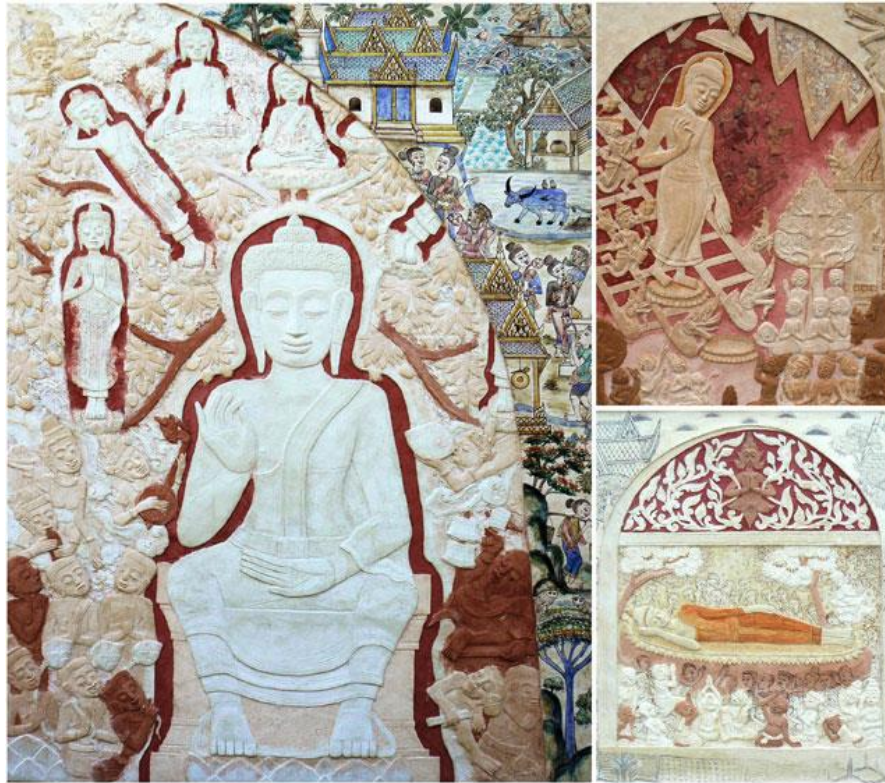
ภาพที่ ๒๐ พระพุทธรูปไม้ในวัฒนธรรมอีสาน

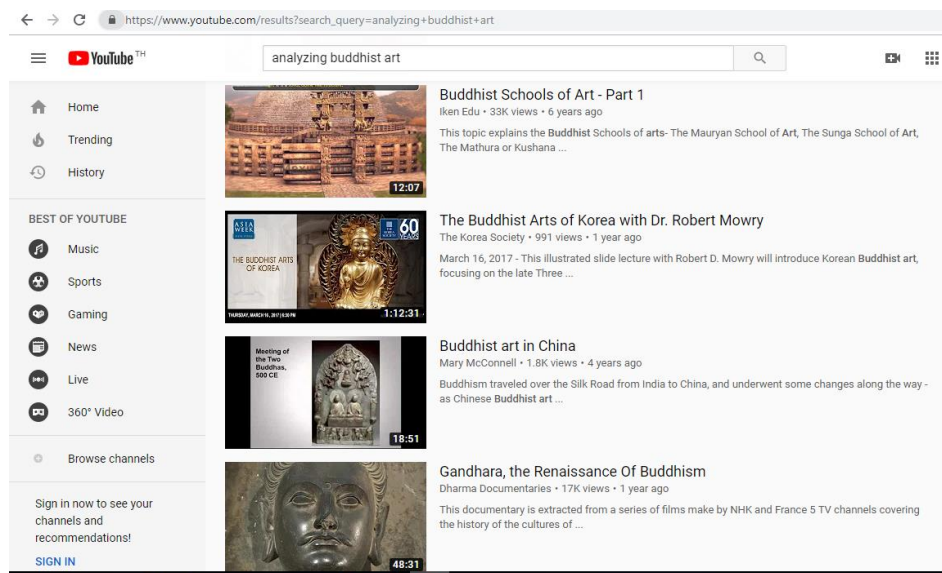
ภาพที่ ๒๑ งานพุทธศิลป์ร่วมสมัย ชื่อผลงาน "สังขาร" ศิลปิน สันต์ สารากรบริหาร
งานพุทธศิลป์ร่วมสมัย (ออนไลน์). แหล่งที่มา :
<http://www.google.com>. (เข้าถึงเมื่อ ๔ ธ.ค.๒๕๖๑).

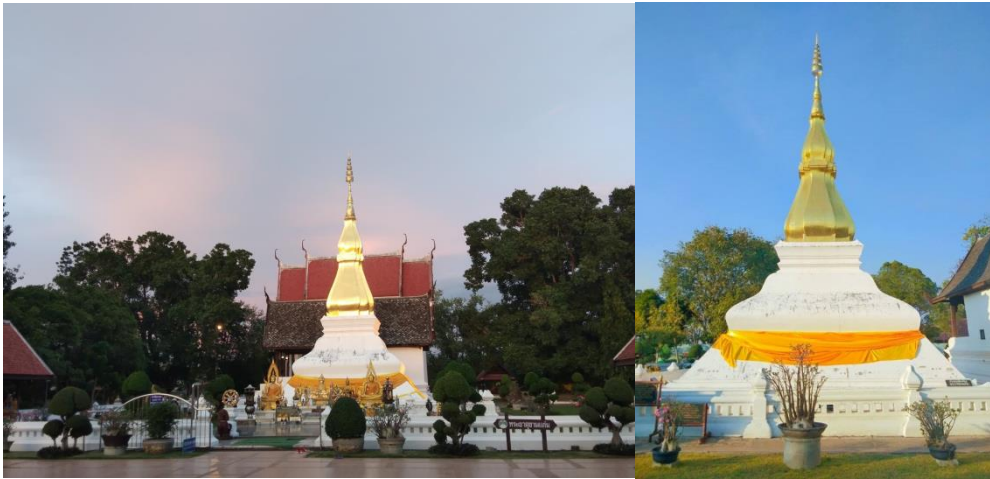
ภาพที่ ๒๒ งานพุทธศิลป์ร่วมสมัย ชื่อผลงาน : "รัศมีธรรม" พ.ศ.๒๕๕๔, ศิลปิน : ปัญญา วิจินธนสาร
งานพุทธศิลป์ร่วมสมัย (ออนไลน์). แหล่งที่มา :
<http://www.google.com>. (เข้าถึงเมื่อ ๔ ธ.ค.๒๕๖๑).

ภาพที่ ๒๓ นิทรรศการจิตรกรรมผสมประติมากรรมชุด “พุทธศิลป์อีสาน” ศิลปิน ทรงฤทธิ์ เหม้อยพรม
งานพุทธศิลป์ร่วมสมัย (ออนไลน์). แหล่งที่มา :
<http://www.google.com>. (เข้าถึงเมื่อ ๔ ธ.ค.๒๕๖๑).

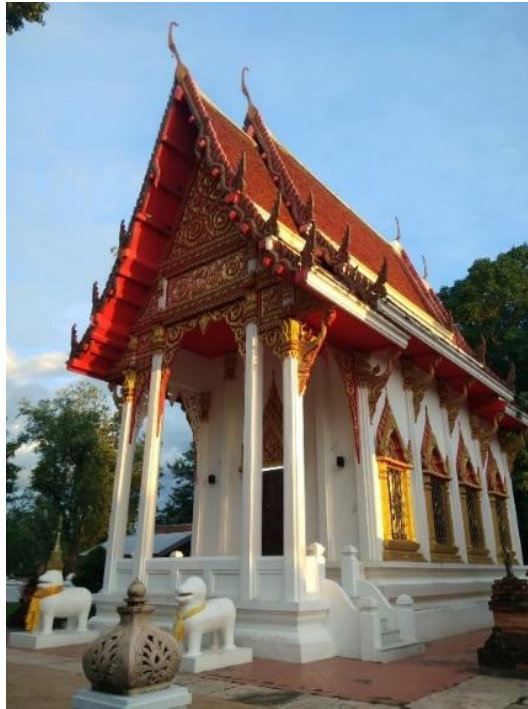
ภาพที่ ๒๔ สื่อวีดิทัศน์เกี่ยวกับงานพุทธศิลป์ (ออนไลน์). แหล่งที่มา :
<http://www.youtube.com>. (เข้าถึงเมื่อ ๔ ธ.ค.๒๕๖๑).

ภาพที่ ๒๕ พระธาตุขามแก่นมุมมองจากด้านทิศตะวันตกและทิศใต้

ภาพที่ ๒๖ พระธาตุขามแก่นมุมมองจากด้านทิศตะวันตกและทิศตะวันออกเฉียงใต้

ภาพที่ ๒๗ โบสถ์หลังใหม่

ภาพที่ ๒๘ โบสถ์หลังเก่า(เดิม)

ภาพที่ ๒๙ พระประธานในสิมหลังเก่า และ พระประธานในสิมหลังใหม่

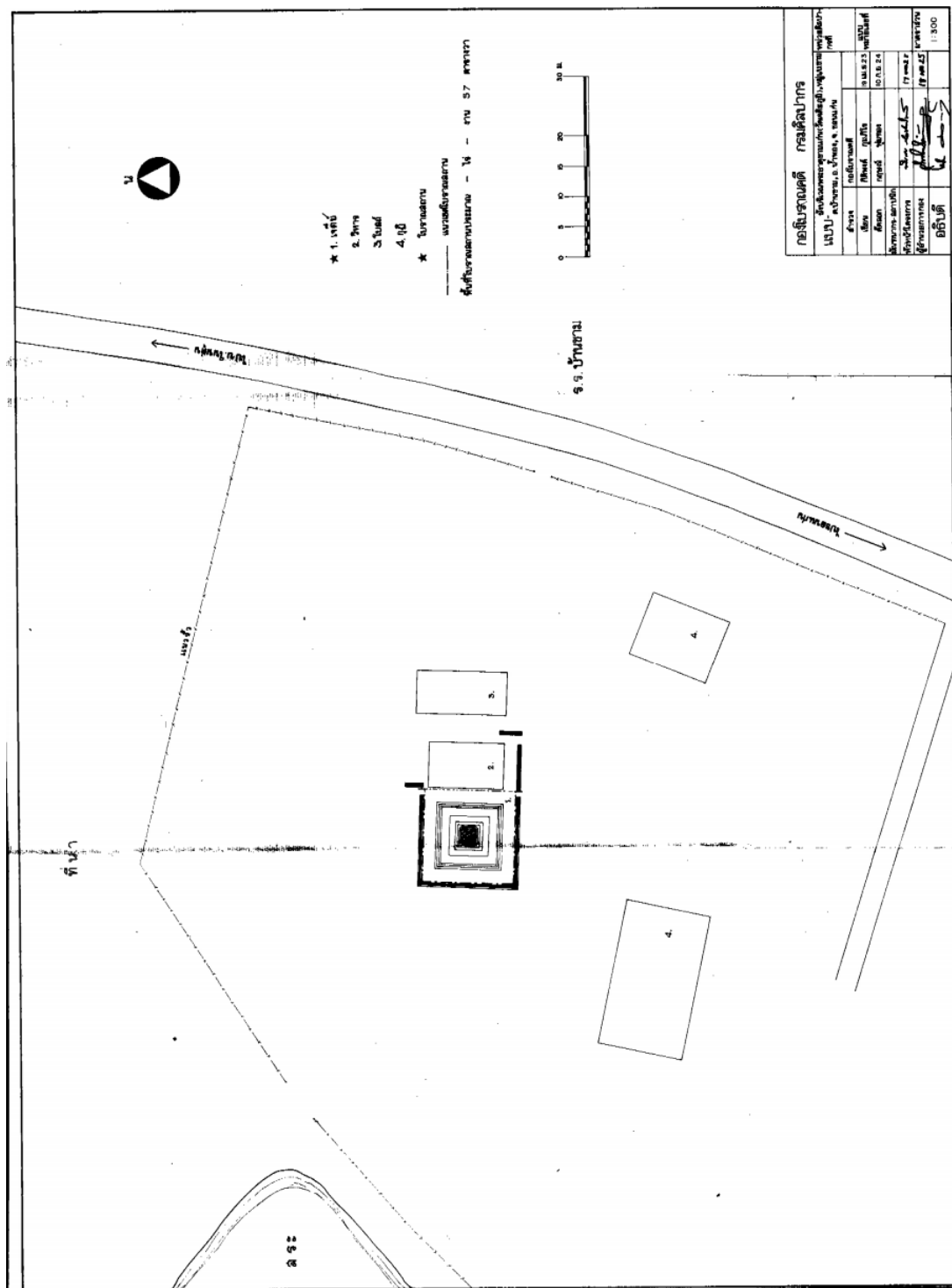
ภาพที่ ๓๐ พระพุทธรูปที่สร้างขึ้นเมื่อปรับภูมิทัศน์ และพระพุทธรูป
ที่นำมาประดิษฐานภายในบริเวณวัดก่อนปรับภูมิทัศน์

ภาพที่ ๓๑ งานจิตรกรรม หรือ สูปแต้มบนผนังสีเภา วัดเจติยภูมิ

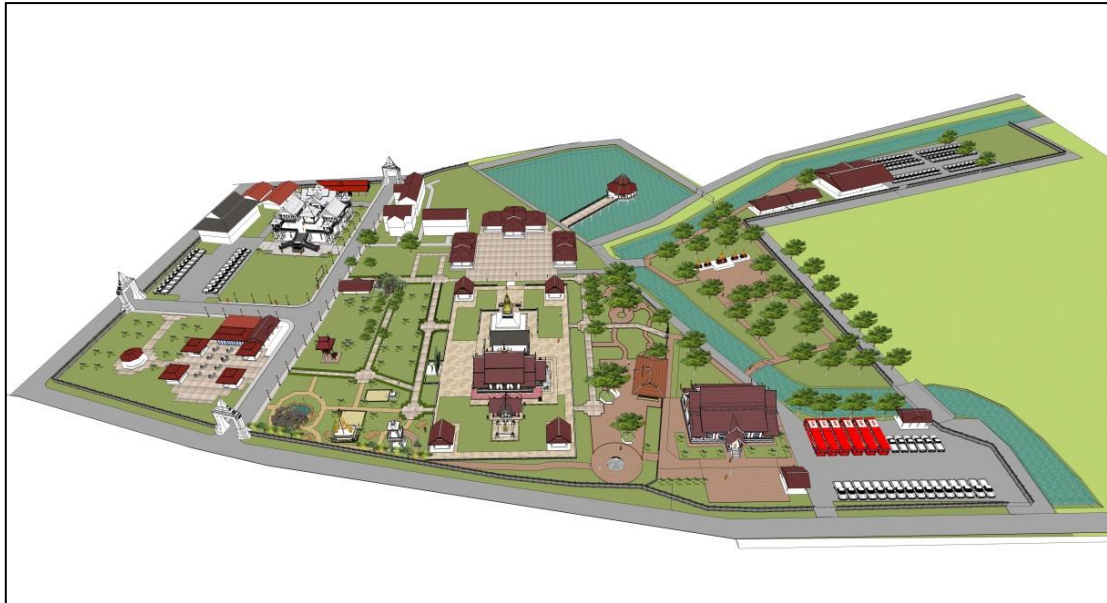

ภาพที่ ๓๒ ภาพถ่ายทางอากาศ แสดงตำแหน่งของวัดในปัจจุบัน

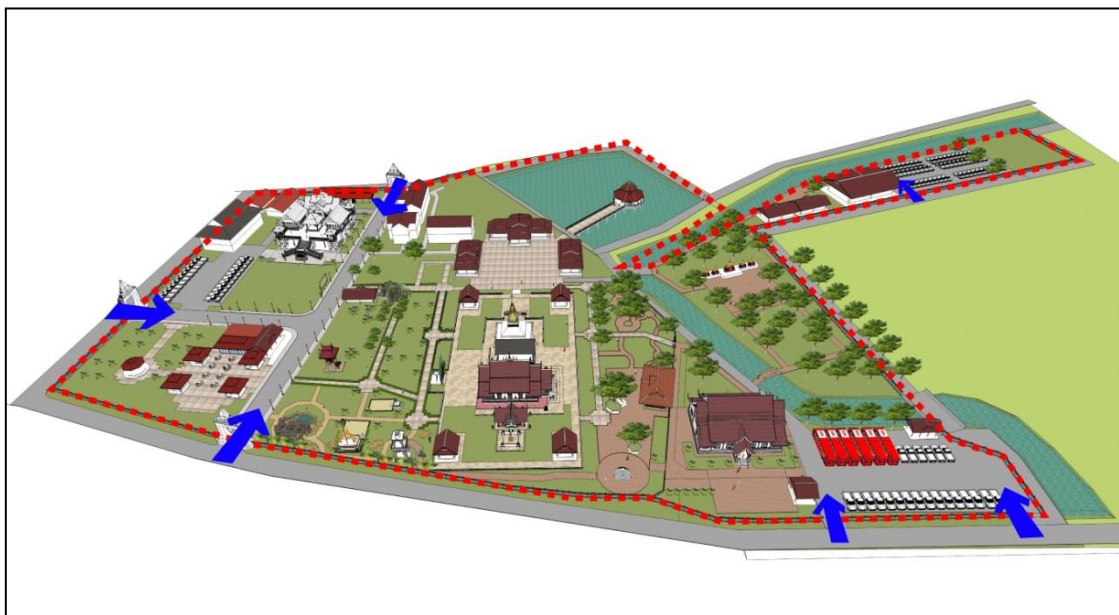

ภาพที่ ๓๓ ผังบริเวณวัดเจติยภูมิจากการขึ้นทะเบียนโบราณสถานพระธาตุขามแก่น พ.ศ. ๒๕๒๕

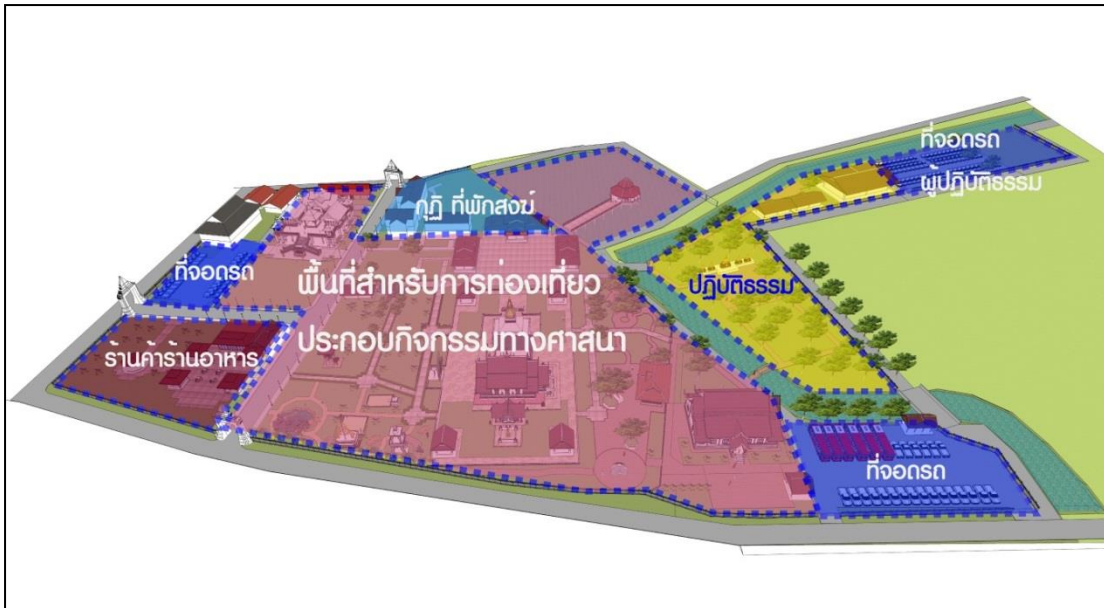
แหล่งที่มา : วัดเจติยภูมิ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

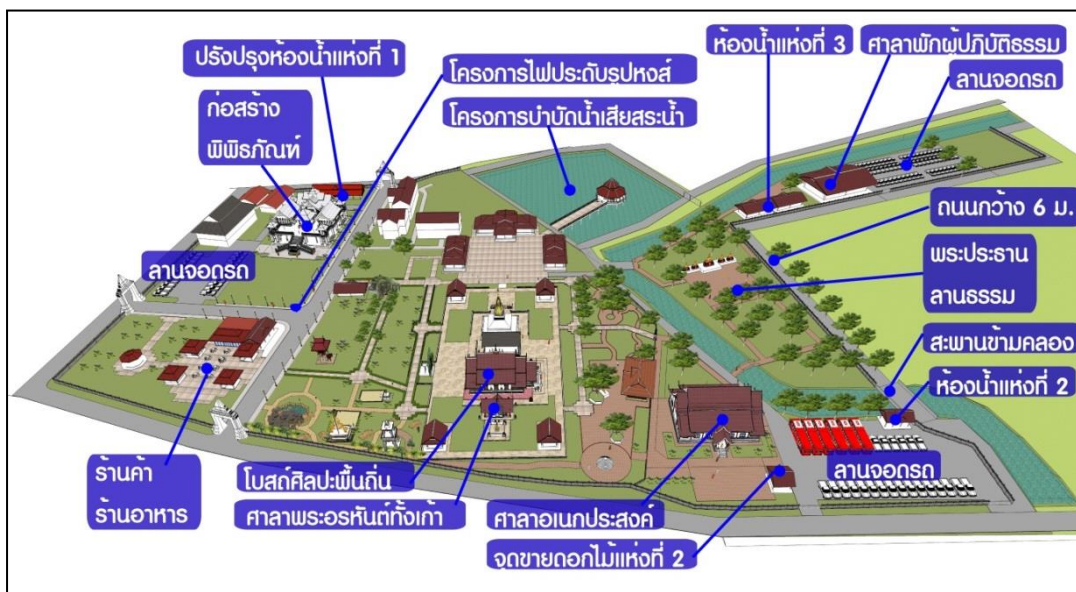
ภาพที่ ๓๖ ผังบริเวณของวัดเจติยภูมิ เมื่อครั้งวางแผนปรับปรุงภูมิทัศน์ ออกแบบโดย นายณฐกัณฑ์ พุทธิพิทักษ์สกุล
สถาปนิกประจำองค์การบริหารส่วนจังหวัด จ.ขอนแก่น
แหล่งที่มา : นายณฐกัณฑ์ พุทธิพิทักษ์สกุล,สถาปนิกประจำองค์การบริหารส่วนจังหวัด จ.ขอนแก่น

ภาพที่ ๓๗ ผังบริเวณของวัดเจติยภูมิ เมื่อครั้งวางแผนปรับปรุงภูมิทัศน์
ออกแบบโดย นายณฐกัณฑ์ พุทธิพิทักษ์สกุล สถาปนิกประจำองค์การบริหารส่วนจังหวัด จ.ขอนแก่น
แหล่งที่มา : นายณฐกัณฑ์ พุทธิพิทักษ์สกุล,สถาปนิกประจำองค์การบริหารส่วนจังหวัด จ.ขอนแก่น

ภาพที่ ๓๔ ผังบริเวณของวัดเจติยภูมิ เมื่อครั้งวางแผนปรับปรุงภูมิทัศน์ ออกแบบโดย นายณัฐกนต์ พุทธิพัทธ์สกุล
สถาปนิกประจำองค์การบริหารส่วนจังหวัด จ.ขอนแก่น
แหล่งที่มา : นายณัฐกนต์ พุทธิพัทธ์สกุล,สถาปนิกประจำองค์การบริหารส่วนจังหวัด จ.ขอนแก่น

ภาพที่ ๓๕ ผังบริเวณของวัดเจติยภูมิ เมื่อครั้งวางแผนปรับปรุงภูมิทัศน์
ออกแบบโดย นายณัฐกนต์ พุทธิพัทธ์สกุล สถาปนิกประจำองค์การบริหารส่วนจังหวัด จ.ขอนแก่น
แหล่งที่มา : นายณัฐกนต์ พุทธิพัทธ์สกุล,สถาปนิกประจำองค์การบริหารส่วนจังหวัด จ.ขอนแก่น

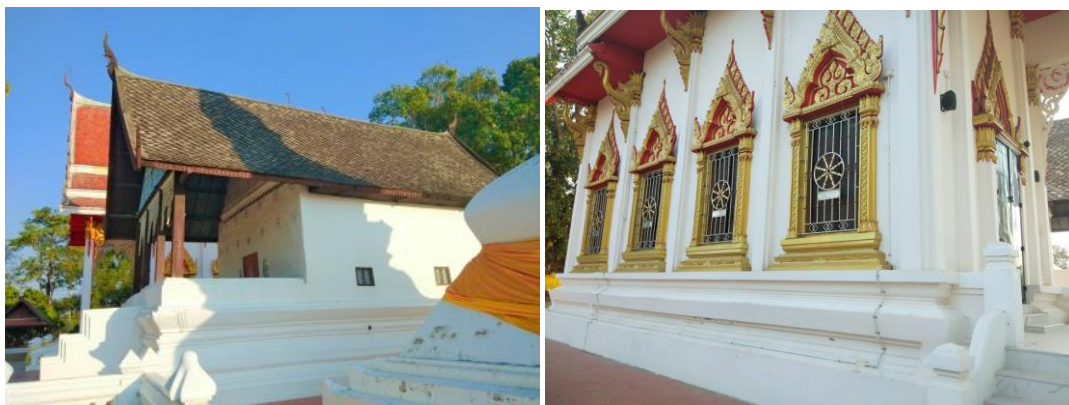
ภาพที่ ๓๙ กลุ่มงานพุทธศิลป์ดั้งเดิม

ภาพที่ ๔๐ สิมหลังเก่า(ปัจจุบันใช้เป็นวิหาร)

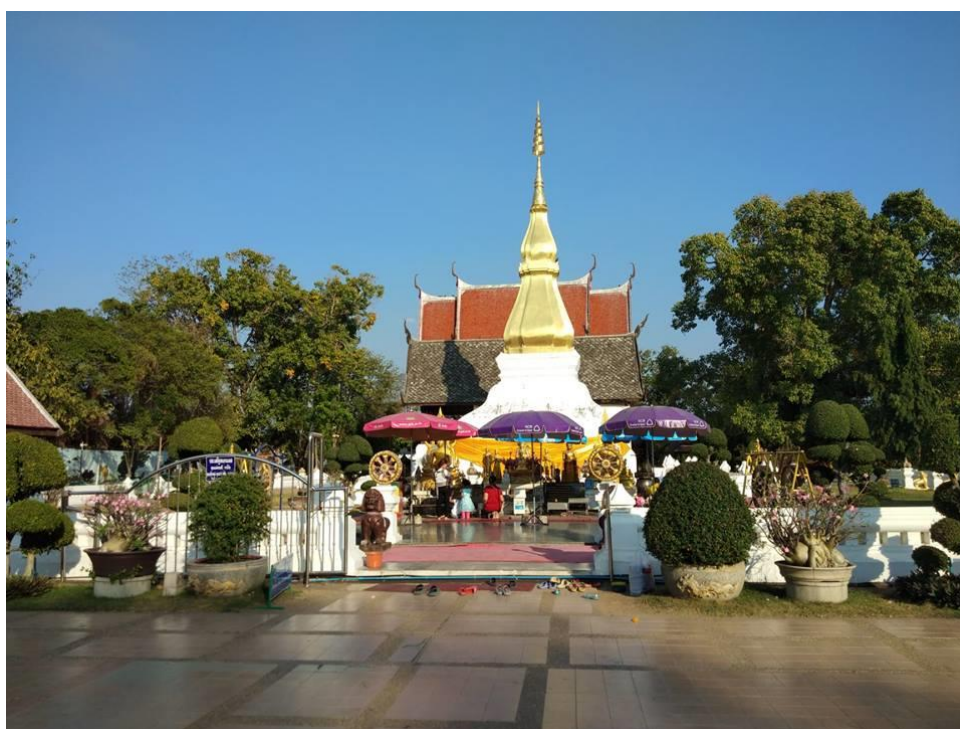
ภาพที่ ๔๑ ธรรมาสันเภา รูปแบบงานช่างค้ำยันงานไม้ส่วนประดับอาคารสมเภา

ภาพที่ ๔๒ กลุ่มงานพุทธศิลป์ดั้งเดิมและอาคารที่ก่อสร้างใหม่

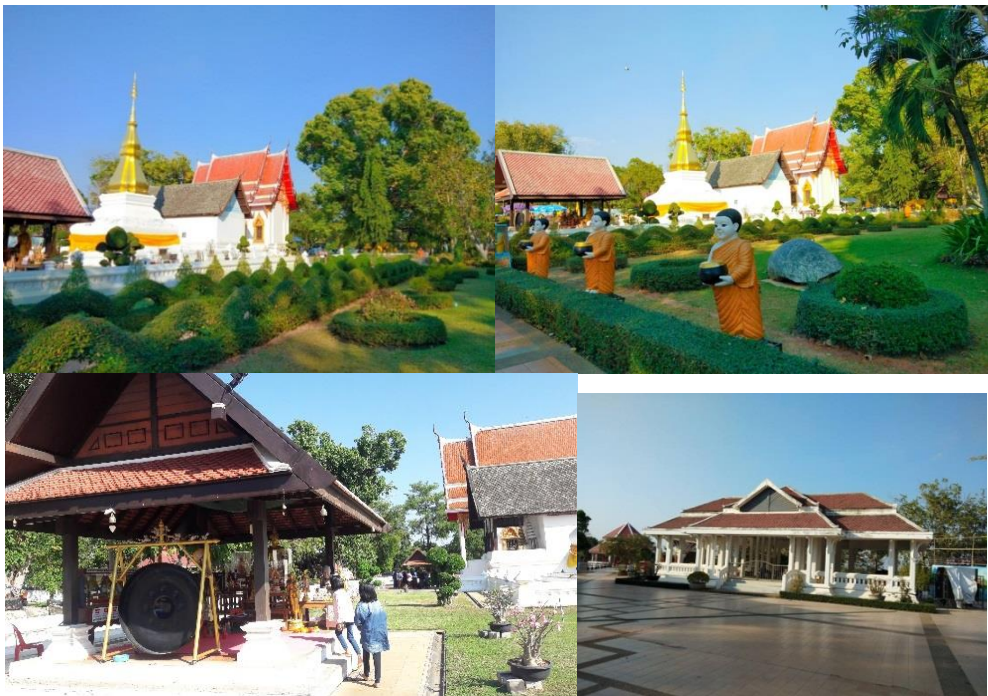
ภาพที่ ๔๓ อาคารและสิ่งก่อสร้างต่างๆภายในบริเวณวัด

ภาพที่ ๔๔ ภูมิทัศน์ด้านหน้าพระธาตุขามแก่นช่วงเวลากลางวัน

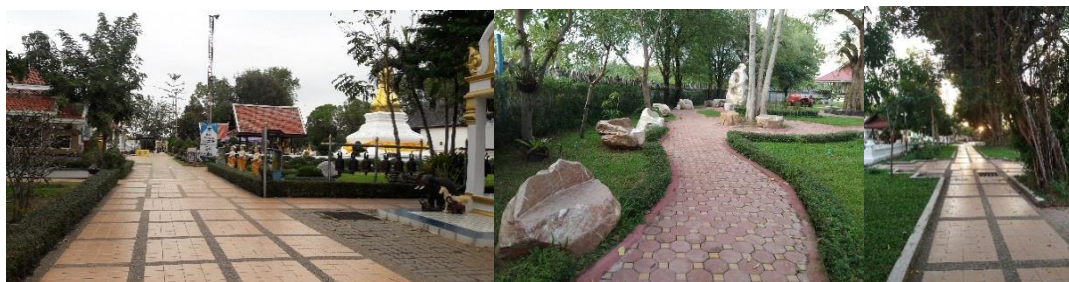
ภาพที่ ๔๕ ภูมิทัศน์ด้านหน้าพระธาตุขามแก่น หลังการนำสิ่งบดบังภูมิทัศน์ออกจากบริเวณสักการะ

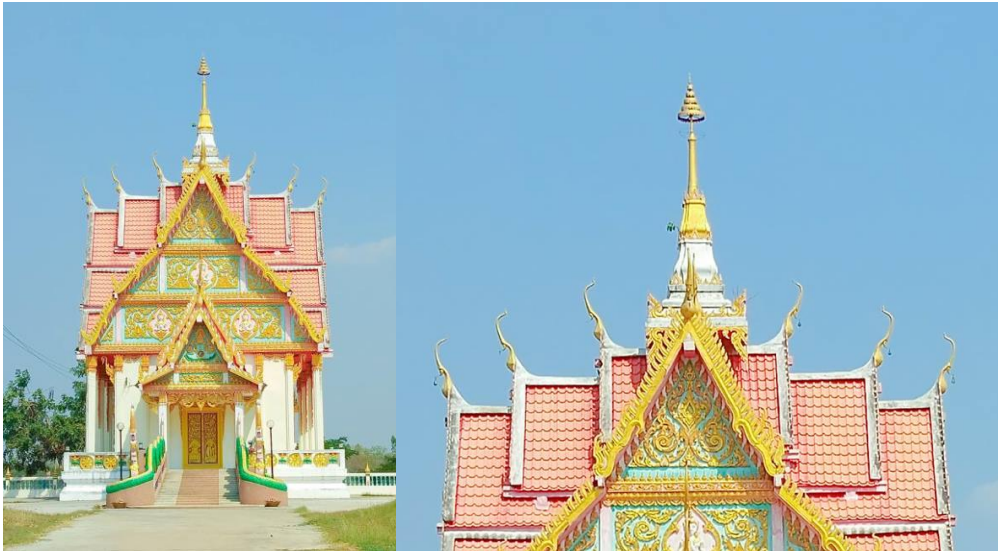
ภาพที่ ๔๖ ภาพรวมขององค์ประกอบภูมิทัศน์

ภาพที่ ๔๗ ภาพรวมขององค์ประกอบภูมิทัศน์ Hardscape-Soft scape

ภาพที่ ๔๘ การจัดทางเดินรูปแบบต่างๆในวัด

ภาพที่ ๔๙ งานประดับพระธาตุขามแก่นจำลองไว้บนส่วนเครื่องยอดของหลังคา
วัดจันทรังษี บ้านหนองบัวน้อย ตำบลหนองตูม อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น

ภาพที่ ๕๐ วัดกลาง อำเภอมือทอง จังหวัดขอนแก่น

ภาพที่ ๕๑ พระธาตุแก่นนคร วัดหนองแวงพระอารามหลวง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

ภาพที่ ๕๒ หลังคาประดับพระธาตุขามแก่นจำลอง
วัดธาตุ พระอารามหลวง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

ภาพที่ ๕๓ ศาลหลักเมือง ประจำจังหวัดขอนแก่น

ภาพที่ ๕๔ ชุมประตุมืองขอนแก่น ถนนศรีจันทร์

ภาพที่ ๕๕ ซุ้มประตูเมืองขอนแก่น ถนนศรีจันทร์

ภาพที่ ๕๖ ป้ายประดับรั้วโรงเรียนนครขอนแก่น อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

โรงเรียนรางวัลพระราชทาน

ภาพที่ ๕๗ ตราสัญลักษณ์ประจำสถาบันต่างๆในจังหวัดขอนแก่น

ที่ใช้รูปทรงพระธาตุขามแก่น ,ตราพระธาตุขามแก่น(ออนไลน์). แหล่งที่มา :

<http://www.google.com>. (เข้าถึงเมื่อ ๔ ธ.ค.๒๕๖๑).

ภาพที่ ๕๘ ตราประจำหน่วยงานราชการในจังหวัดขอนแก่น
 ที่ใช้รูปทรงของพระธาตุขามแก่น, ตราพระธาตุขามแก่น(ออนไลน์). แหล่งที่มา :
<http://www.google.com>. (เข้าถึงเมื่อ ๔ ธ.ค.๒๕๖๑).

น.ส.

องค์การบริหารส่วนจังหวัด ชอนแก่น

องค์การบริหารส...

1. (White)
2. (Yellow)
3. (White)
4. (Prussian Blue)

3.82 x 5.18 cm
2,957 stitches

องค์การบริหารส่วนตำบล กุดเพียงหอม

องค์การบริหารส...

1. (Teal Green)
2. (Black)
3. (Light Brown)
4. (Black)
5. (White)

6.86 x 6.76 cm
10,240 stitches

ภาพที่ ๕๙ ลายปักตราประจำหน่วยงานในจังหวัดขอนแก่น

ที่ใช้รูปทรงของพระธาตุขามแก่น,ตราพระธาตุขามแก่น(ออนไลน์). แหล่งที่มา :

<http://www.google.com>. (เข้าถึงเมื่อ ๔ ธ.ค.๒๕๖๑).

ภาพที่ ๖๐ ตราสัญลักษณ์การแข่งขันกีฬาต่างๆ ในจังหวัดขอนแก่นที่ใช้ภาพพระธาตุขามแก่นเป็นสัญลักษณ์

แทนจังหวัดขอนแก่น, ตราพระธาตุขามแก่น(ออนไลน์). แหล่งที่มา :

<http://www.google.com>. (เข้าถึงเมื่อ ๔ ธ.ค.๒๕๖๑).

ภาคผนวก ข

สัมภาษณ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ชอบ ดีสวนโคก ณ สถาบันวิทยุ มจร. ด้านงานพุทธศิลป์

พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ ,ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ไพฑูริย์ คำแนะนำด้านเครื่องมือวิจัย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จรัส ลีกา ให้คำแนะนำด้านเครื่องมือวิจัย

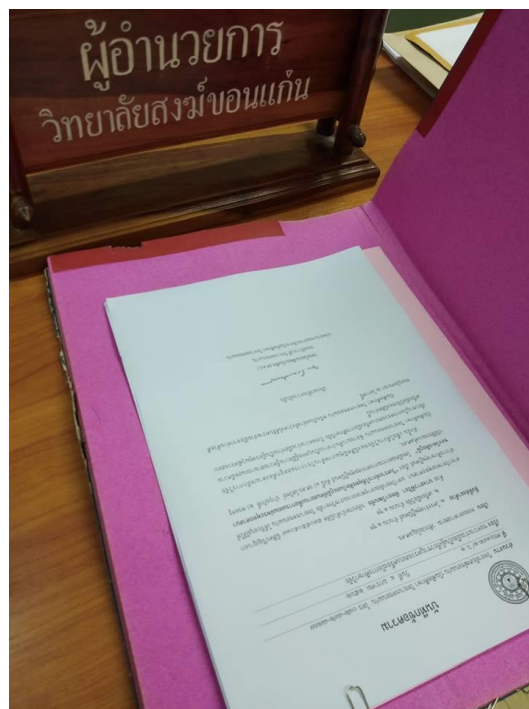

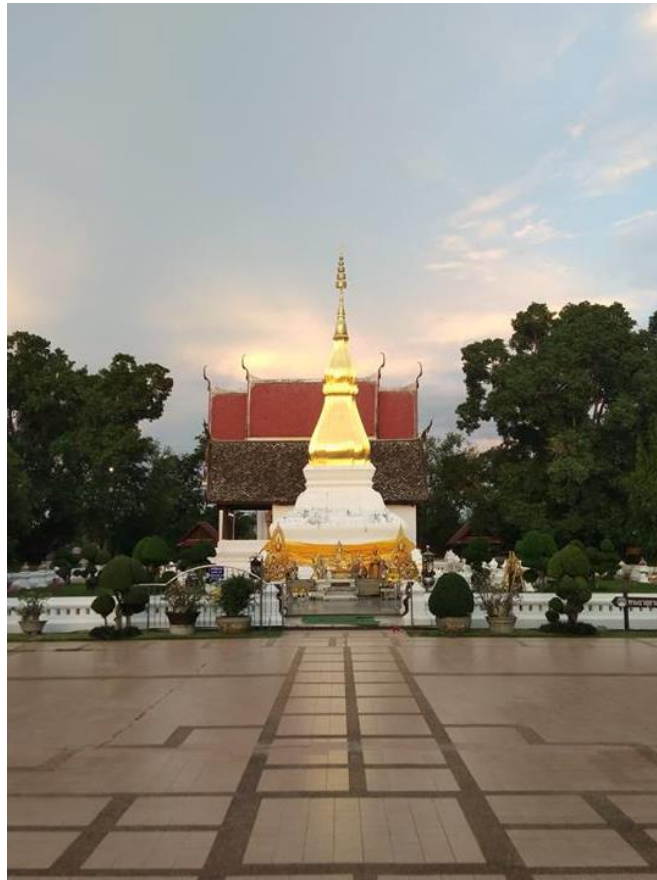
ภาพคณะสงฆ์วัดเจติยภูมิ และพระครูสุตธรรมภาณี เจ้าอาวาส

(ภาพบน)ภาพพระครูสุตธรรมภาณี เจ้าอาวาสวัดเจตยภูมิ ,พระสงฆ์-สามเณรในวัด ,นายสุรสิต หนั่นเรือง
รองนายกองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านขาม อ.น้ำพอง จ.ขอนแก่น และผู้วิจัยขณะปฏิบัติงานภาคสนาม
(ภาพล่าง) การเตรียมเอกสารขออนุญาตตรวจเครื่องมือวิจัยและเอกสารประกอบการปฏิบัติงานภาคสนาม

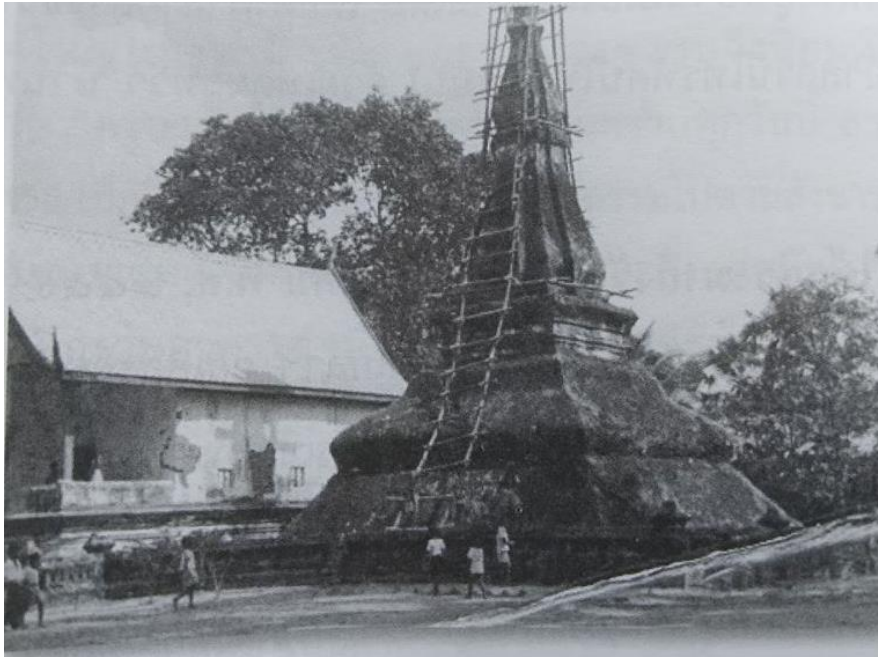
พระธาตุขามแก่น

พระธาตุขามแก่นและภูมิทัศน์ในปัจจุบัน (พ.ศ.๒๕๖๑)

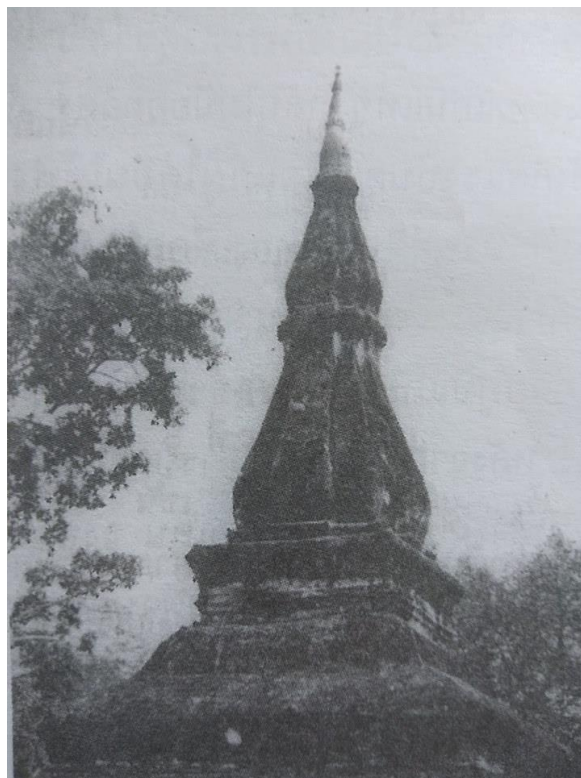

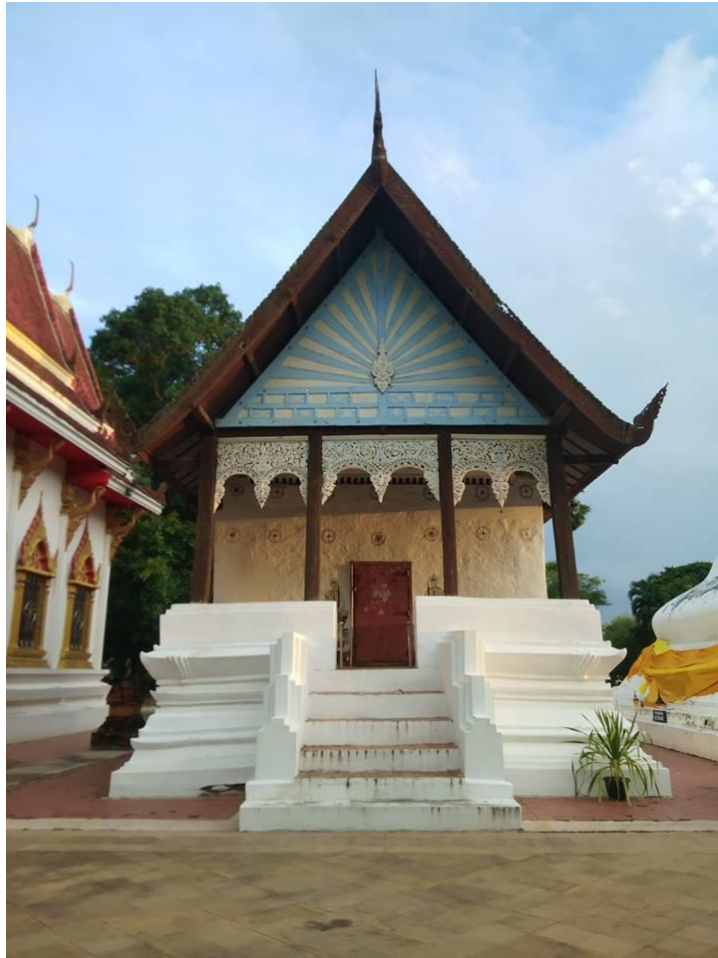

(ภาพบน)ภาพถ่ายเก่า พ.ศ.๒๔๕๙ – พ.ศ.๒๔๖๘

(ภาพล่าง)ภาพถ่ายเก่าพระธาตุขามแก่นก่อนการบูรณะ ครั้งที่ ๒ (พ.ศ.๒๔๔๙ –พ.ศ.๒๔๙๙)

แหล่งที่มา : วัดเจติยภูมิ

(ภาพบน)โบสถ์(สิม)หลังเก่า
(ภาพล่าง)ภาพขยายหน้าบันลายตาเว้าหรือตะวันของโบสถ์

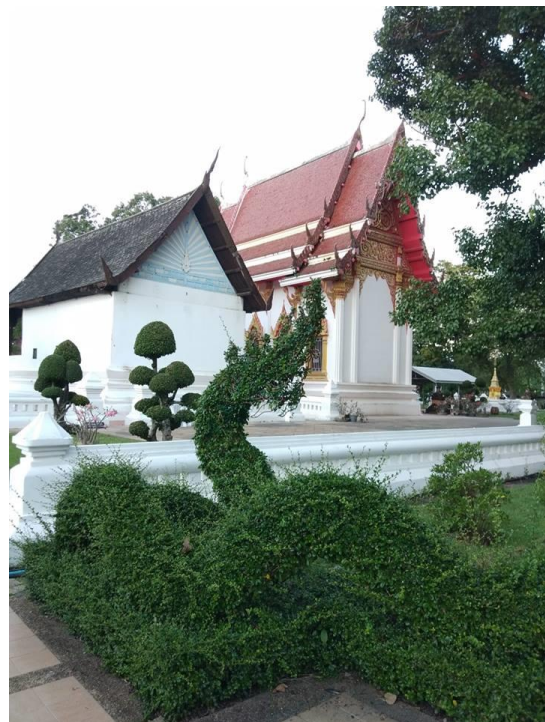
(ภาพบน) ภาพถ่ายด้านข้างโบสถ์เก่าและซ่อฟ้า(โหง่ว)ประดับหลังคา
(ภาพล่าง) ภาพขยายฐานบัวของโบสถ์เก่า

(ภาพบน) โบสถ์หลังใหม่

(ภาพล่าง) ภาพถ่ายด้านหน้าและด้านหลังของโบสถ์หลังใหม่และหลังเก่า

(ภาพบน) พระธาตุขามแก่นและพระพุทธรูปด้านหน้า
(ภาพล่าง) ด้านหลังพระพุทธรูปบริเวณสักการะพระธาตุ

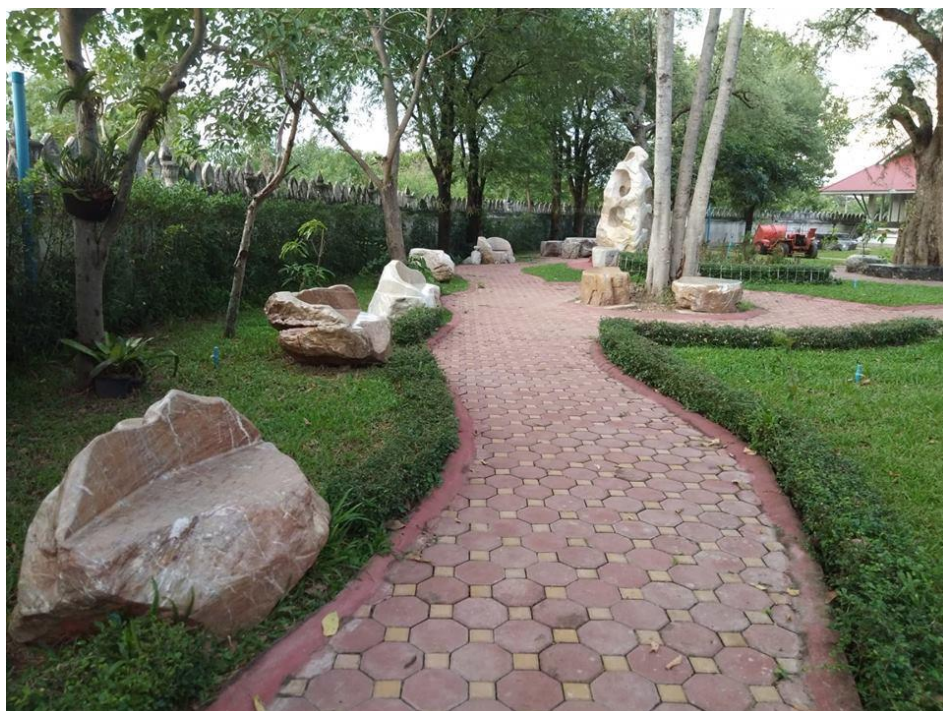

(ภาพบน) งานภูมิทัศน์ภายในบริเวณวัด

(ภาพล่าง) งานประดับภูมิทัศน์ตามสมัยปัจจุบัน รูปตำแหน่งปักหมุดหมายประจำ

(ภาพบน) วัสดุปูพื้นทางเดิน
(ภาพล่าง) พืชสวนประดับภูมิทัศน์สถาน

การจัดไม้ยืนต้นเดิมภายในวัดกับสวนไม้ประดับที่มาพร้อมกับการปรับปรุงภูมิทัศน์

การจัดไม้ยืนต้นเดิมภายในวัดกับสวนไม้ประดับที่มาพร้อมกับการปรับปรุงภูมิทัศน์

วัสดุตกแต่งภูมิทัศน์ประเภทสิ่งไม่มีชีวิต(Hardscape)

มุมมองพระธาตุขามแก่นจากทิศทางต่างๆ

มุมมองพระธาตุขามแก่นจากทิศทางต่างๆ

จุดเชื่อมต่อทางเดิน

การออกแบบทางเดิน

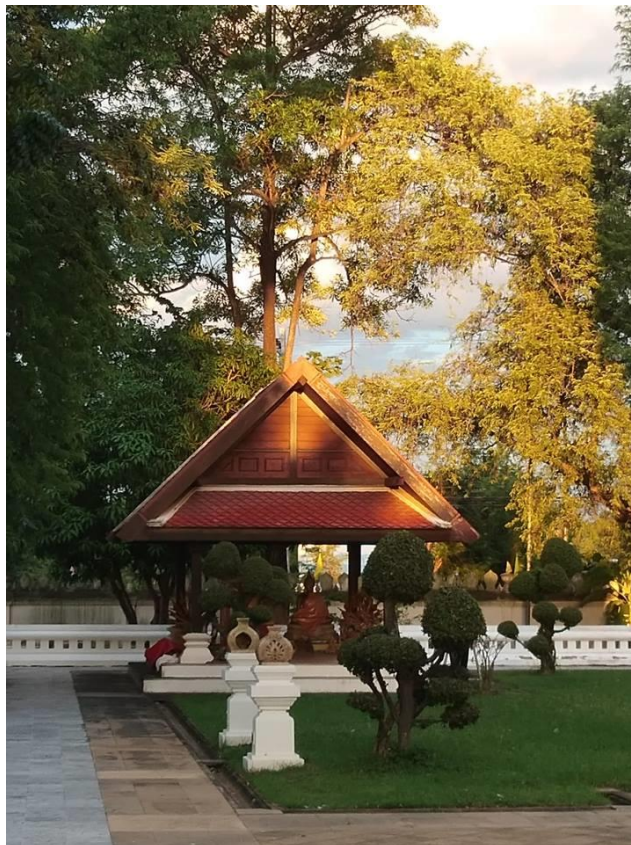

กลุ่มอาคารเอนกประสงค์และลานกิจกรรมหน้าองค์พระธาตุขณะปรับปรุงภูมิทัศน์

ภูมิทัศน์บริเวณศาลาประจำมุม

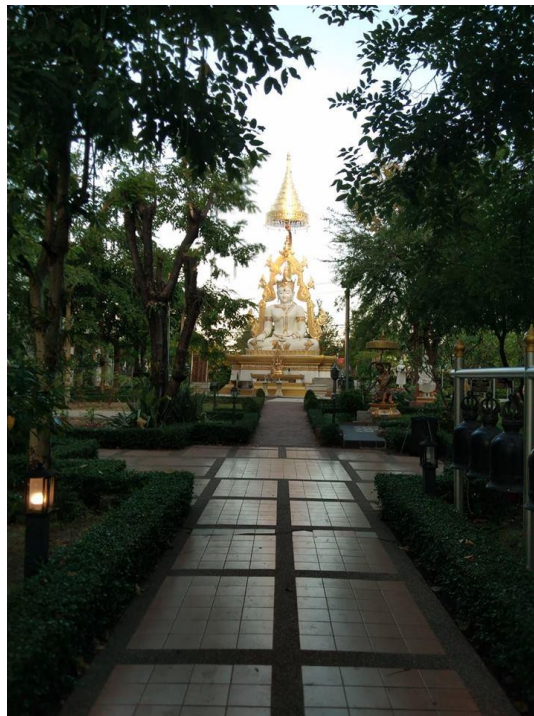

การจัดกิจกรรมเฉพาะกิจของชุมชนในพื้นที่บริเวณวัด

งานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์บริเวณอุทยานภูมิภักดีแก่นขาม

ภาพบน พานดอกไม้ไหว้พระธาตุของผู้มาสักการะ

งานพุทธศิลป์ร่วมสมัยด้านหน้าพระธาตุขามแก่น

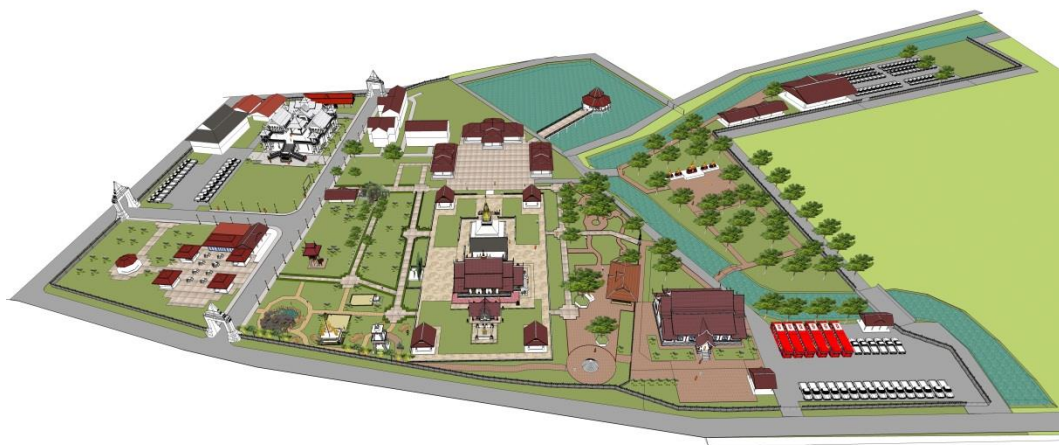

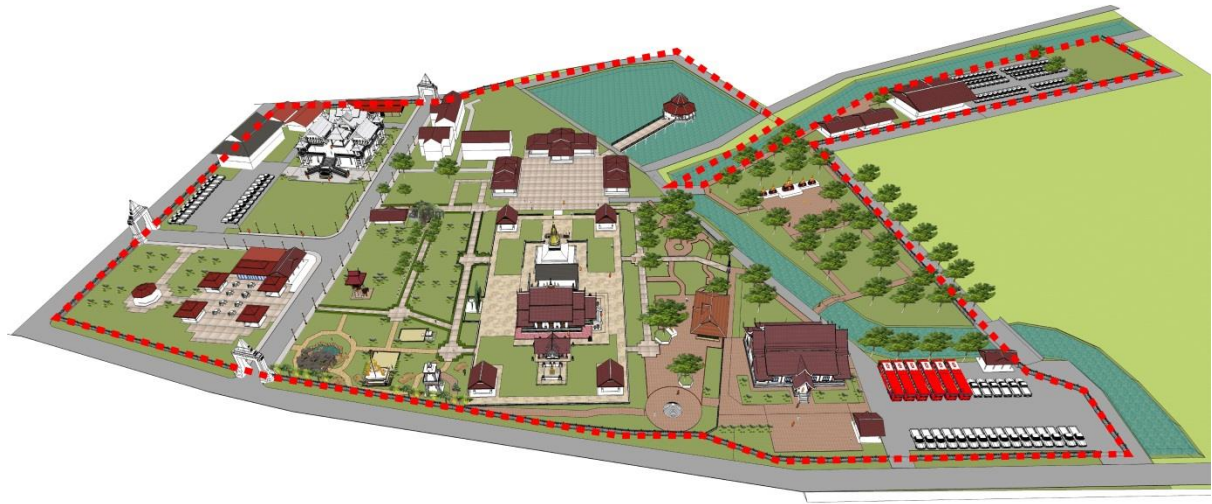
ภาพถ่ายทางอากาศ

ที่มา : นายณฐกัณฑ์ พุทธิพิทธสกุล สถาปนิกประจำองค์การบริหารส่วนจังหวัด จ.ขอนแก่น

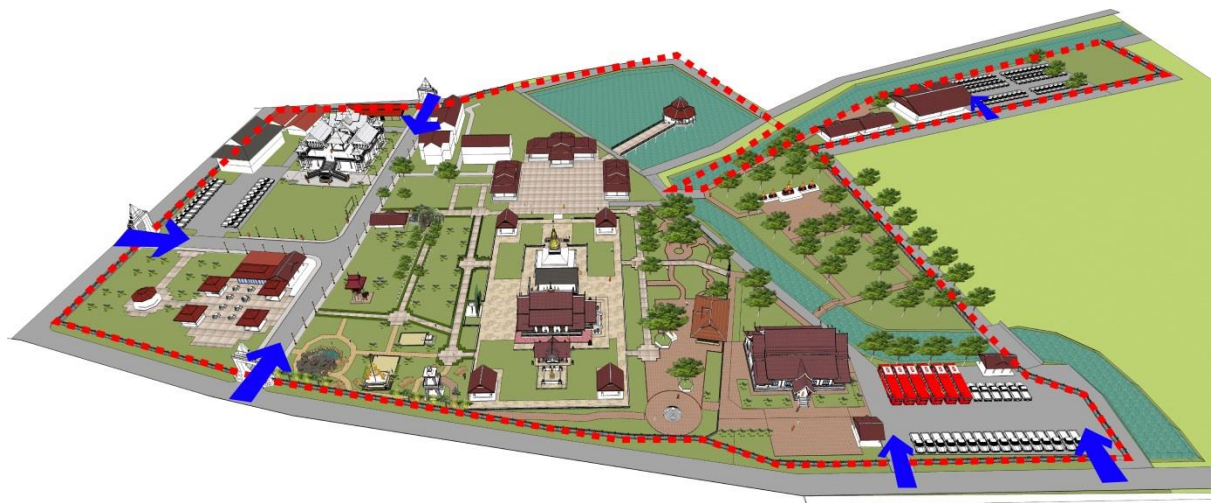

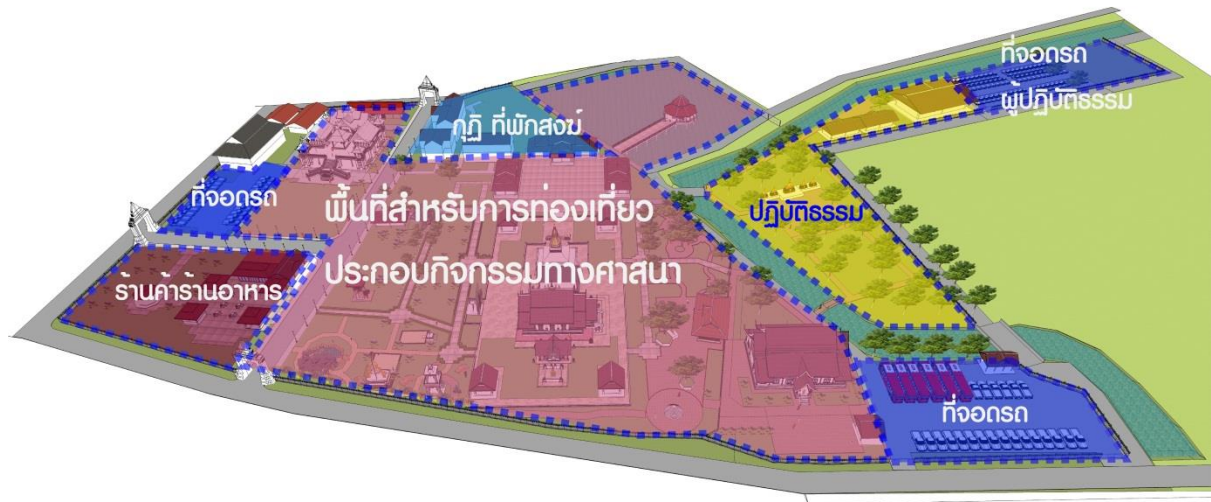
ผังบริเวณของวัดเจติยภูมิ เมื่อครั้งวางแผนปรับปรุงภูมิทัศน์
 ออกแบบโดย นายณฐกัณฑ์ พุทธิพัทธสกุล สถาปนิกประจำองค์การบริหารส่วนจังหวัด จ.ขอนแก่น
 ที่มา : นายณฐกัณฑ์ พุทธิพัทธสกุล ,สถาปนิกประจำองค์การบริหารส่วนจังหวัด จ.ขอนแก่น

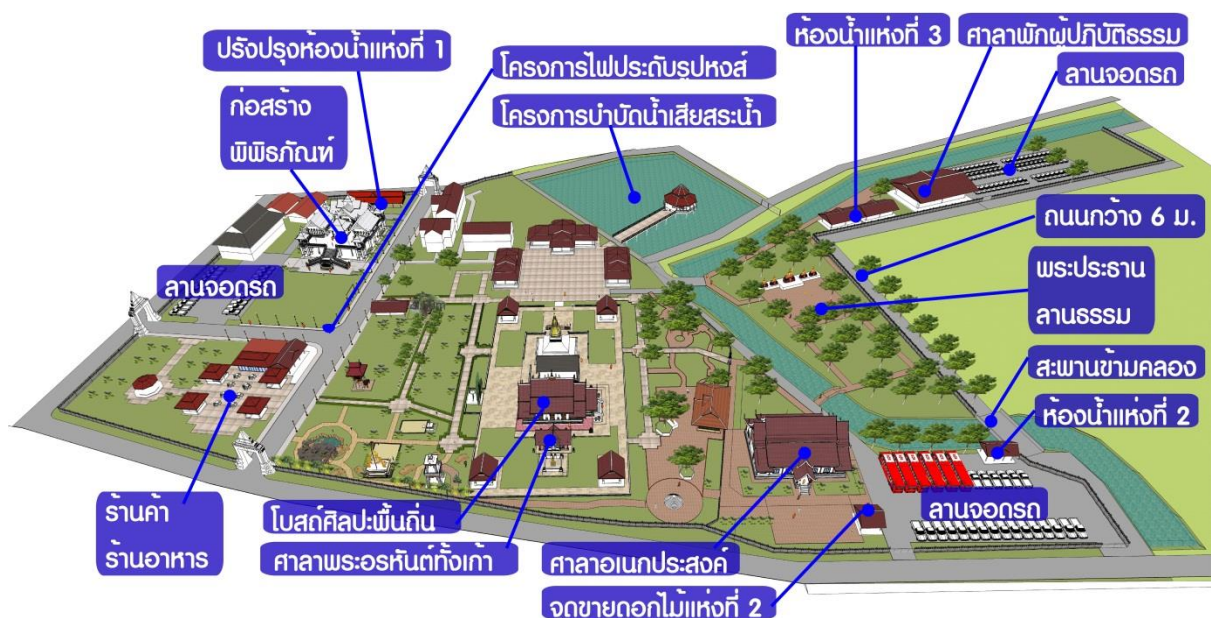

ผังบริเวณของวัดเจติยภูมิ เมื่อครั้งวางแผนปรับปรุงภูมิทัศน์
 ออกแบบโดย นายณฐกัณฑ์ พุทธิพิทธสกุล สถาปนิกประจำองค์การบริหารส่วนจังหวัด จ.ขอนแก่น
 ที่มา : นายณฐกัณฑ์ พุทธิพิทธสกุล,สถาปนิกประจำองค์การบริหารส่วนจังหวัด จ.ขอนแก่น

ผังบริเวณของวัดเจติยภูมิ เมื่อครั้งวางแผนปรับปรุงภูมิทัศน์
 ออกแบบโดย นายณฐกัณฑ์ พุทธิพัทธสกุล สถาปนิกประจำองค์การบริหารส่วนจังหวัด จ.ขอนแก่น
 ที่มา : นายณฐกัณฑ์ พุทธิพัทธสกุล,สถาปนิกประจำองค์การบริหารส่วนจังหวัด จ.ขอนแก่น

ตัวอย่างแนวคำถามที่ใช้ในการสนทนากลุ่ม

ข้อมูลทั่วไป

ชื่อ-สกุล..... ฉายา(ภิกษุ-สามเณร).....

เพศ	อายุ	ระดับการศึกษา
☐ ชาย	☐ ต่ำกว่า 20 ปี	☐ ประถมศึกษา
☐ หญิง	☐ 20 – 30 ปี	☐ มัธยมศึกษา / ปวช /
	☐ 30 – 40 ปี	☐ ปวส / ปริญญาตรี
	☐ 40 – 50 ปี	☐ สูงกว่าปริญญาตรี
	☐ 51 ปีขึ้นไป	

1. ท่านประกอบอาชีพ อะไร.....
- ความคิดเห็นต่อแนวคิด การเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานของวัดเจติยภูมิ อำเภอ น้ำพอง จังหวัดขอนแก่น
- 2.ท่านเกี่ยวข้องกับงานพุทธศิลป์ของวัดเจติยภูมิอย่างไรบ้าง
- ☐กลุ่มที่ 1 กลุ่มพระสงฆ์ในวัดเจติยภูมิ
- ☐กลุ่มที่ 2 ผู้ออกแบบภูมิทัศน์วัดเจติยภูมิ
- ☐กลุ่มที่ 3 กลุ่มผู้จัดการวัด /ผู้สูงอายุในชุมชนที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับวัดเจติยภูมิ/มีหน้าที่รับผิดชอบภายในวัด
- ☐กลุ่มที่ 4 กลุ่มนักเรียนมัธยมศึกษาเยาวชนในท้องถิ่นและกลุ่มผู้เดินทางมาสักการะ
- ☐อื่นๆ.....
3. ท่านคิดว่างานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์ของวัดเจติยภูมิมีความสำคัญต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างไร
-
-
- 4.ท่านคิดว่ารูปแบบของการจัดการงานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์ลักษณะนี้เหมาะสมหรือไม่อย่างไร
-
-
- 5.ท่านคิดว่ารูปแบบจัดภูมิทัศน์สถานลักษณะนี้สอดคล้องกับการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานของชาวอีสานหรือไม่อย่างไร
-
-
6. ผลที่ได้รับจากการชมงานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์เป็นอย่างไร(ประชาชน)/การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของวัดมีทัศนด้วยพุทธศิลป์และภูมิทัศน์(พระสงฆ์)
-
-

7. ท่านคิดว่าการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของวัดเจติยภูมิ ทำให้ชุมชนมีความใกล้ชิดพระธรรม และมีจิตสำนึกที่จะมีต่อความหวงแหนดูแลรักษางานพุทธศิลป์อันมีค่าต่อสาธารณะอย่างไร

ความคิดเห็นต่อแนวทางการปรับปรุงงานพัฒนาภูมิทัศน์สถานในอนาคต

8 .มีปัญหาและอุปสรรคในการชมงานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์หรือไม่ เป็นอย่างไร มีข้อเสนอแนะในการปรับปรุงอย่างไรบ้าง

9 .แนวคิด รูปแบบ วิธีการ ที่เหมาะสมของวัดที่จัดภูมิทัศน์สถานและงานพุทธศิลป์/สอดคล้องกับบริบทของเยาวชนและสังคมรอบๆบริเวณที่ตั้งวัดปัจจุบันหรือไม่

10.การมีพื้นที่สีเขียวและสภาพแวดล้อมที่ดีสอดคล้องกับงานพุทธศิลป์เป็นปัจจัยที่จะส่งเสริมให้เกิดสภาพแวดล้อมที่ดีของภูมิทัศน์เหมาะแก่การเห็นธรรมหรือไม่ และมีปัจจัยใดที่เป็นอุปสรรค

ลงชื่อ.....

(.....)

วันสัมภาษณ์.....เดือน.....พ.ศ.....

ตัวอย่างการตอบคำถามการสนทนากลุ่ม

ข้อ 1 เจ้าอาวาส

ข้อ 2 กลุ่มพระสงฆ์ในวัดเจติยภูมิ

ข้อ 3 มีความสำคัญเพราะเป็นการสะท้อนความเป็นพระพุทธศาสนา เป็นศูนย์รวมจิตใจ ได้มานมัสการแล้วทำให้เกิดความสบายใจอิ่มใจเหมาะสม เพราะทำให้เกิดความร่มรื่น เป็นที่พักผ่อนและเป็นที่พักพิงในเชิงอนุรักษ์พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม

ข้อ 4 เหมาะสม การยกย่องเชิดชูพุทธศิลป์ให้โดดเด่น ไม่ให้มีสิ่งอื่นมาบดบังทัศนียภาพขององค์พระธาตุ เป็นที่พักผ่อนเชิงอนุรักษ์ ธรรมชาติ , สิ่งแวดล้อม กับพระพุทธศาสนา ทั้งพุทธศิลป์และภูมิทัศน์ต่างส่งเสริมเกื้อกูลกัน

ข้อ 5 สอดคล้อง มีการจัดงานวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ประเพณีท้องถิ่น ฮีตสิบสองคองสิบสี่ มีพิธีห่มผ้าพระธาตุ ฯลฯ

ข้อ 6 วัดร่มรื่น เวลาชมพระธาตุ มีความสงบเย็นทำให้เกิดความสบายใจ บรรยายกายภายในวัดมีผลต่อการเผยแผ่ศาสนา

ข้อ 7 มีความรักและจิตสาธารณะ มีจิตอาสาในการดูแลรักษาวัด ทางวัดมีกิจกรรมทางศาสนาอยู่ตลอดก็ถือเป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และมีงานพุทธศิลป์ในบรรยากาศที่สวยงาม ยิ่งทำให้การเผยแผ่ศาสนาเป็นไปได้ อย่างราบรื่นเพราะบรรยากาศเอื้อต่อผู้มาสักการะหรือฝึกฝนธรรม

ข้อ 8 ปัจจัยที่ส่งเสริม ปลุกต้นไม้ใหญ่ สร้างความร่มรื่น สงบเย็นและเป็นต้นไม้ตามพุทธประวัติ ส่วนปัจจัยที่เป็นอุปสรรค การขาดงบประมาณและผู้ดูแลรักษา สถานที่สำคัญบางแห่งเช่นอาคารอื่นๆภายในวัดยังไม่โดดเด่นหรือมีเอกลักษณ์หรือเชื่อมโยงถึงงานพุทธศิลป์หลัก

ข้อ 9 สอดคล้อง ทั้งงานดั้งเดิมและงานใหม่ งานดั้งเดิมมีความเป็นหนึ่งเดียว และงานใหม่ไม่ทำลายทัศนียภาพ ทางวัดมีกิจกรรมร่วมกับชุมชน สถาบันหรือหน่วยงานบริเวณใกล้เคียงตามโอกาส

ข้อ 10 สำหรับพระสงฆ์ผลที่ได้รับ บริเวณวัด มีความร่มเย็น และการดูแลงานพุทธศิลป์พร้อมไปกับภูมิทัศน์จะทำให้พัฒนาจิตใจ หรือชำระจิตใจจากงานที่ปฏิบัติไปในตัว เพราะพระสงฆ์ต้องลงมือปฏิบัติด้วยตนเองหลายส่วน สำหรับผู้มาสักการะได้เห็นภูมิทัศน์สถานมีบรรยากาศที่ร่มรื่นและงานพุทธศิลป์แล้วก็จะเกิดความเบิกบาน ผ่อนคลายความเศร้าหมองในจิตใจเทียบได้กับการเห็นหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า

ตัวอย่างแนวคำถามในการสัมภาษณ์เชิงลึก

ส่วนที่ 1 ความคิดเห็นต่อแนวคิด ต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถาน

1.ท่านเข้าใจความหมายของคำว่างานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์อย่างไร

.....

2.ท่านเกี่ยวข้องกับงานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์ของวัดเจติยภูมิอย่างไรบ้าง

.....

3.แนวคิดของท่านในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยงานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานวัดเจติยภูมิคืออะไร

.....

4.ท่านคิดว่าการจัดภูมิทัศน์สถานลักษณะนี้มีความสำคัญ

- ต่อการเรียนรู้พระพุทธศาสนาของผู้มาสักการะหรือไม่ /อย่างไร
- ต่อวัดหรือไม่ /อย่างไร
- ต่อชุมชนหรือไม่ /อย่างไร

.....

5. พุทธศิลป์ในวัดเจติยภูมิ มีพัฒนาการทางรูปแบบอย่างไร และมีความสำคัญอย่างไร

.....

6.ท่านคิดว่ารูปแบบการจัดภูมิทัศน์และงานพุทธศิลป์ลักษณะนี้เหมาะสมหรือไม่อย่างไร หากไม่เหมาะสมควรปรับปรุงอย่างไร

.....

7.ท่านคิดว่ากระบวนการ/ขั้นตอนการจัดองค์ประกอบด้วยงานพุทธศิลป์ที่สร้างใหม่หรือนำเข้ามาใหม่ประกอบกับอุปกรณ์อำนวยความสะดวก อาทิ รมกันแดด ตู้บริจาคหยอดเหรียญ พระประจำวันเกิด จุดเสี่ยงทาย โศกชะตา ลักษณะนี้เหมาะสมหรือไม่อย่างไร

.....

8. ผลที่ท่านได้รับจากการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจากศาสนิกชนผู้เข้ามาเยือนพื้นที่วัดเจติยภูมิและชมงานพุทธศิลป์เป็นอย่างไร (คนที่มาวัดมีการตอบสนองต่องานพุทธศิลป์มากขึ้น? เข้าวัดมากขึ้น?)

.....

9.ท่านคิดว่าพุทธศิลป์/ศิลปกรรม (สถาปัตยกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม) สามารถไปสู่การเรียนรู้เพื่อพัฒนาด้านจิตใจและปัญญาของผู้มาสักการะได้หรือไม่ /อย่างไร

.....

10. ท่านคิดว่าการการจัดภูมิทัศน์สถานและงานพุทธศิลป์เพื่อเผยแผ่ศาสนาเอื้อต่อการเห็นธรรม และเป็นสาธารณประโยชน์ต่อหรือไม่ อย่างไร

.....

11.ท่านคิดว่าการจัดพุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานเพื่อให้ชุมชนสัมพันธ์นั้น จะทำให้ชุมชนมีจิตสำนึกที่จะมีความหวงแหนดูแลรักษางานพุทธศิลป์อันมีค่าต่อสาธารณะ อย่างไร

.....

ส่วนที่ 2 ความคิดเห็นต่อแนวคิด การเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานของวัดเจติยภูมิ

12.การชักชวนคนเข้าวัดโดยมีภูมิทัศน์และงานพุทธศิลป์ที่ดีควรมีปัจจัยอะไรบ้าง

-ปัจจัยที่จะส่งเสริมให้เยาวชนเกิดจิตสำนึกต่อการรักษาสมบัติของวัดร่วมกัน

-ปัจจัยที่เป็นอุปสรรค

.....

13.ท่านมีข้อคิดเห็นหรือข้อเสนอแนะอื่นๆหรือไม่/อย่างไร

.....

14.แนวคิด รูปแบบ วิธีการ ที่เหมาะสมของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาผ่านงานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์/สอดคล้องกับบริบทของสังคมปัจจุบันเป็นอย่างไร

.....

.....

ส่วนที่ 3

การวิเคราะห์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยการใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานของวัดเจติยภูมิ

15. ท่านมองงานพุทธศิลป์และงานภูมิทัศน์ในมิติทางสังคม/วัดเจติยภูมิกับชุมชน อย่างไร

.....

.....

16. ท่านมองมิติทางพัฒนาการของพุทธศิลป์และภูมิทัศน์ของภูมิภาควัดเจติยภูมิ มีความสัมพันธ์กันอย่างไร

.....

.....

17. ท่านมองงานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์ในมิติทางด้านสืบสานมรดกทางศิลปะและวัฒนธรรมของวัดเจติยภูมิอย่างไร

.....

.....

18. ท่านมองมิติทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาผ่านงานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์วัดเจติยภูมิอย่างไร

.....

.....

19. ท่านมองงานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์ในมิติทางสัญลักษณ์และความศรัทธาของวัดเจติยภูมิต่อชุมชนหรือต่อชาวขอนแก่นอย่างไร

.....

.....

20. ท่านมองงานพุทธศิลป์และภูมิทัศน์ในมิติทางการช่วยเหลือสาธารณประโยชน์อย่างไร

.....

.....

ลงชื่อ.....

(.....)

วันสัมภาษณ์.....เดือน.....พ.ศ.....

ตัวอย่างแนวคำตอบในการสัมภาษณ์เชิงลึก

ข้อ 1 พุทธศิลป์ คือการนำเสนอศิลปกรรมด้วยมิติของพระพุทธศาสนา

ข้อ 2 เป็นผู้คิดนโยบาย รูปแบบ แนวทาง กระบวนการทำงานภายในวัด

ข้อ 3 การใช้ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมเป็นสื่อดึงดูด สร้างความน่าสนใจ แก่ผู้มาสักการะ

ข้อ 4 มีความสำคัญอย่างมาก ต่อผู้มาเยือน เพราะทำให้ผู้มาเยือนได้สัมผัส ความเป็น พระพุทธศาสนา , ความสำคัญต่อวัด ได้แก่ การดูแลรักษาภูมิทัศน์สถาน สร้างคุณประโยชน์ต่อวัด ให้มีการ ดูแลอนุรักษ์วัดอย่างต่อเนื่อง , ในความสำคัญต่อชุมชน ทำให้ชุมชนมีรายได้เพิ่มจากการท่องเที่ยว

ข้อ 5 ไม่ได้ตอบคำถาม

ข้อ 6 รูปแบบการจัดภูมิทัศน์และงานพุทธศิลป์มีความเหมาะสม ส่วนที่ต้องปรับปรุงให้ดียิ่งขึ้นคือ ควรเพิ่มพื้นที่ ร่มเย็น สำหรับเป็นที่นั่งให้สงบเย็น และ เพิ่มมุม ที่เป็นแหล่งเรียนรู้ของเยาวชน

- ข้อ 7 เหมาะสม เพราะเปิดโอกาสให้ผู้ที่ยากทำบุญด้วยทานบารมี, ได้มีช่องทาง ทำบุญ ตามกำลังศรัทธา ส่วนผู้ไม่ประสงค์ จะทำบุญ ทางวัดก็ได้บังคับ
- ข้อ 8 มีคนเข้าวัดเพิ่มขึ้น
- ข้อ 9 ได้ เพราะเป็นการสะท้อนถึงสภาพจิตใจของช่าง สื่อไปยังผู้ พบเห็น
- ข้อ 10 เอื้อต่อการบรรลุธรรมเป็นอย่างมาก และเป็น ประโยชน์ต่อสาธารณะเพราะสภาพสิ่งแวดล้อมทาง กายภาพ สงบเย็น ทำให้ใจเย็นลงเกิดความสดชื่นเกิด และเกิดสมาธิได้
- ข้อ 11 โดยปกติถ้าสิ่งใดดีสวยงามในชุมชน ผู้อยู่อาศัยในชุมชนจะเกิดความรักและหวงแหน ร่วมกันให้ ความสำคัญเสมือน ทุกคนเป็นเจ้าของ และอยากมีส่วนร่วมในการดูแลรักษา
- ข้อ 12 ดึงเยาวชนเข้ามาทำกิจกรรมต่างๆโดยปลูกฝังให้เขามีจิตสำนึกต่อวัด
- ข้อ 13 คนให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการ จัดกิจกรรม และการพัฒนาวัด รวมทั้งการปรับปรุงภูมิทัศน์ต่างๆ ของวัด
- ข้อ 14 จัดภูมิทัศน์ที่สอดคล้อง กับสภาพสังคมท้องถิ่น โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วม จัดพื้นที่ให้ชุมชน จำหน่าย สินค้าพื้นเมืองแก่นักท่องเที่ยว
- ข้อ 15 เป็นการสะท้อนถึงชีวิตและจิตใจของชุมชน
- ข้อ 16 บ่งบอกถึงประวัติศาสตร์ ความเป็นมาของวัด และสะท้อนถึงความเชื่อศรัทธาของคนที่มีต่อวัด
- ข้อ 17 แสดงให้เห็นวัตถุประสงค์และเจตนารมณ์ของผู้ก่อสร้างในอดีตมาจนถึงปัจจุบัน
- ข้อ 18 จะดึงดูดให้ มีผู้เดินทางมาเพิ่มขึ้น
- ข้อ 19 จะทำให้สถานที่แห่งนี้เป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้พระพุทธศาสนาในอนาคต
- ข้อ 20 งานพุทธศิลป์เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน หากมีผู้มีจิตศรัทธาต่อวัดถือเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนา สามารถนำรายได้จากการบริจาคของผู้มานมัสการวัดเจติยภูมิที่มีมาช่วยเหลือสาธารณประโยชน์หรือส่งเสริม การศึกษาให้เยาวชน ทั้งพัฒนาวัดให้สะอาด สว่าง สงบ

ภาคผนวก ค

บัณฑิตศึกษา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตขอนแก่น ตำบลโคกสี
อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐๐

๔ มกราคม ๒๕๖๒

เจริญพร ผศ.ดร.ธเนศวร์ อลาตสกุล

ถึงที่ส่งมาด้วย ๑. โครงร่างวิทยานิพนธ์ จำนวน ๑ ชุด

๒. เครื่องมือวิจัย จำนวน ๑ ชุด

ด้วย นางสาวพิริยา พิทยาวิมลชัย รหัสประจำตัวนิสิต ๕๗๐๕๕๐๕๐๑๙ นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ได้รับอนุมัติให้ ทำการศึกษาวิทยานิพนธ์ เรื่อง "วิเคราะห์การใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ของวัดเจติยภูมิ" โดยมีคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ดังนี้ ๑) รศ.ดร.โสวิทย์ บำรุงรักษ์ ๒) พระครู ปริยัติธรรมวงศ์,ผศ.ดร.

ดังนั้น เพื่อให้งานวิจัยของนิสิตมีคุณภาพด้านวิชาการและถูกต้องตามหลักการวิจัย บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น พิจารณาเห็นว่าท่านเป็นบุคคลที่มีความรู้ความสามารถและมีความเชี่ยวชาญ ในการตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัย จึงขอความร่วมมือท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือวิจัยของ นิสิตท่านนี้

บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความร่วมมือจากท่านด้วยดี ขออนุโมทนาฯ ณ โอกาสนี้

เจริญพร

(พระโสภณพัฒนบัณฑิต,รศ.ดร.)

รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

ประธานกรรมการบริหารบัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น

ได้ตรวจสอบแล้ว เห็นสมควร
เป็นเครื่องหมายในการทำวิจัยต่อไป

(ผศ.ดร.ธเนศวร์ อลาตสกุล)

๓๐ มกราคม ๖๒

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน วิทยาลัยสงฆ์ขอนแก่น บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น โทร ๐๘๒-๘๙๒-๘๗๙๗

ที่ ศธ๖๑๓๒.๑/ว.๑

วันที่ ๔ มกราคม ๒๕๖๒

เรื่อง ขอความร่วมมือเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัย

เจริญพร ผศ.ดร.สุวิน ทองปั้น

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. โครงร่างดุษฎีนิพนธ์ จำนวน ๑ ชุด

๒. เครื่องมือวิจัย จำนวน ๑ ชุด

ด้วย นางสาวพิริยา พิทยาวัฒน์ชัย รหัสประจำตัวนิสิต ๕๗๐๕๕๐๕๐๑๙ นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ได้รับอนุมัติให้ทำการศึกษาดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง “วิเคราะห์การใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของวัดเจติยภูมิ” โดยมีคณะกรรมการควบคุมดุษฎีนิพนธ์ ดังนี้ ๑) รศ.ดร.โสวิทย์ บำรุงภักดิ์ ๒) พระครูปริยัติธรรมวงศ์,ผศ.ดร.

ดังนั้น เพื่อให้งานวิจัยของนิสิตมีคุณภาพด้านวิชาการและถูกต้องตามหลักการวิจัย บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น พิจารณาเห็นว่าท่านเป็นบุคคลผู้มีความรู้ความสามารถและมีความเชี่ยวชาญในการตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัย จึงขอความร่วมมือท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือวิจัยของนิสิตท่านนี้

บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความร่วมมือจากท่านด้วยดี ขออนุโมทนามา ณ โอกาสนี้

เจริญพร

(พระโสภณพัฒนบัณฑิต,รศ.ดร.)

รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

ประธานกรรมการบริหารบัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น

ตรวจแล้ว ดำเนินการต่อไป

(ผศ. ดร.สุวิน ทองปั้น)

ที่ ศธ.๖๑๓๒.๑/ว ๑๐๐

บัณฑิตศึกษา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตขอนแก่น ต.โคกสี
อ.เมือง จ.ขอนแก่น
๔๐๐๐๐

๓๐ ธันวาคม ๒๕๖๐

เรื่อง ขออนุญาตสัมภาษณ์เก็บข้อมูลเพื่อการวิจัย

เรียน

ด้วย นางสาวพริยา พิทยาวัฒน์ชัย รหัส ๕๗๐๕๕๐๕๐๑๙ นิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชา พระพุทธศาสนา บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ได้รับ อนุมัติให้ทำดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง “การใช้งานพุทธศิลป์เพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนาของวัดเจติยภูมิ”

ในการนี้ เพื่อให้งานดุษฎีนิพนธ์สำเร็จลุล่วงไปตามวัตถุประสงค์ นิสิตประสงค์ลงพื้นที่เพื่อสัมภาษณ์ เก็บข้อมูลวิจัย ดังนั้น จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์ให้นิสิตสัมภาษณ์เพื่อเก็บข้อมูลทำดุษฎีนิพนธ์ โดยนิสิตจะเป็นผู้ ติดต่อประสานงานด้วยตนเอง

จึงเรียนมาเพื่อพิจารณาอนุเคราะห์ด้านวิชาการต่อไป

เรียนมาด้วยความนับถือ

(พระโสภณพัฒนบัณฑิต,รศ.ดร.)

รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

ผู้ประสานงาน

เลขานุการบัณฑิตศึกษา
นิสิต

โทร. ๐๙ ๒๕๕๒ ๖๔๒๖
โทร. ๐๙ ๔๓๐๒ ๙๐๖๔

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน วิทยาลัยสงฆ์ขอนแก่น บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น โทร ๐๘๒-๘๙๒-๘๗๙๗

ที่ ศธ๖๑๓๒.๑/ว. ๑

วันที่ ๔ มกราคม ๒๕๖๒

เรื่อง ขอความร่วมมือเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัย

เจริญพร ผศ.ดร.จรัส ลีกา

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. โครงร่างคุษฎีนิพนธ์ จำนวน ๑ ชุด

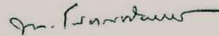
๒. เครื่องมือวิจัย จำนวน ๑ ชุด

ด้วย นางสาวพิริยา พิทยาวัฒน์ชัย รหัสประจำตัวนิสิต ๕๗๐๕๕๐๕๐๑๙ นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ได้รับอนุมัติให้ ทำการศึกษาคุษฎีนิพนธ์ เรื่อง “วิเคราะห์การใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ของวัดเจติยภูมิ” โดยมีคณะกรรมการควบคุมคุษฎีนิพนธ์ ดังนี้ ๑) รศ.ดร.โสวิทย์ บำรุงภักดิ์ ๒) พระครู ปริยติธรรมวงศ์,ผศ.ดร.

ดังนั้น เพื่อให้งานวิจัยของนิสิตมีคุณภาพด้านวิชาการและถูกต้องตามหลักการวิจัย บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น พิจารณาเห็นว่าท่านเป็นบุคคลที่มีความรู้ความสามารถและมีความ เชี่ยวชาญในการตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัย จึงขอความร่วมมือท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบ เครื่องมือวิจัยของนิสิตท่านนี้

บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความร่วมมือจากท่านด้วยดี ขออนุโมทนามา ณ โอกาสนี้

เจริญพร

(พระโสภณพัฒนบัณฑิต,รศ.ดร.)

รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

ประธานกรรมการบริหารบัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น

ได้พิจารณาเครื่องมือวิจัย
แล้ว พบว่ามีความเหมาะสม
ขอ: ให้ ไม่เกิน ๑๕ วัน
อ. สห
๕.๑.๖๒

ที่ ศธ ๖๑๓๒.๑/ ๒๖

บัณฑิตศึกษา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิทยาเขตขอนแก่น ตำบลโคกสี

อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐

๓๐ ธันวาคม ๒๕๖๐

เรื่อง ขออนุญาตสำรวจข้อมูลพุทธศิลป์ภายในวัดเจติยภูมิเพื่อการวิจัย

เรียน เจ้าอาวาสวัดเจติยภูมิ

ด้วย นางสาวพริษา พิทยาวัฒนชัย รหัส ๕๗๐๕๕๐๕๐๑๙ นิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชา พระพุทธศาสนา บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ได้รับ อนุมัติให้ทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง “การใช้งานพุทธศิลป์เพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนาของวัดเจติยภูมิ”

ดังนั้น เพื่อให้ได้ข้อมูลหลักที่ถูกต้องในการทำวิจัย บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น จึงใคร่ขออนุญาตให้นิสิตสำรวจข้อมูลพุทธศิลป์ภายในวัดเจติยภูมิเพื่อนำไป ประกอบการทำวิทยานิพนธ์

จึงเรียนมาเพื่อพิจารณา หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยดี ขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

เรียนมาด้วยความนับถือ

(พระโสภณพัฒนบัณฑิต,รศ.ดร.)

รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

ผู้ประสานงาน

เลขานุการบัณฑิตศึกษา

นิสิต

โทร. ๐๙ ๒๕๕๒ ๖๔๒๖

โทร. ๐๙ ๕๓๐๒ ๙๐๖๔

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน วิทยาลัยสงฆ์ขอนแก่น บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น โทร ๐๘๒-๘๙๒-๘๗๙๗

ที่ ศธ๖๑๓๒.๑/ว. ๑

วันที่ ๔ มกราคม ๒๕๖๒

เรื่อง ขอความร่วมมือเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัย

เจริญพร ผศ.ดร.ประยูร แสงใส

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. โครงร่างวิทยานิพนธ์ จำนวน ๑ ชุด

๒. เครื่องมือวิจัย จำนวน ๑ ชุด

ด้วย นางสาวพริยา พิทยาวัฒน์ชัย รหัสประจำตัวนิสิต ๕๗๐๕๕๐๕๐๑๙ นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ได้รับอนุมัติให้ทำการศึกษาวิทยานิพนธ์ เรื่อง “วิเคราะห์การใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของวัดเจติยภูมิ” โดยมีคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ดังนี้ ๑) รศ.ดร.โสวิทย์ บำรุงภักดิ์ ๒) พระครูปริยัติธรรมวงศ์, ผศ.ดร.

ดังนั้น เพื่อให้งานวิจัยของนิสิตมีคุณภาพด้านวิชาการและถูกต้องตามหลักการวิจัย บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น พิจารณาเห็นว่าท่านเป็นบุคคลที่มีความรู้ความสามารถและมีความเชี่ยวชาญในการตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัย จึงขอความร่วมมือท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือวิจัยของนิสิตท่านนี้

บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความร่วมมือจากท่านด้วยดี ขออนุโมทนามา ณ โอกาสนี้

ศาสตราจารย์ ดร. ประยูร แสงใส

เจริญพร

๔ ม.ค. ๖๒

ผศ.ดร. ประยูร แสงใส

(พระโสภณพัฒนบัณฑิต, รศ.ดร.)

รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

ประธานกรรมการบริหารบัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน วิทยาลัยสงฆ์ขอนแก่น บันทึกศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น โทร ๐๘๒-๘๙๒-๘๗๙๗

ที่ ศธ๖๑๓๒.๑/ว. ๑

วันที่ ๔ มกราคม ๒๕๖๒

เรื่อง ขอความร่วมมือเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัย

เรียน พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ,ผศ.ดร.

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. โครงร่างดัชนีพันธกิจ จำนวน ๑ ชุด

๒. เครื่องมือวิจัย จำนวน ๑ ชุด

ด้วย นางสาวพริยา พัทธาวินชัย รหัสประจำตัวนิสิต ๕๗๐๕๕๐๕๐๑๙ นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ได้รับอนุมัติให้ ทำการศึกษาดัชนีพันธกิจ เรื่อง “วิเคราะห์การใช้พุทธศิลป์และภูมิทัศน์สถานเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ของวัดเจติยภูมิ” โดยมีคณะกรรมการควบคุมดัชนีพันธกิจ ดังนี้ ๑) รศ.ดร.โสวิทย์ บำรุงภักดิ์ ๒) พระครู ปริยติธรรมวงศ์,ผศ.ดร.

ดังนั้น เพื่อให้งานวิจัยของนิสิตมีคุณภาพด้านวิชาการและถูกต้องตามหลักการวิจัย บันทึกศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น พิจารณาเห็นว่าท่านเป็นบุคคลผู้มีความรู้ความสามารถและมีความ เชี่ยวชาญในการตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัย จึงขอความร่วมมือท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบ เครื่องมือวิจัยของนิสิตท่านนี้

บันทึกศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความร่วมมือจากท่านด้วยดี ขออนุโมทนา ณ โอกาสนี้

เรียนมาด้วยความนับถือ

(พระโสภณพัฒนบัณฑิต,รศ.ดร.)

รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

ประธานกรรมการบริหารบัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น

พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ, ผศ.ดร.

๒๖ พ.ค. ๖๒

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ นางสาวพิริยา พิทยาวัฒนชัย

วัน เดือน ปีเกิด ๒๘ ธันวาคม ๒๕๒๖

สถานที่เกิด อำเภอ น้ำพอง จังหวัดขอนแก่น

ประวัติการศึกษา

ระดับประถมศึกษา : โรงเรียนชุมชนหนองกุงวิทยา อำเภอ น้ำพอง จังหวัดขอนแก่น

ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น : โรงเรียนน้ำพองศึกษา อำเภอ น้ำพอง จังหวัดขอนแก่น

ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย : โรงเรียนน้ำพองศึกษา อำเภอ น้ำพอง จังหวัดขอนแก่น

ระดับปริญญาตรี : พ.ศ.๒๕๔๖ ศศ.บ.(ประวัติศาสตร์ศิลปะ) คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตวังท่าพระ

ระดับบัณฑิตศึกษา : พ.ศ.๒๕๕๕ ศศ.ม.(ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตวังท่าพระ พ.ศ.๒๕๕๗

ประวัติการทำงาน

พ.ศ.๒๕๕๐ ผู้ช่วยภัณฑารักษ์อิสระ พิพิธภัณฑ์วัดราชาธิวาส กรุงเทพมหานคร

พ.ศ.๒๕๕๕ ผู้ช่วยนักวิจัยอิสระ โครงการบูรณะอาคารอนุรักษหลังอุทกภัย ณ โบสถ์วัดป่ากลางทุ่ง อ.เมือง จ.ปทุมธานี

พ.ศ.๒๕๕๖ ผู้ช่วยนักวิจัยอิสระ โครงการอนุรักษ์พระพุทธรูป วัดอินทาราม กรุงเทพมหานคร

พ.ศ. ๒๕๕๗ - ปัจจุบัน อาจารย์ประจำ สาขาวิชาศิลปศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด ต.เกาะแก้ว อ.เสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ด ๔๕๑๒๐

ปีที่เข้าศึกษา : พ.ศ.๒๕๕๗

ปีที่สำเร็จการศึกษา : พ.ศ.๒๕๖๑

ที่อยู่ปัจจุบัน

บ้านเลขที่ ๙๙/๒ หมู่ ๑๐ ต.วังชัย อ.น้ำพอง จ.ขอนแก่น ๔๐๑๔๐ หมายเลขโทรศัพท์ ๐๙๔-๓๐๒๙๐๖๔ ,E-mail : piriya684@outlook.co.th